

Sayı: 11 • Yıl: 2025 • Haziran
ISSN: 2687-2714

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

11

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı | Issue: 11 • Haziran | June 2025
ISSN: 2687-2722

Sahibi | Owner

Prof. Dr. Mustafa Koç

Yazı İşleri Müdürü | Responsible Manager

Dr. Akif Hayta

Editör | Editor

Prof. Dr. Ali Rıza Aydın

Editör Yardımcısı | Associate Editor

Dr. Öğr. Üyesi Bilal Kartal

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Ali Ayten • Marmara Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu • Marmara Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Amber Haque • Doha Institute for Graduate Studies • Katar
Prof. Dr. Hisham Abu-Rayya • University of Haifa • İsrail
Prof. Dr. James L. Cox • University of Edinburgh • İskoçya
Prof. Dr. Mehmet Atalay • İstanbul Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Michael E. Nielsen • Georgia Southern University • ABD
Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır • Necmettin Erbakan Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Sema Yılmaz • Cumhuriyet Üniversitesi • Türkiye

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Âdem Şahin • Necmettin Erbakan Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Halil Apaydın • Amasya Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hasan Kaplan • Yalova Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hasan Kayıklık • Çukurova Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Saffet Kartopu • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Behlül Tokur • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Mebrure Doğan • Afyon Kocatepe Üniversitesi • Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bilal Kartal • Dicle Üniversitesi • Türkiye

Türkçe Metin Düzeltme | Turkish Proofreading

Hakan Sarı • Rumeysa Sancak

İngilizce Metin Düzeltme | English Proofreading

Hamidullah Genç

Tasarım | Design

Prof. Dr. Mustafa Koç

Yönetim Yeri ve Adresi | Executive Office

Büyükdere Mahallesi Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı No: 4
26040 - Odunpazarı/Eskişehir

Telefon | Phone: +90 222 217 57 57

E-posta | E-mail: turkdinpsikolojisisdergisi@gmail.com

Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd>

Yayın Türü | Type of Publication

Uluslararası Süreli Yayın • International Periodicals

Yayın Periyodu | Period of Publication

Altı ayda bir (Haziran-Aralık) yayınlanır
Published biannually • June – December

Basım Tarihi | Date of Publication

30 Haziran • 30 June 2025

Basım Yeri | Place of Publication

Mim Dijital Baskı & Matbaa
Zübeyde Hanım Sebze Bahçeleri Caddesi, No: 103/8
06070 - Altındağ/Ankara
Telefon: +90 312 384 00 85

© Mustafa Koç

- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin *misyonu*, din psikolojisi alanında zengin içerikte ve kalitede akademik çalışmalar yayımlayarak Türk din psikolojisi literatürüne katkı sağlamak ve bu çalışmaların akademik topluluğa ulaştırmaktır.
- The *mission* of Turkish Journal for the Psychology of Religion is to contribute to the literature of Turkish psychology of religion by publishing academic studies in the field of psychology of religion with a rich content and quality and to convey these studies to the academic community.
- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin *vizyonu*, akademik dergicilikte din psikolojisi alanında dünyanın önde gelen ve saygın akademik dergileri arasında olmaktır.
- The *vision* of Turkish Journal for the Psychology of Religion is to become one of the world's leading and respected academic journals in the field of psychology of religion in academic journalism.

Dizin | Index

	SOBIAD
	Asos Indeks
	ISAM
	Scilit
	Open Ukrainian Citation Index (OUCI)
	BASE (Bielefeld Academic Search Engine)

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ Editörden From Editor.....	9-10
■ Makaleler Articles	
Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişki Üzerine Nicel Bir Araştırma <i>A Quantitative Study on the Relationship between Social Media Usage Purposes and Moral Maturity</i> Mustafa Memiş & Ali İhsan Demiralay	11-38
Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında ‘Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi’ Literatürü (1941-2025) Üzerine Bir Araştırma <i>A Study on the Literature of ‘Death and Afterlife Psychology’ (1941–2025) in Turkish Psychology of Religion Studies</i> Feyza Nur Taşkaya	39-74
Ortaöğrenim Öğrencilerinde Akran Zorbalığı İçin Dini Başa Çıkma Destekli Bir Program Önerisi <i>A Program Proposal Based on Religious Coping for Peer Bullying Among Secondary School Students</i> Murat Çinici & Salihvechihi Tuysuz & Şifanur Akyüz & İkra Kayserili & Merve Bire.....	75-118
Çocukluk Çağı Travmalarının Ahlaki Olgunluk Üzerindeki Etkisi: Isparta Örnekleme <i>The Effect of Childhood Traumas on Moral Maturity: The Sample of Isparta</i> Melike Nur Çetinkaya & Mustafa Memiş.....	119-144
Exploring the Theoretical Connections Between Psychology of Religion and Religious Pedagogy: An In-depth Analysis <i>Din Psikolojisi ile Din Pedagojisi Arasındaki Kuramsal İlişkilerin İncelenmesi: Derinlemesine Bir Çözümleme</i> Kübra Yıldız.....	145-178

Türk Din Psikolojisi Dergisi'ndeki Bilimsel Yayınlar (2020-2024) Üzerine
Bibliyometrik Analizler

*Bibliometric Analyses of Scientific Publications (2020–2024) in the Turkish Journal for
the Psychology of Religion*

Mustafa Koç.....179-268

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Üniversite Hayatı ve Dini Değişim: Din Psikolojisi Perspektifiyle Yapılmış Ni-
tel Bir Araştırma

*University Life and Religious Change: A Qualitative Study from the Perspective of Psycho-
logy of Religion*

Sema Nur İlhan.....269-276

Kayıp Giden Başörtüsü

Lost Slipping Headscarf

Canan Yılmaz.....277-288

Yapay Zekâ ve Din

Artificial Intelligence and Religion

Ali Yüksel.....289-300

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....301-304

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....305-308

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Editörden | From Editor

Değerli Türk Din Psikolojisi Dergisi okuyucuları!

Din psikolojisi bilim dalı, her geçen gün hem akademik dünyada hem de uygulama sahasında daha görünür, daha sistematik ve özgün bir yapıya kavuşmaktadır. TDPD olarak, bu alanın Türkiye'deki tarihsel gelişim sürecine hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde bilimsel katkı sunmaya devam ediyoruz. Önümüzdeki yayın dönemlerinde dergimizin bilimsel birikimini daha da derinleştirmenin yanı sıra ulusal ve uluslararası düzeydeki akademik görünürlüğünü artırmayı hedeflemekteyiz.

Uluslararası hakemli dergi statüsüyle 2020 yılında akademik yayın hayatına başlayan Türk Din Psikolojisi Dergisi, bu süreçte özgün araştırmalara, disiplinlerarası yaklaşımlara ve güncel konulara odaklanan bilimsel çalışmalara yer vermeye devam etmektedir. Dergimiz, siz kıymetli yazarlarımızın ve okuyucularımızın desteğiyle, bilimsel kalite standartlarından ödün vermeden akademik yayıncılığını düzenli biçimde sürdürmektedir. Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin on birinci sayısı ile huzurlarınızdayız. Bu sayımızda, alanın farklı alt başlıklarına odaklanan birbirinden kıymetli akademik ürünlere yer verilmiştir.

TDPD'nin bu sayısında, Mustafa Memiş & Ali İhsan Demiralay'ın *Sosyal medya kullanım amaçları ile ahlaki olgunluk arasındaki ilişki üzerine nicel bir araştırma*; Feyza Nur Taşkaya'nın *Türk din psikolojisi çalışmalarında 'ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi' literatürü (1941-2025) üzerine bir araştırma*; Murat Çinici & Salihvechihi Tuysuz & Şifanur Akyüz & İkra Kayserili & Merve Bire'nin *Ortaöğrenim öğrencilerinde ekran zorbalığı için dini başa çıkma destekli bir program önerisi*; Melike Nur Çetinkaya & Mustafa Memiş'in *Çocukluk çağı travmalarının ahlaki olgunluk üzerindeki etkisi: Isparta örnekleme*; Kübra Yıldız'ın *Exploring the theoretical connections between psychology of religion and*

religious pedagogy: An in-depth analysis; Mustafa Koç'un *Türk Din Psikolojisi Dergisi*'ndeki *bilimsel yayınlar (2020–2024) üzerine bibliyometrik analizler* isimli makaleleri yer almaktadır. Ayrıca, Sema Nur İlhan *Üniversite hayatı ve dini değişim: Din psikolojisi perspektifiyle yapılmış nitel bir araştırma*; Canan Yılmaz *Kayıp giden başörtüsü*; Ali Yüksel ise *Yapay zekâ ve din* isimli alan literatüründe yer alan kitapları tanıtarak bu sayıya katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, TDPD'nin bu on birinci sayısı genel olarak değerlendirildiğinde, 6 araştırma makalesi ve 3 kitap incelemesinden oluşan toplam 9 akademik ürüne (n=9) yer verildiği görülmektedir. Her bir çalışma, ele aldığı konu özelinde ulusal ve uluslararası literatüre katkı sunmakta ve alandaki önemli bir boşluğu doldurma potansiyeli taşımaktadır.

Akademik dergicilik dünyasında yerini alan TDPD'nin editörü olarak, yayın ekibim adına başta yayım süreçlerinin tüm kurumsal sorumluluğunu üstlenen dergi sahibi Prof. Dr. Mustafa Koç olmak üzere, tüm aşamalarda özveriyle katkı sunan kıymetli mutfak ekibime, bilimsel çalışmalarıyla dergimize değerli katkılar sağlayan akademisyen yazarlarımıza ve makaleleri büyük bir titizlikle değerlendiren hakemlerimize en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

TDPD'nin bu on birinci (2025/11) sayısının, başta Türk din psikolojisi araştırmaları olmak üzere, uluslararası alan literatürüne katkılar sağlamasını arzu eder; alan uzmanlığınızı yansıtan değerli akademik çalışmalarınızı ve manevi desteklerinizi dergimize beklediğimizi ifade etmek isterim.

On ikinci sayımızda yeniden buluşmayı ümit ediyorum.

Prof. Dr. Ali Rıza Aydın

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 11-38
Issue: 11 • June 2025 • 11-38

Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişki Üzerine Nicel Bir Araştırma

A Quantitative Study on the Relationship between Social Media Usage Purposes and Moral Maturity

Mustafa Memiş

Dr. Öğr. Üyesi | Assistant Professor
Süleyman Demirel Üniversitesi | Süleyman Demirel University
✉ mustafamemis@sdu.edu.tr | ID 0000-0003-1811-5677
Isparta | Türkiye

Ali İhsan Demiralay

Sorumlu Yazar | Corresponding Author
Yüksek Lisans Öğrencisi | MA Student
Süleyman Demirel Üniversitesi | Süleyman Demirel University
✉ alidemiralay07@gmail.com | ID 0009-0008-1174-3295
Isparta | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1612051>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	02 Ocak 2025 • 02 January 2025
Düzeltilme Tarihi • Revised	13 Mart 2025 • 13 March 2025
Kabul Tarihi • Accepted	17 Mart 2025 • 17 March 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekir • Ethics Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Makalenin amacı, üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkiyi cinsiyet, yaş, öğrenim türü, sınıf ve ekonomik durum gibi demografik değişkenler açısından analiz etmektir. Dijital etik konusunda bilinçlendirme ve politika geliştirmeye yönelik önemli bilgiler sağlama potansiyeline sahip olan bu araştırmanın örneklemini, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden tesadüfî örnekleme tekniğiyle seçilen 458 öğrenciden oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için Kişisel Bilgi Formu ve örneklemin ahlaki olgunluk ile sosyal medya kullanım alışkanlıklarını değerlendiren Ahlaki Olgunluk Ölçeği ve Sosyal Medya Kullanım Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen nicel veriler, SPSS istatistik programında bağımsız örneklem t-testi, anova, pearson korelasyon testi, regresyon analizi, korelasyon analizi, normallik ve güvenilirlik testleri gibi çeşitli parametrik istatistiksel teknikler kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizler, üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarıyla ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkileri anlamada kritik rol oynamaktadır. Araştırma bulguları, örneklemin büyük bir çoğunluğunu oluşturan kız öğrencilerin ahlaki olgunluk düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca, öğrenim türüne göre birinci öğretim lisans öğrencileri anket çalışmasına daha fazla katılmış, sınıf düzeyi olarak ise ikinci sınıf öğrencileri örneklem içinde daha yoğun şekilde temsil edilmiştir. Yaş gruplarına bakıldığında da 24 yaş ve üzeri öğrenciler, örnekleimde baskın bir çoğunluğu oluşturmuştur. İstatistiksel analizler; cinsiyet, yaş, ekonomik durum ve öğrenim türü gibi demografik değişkenlerin öğrencilerin sosyal medya kullanım amaçlarıyla anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Ancak, sınıf düzeyi ile sosyal medya kullanım amaçları arasında belirgin bir ilişki tespit edilmiştir. Bu analizler, özellikle sosyal medya kullanım amaçları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında pozitif bir korelasyon olduğunu belirlemiştir. Sonuç olarak bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde eğitim gören öğrencilerin sosyal medya kullanım amaçlarının ahlaki olgunluk düzeyleri üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ve kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha ahlaki olgunluğa sahip olduğunu göstermektedir. Bu nicel bulgular, eğitimciler ve politika yapımcılar için dijital ortamlarda etik davranışların düzenlenmesine yönelik hizmet stratejileri geliştirmelerine yardımcı olabilir. Aynı zamanda konuya ilişkin ileriki araştırmalar için bir temel oluşturabilir.

A n a h t a r   K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Ahlaki olgunluk • Dijital etik
Sosyal medya • Yükseköğretim

A b s t r a c t

The primary objective of this article is to examine the relationship between university students' purposes of using social media and their levels of moral maturity, with consideration of demographic variables such as gender, age, type of education, academic year, and socioeconomic status. This research, which holds potential for informing digital ethics awareness and guiding policy development, was conducted with a sample of 458 students from the Faculty of Theology at Süleyman Demirel University, selected through a simple random sampling method. During the data collection phase, participants' demographic characteristics were gathered using a Personal Information Form. The Moral Maturity Scale and the Social Media Usage Scale were employed to assess students' levels of moral maturity and social media use habits, respectively. The quantitative data obtained were analyzed using various parametric statistical techniques in the SPSS software package, including independent samples t-test, anova, pearson correlation, regression analysis, and tests for normality and reliability. These analyses are instrumental in understanding the relationships between social media usage and moral maturity among university students. The findings revealed that female students, who constituted the majority of the sample, exhibited significantly higher levels of moral maturity than their male counterparts. Additionally, students enrolled in daytime education programs participated more frequently in the study, with second-year students being the most prominently represented group. Students aged 24 and older made up the dominant age group in the sample. Statistical analyses indicated that demographic variables such as gender, age, economic status, and type of education did not significantly affect the students' purposes for using social media. However, a significant relationship was found between academic year and social media usage purposes. Most notably, the study identified a positive correlation between the purposes for using social media and levels of moral maturity. In conclusion, the findings demonstrate that the reasons theology students at Süleyman Demirel University use social media positively influence their moral maturity. Furthermore, female students were found to possess higher levels of moral maturity than male students. These quantitative results offer valuable insights for educators and policymakers aiming to foster ethical behavior in digital spaces and provide a foundational basis for future research in this area.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Moral maturity • Digital ethics
Social media • Higher education

Giriş

İletişim, insan yaşamının temel taşı ve toplumların gelişmesinde anahtar rol oynayan bir olgudur. İnsanlar arasında bilgi, duygu ve düşünce alışverişini sağlayan iletişim, kişisel ve toplumsal hayatın her alanında kritik bir öneme sahiptir.

İnsanlık tarihi boyunca iletişim kurmak, sosyal bir varlık olan insanoğlu için en önemli meselelerden biri olmuştur. Modern dönemlere kadar iletişimin biçim ve araçları, geleneksel hatta günümüze oranla ilkel ya da az gelişmiş bir özellik taşıırken; modern dönemde teknolojik alanda özellikle son yüzyılda yaşanan baş döndürücü gelişmeler neticesinde yüksek hıza sahip daha konforlu bir şekle bürünmüştür. Tarihi çok daha eskilere dayanmasına rağmen özellikle dünya savaşlarının getirdiği askerî ihtiyaçlara bağlı olarak teknoloji alanında üst düzeyde gelişmeler yaşanmış, hatta internet kullanımı ve sosyal medyanın varlığı mümkün hale gelmiştir.

Türkiye'deki internet teknolojileri ve yaygın sosyal medya kullanımına bakıldığında, internet alanında dünya genelinde yaşanan gelişmelere kıyasla daha geç bir gelişim seyrinden bahsetmek mümkündür. Buna neden olarak internet teknolojilerinin yaygınlığının ciddi bir fiziki altyapı ve teknik donanım gerektiriyor olması gösterilebilir ki bu imkân ve donanıma ülkemiz ancak 2000'li yıllar ve sonrasında erişebilmiştir. Ancak bu geç buluşmaya rağmen internet teknolojilerine yönelik beklenenden daha hızlı bir gelişim seyri izlenmiş, internet altyapı ve hizmetlerinin yaygınlığı, sosyal medya kullanımı konularında oldukça fazla mesafe kat edilmiş, internet ve sosyal medya bireylerin hayatında etkin bir rol almıştır.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde sosyal medya, “genel ağda oluşturulan sosyal ağlar üzerinden kullanıcılar arasında görsel ve işitsel malzeme paylaşımını, bilgi aktarımını ve haberleşmeyi sağlayan iletişim ortamı” olarak ifade edilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2024). Yapılan diğer tanımlara bakıldığında sosyal medya; insanlar tarafından ihtiyaç duyulabilecek iletişimin her türlü, aynı zamanda karşılıklı olmasına imkân veren ve etkileşimi sağlayan iletişim aygıtı olarak tarif edilmektedir. Yenilikçi bir iletişim türü olarak sosyal medya, kitleleri ilgilendiren iletişim ağını ifade ederken; sosyal medya kullanıcısı, teknoloji meraklısı olup sosyal medyayı aktif ve etkili olarak kullanan kişilerden oluşan insanları ifade eden bir kavram olarak tarif edilebilir. Her türden iletişim ve etkileşime sahip olma imkânı sağlayan sosyal medya, zaman geçirmek için çeşitli aktivite ve imkânların sınırsızca

tüketildiği mecralar olarak insan yaşamında yer tutmaktadır (Arğın, 2023: 1).

Özellikle 2000’li yıllardan başlamak üzere internet altyapısında yaşanan iyileştirme ve gelişmelerle, sosyal medya olarak tanımlanan olgu hayatımıza dahil olmuş, hatta günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Son gelişmelerle birlikte klasik yazılı ve görsel medyanın yerini yeni medya olarak da anılan sosyal medya ya da sosyal ağlar almıştır. İletişim aygıtlarının özellikle taşınabilir hale gelmesiyle birlikte günümüzde sosyal medyanın insan hayatındaki yeri vazgeçilmez bir hal almıştır. Bununla birlikte insanlar arası ilişki ve iletişim biçimleri de yaşanan gelişmelere paralel olarak köklü değişikliklere uğramıştır. 1990’ların sonu 2000’lerin başında mobil cep telefonlarının ilk olarak kullanılmaya başlandığı yıllarda toplum içinde telefonla konuşan insanlar garipsenirken, geline nokta sosyal medyada bulunmamak dahi çok karşılaşılan bir durum olmaktan çıkmış gibi görünmektedir. Buna benzer örnekler, gelişen teknolojinin ve sosyal medyanın, insan ve toplum üzerindeki etkilerinin yanında, tetiklediği değişim üzerinde konuşulmasını ve araştırma yapılmasını gerekli hale getirmiştir.

Yapılan araştırmalar, sosyal medya kullanım amaçlarının bireylerin ahlaki olgunluk düzeyleri üzerinde farklı etkileri olabileceğini göstermektedir (Gül, 2019; Hacıkeleşoğlu, 2021; Kahveci, 2021). Bilgi paylaşımı ve eğitim amaçlı sosyal medya kullanımı, bireylerin ahlaki gelişmelerini destekleyici bir fonksiyona sahip olabilir. Buna karşılık, sadece eğlence ve boş zamanı değerlendirme amacıyla kullanılan sosyal medyanın, ahlaki gelişim üzerinde daha sınırlı bir etkiye sahip olacağı düşünülebilir (Boulianne, 2015: 530).

Din ve ahlak, insan ve insanlık için son derece önemli, birbirini destekleyen ve birbirinden etkilenen, birbirinin adeta tamamlayıcısı olan iki alandır. Zira ahlaki prensiplerin temel kaynaklarından biri de dindir. Tüm inanç sistemlerinde durum benzer olmakla beraber, özellikle semavi dinler açısından bu durum daha fazla önem arz etmektedir. Ahlak, semavi dinler için günlük hayatın merkezinde, toplumsal sistemi, bireyler arası ilişkileri düzenleyici ve insanlığın aradığı insan-ı kâmilî var etmeye yönelik bir rol üstlenmiştir (Bulut, 2015: 66-69). Çünkü her din belli başlı iddialar, öğretiler ve moral değerlerle kendini ortaya koyar. Orta çağda dinî değerlerle hareket eden görüşler ahlaklı olmanın kaynağını Tanrı’ya dayandırırken, modern filozoflar ahlakın kaynağını farklı yerlere dayandırabilmektedir. Bununla birlikte çok eski tarihlerden günümüze sadece teologlar tarafından değil düşünürler tarafından da din-ahlak ilişkisinin, aşkınlıkla bağlantı kurularak Tanrı’ya dayandırıldığı

da görülmektedir. Özellikle filozoflar tarafında dile getirilen ahlakın her zaman ve her yerde, herkes için aynı ve geçerli olması fikrinden hareketle ahlaki bir yasanın olması gerektiği ve evrensel düzeyde değişmemesi gerektiği fikri ahlaki mutlak ezeli ve ebedi olarak düşünmelerine sebep olmuştur. Sayılan özellikler itibarıyla ahlak ilkelerinin temelinde Tanrı'nın bulunduğunu iddia etmişlerdir (Cevizci, 2020: 57; Aydın, 2022).

Sadece yoğun tartışmaların olduğu dönemde değil günümüzde de ahlak, tartışmaların odak noktasındadır. Bu sebeple sosyal medya kullanımıyla birlikte insanlık için önemli olan ahlak kavramının da yeniden tartışılmasını, değerlendirilmesini ve araştırılmasını gerekli kılmıştır. Sosyal medya, istesek de istemesek de insanların ahlak anlayışlarını olumlu ya da olumsuz anlamda derinden etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir.

Günümüzde sosyal medya, günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelerek insan ilişkilerini ve iletişimi derinden etkilemiştir. Olumlu yönleri var olmakla birlikte, yüz yüze iletişimin azalması, kimlik inşası, gösterişçilik, güven sorunları, içtenlikten uzaklık, yanlış ve hatalı dil kullanımı ve ahlaki değerlerdeki zayıflama gibi olumsuz etkiler de yaratmaktadır. Bu durumda inanan bireylere rehberlik eden dinî öğretiler ve toplumsal ahlaki değerler, sosyal medya kullanımında dürüstlük, içtenlik ve saygı gibi erdemlerin korunmasına ve ön plana çıkarılmasına rehberlik edebilir. Bu nedenle, sosyal medyanın doğru ve sorumlu bir şekilde kullanılması hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk gerektiren bir meseledir.

a. Kavramsal Çerçeve

a.a. Sosyal Medya

Sosyal medya, günümüzde iletişimin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Sosyal medya platformları, bireylerin bilgi, düşünce, fotoğraf, video ve daha birçok içeriği paylaşmasını ve etkileşimde bulunmasını sağlar. Aynı zamanda dünyanın her yerinden diğer kullanıcılarla bağlantı kurmasına izin verir (Kaplan & Haenlein, 2010: 61). Bu platformlar, bireyler arasındaki iletişimi kolaylaştıran ve hızlandıran bir rol oynamaktadır (Boyd & Ellison, 2007: 214). Bireylerin yanında kurumsal yapıların diğer birey ve kuruluşlarla veri, haber ve içerik paylaşarak çevrim içi olarak sosyalleşmelerine imkân sağlayan yeni bir medya alanıdır (Taprial & Kanwar, 2012: 8).

İnsanlar, sosyal bir varlıklar olmaları nedeniyle sürekli birbirleriyle iletişim halindedirler. Bu iletişimin varlığı ve sürekliliği yaşamın doğal

seyri içerisinde, primitif çağlardan günümüze çeşitli araç ve mecralar sayesinde sağlanmıştır. Yaşamakta olduğumuz bilişim devrinde iletişimin hâkim mecrası dijitalleşen yaşamın bir çıktısı olan internettir.

Günümüzde internet dünyası ve sosyal medya mecraları, bireylerin ve toplulukların hızlı ve etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağlayan bir mecraya dönüşmüş durumdadır. Aile üyeleri, arkadaşlar ve iş arkadaşları arasındaki mesafeler, bu platformlar aracılığıyla kolayca aşılabılır hale gelmiştir (Ellison vd., 2007: 1145). Buna ek olarak sosyal medya, bilgiye hızlı erişim ve paylaşım imkânı sunan platforma dönüşmüş durumdadır. Kullanıcılar, sosyal medya sayesinde dünya çapındaki gelişmelerden anında haberdar olabilmekte ve çeşitli konularda bilgi alışverişinde bulunabilmektedirler (Kietzmann vd., 2011: 245). Günümüzde işletmelerin, sosyal medyayı ürün ve hizmetlerini tanıtmak, marka bilinirliğini artırmak ve geniş müşteri kitleleri ile etkileşime geçmek, satış ve pazarlama kabiliyetlerini artırmak için etkili bir araç olarak kullandıkları gözlenmektedir (Mangold & Faulds, 2009: 359). Ayrıca sosyal medya, toplumsal değişim ve aktivist girişimler için de güçlü bir platformdur. Zira aktivist gruplara dâhil insanların, sosyal adalet ve insan hakları konularında toplumsal farkındalık yaratmak ve kitleleri harekete geçirmek için zaman zaman sosyal medya platformlarını etkin şekilde kullandıklarına de şahit olunmaktadır (Howard & Parks, 2012: 365).

a.b. Sosyal Medya Kullanım Amacı

İnternetin iletişim alanına getirdiği yeni bir soluk olarak değerlendirilen sosyal medya, iletişim kurmak için kullanılan cihazların kolay taşınabilir forma kavuşmalarına paralel olarak hızla gelişim göstermiştir. Yaşanan süreçte bireylerin iletişim alışkanlıkları da bu ilerleyişe karşı koyamayarak kapsamlı bir gelişim ve dönüşüm geçirmiştir.

Günümüzde sosyal medya, modern iletişim teknolojilerinin bir ürünü olarak, insanların günlük yaşamında önemli bir yer tutar hale gelmiştir. Kullanıcılar, sosyal medyayı çeşitli maksatlara yönelik kullanmaktadırlar. Genel olarak sosyal medyanın bireyler tarafından iletişim, bilgi paylaşımı, eğlence, sosyal etkileşim ve kendini ifade etme gibi alanlarda kullanıldığını söylemek mümkündür (Kaplan & Haenlein, 2010: 62).

İletişimde sabitliği kaldırmanın çok ötesine bizi taşıyan sosyal medya; kullanıcılarına sanal bir yerleşim birimi sunmakta, insan gruplarını bir araya getirmektedir. Sadece tekil kullanıcılara yönelmekle kalmayıp, kitlesel kullanımın yanı sıra kurumlar seviyesinde kullanıma hizmet etmekte olan sosyal medya; tek yönlü iletişimden ziyade karşılıklı

etkileşim ve diyalogun var olduğu, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın, ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde insanların bir araya geldikleri ortam haline gelmiştir (Boz & Özer, 2015, 90-91). Karabulut'a (2017) göre sosyal medya mecraları; fiziki kısıtları bulunmayan sosyalleşme alanlarıdır. Sosyal gereksinimlerin tatminine de olanak sağlayan bu mecralar, yayılım alanını her yeni güncelleme ile daha da kuşatıcı bir forma erdirmektedir.

Gereksinimler, amaca yönelik kullanımı teşvik edicidir. Kişileri, kitleleri, kurum ve firma boyutundaki yapıları bu ağları/platformları kullanmaya yönlendiren nedenlerinin tümü sosyal medya kullanım amacı olarak nitelendirilir. Bu amaçlar, hem kullanım yönelimine göre hem de ilgili platforma göre farklılık göstermektedir (Koçer, 2012: 71). Böylesine geniş bir nüfuz alanı olan sosyal medyanın en aşına olunan ve kabul gören kullanım amacı iletişimdir. Buradaki iletişim sadece diyalog zemininde ele alınmamaktadır. Kullanıcılar; diyaloga geçmenin yanında kendi oluşturdukları içeriklerin dolaşıma sokularak görünür hale gelmesi, enformasyon paylaşımı, bir araya gelme vb. amaçlarla da bu platformlarda profil oluşturmaktadır. Bu profillerin en geniş kullanım amaçları; iletişim ve bağlantı kurma, hızlı ve kapsamlı veri iletimi, içerik yayınlama, ortak özelliklere sahip insanlarla bir araya gelme, sosyalleşme olarak sıralanmaktadır (Alioğlu, 2016).

Sosyal medya, bilgiye hızlı erişim ve paylaşım imkânı sunan bir platforma dönüşmüş durumdadır. Kullanıcılar, günümüzde sosyal medya aracılığıyla dünya çapındaki gelişmelerden haberdar olabilmekte ve çok çeşitli konularda bilgi alışverişinde bulunabilmektedirler. Söz konusu bilgi paylaşımının, akademik sahada ve birçok profesyonel alanda da önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Kietzmann vd., 2011: 246).

Sosyal medya, kullanıcılar için önemli bir eğlence kaynağı olma imkânı da sunar. Bireyler, video izleme, oyun oynama, müzik dinleme ve diğer birçok eğlenceli aktivite için sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Bu platformlar, boş zamanları değerlendirme ve stres atma amaçlı kullanılan dijital alanlara dönüşmüş durumdadır (Whiting & Williams, 2013: 363).

Sosyal medya, sanal ortamda bireyler arası sosyal etkileşimi teşvik eden ve topluluk oluşturmayı kolaylaştıran bir platforma dönüşmüştür. Kullanıcılar, sosyal medya kanalıyla sanal ortamda çeşitli gruplar ve topluluklar oluşturmak suretiyle ortak ilgi alanlarına sahip insanlarla etkileşimde bulunabilmektedirler. Artık günümüzde bu etkileşimler,

sosyal sermaye ve aidiyet duygusunu güçlendirir bir hal almış durumdadır (Valenzuela vd., 2009: 895).

Kendilerini ifade edebildikleri bir platform olma açısından da sosyal medya bireylere güçlü bir ortam sağlamaktadır. Kullanıcılar, düşüncelerini, duygularını ve deneyimlerini paylaşmak suretiyle kendilerini daha iyi ifade edebildiklerini düşünebilirler. Bu durum, bireylerin kendilerini daha net tanımlama ve toplumsal kimliklerini oluşturma süreçlerinde onlara önemli katkılar sağlamaktadır (Lin & Lu, 2011: 1157).

a.c. Ahlak

Ahlak, bireylerin doğru ve yanlış davranışları ayırt edebilme ve buna göre hareket edebilme yetileri olarak tarif edilebilir. Ahlak, toplumların kültürel, dinî ve sosyal normlarına dayanan bir değerler bütünü olup, bireylerin eylemlerinin ve kararlarının etik değerlendirmesini içeren bir kavramdır (Frankena, 1973: 12). Ahlak, hem bireylerin kendi iç dünyalarında hem de toplumsal ilişkilerinde önemli bir rol oynayan değerler bütünüdür. Ahlak, toplumların birbirlerine karşı olan davranış normlarını belirlemek amacıyla insanlar tarafından oluşturulan prensiplerin tümüne verilen isimdir (Cevizci, 2013: 17). Ahlaki olgunluk ise kişinin duygu, davranış ve tutumlarının ahlaka aykırılığının ve sapmanın vicdanda hissedilebildiği kusursuzluğunu ifade eder (Şengün & Kaya, 2007).

Toplumsal bir varlık olan insanın, bu gerekliliğe bağlı olarak topluluklar halinde yaşaması bir gereksinim oluşturmuştur. Söz konusu insan topluluklarının bileşimi ile de toplumlar teşkil etmiştir. Bu yaşam biçiminin devamlılığı çeşitli normları oluşturma zorunluluğunu doğurmuştur. Toplumsal norm adı verilen bu kurallar; yazılı (resmî), yazısız (resmî olmayan) başlıkları altında toplanmaktadır. Ahlak, bu başlıklardan yazısız normlar altında yer alan değerler kümesini ifade eder (Eroğlu, 2015).

Ahlak, ilmî bir olgu olmanın beraberinde birçok bilimsel disiplin ile ilişkili bir alan olarak da öne çıkmaktadır. Bu da çok sayıda tanımının bulunmasına zemin hazırlamaktadır. Kişilerin ve mensubu oldukları toplumun tamamında işletilmesi mümkün olmayan ahlaki kurallar, doğuştan gelen ahlakın bir yansımasıdır. Toplumun tamamında işlevsel olmamasının başlıca nedenleri, sosyal ihtiyaçların ve düzenin dönem ve şartlara göre farklılaşabilmesidir. Hukuka, hukuki olarak korunmakta olan çıkarların tespitinde; ahlaka ise vicdan tarafından korunmakta olan

çıkarların tespitinde başvurulur. Ahlak, vicdani hukuk olarak da ifade edilmektedir (Güngör, 2000: 20).

Ahlak, kendisini yaşantısına düstur edinen bireylerin ve bu bireylerin teşkil ettikleri toplumların tavırlarının ve hedeflerinin belirlenmesinde etkili olan; rantabiliteyle birlikte ileri vadede eldeki kaynakların orantılı ve idareli olarak kullanımı yoluyla sürekli ilerleme kaydedilmesine ortam sağlayan idea ve tavırları içeren yazısız kurallar olarak tanımlanmaktadır (Bayet, 1993). Tımuçin'e (2004) göre ise ahlak; insanların sergiledikleri tavırlara, unsuru oldukları toplumda bir meşruiyet sağlamak isteğiyle başlayan, yaşanan devir kapsamında içselleştirilerek uyum gösterilen ve uygulanan kaidelerdir. Bir diğer tanımda ise ahlak terimsel olarak ele alınmış olup Arapça kökenli 'hulk' kelimesinin çoğul ifadesi olarak belirtilmiştir. Ahlakın, aynı zamanda 'seciye, huy ve mizaç' gibi kavramların çoğulları anlamına da geldiği ifade edilmiştir (Hançerlioğlu, 1989: 8-9).

Ahlaki tanımlarken kişi ve toplum olmak üzere iki temel faktör öne çıkmaktadır. Bu iki ana kolon üzerine bina edilen ahlakın çatısı da kişilerden teşkil etmiş toplumların varlıklarını sürdürmelerinde etkin olarak tavır ve kurallardan ibaret olmasıdır.

a.d. Ahlaki Olgunluk

Evrenin dinamik paydaşlarından olan insanın hissî ve fikrî hususlarla birlikte yargı, tavır ve söylemler açısından kendisini en üst merhaleye getirmesi durumu ahlaki olgunluk olarak ifade edilmektedir. Niteliksel bağlamda ahlaki açıdan asgari düzeyde dahi bir aykırılığa mahal verilmemesi, olası bir aykırılık halinde vicdanın devreye girmesinde etkili olan mükemmeliyet boyutu da ahlaki olgunluğun bir getirisi olarak tezahür etmektedir (Fukuyama, 1998: 59).

Alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde, ahlaki olgunluk kavramına sıklıkla rastlanmaktadır. Psikolog L. Kohlberg'in "ahlaki gelişim teorisi" ve psikolog Lickona'nın "ahlaki olgunluk" kavramsallaştırmasını kullandığı görülmektedir (Kohlberg, 1975: 48). Kohlberg'in geliştirici olduğu teori, aşamalar halinde ahlaki gelişimi açıklamaktadır. Bu aşamalar; otoriteye itaatin ifade edildiği gelenek öncesi aşama ve gelenek aşaması şeklindedir. Gelenek ötesi olarak teoride yer alan aşama ise son aşama olarak ifade edilmektedir. Kohlberg'in teorisinde ahlaki gelişim bu üç aşama üzerine bina edilmiştir. Ahlaki yargıların, gücün bir diğer ifadeyle otoritenin denetiminde olduğu, ahlaki hadise ve hallerin; yaptırımla ve mükâfatla değerlendirildiği aşama ilk aşamadır.

Gelenek öncesi aşama olarak ifade edilen bu gelişim aşaması, teorinin ilk aşaması olarak bilinmektedir. Kişinin ait olduğu toplumun normlarını içselleştirmekle birlikte o toplumun normlarının muhafaza edilmesine katkıda bulunduğu aşama ise gelenek aşamasıdır. İlgili ahlaki gelişim evresi ikinci aşamadır. Bu aşamada kişi parçası olduğu toplumun ahlaki kurallarını kabul eder. Teoriye göre ahlaki gelişimin eriştiği tepe noktası kabul edilen aşama olan gelenek ötesi aşamada, kişi parçası olduğu toplumdaki ahlaki normları, değer yargılarının kabulüyle birlikte bu normların yenilenebilirliğini ve yapılandırılabilirliğini ifade eder. Vicdanın, kişinin davranışları üzerindeki denetimini ele aldığı aşama da bu aşamadır (Kohlberg & Hersh, 1977: 54-55).

Ahlaki olgunluk, Lickona'ya göre üç yönlüdür. Bu üç yön şöyle sıralanmaktadır; ahlaki fikir, ahlaki tavır, izzeti nefis, vicdan ve hoşgörülü olmayı da içeren ahlaki duygu. Bu üçlüden ahlaki tavır veya davranış, ahlaki duygu ve ahlaki fikrin nihai çıktısıdır. Ahlaki olgunluk üzerinde etkin olduğu ifade edilmektedir (Lickona, 1991: 51).

b. Yöntem

Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçlarının ahlaki olgunluk düzeyleri üzerindeki etkisinin incelendiği bu araştırma, nicel metodoloji bağlamında ilişkisel tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Bir veya birden çok değişken arasındaki ilişkinin belirlendiği bu model, ilişkisel model olarak tanımlanmaktadır (Fraenkel & Wallen, 2005). Bu çalışma özelinde, lisans öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeyleri ile sosyal medya kullanım amaçları arasındaki ilişki incelenmiştir.

b.a. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri oluştururken, örneklemi ise rastsal örnekleme yöntemiyle oluşturulmuş olan farklı cinsiyet, yaş ve sınıflarda ilahiyat öğrenimi görmekte olan 458 lisans öğrencisi oluşturmaktadır.

b.b. Hipotezler

Bu çalışmanın temel hipotezi, “İlahiyat fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları, ahlaki olgunluk düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir” biçiminde kurgulanmıştır.

Alt hipotezler ise şu şekilde belirlenmiştir:

(i)-İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları yaş, cinsiyet, ekonomik durum, öğrenim türü ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.

(ii)-İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeyleri yaş, cinsiyet, ekonomik durum, öğrenim türü ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.

b.c. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, aşağıda özellikleri verilen veri toplama araçları kullanılmıştır.

(i)-*Kişisel Bilgi Formu*: Çalışmada araştırmacının oluşturduğu kişisel bilgi formunda lisans öğrencilerinin cinsiyet, yaş, sınıf, aile ekonomik durum, öğrenim türü, öğrencilik süresince kaldığı yer ve ilahiyat fakültesini tercih etme sebebi olmak üzere 7 soruya yer verilmiştir.

(ii)-*Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeği*: Solmaz vd. (2013) sosyal paylaşım platformları ve sosyal paylaşım platformlarının kullanıma sebeplerinin araştırılmasına yönelik bir amaçla geliştirmiş oldukları, Çömlekçi & Başol'un 2019 yılında revizyondan geçirdikleri “Sosyal Medya Kullanım Amaçları” ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek 11 maddeli ve tek alt boyutludur. 5’li derecelendirme bulundurmaktadır. Ters kodlanmış bir ifade ölçekte bulunmamaktadır.

(iii)-*Ahlaki Olgunluk Ölçeği*: Ay (2018) tarafından lise öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeylerinin tespiti amacıyla geliştirilmiştir. Beşli likert tipinde tasarlanmış olan ölçek 17 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekle açıklanan toplam varyans ise % 43,35’tir. Ölçek tipi olarak 5’li likert biçim tercih edilmiştir. Kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), fikrim yok (3), katılıyorum (4) ve kesinlikle katılıyorum (5) anlamlarına karşılık gelmektedir. Ölçekte ters kodlanan herhangi bir maddeye yer verilmemektedir.

Öte yandan normallik ve güvenilirlik analizi kapsamında Seçer, normal dağılım varsayımının; ‘çarpıklık ve basıklık’ değerleri üzerinden değerlendirilmesinin daha isabetli bir yaklaşım olacağını ifade etmiştir (Seçer, 2015: 28). Ahlaki Olgunluk Ölçeği ve Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeğinin normal dağılım hipotezine uygun olup olmadığının tespitinde çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmıştır. Kullanılan ölçeklere ilişkin çarpıklık ve basıklık ve Cronbach’s Alpha katsayılarına ait sonuçlar, aşağıdaki Tablo-1’de verilmiştir.

Tablo-1:
Ölçeklerin güvenilirlik değerleri

Ölçek	n	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach’s Alpha
AOÖ	458	-1,201	1,532	,895
SMKAÖ	458	-,145	,415	,819

Tabachnick ve Fidell (2013), çarpıklık ile basıklık değerlerinin +1,5 ve -1,5 aralığında bulunduğu hallerde normal dağılım sağlandığını kabul etmektedir. Gerçekleştirilmiş olan incelemeler neticesinde değişkenlerin normal dağılım sergilediği tespit edilmiştir.

Ahlaki Olgunluk ve Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeklerine dair iç tutarlılık analizi sonuçları incelendiğinde Cronbach's Alpha değerlerinin güvenilir ($0,60 \leq \alpha$) ve çalışmada kullanılabilir olduğu görülmektedir (Özdamar, 1999: 513).

b.d. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmaya konu olan veriler, konuya ilişkin hazırlanan anket formu kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmadaki analizlerin tamamı, İstatistiki Analiz Programı SPSS 25.0 kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizlerdeki tanımlayıcı istatistikler (f) frekans, (%) yüzde, (X) ortalama, (SS) standart sapma, (min) minimum ve (max) maksimum değerler şeklinde gösterilmiştir. Öncelikle Ahlaki Olgunluk Ölçeği ve Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeği'nin normal dağılım hipotezine uygun olup olmadığı çarpıklık ve basıklık katsayıları üzerinden saptanmış ve parametrik test yöntemleri seçilmiştir (bkz. Tablo-1).

Lisans öğrencilerinin kişisel bilgileri ile değişkenlerin grup puanlarının farklılaştıkları durumların analizinde normal dağılım varsayımını sağlayan değişkenlerin iki grup halinde karşılaştırmaları "Bağımsız örneklem t-testi" üç ve üçten fazla grubun karşılaştırmaları "ANOVA testi" kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Parametrik testlerin kullanımından grup farkının belirlenimi için post-hoc testi gerçekleştirilmiştir. Grup ortalamaları ise parametrik çoklu karşılaştırma testi olarak kullanılan Bonferroni yöntemi üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışmada kullanılan ölçekler olan Ahlaki Olgunluk Ölçeği ve Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeği arasındaki ilişki analiz edilirken parametrik test metotlarından "Pearson Korelasyon" analizine başvurulmuştur. Lisans öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçlarının ahlaki olgunluğu yordama durumunun incelenmesinde parametrik test metotlarından "Regresyon" analizi tercih edilmiştir. Elde edilen tüm sonuçlarda istatistiki anlamlılık $p < 0,05$ seviyesinde değerlendirilmiştir.

b.e. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Lisans öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerine yönelik verdiği yanıtlardan oluşan frekans ve yüzde dağılımlarıyla ilgili veriler Tablo-2'de yer almaktadır.

Tablo-2:
Örneklemin sosyo-demografik özellikleri

SDÖ	Alt Kategori	n	%
Cinsiyet	Kadın	368	80,3
	Erkek	90	19,7
Yaş	20 yaş altı	91	19,9
	21 yaş	78	17,0
	22 yaş	122	26,6
	23 yaş	75	16,4
	24 yaş üstü	92	20,1
Ekonomik Durumu	Düşük	39	8,4
	Orta	401	87,7
	Yüksek	18	3,9
Öğrenim Türü	1. öğretim	299	65,3
	2. öğretim	159	34,7
Sınıf Düzeyi	Hazırlık	40	8,7
	1. sınıf	68	14,8
	2. sınıf	121	26,4
	3. sınıf	156	34,1
	4. sınıf	73	15,9

Çalışmaya katılım sağlayan lisans öğrencilerinin % 80,3 oranında kadın ve %19,7 oranında erkek olduğu, %19,9 oranında 20 yaş altında, %17,0 oranında 21 yaşında, %26,6 oranında 22 yaşında, %16,4 oranında 23 yaşında ve %20,1 oranında 24 yaş ve üstünde olduğu; %8,4'ünün ekonomik durumunun düşük, %87,7'sinin orta ve %3,9'unun ekonomik durumunun yüksek olduğu; %65,3 oranında 1. öğretimde ve %34,7 oranında 2. öğretimde eğitim gördüğü görülmektedir. Öğrencilerin %8,7 oranında hazırlık sınıfında, %14,8 oranında 1. sınıfta, %26,4 oranında 2. sınıfta, %34,1 oranında 3. sınıfta ve %15,9 oranında 4. sınıfta olduğu belirlenmiştir.

c. Bulgular

Araştırma soruları çerçevesinde yapılan analiz sonuçlarının sunulması ve bulguların yorumlanması makalenin bu bölümde yapılmıştır.

c.a. Değişkenlerin Betimsel İstatistik Analizleri

Bu alan araştırmasının değişkenleri, ahlaki olgunluk ve sosyal medya kullanım amaçlarından meydana gelmektedir. Değişkenlerle ilgili tanımlayıcı istatistikler, çalışmanın bu bölümünde Tablo-3'te yer almaktadır.

Tablo-3:
Değişkenlerin betimsel istatistiksel analiz sonuçları

Değişkenler (Ölçekler)	n	min	max	ort	SS
Ahlaki olgunluk	458	2,00	5,00	4,50	,43
Sosyal medya kullanım amaçları	458	1,00	5,00	3,19	,65

Araştırmaya katılan lisans öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Ölçeği yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=4,50$) ve Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeği yanıtların toplam ortalaması ($\bar{X}=3,19$) belirlenmiştir.

c.b. Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Ahlaki Olgunluk ve Sosyal Medya Kullanım Amaçları

Makalenin bu kısmında üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerine göre Ahlaki Olgunluk Ölçeği ve Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeği ile elde edilen ortalama puanlar arasındaki farklılıklar işlenmiştir.

Tablo-4:

Sosyo-demografik özelliklere göre ahlaki olgunluk ve sosyal medya kullanım amaçlarına ilişkin t-testi/anova sonuçları

		Ahlaki Olgunluk				
Değişkenler		n	X̄	SS	t/F**	p
Cinsiyet	Kız	368	4,54	,40	3,668	,000*
	Erkek	90	4,36	,51		
Yaş	-20	91	4,45	,51	3,494	,008* e>a,c***
	21	78	4,53	,39		
	22	122	4,43	,45		
	23	75	4,52	,38		
	24+	92	4,63	,33		
Ekonomik Durum	Düşük	39	4,40	,64	2,060	,129
	Orta	401	4,51	,41		
	Yüksek	18	4,64	,32		
Öğrenim Türü	I. Öğr	299	4,53	,42	1,399	,162
	II. Öğr	159	4,47	,45		
Sınıf Düzeyi	H	40	4,49	,51	3,546	,007* e>b***
	1	68	4,39	,53		
	2	121	4,44	,44		
	3	156	4,55	,35		
	4	73	4,61	,38		
Sosyal Medya Kullanım Amaçları						
Değişkenler		n	X̄	Ss	t/F**	p
Cinsiyet	Kız	368	3,20	,65	,468	,640
	Erkek	90	3,16	,63		
Yaş	-20	91	3,18	,60	,107	,980
	21	78	3,21	,65		
	22	122	3,21	,65		
	23	75	3,16	,57		
	24+	92	3,19	,75		
Ekonomik Durum	Düşük	39	3,05	,56	2,032	,132
	Orta	401	3,20	,66		

	Yüksek	18	3,42	,60		
Öğrenim	I. Öğr	299	3,19	,64	-,304	,761
Türü	II. Öğr	159	3,20	,67		
	H	40	3,01	,59	3,695	,006*
	1	68	3,19	,80		d>a,b***
Sınıf	2	121	3,06	,65		
Düzeyi	3	156	3,31	,56		
	4	73	3,27	,65		

[*p<0,05, N= Örneklem Sayısı, p= Anlamlılık, X= Ortalama, SS=Standart Sapma **İki grubun karşılaştırılmasında “Bağımsız Örneklem t Test” üç ve üzeri grupların karşılaştırılmasında “ANOVA” ***Gruplar arası fark için “Post Hoc testi” uygulanmıştır.]

Tablo-4’teki lisans öğrencilerinin cinsiyeti, yaşı, ekonomik durumu, öğrenim türü ile Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeği’nden aldıkları ortalama puanları ($p>.05$) arasında anlamlı bir fark yoktur. Tablo-4’te yer alan istatistiki verilere göre lisans öğrencilerinin sınıf seviyesi ile Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeğindeki ortalama puanları ($F: 3,695, p<.05$) arasında anlamlı bir fark vardır. Buna göre, araştırmanın alt hipotezlerinde yer alan İlahiyat fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ölçek puanlarının demografik özelliklerine göre farklılaşacağı yönündeki hipotezimizin, cinsiyeti, yaşı, ekonomik durumu, öğrenim türü değişkenlerine göre farklılaşmadığı, dolayısıyla alt hipotezlerin söz konusu değişkenler açısından doğrulanmadığı; sınıf seviyesi değişkenine göre ise anlamlı düzeyde farklılaştığı, yani ilgili alt hipotezin bu değişken açısından ise doğrulandığı gözlenmiştir.

Grup farkının belirlenmesini test etmek için Post Hoc uygulanmış ve grupların ortalamaları parametrik çoklu karşılaştırma testi Bonferroni yöntemiyle analiz edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre: 3. sınıfta okuyan öğrencilerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeğindeki puan ortalamalarının ($X=3,31$) hazırlıkta okuyan ve ($X=3,01$) 2. sınıfta okuyan üniversite öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeğindeki puan ortalamalarından ($X=3,19$) istatistiki olarak daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo-4’e göre lisans öğrencilerinin aile ekonomik durumu ve öğretim türü ile Ahlaki Olgunluk ($p>.05$) puan ortalamaları ($p>.05$) arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın alt hipotezlerinde yer alan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeylerinin demografik özelliklerine göre anlamlı düzeyde farklılaşacağı yönündeki alt hipotezimizin, ekonomik durum ve öğrenim türü değişkenlerine göre doğrulanmadığı gözlenmiştir.

Lisans öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk ortalama puanları ile cinsiyeti ($t: 3,668, p<.05$), yaşı ($F: 3,494, p<.05$) sınıf seviyesi ($F: 3,546, p<.05$)

arasında ise anlamlı bir fark vardır. Buna göre, araştırmanın alt hipotezlerinde yer alan İlahiyat fakültesi öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeylerinin demografik özelliklerine göre farklılaşacağı yönündeki alt hipotezimizin ise, cinsiyet, yaş ve sınıf seviyesi değişkenlerine göre doğrulandığı gözlenmiştir.

Kadın üniversite öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Ölçeğindeki puan ortalamalarının ($\bar{X}=4,54$) erkek üniversite öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Ölçeğindeki puan ortalamalarından ($\bar{X}=4,36$) istatistiki olarak daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaşı 24 ve üstü olan lisans öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Ölçeğindeki puan ortalamalarının ($\bar{X}=4,63$) yaşı 20 yaş ve altı olan ($\bar{X}=4,45$) ve yaşı 22 olan üniversite öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Ölçeğindeki puan ortalamalarından ($\bar{X}=4,43$) istatistiki olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır. 4.sınıfta okuyan öğrencilerin Ahlaki Olgunluk Ölçeğindeki puan ortalamalarının ($\bar{X}=4,61$) ise 2. sınıfta okuyan üniversite öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Ölçeğindeki puan ortalamalarından ($\bar{X}=4,39$) istatikselsel olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

c.c. Ahlaki Olgunluk ile Sosyal Medya Kullanım Amaçları Arasındaki İlişki

Makalenin bu bölümünde üniversite öğrencilerinin ahlaki olgunluk ve sosyal medya kullanım amaçları arasındaki bağlantıyı tespit etmek için parametrik test metodlarından “Pearson korelasyon analizi” uygulanmış ve istatistiksel anlamlılık $p<0,05$ düzeyinde değerlendirilmiştir.

Tablo-5:

Ahlaki olgunluk ile sosyal medya kullanım amaçları arasındaki ilişki

Değişken	Sosyal Medya Kullanım Amaçları
Ahlaki Olgunluk	r_p ,095*
	p ,042

(** $p<0,05$)

Yukarıdaki Tablo-5’te üniversite öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ölçeğine yönelik ölçek puanı arttıkça Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanlarının da buna paralel olarak artmakta olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla ilahiyat lisans öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ile ahlaki olgunluk düzeyleri ($r: 0,095, p<.05$) arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

c.d. Sosyal Medya Kullanım Amacının Ahlaki Olgunluğu Yordaması

Makalenin bu bölümünde ise ilahiyat öğrencilerinin ahlaki olgunluk ve sosyal medya kullanım amaçları puanlarını yordama durumunun değerlendirilmesi için lineer regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaya ilişkin regresyon analizlerinin öncesinde, veri setine ilişkin homojenlik, normallik ve doğrusallık varsayımlarının analizi yapılmıştır. Veri setinde yer alan uç değerlerin bulunup bulunmadığı analiz edilmiş ve aşırı uç değerlerin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo-6:

Sosyal medya kullanım amacının ahlaki olgunluğu yordaması

	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar			F	R ²
	B	Std. hata	β	t	p		
Sabit	4,305	,100		43,007	,000	4,140*	,009
SMKA	,063	,031	,095	2,035	,042		
Bağımlı değişken: Ahlaki Olgunluk (* p<0.05)-							

Tablo-6'daki regresyon analizi sonuçlarına göre; oluşturulan modelin istatistiki açıdan anlamlı olduğu sosyal medya kullanım amaçlarının ahlaki olgunluk varyansının %0,9'unu açıklayabildiği ($R^2=,009$; $F_{(1,456)}=4,140$, $p<0,05$) sonucuna varılmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında; sosyal medya kullanım amaçlarının ahlaki olgunluk varyansını istatistiki bağlamda anlamlı, pozitif doğrultuda yordadığı ($\beta=0,095$, $t=2,035$, $p<0,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka ifadeyle, araştırmaya katılım gösteren ilahiyat fakültesi lisans öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ahlaki olgunluklarını pozitif yönde etkilemektedir. Yukarıdaki nicel bulguya göre, araştırma öncesinde öngörülen “İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları, ahlaki olgunluk düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir” temel hipotezi kabul edilmiştir.

S o n u ç

Alanda yapılan benzer çalışmalar incelendiğinde, birebir örtüşen konu başlıkları olmamakla beraber benzer konuda çalışmaların var olduğu gözlenmiştir. Ergenler üzerinde yapılmış olan, sosyal medya bağımlılığı ile dindarlık ve ahlaki kayıtsızlık ilişkisini esas alan çalışmada, sosyal medya bağımlılığı ile ahlaki kayıtsızlık arasında pozitif yönde bir ilişki bulunurken, dindarlık ile ahlaki kayıtsızlık arasında ise negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir (Hacıkeleşoğlu, 2021: 894).

Konuyla alakalı olarak lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, lise öğrencilerinin ahlaki olgunluk değişkenlerinin problemleri internet kullanımları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu, ancak öğrencilerin dini inanç değişkenlerinin problemleri internet kullanımı üzerinde yordayıcı bir özelliğe sahip olmadığı sonucu elde edilmiştir (Ekşi & Çiftçi, 2017: 190).

Konuyla alakalı lise öğrencilerinin sosyal medya aktiviteleri ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkiyi ele alan bir lisansüstü çalışmada, öğrencilerin sosyal medya kullanımına dair aktiviteleri birçok demografik değişkene göre ele alınmış, öğrencilerin genel sosyal medya kullanım sıklığının ahlaki olgunluk düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar meydana getirdiği saptanmıştır. Aynı zamanda sosyal medyayı en seyrek kullanan öğrencilerin ahlaki olgunluk düzeylerinin en yüksek düzeyde olduğuna, sosyal medya kullanım düzeyindeki artışa paralel olarak ahlaki olgunluk düzeyinde düşüş gözlemlendiğine; aynı şekilde öğrencilerin günlük sosyal medya kullanım düzeylerindeki artışa paralel olarak ahlaki olgunluk düzeylerinde düşüş gözlemlendiğine dair araştırmamızdan elde edilen bulguların aksine bir sonuç elde edildiği görülmüştür (Erol, 2019: 132-133).

Araştırma konusuna benzer tarzda hazırlanmış, nitel tarzda yapılan bir başka araştırmada ise, sosyal medya araçlarından olan YouTube üzerinde yer alan sosyal medya fenomenlerine ait kanallarda yayınladıkları ana yapıları eğlence, oyun ve yeni deneyimler olduğu ifade edilen, yüksek düzeyde izleyici kitlesine ulaştığı gözlenen videolar incelenmiş, söz konusu videoların çok düşük düzeyde nezaket ve ahlaki duyarlılık içerdiği buna karşın izleyici kitle üzerinde olumsuz etki hatta risk oluşturabilecek ahlak dışı ve kaba ifadelerin, şiddete özendirme yönelik içeriklerin yer aldığı gözlenmiştir. Söz konusu fenomenlerin genel izleyici kitlesinin ilk ve orta öğrenim düzeyi çocuk ve genç kitleler olduğu düşünüldüğünde bahsedilen konu içeriklerini barındırdığı tespit edilen sosyal medya mecralarının olumsuz yönde bir etkileşim ve değişimi tetikleyerek muhataplarının ahlaki olgunluk düzeyleri üzerinde olumsuz etki yaratabileceği ve ahlaki sapmalara neden olabileceği ifade edilmiştir (Kahveci, 2020: 211-217).

İngiltere'deki Birmingham Üniversitesi'nde Jubilee Centre for Character and Virtues aracılığıyla 11-17 yaş aralığında çocuk sahibi 1700 ebeveyn üzerinde yapılan bir araştırmada, katılımcı ebeveynlerin %55'inin sosyal medyanın ahlaki gelişmeyi engellediği veya baltaladığı konusunda kesinlikle hemfikir oldukları görülmüştür. Ancak kısmen de olsa sosyal medyanın çocuklar üzerinde, affetme, adalet, dürüstlük ve

alçakgönüllülük gibi erdemleri edinme bakımından olumlu ahlaki etkileri olduğunu beyan eden veliler de olmuştur (Arthur & Kristjansson, 2022: 4-21; BBC, 2016).

Sosyal medya kullanım amaçları ile ahlaki olgunluk arasındaki ilişkiyi araştırma konusu edinen bu nicel çalışmada, sosyo-demografik özellikler, sosyal medya kullanım ölçeği, ahlaki olgunluk ölçeği olmak üzere üç değişken bulunmaktadır.

Tablo-2’de katılımcıların lisans seviyesinde üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerinin frekans (sıklık değeri) analiziyle değerlendirilmiştir. Hangi tür öğrencide ne kadar öğrenci bulunduğu ifade edilmektedir. Üniversite öğrencilerinin %8,7 oranında hazırlık sınıfında, %14,8 oranında 1. sınıfta, %26,4 oranında 2. sınıfta, %34,1 oranında 3. sınıfta ve %15,9 oranında 4. sınıfta olduğu belirlenmiştir.

Değişkenlere yönelik betimsel analiz yapılmıştır. Yapılan betimsel analizde, katılımcılara çalışmada kullanılan ölçekler aracılığıyla kaç adet soru sorulduğu ve katılımcıların bu sorulara verdikleri cevaplar ele alınmıştır. Örneğin 17 soruluk Ahlaki Olgunluk Ölçeğinde katılımcılara yöneltilen soruların değerlendirmesi yapılmıştır. Ahlaki olgunluk kapsamında sorulan sorulara katılımcılar tarafından verilen cevaplar bir ile beş arasında puanlanmıştır.

Tablo-3’te değerler 1 ile 5 arasındadır. Değerlere en az (1) ve en çok (5) değer verilebilir. Katılan sayısının minimum ve maksimum ortalamaları alınmıştır. Minimum, maksimum ve ortalamalarına bakılınca ahlaki olgunluk ortalamasının 4,50 ile yüksek bir puan aldığı göz önünde tutulursa öğrencilerin ahlaki olgunluklarının yüksek olduğu söylenebilir. Sosyal medya ortalamalarına bakılınca 3,19 puanla sosyal medya kullanım düzeylerinin orta ve düşük olduğu söylenebilir.

Tablo-4’te cinsiyetle ölçekler karşılaştırıldığında iki grup olduğu için t-testi ve fark analizi yapılmıştır. Yani ahlaki olgunluğun cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ve kadınlarla erkeklerin aldığı puanların anlamlı olarak dağılıp dağılmadığına bakılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilere göre, 3.sınıfta okuyan öğrencilerin sosyal medya kullanım amaçlarına yönelik puan ortalamalarının hazırlıkta okuyan ve 2. sınıfta okuyan üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçlarına yönelik puan ortalamalarından istatistiksel olarak daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmada ölçeklerin kendi aralarındaki ilişkisine bakılmıştır. Demografik özelliklerle ölçekler arasındaki özelliklere bakılarak aralarında farklılığın olup olmadığının belirlenmesi için fark analizi yapılmıştır.

Tablo-5'te ise sosyal medya kullanım amaçları ve ahlaki olgunluk arasındaki ilişkiyi belirlemek için p değerine bakılmıştır. Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ile ahlaki olgunluk seviyesi ile ($r: 0,095, p<.05$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin var olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçlarına yönelik puan düzeyi arttıkça ahlaki olgunluk düzeylerine yönelik puan düzeylerinin de artmakta olduğu gözlenmiştir. Öte yandan Tablo-6'da görüldüğü üzere, yapılan regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında ise, sosyal medya kullanım amaçlarının ahlaki olgunluk varyansını istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde yordadığı saptanmıştır.

Bu çalışmada, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular, ilahiyat öğrencilerinin sosyal medyanın kullanım amaçlarının ahlaki olgunluk düzeyleri üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Özellikle, sosyal medya araçlarının bilgi edinme, iletişim kurma ve toplumsal etkileşim sağlama amaçlı kullanımının, öğrencilerin ahlaki gelişimine olumlu katkılar sağladığı düşünülmektedir.

Yapılan araştırma neticesinde sosyal medyanın bilgi edinme, toplumsal etkileşim ve sosyal destek sağlama, kendilerini ifade etmeleri ve kişisel düşüncelerini paylaşma amacıyla kullanılması, öğrencilerin dinî ve ahlaki konularda istenen yeterliliğe ulaşmalarını teşvik etmektedir. Bu durumda, öğrencilerin ahlaki gelişimine ve olgunluk düzeyine ulaşmalarına katkıda bulunduğu kanaati hâkim olmuştur.

Araştırmanın sonuçları, ilahiyat öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçlarının ahlaki olgunluk düzeyleri üzerinde anlamlı etkiler meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bu bulgular, eğitim kurumlarının ve ailelerin, öğrencilerin sosyal medya kullanımını yönlendirmede ve desteklemede önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Sonuçlar, sosyal medyanın bilinçli ve amaçlı kullanıldığında, öğrencilerin ahlaki gelişimine olumlu katkılar sağlayabilecek güçlü bir araç olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak, sosyal medya kullanım amaçları beta ve t-testlerine bakılınca, üzerinde araştırma yapılan öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçlarının ahlaki olgunluk düzeylerini pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla temel hipotez olan “ilahiyat fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ahlaki olgunluk düzeylerini pozitif yönde etkilemektedir” hipotezi doğrulanmıştır.

Alan yazın incelendiğinde, internet ve sosyal medya kullanım amaçları ve kullanım sıklığıyla ahlaki olgunluk düzeyi ilişkisini ele alan çalışmaların var olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan literatür incelemelerinde, araştırmamızla benzer doğrultuda verilerin elde edildiği çalışmalar yanında çalışmamızdan elde edilen verilerin aksine sosyal medya kullanımının ahlaki olgunluk düzeyini olumsuz yönde yordadığına dair sonuçların elde edildiği çalışmaların varlığına da rastlanmıştır. Ancak alan yazında, sosyal medya kullanım amaçları ile ahlaki olgunluk düzeyini İlahiyat fakültesi öğrencileri düzeyinde ele alarak inceleyen özel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla ilahiyat fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçlarının onların ahlaki olgunluk düzeyine etkileri üzerine yapılan bu çalışma hem özgün bir yapıya sahip hem de ileride yapılacak benzer çalışmalara öncü bir nitelik taşımaktadır.

Araştırma Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasından uygun örneklem yöntemiyle belirlenmiş 458 kişiyle sınırlı tutulmuştur. Bu 458 öğrenci de lisans öğrencileri arasından seçilmiştir. Yüksek lisans ve doktora öğrencileri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Gelecek çalışmalarda akademik kariyer yapan, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin de aynı konu bağlamında ele alınmalarının literatürün gelişimine katkı vereceği düşünülmektedir. Aynı üniversitenin farklı fakülteleri veya farklı üniversitelerin aynı alanda eğitim veren fakültelerinin de ilgili konu bağlamında karşılaştırmalı analiz edilmesinin de literatürün gelişmesine katkı vereceği düşünülmektedir.

Beyanlar ve Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 02.02.2024 tarihli ve E-87432956-050.99-681148 sayılı kararı ile etik ilkelere ve insan haklarına uygun bulunmuştur.

This study was approved in accordance with ethical principles and human rights by the Ethics Committee for Social and Human Sciences of Süleyman Demirel University, with the decision dated 02 February 2024 and numbered E-87432956-050.99-681148.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür. This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam alınmıştır.
Informed consent was obtained for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılımcılardan gönüllü katılım onayı alınmıştır.
Voluntary consent to participate was obtained from all participants in this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.
The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayını ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.
The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.
The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.
This research received no financial support.

Veri Paylaşımı ve Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada elde edilen veriler, katılımcı gizliliğini koruma amacıyla kamuya açık olarak paylaşılmamıştır.
The data obtained in this study have not been made publicly available in order to protect participant confidentiality.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: MM-AİD; Literatür Taraması: MM; Veri Toplama: AİD; Veri Analizi: AİD-MM; Yazım – Taslak: MM-AİD; Yazım – Gözden Geçirme – Düzenleme: MM-AİD.
Conceptualization: MM-AİD; Literature Review: MM; Data Collection: AİD; Data Analysis: AİD-MM; Writing – Draft: MM-AİD; Writing – Review – Editing: MM-AİD.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, sorumlu yazarın Süleyman Demirel Üniversitesi'nde tamamladığı “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanım Amaçları ve Kişilik

Özellikleri ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: SDÜ İlahiyat Fakültesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

This article is derived from the corresponding author’s master’s thesis titled “A Study on the Relationship Between Social Media Usage Purposes, Personality Traits, and Moral Maturity Among Faculty of Theology Students: The Sample of SDU Faculty of Theology”, completed at Süleyman Demirel University.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.

This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Kaynaklar

Alioğlu, N. (2016). Duygusal tatmin aracı olarak sosyal medya kullanımı üzerine bir alan araştırması. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 1- 27.

Arğın, E. (2023). *Sosyal medya kullanım amaçları ve oyun bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Ed. M. Çetinkaya. İksad Yayınevi.

Arthur, J. ve Kristjánsson, K. (2022). *The jubilee centre framework for character education in schools*. University of Birmingham.

Ay, M. F. (2018). *Lise öğrencilerinde DKAB eğitimi ile saldırganlık arasında dindarlık ve ahlaki olgunluğun aracılık rolünün incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Aydın, H. (2022). *Orta çağ felsefesi*. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr>.

Bayet, A. (1993). *Bilim ahlakı*. Yorum Yayınları.

BBC. (2016). *Social media harms moral development, parents say*. BBC. <https://www.bbc.com>. (Erişim Tarihi: 09.12.2024).

Boulianne, S. (2015). Social media use and participation: A meta-analysis of current research. *Information, Communication & Society*, 18(5), 524–538.

Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230.

Boz, M. & Özer, S. U. (2015). Sosyal ağlar ve sosyal medya: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 3, 89-103.

Bulut, H. İ. (2015). Semavi dinlerin ortak ahlak ilkeleri ya da evrensel değerler. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 65-81.

Cevizci, A. (2013). *Uygulamalı etik*. Say Yayınları.

Cevizci, A. (2020). *Büyük felsefe sözlüğü*. Say Yayınları.

Çömlekçi, M. F. & Başol, O. (2019). Gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 173-188.

Ekşi, H. & Çiftçi, M. (2017). Lise öğrencilerinin problemli internet kullanım durumlarının dinî inanç ve ahlaki olgunluk düzeylerine göre yordanması. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 4, 181–206.

Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends:” Social capital and college students’ use of on-line social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143-1168.

Eroğlu, E. (2015). Geçmişten günümüze sosyal normlar. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 299-308.

Erol, H. K. (2019). *Lise öğrencilerinde sosyal medya aktiviteleri ve ahlaki olgunlukla ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2005). Validity and reliability. [içinde] *How to design and evaluate research in education with PowerWeb*, (ss. 152–171). Ed. J. R. Fraenkel, N. E. Wallen, & H. H. Hyun. McGraw-Hill.

Frankena, W. (1973). *Ethics*. Prentice-Hall.

Fukuyama, F. (1998). *Güven: Sosyal erdemler ve refahın yaratılması*. (çev. A. Buğdaycı). 3. baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gül, G. (2019). *Lise öğrencilerinin sosyal medya tutumları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güngör, E. (2000). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar: Ahlak psikolojisi, ahlaki değerler ve ahlaki gelişme*. (3. baskı). Ötüken Neşriyat.

Hacıkeleşoğlu, H. (2021). Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı dindarlık ve ahlaki kayıtsızlık ilişkisi üzerine bir araştırma. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 21(2), 877-907.

Hançerlioğlu, O. (1989). *Felsefe sözlüğü*. Remzi Kitabevi.

Howard, P. N., & Parks, M. R. (2012). Social media and political change: Capacity, constraint, and consequence. *Journal of Communication*, 62(2), 359-362.

Kahveci, H. (2021). Sosyal medya içeriklerinin ahlaki değerler bağlamında incelenmesi: Youtube örneği. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 11(1), 204-225.

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68.

Karabulut, A. (2017). *Decadence kavramı bağlamında postmodern medya kültürüne Nietzsche'ci açıdan bir yaklaşım*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54(3), 241-251.

Koçer, M. (2012). Erciyes üniversitesi öğrencilerinin internet ve sosyal medya kullanım alışkanlıkları. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 70-85.

Kohlberg, L. & R. H. Hersh (1977). Moral development: A review of the theory. *Theory into Practice*, 16(2), 53-59.

Kohlberg, L. (1975). Moral education for a society in moral transition. *Educational Leadership*, 33(1), 46-54.

Lickona, T., E. (1991). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. Bantam Books.

Lin, K. Y., & Lu, H. P. (2011). Why people use social networking sites: An empirical study integrating network externalities and motivation theory. *Computers in Human Behavior*, 27(3), 1152-1161.

Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). Social media: The new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, 52(4), 357-365.

Özdamar, K. (1999). *Paket program ile istatistiksel veri analizi*. Kaan Kitabevi.

Seçer, İ. (2015). *Spss ve lisrel ile pratik veri analizi*. Anı Yayıncılık.

Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. & Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(4), 23-32.

Şengün, M. & Kaya, M. (2007). Ahlaki Olgunluk Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (24-25), 51-64.

Tabachnick, B.G. & Fidell. L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. (6. Baskı). Pearson.

Taprial, V. & Kanwar, P. (2012). *Understanding social media*. Bookboon.

Timuçin, A. (2004). *Felsefe sözlüğü*. Bulut Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (t.y). *Sosyal medya*. Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr>. (Erişim Tarihi: Nisan, 2024).

Valenzuela, S., Park, N., & Kee, K. F. (2009). Is there social capital in a social network site?: Facebook use and college students' life satisfaction, trust, and participation. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(4), 875-901.

Whiting, A., & Williams, D. (2013). Why people use social media: A uses and gratifications approach. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16(4), 362-369.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 39-74
Issue: 11 • June 2025 • 39-74

**Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında
‘Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi’ Literatürü
(1941-2025) Üzerine Bir Araştırma**

A Study on the Literature of ‘Death and Afterlife Psychology’
(1941–2025) in Turkish Psychology of Religion Studies

Feyza Nur Taşkaya

Yüksek Lisans Öğrencisi | MA Student
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir Osmangazi University
✉ feyzataskaya05@gmail.com | 0000-0001-7619-2633
Eskişehir | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1578406>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	03 Kasım 2024 • 03 November 2024
Düzeltilme Tarihi • Revised	08 Nisan 2025 • 08 April 2025
Kabul Tarihi • Accepted	09 Nisan 2025 • 09 April 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Bu makalenin amacı, Türk din psikolojisi çalışmalarında ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine bir literatür taraması yapmaktır. Ayrıca bu çalışmada, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine araştırma yapmayı planlayan araştırmacıların kaynak tarama ihtiyacını gidermek de hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda makalede, 1941-2025 yılları arasında ‘ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi’ konusunda alana kazandırılmış, ‘kitap, tez, makale, bildiri, çeviri ve ansiklopedi maddesi’ türündeki Türkçe yazılan araştırmalar, akademik ürün çeşitliliğine göre gruplanarak bir araya toplanmıştır. Bu kapsamda 1941-2025 yılları arasında bu çalışmalarda meydana gelen gelişim ve değişimi panoramik biçimde gözlemleme fırsatı sunan bu makalede, metodolojik olarak literatür tarama tekniği kullanılmıştır. Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine Türkiye’de yapılan araştırmalar ‘Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park Akademik, İslam Araştırmaları Merkezi, Google Akademik, Milli Kütüphane ve İslam Ansiklopedisi’ (n=6) internet veri tabanları kullanılarak taranmıştır. Tarama sonucundan elde edilen veriler incelendiğinde; akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımlarına bakıldığında, taranan kaynakların %26’sını (n=62) kitapların, %22’sini (n=53) tezlerin, %33’ünü (n=78) makalelerin, %3’ünü (n=7) bildirilerin, %15’ini (n=37) çevirilerin ve %1’ini de (n=2) ansiklopedi maddelerinin oluşturduğu görülmüştür. Tüm bu nicel ürün çeşitliliğine göre toplamda 239 adet akademik ürünün/kaynağın tarandığı tespit edilmiştir. Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine (1941-2025) yapılan literatür taraması sonucunda genel bir değerlendirme yapıldığında; bu konuda ‘ölüm, ölüm psikolojisi, ölüm kaygısı, ölüm korkusu, ölümsüzlük düşüncesi’ gibi temaların ağırlıklı çalışılan konular olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca din psikolojisi alanında çalışmalar yapan araştırmacılara konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir: (i) Kaçınılmaz bir gerçek olan ölüm olgusu, istisnasız her dönemde bireyin zihin dünyasında yer edinmek zorunda kalmıştır. Bireyin psikolojisinde algı, tutum ve duygusal tepkilerini etkileyen ölüm olgusunun psikolojik boyutlarının anlaşılması için sıklıkla nitel ve nicel araştırmalar yapılması, kaynak zenginliği sağlayacaktır. (ii) Düzenli aralıklarla söz konusu araştırma üzerinde yapılan çalışmaların güncellenebilmesi amacıyla bibliyografya ve literatür çalışmaları geliştirilerek devamı sağlanabilir. Böylece ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerinde çalışacak Türk din psikologlarının söz konusu kaynaklara erişimi ve literatür eksikliğine ilişkin problemleri daha kolay aşılabılır.

A n a h t a r   K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Ölüm • Ölüm kaygısı • Ölüm korkusu
Ölüm ötesi • Literatür

A b s t r a c t

The primary objective of this article is to conduct a comprehensive and systematic literature review on the psychology of death and the afterlife within the broader context of Turkish scholarship in the psychology of religion. In addition to mapping the existing body of literature, the study aims to provide a foundational resource for future academic research by consolidating diverse into a comprehensive bibliographic framework. To this end, academic works written in Turkish between 1941 and 2025—including books, graduate theses, peer-reviewed journal articles, conference proceedings, translations, and encyclopedia entries—were collected and categorized by type. This classification seeks to highlight the scholarly diversity and thematic richness within the field. Methodologically, the study employs a literature review model to provide a panoramic overview of the intellectual, thematic, and methodological developments in the psychology of death and the afterlife in Türkiye over the specified time period. Data were obtained from six major academic databases: the National Thesis Center, DergiPark Akademik, the Center for Islamic Studies (ISAM), Google Scholar, the National Library of Türkiye, and the Turkish Encyclopedia of Islam. The quantitative distribution of the reviewed academic sources is as follows: books (26%, n=62), theses (22%, n=53), journal articles (33%, n=78), conference proceedings (3%, n=7), translations (15%, n=37), and encyclopedia entries (1%, n=2), resulting in a total of 239 academic sources reviewed. The findings reveal that Turkish research on the psychology of death and the afterlife frequently engages with core themes such as including the nature of death, psychological approaches to death, fear of death, death anxiety, and notions of immortality. Based on these results, the article presents two key recommendations for future research in the psychology of religion: (i) Given that death is a universal and inevitable phenomenon with profound impacts on cognition, emotion, and belief systems, there is a pressing need for more extensive qualitative and quantitative research to deepen academic discourse in this area. (ii) Regular bibliographic and literature review studies should be conducted to ensure the field remains up to date and to support Turkish researchers in addressing challenges related to access and gaps in the existing literature.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Death • Death anxiety • Fear of death
Afterlife • Literature

Giriş

Psikoloji, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını bilimsel yöntemlerle inceleyen bir disiplindir. Bu alanın alt dallarından biri olan din psikolojisi ise bireyin dini ve manevi yaşantılarıyla ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını ele almaktadır. Din psikolojisi, bireylerin dini inanç ve pratiklerinin, ritüellerinin, manevi arayışlarının ve bu alanlardaki tutumlarının psikolojik temellerini anlamayı amaçlamaktadır. Ancak bu disiplin, dinin kaynağı, doğruluğu veya metafizik gerçekliği üzerinde değil; bireyin günlük yaşamındaki dini deneyimlerin ve inançların psikolojik yansımaları üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda din psikolojisi, bireylerin dini inançlarının kimlik gelişimi, kişisel anlam arayışı, stresle başa çıkma yöntemleri, ahlaki tutumlar ve ölüm gibi varoluşsal konulara yaklaşımları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ayrıca, dini duyguların, dini kimlik gelişiminin ve manevi krizlerin bireyin psikolojik sağlığı ile nasıl ilişkilendirildiğini araştırmaktadır. Böylece din psikolojisi, bireylerin dini ve manevi yönelimlerinin yaşamlarındaki psikolojik süreçlerle nasıl bütünleştiğini anlamak ve açıklamak için önemli bir perspektif sunmaktadır.

Din psikolojisi bireyin hayatında önemli yer tutan yaşam ve ölüm kavramlarıyla ilişkili birçok alt araştırma konusu barındırmaktadır. Bu alt araştırma konularından biri de bireyin hayatına ve psikolojisine en çok etkisi bulunan ölüm ve ölüm ötesi psikolojisidir. Bu bağlamda ölüm, bireyin her yaş ve gelişim döneminde karşılaştığı ve anlamlandırmaya çalıştığı büyük bir gerçekliktir. Din psikolojisinin alt araştırma alanlarından biri olan ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine kısa bir değerlendirme yapmakta fayda vardır.

Din psikolojisinin Türkiye'deki gelişimi, batı dünyasında bu alanın ilk adımlarının atıldığı 20. yüzyılın ortalarından sonra hız kazanmıştır. Özellikle psikoloji ve din arasındaki ilişkilere yönelik akademik çalışmalar, 1950' li yıllardan itibaren Türkiye'de daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu süreç, psikoloji disiplininin dinle kesişim noktasına yönelik farkındalık ve ilgili araştırmaların artmasıyla şekillenmiştir. Din psikolojisi, yalnızca bireyin dini inançları ve ritüelleriyle değil, aynı zamanda kişinin ölüm, yaşam ve ölüm ötesi inançları ile de doğrudan ilişkilidir.

Ölüm ve ölüm ötesi kavramları, din psikolojisinin temel konuları arasında yer almakta olup, bireylerin ölümle ilgili düşünceleri, duyguları ve bu konudaki inançları, yaşamın anlamını ve ölümün insan yaşamındaki yerini sorgulayan psikolojik süreçlerin temelini oluşturur. Ölüm, insan varlığının sonu olarak kabul edilse de, dini inançlar ve öğretiler, ölüm sonrası yaşamın varlığına dair farklı bakış açıları sunarak, bireylerin ölüm korkusu, kayıp acısı ve yas süreçleriyle baş etme şekillerini biçimlendirir.

Bu bağlamda, din psikolojisi, ölüm ve ölüm ötesi inançları incelerken, bireylerin ölümle ilgili yaşadıkları psikolojik ve manevi tecrübeleri anlamak adına kritik bir alan teşkil eder.

Türkiye’de, kültürel ve dini bağlamda ölüm ve ölüm ötesi kavramları, İslam dini öğretisi ve çeşitli halk inançları ışığında farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bu nedenle, ölüm kavramı Türkiye’de din psikolojisi araştırmalarının önemli bir alanıdır. Ölüm sonrası yaşamın varlığına ilişkin dini inançlar, insanların ölümle yüzleşme biçimlerini ve kayıplarıyla baş etme süreçlerini doğrudan etkiler. Din psikolojisi bu bağlamda, ölüm korkusu, kayıp acısı ve yas süreci gibi psikolojik olguları anlamaya yönelik çalışmalar yapar.

Genellikle ruh ile bedenin ayrılması ve maddi yaşamın sona ermesi olarak tanımlanan ölüm kavramı, zamanla tanımlandığı halinden farklılık göstermeye başlamaktadır. Sadece ölüm kavramına yönelik bakış açısı değil, ölümden sonraki yaşam veya ölümden sonra ne olacağına dair düşünceler de kültürler, tarihsel dönemler ve dini inançlar arasında çeşitlenmiş ve farklı varsayımlar ile inanç sistemleri etrafında şekillenmiştir. Bu durumun temel nedeni, ölüm sonrası yaşama yönelik yorumların dayandığı kaynakların çeşitliliği ve farklılığıdır. Her toplum, kendi kolektif hafızası ve felsefi birikimi ile varlığını sürdürmüş; bu hafıza ve felsefi temel ise ölüm algısının nasıl şekilleneceğini derinden etkilemiştir. Böylelikle, toplumun oluşturduğu anlam dünyası, ölüm kavramına dair tutumları belirleyen önemli bir faktör haline gelmiştir (Gürkan, 2017: 32).

Bu bakış açısındaki çeşitlilik, ölüm tanımlamalarının da farklılaşmasına neden olmuştur. Ancak bu tanımlamaların ortak kesişim noktası, bedenin biyolojik canlılığını kaybetmesi, kendini yenileme gibi temel fonksiyonlarının sona ermesi ve yaşamı sürdüren herhangi bir organ ya da organ sisteminin işlevini yerine getiremez hale gelmesiyle hayatın son bulmasıdır. Ölüm bu anlamda, bedensel fonksiyonların geri dönüşsüz bir şekilde durması ve canlılığın tüm biyolojik göstergelerinin sona ermesi olarak tanımlanabilir. Bu durumun evrensel ve kaçınılmaz oluşu, ölüm olgusunun tüm kültürel ve bireysel farklılıkların ötesinde ortak bir fenomen olarak ele alınmasına zemin hazırlamaktadır (Salt & Çobanlı, 2001).

Ölüm olgusuna ruh ve beden ilişkisi bağlamında yaklaşıldığında, ölüm, ruhun bedenden ayrılması ve bu bütünlük içinde yaşamını anlamlı kılan insanın hayat yolculuğunun sona ermesi olarak tanımlanabilmektedir. Ruhun bedenden ayrılması, bedeni yalnızca biyolojik bir varlık haline getirerek canlılığın sona ermesine yol açmaktadır. Bu süreç, son ne-

fesin bedeninin sıcaklığını terk etmesiyle birlikte, yaşamın tüm dinamiklerinin kesilmesi olarak değerlendirilebilmektedir. Ruhun ayrılması, bedensel işlevlerin geri dönülmez şekilde durmasıyla sonuçlanmakta; bu durum, bir anlamda, elektriklerin kesilmesiyle bedendeki organların işlevlerini sonlandırmasına benzetilebilmektedir. Bedenin artık düzenini sürdürememesi, organların işlevlerinin sona ermesi ve biyolojik varlığın işlevselliğini yitirmesi, ölüm sürecinin kaçınılmaz ve mutlak boyutunu temsil etmektedir (Toprak, 1997: 127).

Doğum ve ölüm, bireyin hayatında karşılaştığı ve insanlık için temel ve değişmez iki olgudur. Ölümün, hiçbir dönemde ve zamanda güncelliğini yitirdiğini söylemek mümkün değildir. Birey, hayatı boyunca geçirdiği her gelişim döneminde ölüme farklı anlamlar yüklese de temelinde ölüm olgusuna dair bir düşünce daima varlığını sürdürmektedir. Ancak, ölüm doğrudan deneyimlenebilen bir olgu değildir; zira ölüm, tüm deneyimlerin sona erdiği bir durum olarak kabul edilmektedir. Ölümün kimseyi ayırt etmeyen niteliği, onu herkes için eşit derecede etkileyici kılmaktadır. İnsan yaşamının en büyük ve belki de tek değişmez gerçeği olarak, birey doğumundan itibaren pek çok alanda ölümle yüz yüze gelme durumunda kalmaktadır. Gerek gündelik konuşmalarda gerekse edebi eserlerde, ruhsal durumlardan rüyalara kadar insanı etkileyen pek çok durumda ölüm kavramı ile karşılaşılması mümkündür.

Evrensel bir gerçek olarak bilinen ve herkes tarafından tanınan ölüm karşısında, insanın tutumu değişiklikler göstermekle birlikte bazı ortak noktalar da içermektedir. Öncelikle, ölüm genellikle insan için herkesin yaşayabileceği doğal bir olgu olarak kabul edilse de çoğu birey bu kaçınılmaz gerçeğe karşı çaresizlik hisseder ve ona teslim olmaya hazır değildir. İnsan, hayatının herhangi bir döneminde ölümle yüzleşmek durumunda kalır, ancak bu yüzleşme, bireyin gelişimsel özellikleri ve kişisel deneyimleriyle birlikte değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle, farklı gelişim dönemlerinde ölümün birey üzerindeki etkilerini ele almak, ölüm olgusunun psikolojik ve sosyokültürel boyutlarını anlamada faydalı olacaktır.

Çocukluk döneminde ölüm algısına odaklanıldığında, çocuğun içinde bulunduğu dünyada tanık olduğu çeşitli olaylar sonucunda ölüm fikriyle tanışmaya başladığı görülmektedir. Çocuklar, genellikle yabancı ve bilinmeyen kavramlara karşı büyük bir merak duyarlar; bu kavramlar arasında belki de en ilgi çekici olanı ölümdür. İlk kez karşılaştıkları ve tanık oldukları bu olgu, çocukların zihninde yoğun bir merak uyandırmaktadır. Ancak ölümün doğrudan tecrübe edilememesi nedeniyle, onun etrafında bir gizem oluşur ve çocuklar bu olguyu tam anlamıyla kavrayamaz. Bu

durum, ölümün çocukların dünyasında gizli ve belirsiz anlamlar çağrıştırmasına neden olmaktadır. Çocuklardan, gelişimsel olarak çaresizlik ve yok olma korkusuyla başa çıkmaları beklenmekte; ancak genellikle ölüm düşüncesi, çocuğun varoluş algısının dışında kalmaktadır. Çocukluk döneminde ölümle kurulan ilişki, çoğunlukla duygusal tepkilerle sınırlıdır ve bu tepkiler, ölümün doğasını anlama düzeyine ulaşmaz. Çocuk, yaşamın bir sonu olduğu ya da tüm canlıların bir gün öleceği fikrini zihinsel dünyasında bir yere oturtmakta zorlanmaktadır. Bu nedenle, ölüm kavramı çocukların düşünsel evreninde tam olarak anlamlandırılmadıkları bir olgu olarak kalmaktadır (Hökelekli, 2008: 26; Ürer, 2017; Yılmaz, 2013).

Çocukluk döneminin sonlarına ve ergenlik döneminin başlangıcına doğru, bireyin ölüm kavramına yönelik bakış açısı giderek genişlemeye başlamaktadır. Ergen, kendi ölümlülüğünün farkına vararak ölüm korkusu gibi yeni duygularla tanışmakta ve bu durum, duygusal dünyasında bir derinlik kazandırmaktadır. Bu dönemde genç, ölümü yalnızca herkesin hayatının sonu veya bir hikayenin bitişi olarak değil, aynı zamanda zorunlu bir doğal kanun olarak anlamaya başlamaktadır. Bu farkındalıkla birlikte, ölümü hayat planlarının sona ermesi, varlığının son bulması olarak algılamakta ve bu da ölüm korkusunu ve endişesini tetiklemektedir. Bu duygusal durumlar içinde genç, ölümü çoğunlukla hayallerini yıkan, geleceğe dair umutlarını söndüren ve hayatının düzenini altüst eden bir tehdit olarak görmektedir. Bu tehditkâr düşünce yapısı, gencin kaygı düzeyini artırabilmekte ve hatta ruhsal çöküntülere yol açabilmektedir. Ayrıca, gençlik dönemindeki zorluklar ve bunalımlı ruh halleri, gencin ölümü bir kaçış veya kurtuluş olarak değerlendirmesine neden olabilmekte ve bu da intihar düşüncelerini beraberinde getirebilmektedir. Sonuç olarak, ergenlik döneminde ölüm, bireyin hayatında mücadele edilen ve anlamlandırılmaya çalışılan karmaşık bir olgu olarak belirmektedir. Bu süreçte genç, ölümle yüzleşirken hem korku hem de merak duygularını iç içe yaşamakta ve bu olgu, gencin kimlik oluşumu ve hayatla ilgili tutumları üzerinde derin bir etkiye sahip olmaktadır (Hökelekli, 2008: 29; Çevik, 2002; Demir, 2023).

Yetişkinlik dönemi, yaşlılık döneminden önceki son gelişim basamağı olması nedeniyle birey, bu süreçte hayatın sona ereceği ve yok oluşun kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle yüzleşmeye başlamaktadır. Ancak bu düşünce, erken yetişkinlik döneminde genellikle belirgin bir şekilde ortaya çıkmaz. Bunun sebebi, erken yetişkinlik döneminde bireyin hayatında evlilik, iş, kariyer gibi yoğun yaşamsal etkinliklerin baskın olmasıdır. Bu yoğunluk içinde birey, ölüm fikrini zihninde pek fazla gündeme getirmez ve bu nedenle ölüm düşüncesi de etkisini göstermez. Bununla

birlikte, yaş ilerledikçe ve yetişkinlik döneminin sonlarına doğru yaklaşıldıkça, bireyin hayata dair bakış açılarında değişimler meydana gelmeye başlamaktadır. Bu değişimler, anlam arayışında bir boşluk oluşmasına neden olabilmekte ve bu bağlamda ölüm düşüncesi giderek daha belirgin hale gelmektedir. Bu dönemde birey, günbegün yaşlanmakta olduğunu hissettiğinde ve ölüme doğru yaklaştığını fark ettiğinde, ölüm korkusu ortaya çıkabilmektedir. Yaşamın sona ereceği gerçeği ile bu gelişimsel evrede daha doğrudan bir şekilde yüzleşen birey, ölüm kavramını yoğun olarak düşünmekte ve bu da varoluşsal kaygıları beraberinde getirebilmektedir (Kımtır, & Özlem, 2017: 57).

Yaşlılık dönemi, bireyin ölüme en yakın olduğu gelişim evresini ifade etmektedir. Bu dönem boyunca, ölüm olgusuna dair şahitlikler bireyin tüm yaşam evrelerinde gerçekleşmiş olsa da özellikle akranları, dostları, anne-baba ve diğer aile fertlerinin kayıplarına tanık olması, ölümün yakınlığını daha yoğun hissetmesine neden olmaktadır. Yaşlılık dönemindeki bireylerin, diğer yaş gruplarına kıyasla ölümle ilgili daha fazla düşünceye sahip olmaları ve bu konuyu daha sık konuşmaları dikkat çekicidir. Gerçekten de ölüm, yaşlı bireyler için zihinlerinden kolayca çıkarılabilecekleri; ilgi ve önem alanında sürekli yer alan bir kavramdır. Aslında yaşlılık ve ölüm, birbirini çağrıştıran ve sıklıkla birlikte anılan iki kavramdır. Bunun temel sebebi, yaşlı bireylerde ölüm riskinin daha yüksek olmasıdır. Yaş ilerledikçe, ölüm ihtimali somut bir gerçeklik olarak daha da belirgin hale gelmektedir. Yaşlı birey, ölüme hangi tutumla yaklaşırsa yaklaşsın, bu dönemde kendisini ölüme hazırlama eğilimindedir. Bu hazırlık süreci, bireyin ölümle yüzleşme biçimini şekillendirmekte ve onu varoluşsal bir anlam arayışına sürükleyebilmektedir (Hökelekli, 2008: 32).

Ölüm, bireysel olarak gerçekleşen bir olgu olmasına rağmen, ölümün hissedilmesi ve düşünülmesi genellikle bireyin yalnızlaştığı ve içe çekildiği anlarda daha yoğun bir şekilde açığa çıkmaktadır. Bu durum, kaçınılmaz olarak karamsarlık ve isteksizlik duygularına yol açabilmektedir. Hayat, bir yandan zevk ve neşe dolu güzellikleri barındırırken, diğer yandan insanı çaresiz bırakan, ağız tadını bozan ve sürekli kendini hatırlatarak kaçışın olmadığını hissettiren zorluklarla doludur. Mutlu ve neşeli zamanlarda, insan kendini adeta dünyanın efendisi olarak görüp, ölüm düşüncesini aklından bile geçirmezken, hayatın gerçekleriyle yüzleştiğinde "Nereden geldik, nereye gidiyoruz?" gibi varoluşsal sorulara cevap arama ihtiyacı hissetmektedir. Bu arayış, bireyin hayatın anlamını ve ölümün kaçınılmazlığını kavrama çabasıdır. Ölümün, bireyi kendi varolu-

şuyla yüzleştirdiği bu süreçte, duygusal yoğunluk ve içsel sorgulama derinleşmekte, böylece insan, yaşamın her iki tarafını da anlamaya ve kabullenmeye çalışmaktadır (Şentürk, 1984: 303).

Din, toplumun düzenlenmesinde, yönlendirilmesinde ve kültürel yapısının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamakta ve bu bağlamda bireyi ilgilendiren dünyevi ve uhrevi olgulara yönelik belirli bakış açıları geliştirmektedir. Bu bakış açıları ise farklı dinler çerçevesinde çeşitlilik göstermektedir. Örneğin; Yahudilikte ölüm, dayanılması güç bir ceza olarak algılanırken, Hristiyanlıkta ölüm bedenden kurtuluş ve hayatın yeni güzelliklerle devam etmesi olarak değerlendirilmektedir. Müslümanlıkta ise ölüm, ruh ve beden ayrılması ve bu ayrılıkla birlikte ruhun Allah'a ulaşması ve O'na varması olarak görülmektedir. Bu farklı bakış açıları, her bir dinin ölüm kavramına ilişkin özgün bir yorum getirdiğini ve ölüm sonrası yaşama yönelik inançların kültürel ve teolojik kökenlerine dayandığını göstermektedir (Hökelekli, 1992).

Kur'an perspektifinden ölüm, Allah'ın yaratma, yaşatma ve öldürme kudretine sahip olması sebebiyle, doğrudan Allah tarafından gerçekleştirilen bir olgu olarak görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Mülk Suresi 2. ayette, "O, hanginizin daha güzel işler yapacağını denemek için, hayatı ve ölümü yaratandır. O, yücedir, bağışlayandır." ifadesiyle ölüm ve yaşamın Allah'ın iradesine bağlı olduğu ve bu süreçlerin insan için bir sınav niteliği taşıdığı belirtilmektedir. Ölüm, Allah'ın hayat sahibi olarak yarattığı ve canlılık bahşettiği nefesin, beden üzerindeki hakimiyetini sona erdirmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, ölüm, Allah'ın yaratılış düzeni içinde canlı varlıkların yaşam döngüsünün doğal bir parçası olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla ölüm, salt bir son değil, ilahi iradenin bir tezahürü olarak hayatın anlamını ve sınavını tamamlayan bir olgudur (Tütün, 2007: 102).

Ölüm üzerine yapılan araştırmalar, ölümün insanlar üzerindeki etkilerini farklı bakış açıları ve yöntemlerle açıklığa kavuşturmuştur. Geçmişten günümüze, ölüm olgusu insanların zihin dünyasında sürekli olarak yer edinmiş ve tartışılmaya devam etmiştir. Bu konuda özellikle psikologlar ve filozoflar ilgi çekici yaklaşımlar ortaya koyarak ölümün psikolojik ve felsefi boyutlarını derinlemesine ele almışlardır. Ölüm, her canlı için son derece öznel bir deneyim olup, insanın kontrol edemediği bir olgudur. Heidegger'in de belirttiği gibi, "Birçok sorumluluk başkalarına devredilebilir; ancak ölüm görevinin bir başkasına devri mümkün değildir." Bu ifade, ölümün bireysel ve kaçınılmaz doğasını vurgulamaktadır. Ölüm, kişinin tek başına yüzleşmesi gereken, devredilemeyen ve kaçınılmaz bir gerçek olarak varlığını sürdürmektedir (Karakaya, 2000).

Ölüm, kaçınılmaz bir gerçek olduğu için bir başkasının yerine deneyimlenemeyen, bu nedenle de insanlar için korkutucu ve kaygı verici bir olgu olarak görülmektedir. Yaşam ve ölüm, zıt kavramlar olmasına karşın, insanda iç içe var olan ve birbirini tamamlayan iki gerçekliktir. İnsan, yaşamı boyunca aslında temel ihtiyaçlarını karşılayarak hayatta kalmaya çalışmakta; bir anlamda ölmek için yaşamaktadır. Ancak her birey, kaçınılmaz bir sona doğru ilerlediğinin ve bir gün ölümün geleceğinin farkındadır; bu farkındalıkla yaşamını sürdürmektedir. Yaşam ve ölüm kavramları ne kadar zıt görünseler de farklı bir açıdan bakıldığında, yaşamın nihai sonucunun ölüm olduğu söylenebilir. Bu perspektif, insanın hayatı boyunca ölümle bilinçli veya bilinçsiz olarak kurduğu ilişkiyi vurgulamaktadır. Dolayısıyla, yaşamın içinde ölüm bilinci, bireyin varoluşunu anlamlandırma çabasında önemli bir yer tutmakta ve bu iki kavram, birbirlerini tanımlayan dinamikler olarak değerlendirilebilmektedir (Gashi, 2021: 87).

Birey, çevresi tarafından etkilenen ve aynı zamanda çevresini de etkileyen bir varlıktır. Bu nedenle, çevresinde gerçekleşen ölümler, bireyin yaşamında yeni deneyimlerin ve bakış açılarının oluşmasına zemin hazırlamakta ve birey, bu yeni perspektiflerle birlikte ölüm gibi durumlara karşı yeni tutumlar geliştirebilmektedir. Bu tutumlara kısaca değinilecek olursa, birey bazen yaşamın koşuşturmasından veya yaşadığı ağır bir travmadan kurtulmak, düşüncelerini bastırmak amacıyla kendi ölümünü arzular hale gelebilmektedir. Ölümün gerçekliğini ve kaçınılmazlığını idrak eden birey, bu durumu kabullenerek bir kabullenme tutumu geliştirebilmektedir. Buna karşın, hayata sıkı sıkıya bağlı olan ve ölüm düşüncesi karşısında çekingenlik ya da korku yaşayan birey, ölüm olgusunu reddetme tutumu sergileyebilmektedir. Öte yandan, birey, ölme riskinin yüksek olduğu davranışlarda bulunarak adeta ölüme meydan okuma eğilimi gösterebilmektedir. Bireyin yakınlarından birinin ölümü söz konusu olduğunda ise yas süreci devreye girmektedir. Yas, bireyin kaybını anlamlandırma, acısını ifade etme ve kaybın ardından yeni bir denge kurma sürecidir. Bu süreç, bireyin ölümle ilgili içsel tutumlarını ve genel olarak yaşam algısını derinlemesine etkileyebilmektedir. Sonuç olarak, bireyin ölüm karşısındaki tutumları, yaşamın içinde geçirdiği deneyimler ve çevresel etkenlerle şekillenen dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Karakuş vd., 2012: 45).

İnsanoğlu için varoluşundan bu yana bilinmezlik ve belirsizlik, korku ve kaygı duygularını tetiklemektedir. Ölüm, bu bilinmezliklerin ve deneyimlenemeyen olguların başında gelerek, insanlar için daima gizemli ve korkutucu bir gerçeklik olagelmıştır. Ölümle ilgili insanın yalnızca bu dünyadaki sonu değil, aynı zamanda ölüm sonrasına dair bilgisizliği ve

bu konuda deneyimden yoksun oluşu, bireyde kaygı yaratmaktadır. Ölümün tasavvur edildiğinde zihinlerde canlanan görüntüsü genellikle hoş değildir, aksine acı verici bir sahne olarak belirmektedir. Birey, içinde bulunduğu beden ölümüne yaklaştığını ve ölümle birlikte dünya hayatının sona ereceğini düşündüğünde, kaygı duyguları derinleşmektedir. Günümüz toplumunda, teknolojinin gelişmesine karşın kültürel ve manevi değerlerin gerilemesiyle, yaşlı bireylerin ömrünün son yıllarını huzurevlerinde veya hastanelerde geçirmeleri olağan bir durum haline gelmiştir. Evinden, tanıdık çevresinden, sevdiklerinden uzak bir şekilde, kendisiyle hiçbir bağı olmayan bir odada ölümü beklemek, ölüm kaygısını ve hatta ölüm korkusunu daha da artırmaktadır. Bu tür bir ortamda, birey yalnızlığın ve yabancılaşmanın getirdiği duygusal zorluklarla başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca, çevredeki yakınlarını kaybetme olasılığı, bireyin hayata bakışını derinden etkilemekte; bu durum, yaşamın sevinç ve huzur yerine hüznün ve kaygıyla dolmasına neden olabilmektedir. Sevdiklerinin kaybı, bireyin yaşamına yönelik pozitif tutumlarını zayıflatırken, ölüm ve kayıplar, bireyin yaşamla ilgili deneyimlerini karamsarlıkla beslemektedir. Bu nedenle, ölüm kaygısı, modern toplumda hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin etkiler bırakmaktadır (Altaytaş, 2019: 143-144).

Tüm korkuların temelinde yatan en büyük korkunun ölüm korkusu olabileceği ifade edilebilir. Nitekim genel görüşlere göre, ölüm korkusu, ölüm sonrası yaşama inanıp inanmamasından bağımsız olarak birçok bireyde gözlemlenen bir durumdur. Ancak bu korku diğer korkulardan ayrılacak olursa, bireyin günlük yaşam akışı içinde ölüm korkusunu, hatta ölümün kendisini dahi fark etmeden yaşadığı söylenebilir. Ölümle doğrudan yüzleştiğimiz anlarda ise bu durum, çoğunlukla korkutucu ve ürkütücü bir deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüm korkusu, belki de insanın bilinçaltında daima var olan, ama hayatın sıradan akışında çok fazla yüzeye çıkmayan bir korkudur. Bu korku, bireyin varoluşuna dair derin kaygıları tetikleyerek, onu yaşamın sonluluğuyla ve belirsizliğiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Ölüm düşüncesiyle doğrudan karşılaşıldığında, bu düşüncenin etkisiyle korku ve ürperti hissedilmesi, ölümün insan psikolojisi üzerindeki güçlü ve kaçınılmaz etkisinin bir göstergesidir. Bu nedenle, ölüm korkusu, tüm diğer korkuların özünde yatan ve varoluşsal kaygılarla doğrudan ilişkilendirilen en temel korkulardan biri olarak değerlendirilebilmektedir (Koç, 2002: 8).

Ölüm olgusu, çok boyutlu bir yapıya sahip olup, bu boyutlardan en önemlilerinden biri de bilinmezlik ve yalnızlık korkusudur. Psikolojik araştırmalar, ölüm korkusunun oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir korku olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, ölüm korkusunun en

fazla üzerinde durulan boyutları arasında bilinmezlik ve yalnızlık korkusu, yakınları kaybetme ve ölüm anında ıstırap çekme korkusu bulunmaktadır. Ayrıca, kişisel kimliği kaybetme ve ölüm sonrası cezalandırılma endişesi, geride kalanların durumu hakkında kaygı duyma, yok olma korkusu ve değer verilen insanları kaybetme korkusu da ölüm korkusunun diğer önemli bileşenleridir. Bilinmezlik, ölüm korkusunun en temel unsurlarından biridir; insan, neyle karşılaşacağını bilmediği durumlara karşı doğal bir kaygı geliştirmektedir. Ölümün doğası gereği, bu belirsizlik korkunun merkezinde yer almaktadır. Benzer şekilde, yalnızlık korkusu da ölüm olgusuna dair bireyin karşılaştığı en derin kaygılardan biridir; çünkü ölüm, bireyin tek başına deneyimlemek zorunda olduğu ve kimseyle paylaşamayacağı bir süreçtir. Bunlara ek olarak, ölüm korkusunun diğer boyutları arasında, ölüm sonrası varoluşun durumu ve cezalandırılma ihtimali gibi teolojik kaygılar, yaşam süresince edinilen kişisel kimliğin kaybedilmesi korkusu ve ölümden sonra geride kalan sevdiklerin ne olacağına dair endişeler yer almaktadır. Bu çok boyutlu yapı, ölüm korkusunun bireyin psikolojik dünyasında nasıl karmaşık bir etki yarattığını ve bireyin ölüm karşısında geliştirdiği tutumların ne kadar çeşitli olabileceğini gözler önüne sermektedir (Karaca, 2000: 157).

Bu çalışmada, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi konusundaki mevcut literatürün derlenmesi amacıyla sistematik bir literatür taraması yöntemi kullanılacaktır. Literatür taraması, ölüm ve ölüm sonrası yaşamla ilgili dini, psikolojik ve kültürel bakış açılarını anlamak için geniş bir kaynak yelpazesinde yapılan önceki araştırmaların kapsamlı bir şekilde incelenmesini sağlar. Bu süreç, çeşitli akademik veritabanlarında (Google Scholar, Ulusal Tez Merkezi vb.) belirli anahtar kelimeler (örneğin; "ölüm korkusu", "ölüm kaygısı" vb.) kullanılarak ilgili makalelerin, tezlerin ve kitapların toplanmasını içerir. Elde edilen kaynaklar, belirli kalite ve güvenilirlik kriterlerine göre seçilerek listelenecektir. Bu yöntem, ölüm ve ölüm ötesi yaşam konularındaki psikolojik ve dini perspektiflerin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Makalenin amacı, 1941 ile 2025 yılları arasındaki *'ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi'* konusu hakkında yazılan kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler, ansiklopedi maddeleri ve çevirileri bir araya toplayarak ilgili alanda yapılan çalışmalarda zaman içerisinde meydana gelen gelişim ve değişimi bir bütün olarak gözlemleyebilmektir.

Her çalışmanın olduğu gibi bu makalenin de yöntemsel ve kaynakasal bazı sınırlılıkları vardır. Bu literatür çalışmasının sınırlılıkları ise şunlardır:

(i)-Türk din psikolojisi araştırmalarında alt başlık olan ölüm ve birey üzerindeki etkisini anlama çabası olarak değerlendirilebilecek bu literatür taraması, ‘ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi’ ile sınırlandırılmıştır.

(ii)-Akademik ürün başlığında ölüm ve ölüm ötesi psikolojisine ilişkin belirlenen kelimelerin olduğu fakat içeriğinin alan dışı olduğu tespit edilen çalışmalar araştırma kapsamına alınmamıştır.

(iii)-Literatür taramasına konu olan ‘ölüm ve ölüm ötesi’ üzerine yapılan araştırmalar, ana-akım yaklaşım dikkate alınarak din psikolojisiyle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak başlıkta direkt din psikolojisini çağrıştırmayan fakat çalışma içeriğinde din psikolojisini kapsayan disiplinler arası nitelikteki diğer çalışmalara da olanaklar ölçüsünde yer verilmiştir.

(iv)-Bu literatür taraması internet tabanlı yapılmıştır. Bu bağlamda tezler için “Ulusal Tez Merkezi” (<http://tez.yok.gov.tr>); makaleler, bildiriler ve çeviriler için “Türkiye Diyanet Vakfı - İslam Araştırmaları Merkezi” (<http://ktp2.isam.org.tr>); ve “Dergi Park Akademik” (<http://dergipark.org.tr/tr/>); kitaplar için “Google Akademik, Milli Kütüphane” (<http://scholar.google.com.tr>; (<http://www.mkutup.gov.tr>); ansiklopedi maddeleri için “Türkiye Diyanet Vakfı - İslam Ansiklopedisi”nin (<http://www.islamansiklopedisi.org.tr>) internet ortamındaki veri tabanları kullanılmıştır. Dolayısıyla literatür, bu kaynaklardan elde edilen verilerle sınırlıdır.

(v)-Bu çalışmaya özgü literatür taraması yapılırken ‘ölüm, ölüm ötesi, ölüm kaygısı, ölüm korkusu, ölüm psikolojisi’ anahtar kavramları kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan literatür, adı geçen bu anahtar kavramların taranması sonucunda elde edilen kaynaklarla sınırlandırılmıştır.

a. Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi Literatürü

Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine literatür taramasını içeren makalenin bu bölümünde, akademik ürün türü olarak sırasıyla (a) kitaplar, (b) tezler, (c) makaleler, (d) bildiriler, (e) çeviriler ve (f) ansiklopedi maddelerinde yer alan kaynaklar bulunmaktadır.

a.a. Kitaplar

Makalenin bu bölümünde yer verilen kitapların bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, basım yılı, kitap adı, basım yeri, yayınevi adı” biçiminde düzenlenmiştir.

1. Açıkgözoğlu, A. S. (2022). *Ölüm ve sonrası*. Konya: Hüner Yayınevi.
2. Akyüz, Y. Z. (1955). *Nefs ve ruh : İradeli ölüm, tabii ölüm*. Aydın: Coşkun Matbaası.

3. Ali, R. G. (2023). *Hayat, ölüm ve diriliş*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
4. Asutay, H. (2019). *Ölüm ve ötesi hayat*. İstanbul: Şadırvan Yayınları.
5. Bardakçı, C. (1961). *Modern fizik ve tasavvuf ruh ve ölüm*. Ankara: Akdem Yayınları.
6. Bozgeyik, B. (1995). *Gençlik ve ölüm*. İstanbul: TÜRDAV.
7. Bozgeyik, B. (2011) *Ölüm sonrası hayat*. İstanbul: TÜRDAV.
8. Çadır, Y. (2023). *Transhümanizm, ölüm ve ölümsüzlük*. Kırklareli: Keddidi Yayıncılık.
9. Çalışkan, M. (2012). *Ölüm ve öncesi*. Ankara: Mehmet Çalışkan.
10. Çelik, E. (2024). *Ölüm sonrası inançlar ve teolojik temelleri*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
11. Çınar, E. (2016). *Tanrıya bağlanma ve ölüm kaygısı*. Sarbrücken: Lambert Academic Publishing.
12. Çınar, S. (2023). *Ölüm yokluk değildir*. Sakarya: Zafer Dergisi Yayınları.
13. Dastur, F. (2021). *Ölüm*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
14. Demir, Ş. Ç. (2023). *Ergenlerde ölüm düşüncesi ve din*. Bursa: Emin Yayınları.
15. Doğan, E. E. (2025). *Ölüme uyanmak yaşayanların dilinden ölüm öncesi deneyimler*. Odessa Yayınevi.
16. Doğan, M. (2020). *Acıdan erdeme yolculuk travma sonrası gelişim psikolojisi ve din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
17. Erdoğan, İ. (1987). *Direnış ölüm ve yaşam*. İstanbul: Haziran Yayınevi.
18. Erdoğan, N. (1989). *Kıyamet-abiret-ölüm ve sonrası*. İstanbul: Huzur Yayınevi.
19. Eren S. N. (1992). *Ölüm-kıyamet ve abiret*. İstanbul: Demir Kitabevi.
20. Eren, A. (1997). *Ölüm ve abiret*. İstanbul: Cevher Yayınevi.
21. Göka, E. (2009). *Ölme, ölümün ve geride kalanların psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
22. Günaydın, C. (2017). *Ölüm ve ötesi*. İstanbul: Şiar Yayınları.
23. Güneş, A. R. (2023). *Hayat, ölüm ve diriliş*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
24. Gürel, Ş. (1986). *Ölüm ve ötesi : Ölüm korkusundan kurtuluş*. İstanbul: Sağlam Yayınevi.
25. Halkacı, K. (1941). *Evlence, doğum, ölüm*. İstanbul : Kader Basımevi.
26. Harun, Y. (1996). *Ölüm*. İstanbul: Vural Yayıncılık.
27. Hekimoğlu, İ. (1991). *Ölüm yokluk mudur?*. İstanbul: Timaş Yayınları.

28. Hocaloğlu, H. (1996). *Hayat, ölüm ve ötesi*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
29. Hökelekli, H. (2008) *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. İstanbul: Dem Yayınları.
30. İkiz, F. E. (2024). *Ölüm ve yası konuşmak*. Ankara: Gece Kitaplığı.
31. İnanc, B. Y. (2019). *Gelişim psikolojisi II*. Ankara: Pegem Akademi.
32. Kabcı, M. (2009). *Hayat ve ölüm*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
33. Kalyoncu, H. (2011). *Ölüm korkusu ve panik atak*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
34. Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
35. Karademir, N. (2022). *Ölüm neden trajedidir?*. İstanbul: Lejand Yayıncılık.
36. Karakaya, M. (1998). *Çocuk, hüznün ve ölüm*. İstanbul: Nehir Yayınları.
37. Karataş, D. (2000). *Direnış ölüm ve yaşam*. İstanbul: Boran Yayınevi.
38. Kaya, M. (2011). *Felsefe ve ölüm ötesi*. İstanbul: Klasik Yayınları.
39. Kemikli, B. (2017). *Sufi, aşk ve ölüm*. İstanbul: Kitabevi.
40. Kotku, M. Z. (1986). *Ölüm*. İstanbul: Seha Neşriyat.
41. Laplanche, J. (2025). *Psikanalizde yaşam ve ölüm*. Bağlam Yayıncılık.
42. Maeterlinck, M. (2023). *Ölüm*. Ankara: Dorlion Yayınları.
43. Mardin, Ö. F. (1952). *Ölüm ve ahiret*. İstanbul: İlahiyat Kültür Telifleri Basım ve Yayımlı Kurumu.
44. Onur, B. (2008). *Gelişim psikolojisi :Yetişkinlik, yaşlılık, ölüm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
45. Ökten, K. H. (2016). *Ölüm kitabı ölüm düşüncesinin temel metinleri*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
46. Özdemir, E. (2020). *Ölümde hayat var ileri yetişkinlikte ölüm ve yas*. İstanbul: Yüzleşme Yayınları.
47. Özkan, S. (2013). *Ölüm felsefesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
48. Sağır, A. (2014). *Ölüm sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
49. Sarıkaya, H. E. & Suat B. (1977). *Ölüm ve ötesi bilimsel incelenimi*. İstanbul: Bilim Araştırma Merkezi.
50. Sayın, Z. (2018). *Ölüm terbiyesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
51. Selimoviç, M. & Kıratlı, M. (1988). *Derviş ve ölüm*. İstanbul: Can Yayınları.
52. Şa'rânî, A. & Erdoğan, N. (2002). *Ölüm, kıyamet ve diriliş*. İstanbul: Pamuk Yayıncılık.
53. Tanhan, F. & Figen, A. İ. (2009). *Ölüm eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
54. Taşçı Yıldırım, E. (2024). *İslam felsefesi ve modern psikolojide ölüm korkusu*. Nobel Akademik Yayıncılık.

55. Tomor, A. (2011). *Ölüm ve sonrası*. Adapazarı: Okumayı Teşvik Derneği.
56. Toprak, S. (1997). *Ölümden sonraki hayat kabir hayatı*. Ankara: Esra Yayınları.
57. Tütün, S. (2007). *Ölümin içindeki hayat hayatın içindeki ölüm*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
58. Uysal, S. (2019). *Ölüme uyanmak*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.
59. Uysal, V. (1996). *Din psikolojisi açısından dini tutum davranış ve şahsiyet özellikleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları.
60. Yahya, H. (1998). *Ölüm ve kıyamet*. İstanbul: Ortadoğu Gazetesi.
61. Yakupoğlu, M. M. & Bozkurt N. (2001). *Varoluş, ahlak ve ölüm*. Ankara: Mor Yayınları.
62. Yasa, M. (2001). *Felsefi ve deneysel dayanaklarla ölüm sonrası yaşam*. Ankara: Ankara okulu yayınları.
63. Yelboğa, N. (2024). *Ölüm yas ve sosyal hizmet: Geride kalanların yas yolculukları*. Ankara: Nobel Bilimsel Yayınları.
64. Yıldız, M. (2014). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.
65. Yılmaz, Y. (2021). *Yıkıcılık ve ölüm dürtüsü*. İstanbul: İthaki Yayınları.

a.b. Tezler

Makalenin bu bölümünde yer verilen tezlerin bibliyografik niteleme yazım formatı APA sistemine uygun olarak, “yazar soyadı ve adı, yılı, tez adı, tez türü, şehir, tezin yapıldığı üniversite ve enstitü adı” biçiminde alfabetik olarak düzenlenmiştir.

1. Akalın, A. E. (2006). *Ölümün ve ölmenin sosyolojisi üzerine kuramsal bir çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Akbaş, S. (2023). *Yaşlılarda dua ve tövbenin ölüm korkusuna etkisi: Huzurevleri örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Akın, E. (2018). *Yaşlılarda ölüm kaygısının sosyal yaşamla ve mutlulukla ilişkisi*. (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Aile Hekimliği Ana Bilim Dalı.
4. Aksaç, A. (2020). *Dindarlık yaşlılık ve ölüm paradoksu üzerine bir din sosyolojisi araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. Akşahin, M. A. (2016). *İnsanların ölüme karşı geliştirdikleri psikolojik tutumlar ve kaderci kabullenmenin ölüm kaygısı üzerindeki etkisinin incelenmesi*.

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

6. Altaytaş, M. (2009). *Varoluşsal açıdan İslâm inancında ölüm*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7. Altunay, F. D. (2017). *Varoluşçu felsefede ölüm kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

8. Atak, Z. (2020). *Ölüm algısının bireydeki terapötik etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

9. Avcı, N. (2012). *Üniversite öğrencilerinin mişab tarzlarının, psikolojik belirtiler ve ölüm kaygısı ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

10. Ayhan, M. (2002). *Tasavvufi düşüncede ölüm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11. Barış, Ş. (2022). *Yetişkin bireylerde ölüm algısı: Öz-anlayış ve umut değişkenlerine göre bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

12. Bayramoğlu, E. (2019). *Ölümlülük manipülasyonunun, bağlanma türlerinin ve karanlık üçlü kişilik özelliklerinin risk alma davranışına etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

13. Bulut, M. B. (2017). *Benlik saygısı, dini dünya görüşleri ve hayatın amacının ölüm kaygısı üzerine etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14. Bulut, M. B. (2022). *Tanrıya bağlanmanın yordayıcıları: Ölüm korkusu ve Tanrı inanç biçimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

15. Ceylan, U. E. (2018). *Ölümlülük bilincinin dini başa çıkma, Tanrı algısı, ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

16. Çakmak, A. H. (2021). *Yetişkinlerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

17. Çevik, Ş. (2002). *Ergenlerde ölüm düşüncesi ve ölüm ötesi ile ilgili dini inançlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

18. Dere, B. (2018). *Yetişkinlerin ölüm tutumlarının travma sonrası büyüme etkileri: '15 Temmuz travması örneği'*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

19. Dülger, K. (2014). *Ölüm kaygısının ölüm anlamları, baş etme stilleri ve bağlanma stilleri ile ilişkisinde ölümlülük farkındalığının biçimlendirici rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

20. Ekşi, C. G. (2019). *Saruhan Kanbur Aile Sağlık Merkezine bağlı 60 yaş ve üzeri bireylerin ölüm kaygısı ve ölüme ilişkin depresyon durumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

21. Eyüboğlu, S. Ö. (2009). *Depresif yakınmaları olan hastaların depresyon ve ölüm kaygısı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

22. Gazioglu, F. S. A. (2023). *Psikolojik belirtilerin yordayıcıları olarak ölüm kaygısı anlamsızlık belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik esneklik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi.

23. Gündoğan, S. (2020). *Yaşlılarda ölüm kaygısının yalnızlık ve sosyal destek ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

24. Gürbüz, H. B. (2022). *Ölüm kaygısının yordayıcıları olarak benlik saygısı, reddedilme duyarlılığı ve psikolojik katılık*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

25. Güzel, H. Y. (2012). *Psikolojik dışlanma kişisel belirsizlik hissine yol açar mı? Psikolojik dışlanmanın, kişisel belirsizliğin ve ölümlülüğün dikkat çekici olmasının etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

26. Kabataş, B. (2018). *Ölüm kaygısı ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

27. Kadioğlu, R. (2022). *Genç yetişkinlerde ölüm kaygısı, beş faktör kişilik özellikleri ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkiler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

28. Karadelioğlu, P. (2011). *Huzurevinde ve ev ortamında yaşayan yaşlıların yaşam doyumlarının ölüm kaygı düzeyine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

29. Kılıç, E. (2023). *Dindarlığın ölüm kaygısı ile ilişkisinde yaşam sergisinin aracılık rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

30. Kılıç, Z. K. (2024). *Dine uzak ölüme yakın: Dehşet yönetimi kuramı bağlamında Türkiye’de dine uzak insanların ölüm ve hayat algısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

31. Koç, T. (1990). *Ölümsüzlük açısından ruh-beden ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

32. Koçanoğlu, A. (2005). *Ölüme verilen anlamların ve dindarlığın üniversite öğrencilerinde ölüm kaygısı ve ölüm korkusunu yordaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

33. Köstek, G. (2015). *Huzur ve bakımevinde yaşayan yaşlıların ölüm kaygısı ve benlik saygısının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

34. Kuzu, H. (2023). *Dindarlık ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiler: Tasavvufi intisabı olanlarla olmayanların karşılaştırmalı bir araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

35. Magrebi, T. K. (2019). *Huzurevinde kalan yaşlıların ölüm kaygısı ve ölüme ilişkin depresyon düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

36. Öncel, G. (2013). *Modern dünyada ölüme bakış ve yas*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

37. Özdemir, G. (2018). *Ölümün kutsallaştırılmasının sosyolojik temelleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

38. Özen. D. (2008). *Huzurevinde yaşayan yaşlılarda ölüm kaygısının günlük yaşam işlevlerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

39. Öztürk, Z. K. (2010). *Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı*. (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı.

40. Rüstemevo, N. (2022). *Yetişkinlerde yalnızlığın ölüm kaygısına etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim.

41. Sami, S. (2019). *Travmatik kayıp (ölümler) sonrasında dini inanç sahibi olan ve olmayan bireylerin ölüme, yasa ve sonrasında yaşanan süreçte dair tutumlarının karşılaştırılması: Nitel bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
42. Sarıkaya, Y. (2013). *Ölüm kaygısı ölçeği geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü .
43. Şenol, C. (1989). *Ankara ilinde kurumlarda yaşayan yaşlılarda ölüme ilişkin kaygı ve korkular*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
44. Turgay, M.(2003). *Ölüm korkusu ve kişilik yapısı arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
45. Uysal, S. (2018). *Din psikolojisi bağlamında ölüm eşiği deneyimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
46. Üzer, A .B. (2019). *Yaşlı bireylerdeki ölüm kaygısı düzeyinin çeşitli benlik ve kimlik değişkenleri ile ilgisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
47. Vural, Z. Y. (2023). *Üniversite öğrencilerinin ölüm kaygısı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkide ölümlülük farkındalığının ve ölüm obsesyonunun aracı rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
48. Yazıcı, R. (1994). *Yaşlı bireylerin ölüm kaygısı ve bunun günlük yaşam aktivitelerine olan etkisinin araştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
49. Yıldız, M. (1998). *Dini hayat ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
50. Yıldız, M. E. (2024). *Ölüm sürecinde manevi danışmanlık ve rehberlik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
51. Yüksel, D. (2024). *Güvensiz bağlanma stilleri ile somatik belirtiler ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğünün aracılık rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
52. Zafer, F. (2024). *Yaşlı bireylerde yalnızlık, ölüm kaygısı ve sosyal ağlar arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
53. Zorlu, E. (2024). *Ölüm farkındalığı ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide maneviyatın aracı rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

a.c. Makaleler

Makalenin bu bölümünde yer verilen makalelerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak, “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, makale adı, dergi adı, cilt ve sayı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik olarak düzenlenmiştir.

1. Akcan, N. (2023). “Dinlerde ‘ölüm olgusu’ üzerine oluşmuş ritüel arınma uygulamaları”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 461-485.

2. Arpacı, F., Avdaş, E., Doğruöz, Ö. & Sarıdoğan, T. (2011). Yaşlılarda ölüm kaygısının incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 4(1-2), 53-66.

3. Arslan, A. (2019). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 113-129.

4. Atak, S. A. (2007). Varoluşçularda ölüm problemine genel bir bakış. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(10), 83-93.

5. Atak, Z. & Kuşat, A. (2024). Manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında ölüm algısının terapötik etkileri. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (9), 77-100.

6. Ataseven, A. (1967). Hastalık şifa ihtiyarlık ölüm. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1(3), 39-41.

7. Ayhan, D. & Seki Öz, H. (2022). Yetişkin bireylerde ölüm algısının manevi iyi oluş üzerine etkisi. *Black Sea Journal of Health Science*, 5(3), 424-429.

8. Ayten, A. (2009). Üniversite öğrencilerinde ölüm kaygısı: Türk ve Ürdünlü öğrenciler üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(1), 85-108.

9. Bahadır, M. (2018). Ölümün modern insan hayatındaki konumuna ilişkin bir değerlendirme. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 8(2), 535-552.

10. Başyigit, Ö. & Arslan, B. Ş. (2024). Ailede ölüm ve yas okuryazarlığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 16(4), 644-657.

11. Berksun, E. (1995). Psikososyal ve medikal yönleriyle kayıp, yas, ölüm. *Kriz Dergisi*, 3(1), 68-69.

12. Bulut, M. B. & Kuşat, A. (2018). Benlik saygısı, dini dünya görüşleri ve hayatın amacının ölüm kaygısı üzerine etkisinin incelenmesi. *Bilimname*, 35, 145-173.

13. Burcu, E. & Akalın, E. (2008). Ölüm olgusu üzerine sosyolojik tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 29-54.

14. Canlı, D., & Yılmaz, F. (2024). Deprem sonrasında bireylerin deprem kaygısı, ölüm kaygısı ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin değerlendirilmesi. *Bozok Tıp Dergisi*, 14(1), 9-17.
15. Çakmak, A. H. (2022). Yetişkinlerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(19), 1-12.
16. Çelikel, B. (2013). Dinî danışmanlık: Psikoterapi ile din eğitiminin buluşma noktası. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 13(3), 55-68.
17. Çevik, Ş. (2005). Ergenlerde ölüm düşüncesi, intihar ve din. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9, 89-117.
18. Çınar, İ. (2014). Ölüm kaygısı ve gösterişçi tüketim eğilimi. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 89-104.
19. Çınar, M. (2016). Tanrı'ya bağlanma tarzı ve ölüm kaygısı ilişkisi üzerine bir araştırma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (45), 313-338.
20. Dağcı, A. (2023). Bazı değişkenler açısından ölüm kaygısının incelenmesi. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 17, 689-718.
21. Demir, V. (2024). Varoluşçu yaklaşıma dayalı eğitim programının bireylerin ölüm kaygısı, yalnızlık ve mutluluk düzeylerine etkisi: Bir pilot çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 139-160.
22. Dok, B. & Korkut O. F. (2021). Psikolojik danışman adaylarının ölüm kaygılarının psikolojik dayanıklılık ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(12), 23-45.
23. Durmuşoğlu, K. & Ataman, K. (2018). Kutsaldan sekülere: Değişen ölüm algısı üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 123-149.
24. Duva, Ö. (2020). Yaşam ve ölüm arasında bir uğrak olarak yaşlılık. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 1501-1520.
25. Egemen, B. Z. (1963). Ölüm üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 31-34.
26. Erden, G. (2002). Ölüm sürecinde olan çocuk: Ölümü kabul ve tedavi sürecinde etkili yardım. *Kriz Dergisi*, 10(1), 19-27.
27. Gashi, F. (2021). Ölüm psikolojisi ve ölüm konusunda dini inancın etkisi. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 80-99.
28. Göküş, Ş. & Yılmaz, Z. (2022). Huzurevlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti verecek bir personelde bulunması gereken vasıflar. *Bilimname*, 48, 567-600.
29. Hick, J. & Koç, Ç. T. (1990). Değişen ölüm sosyolojisi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(7), 235-250.
30. Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 151-165.

31. Hökelekli, H. (1991). Ölümle ilgili tutumlar ve dinî davranış. *İslâmî Araştırmalar*, 5(2), 83-91.

32. Hökelekli, H. (1992). Ölümle ilgili tutumların dinî davranışla ilişkisi üzerine bir araştırma I. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 57-86.

33. Hökelekli, H. (1992). Ölümle ilgili tutumların dinî davranışla ilişkisi üzerine bir araştırması II. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 87-98.

34. Kaçan, H., & Bayram Değer, V. (2024). Yaşlının kendini ihmal etmesinde yalnızlık, depresyon ve ölüm kaygısının etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(1), 231-242.

35. Kandemir, F. (2020). Bazı demografik değişkenler bağlamında covid-19 pandemi neslinin dindarlık ve ölüm kaygısı ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8(1), 99-129.

36. Karaca, F. & Yıldız, M. (2001). Thorson-Powell ölüm kaygısı ölçeği'nin Türkçe çevirisinin normal popülasyonda geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Tabula Rasa*, 1, 43-55.

37. Karakuş G., Öztürk Z. & Tamam L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.

38. Karlık, Z. (2024). Manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında kriz durumlarındaki manevi terapötik bilişsel şemalar. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (9), 9-38.

39. Kayacan, G. (2017). Modern toplumlarda yaşlılık, ölüm algısı ve yaşlılık. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, 15, 15-29.

40. Keseroğlu, H. S. (2019). Ölüm. *Türk Kütüphaneciliği*, 33(3), 197-201.

41. Kımter, N. & Köftegöl, Ö. (2017). Yetişkinlerde ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 55-80.

42. Kımter, N. & Özlem K. (2017). Yetişkinlerde ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 55-82.

43. Koç, M. (2000). Ölümsüzlük arzusu ve birey üzerindeki etkileri. *EKEV Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(3), 61-69.

44. Koç, M. (2001). Din psikolojisi açısından “ölüm sonrası hayat” kavramına semantik bir yaklaşım. *EKEV Akademi Dergisi*, 3(1), 153-162.

45. Koç, M. (2002). Ölüm korkusu üzerine kuramsal açıdan psikolojik bir değerlendirme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(6), 7-20.

46. Koç, M. (2002). Ölüm ötesi hayata inanmanın birey üzerindeki psikolojik etkileri. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14, 121-128.

47. Koç, M. (2002). Ölüm psikolojisi I, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8, 117-146.
48. Koç, M. (2002). Ölüm psikolojisi II, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9, 337-362.
49. Koç, M. (2002). Yaşlılık döneminde ölüm olgusuna karşı geliştirilen tutum ve davranışlar. *EKEV Akademi Dergisi Sosyal Bilimler*, 6(11), 93-106.
50. Koç, M. (2003). Yaşlılık döneminde ölüm psikolojisi üzerine bir alan araştırması. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 117-143.
51. Köylü, M. (2012). Ölüm eğitimi. *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, 204-230.
52. Kula, T. (2018). Varoluşsal kaygı ve din. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(2), 21-41.
53. Okcu, C. & Karaaziz, M. (2023). Ölüm farkındalığı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkilerinin incelenmesi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 6(11), 75-85.
54. Okcu, C. & Karaaziz, M. (2023). Ölüm farkındalığı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkilerinin incelenmesi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 6(11), 75-85.
55. Okcu, C. (2021). Ölüm farkındalığı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkilerinin incelenmesi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 4(8), 43-62.
56. Okyayuz, Ü. (1995). Ölüm ve ölümcül hastalık. *Kriz Dergisi*, 3(1), 167-171.
57. Özcan, G., Ekşi, H. & Ekşi, F. (2020). Üniversite öğrencilerinde yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık ilişkisinde ölüm anksiyetesinin aracılık rolü. *Kriz Dergisi*, 28(2), 71-87.
58. Özcan, M. E. (2021). Ölümle yüzleşmek & felsefi bir soruşturma. *Mutalaa*, 1(1), 145-149.
59. Özel, S. (2019). Bazı varoluşçu filozoflarda ölüm kavramının irделenmesi. *Gök Medrese İlahiyat Araştırmaları -2: Ruh Ölüm ve Ötesi*, 127-137.
60. Öztürk, Z., Karakuş, G. & Tamam, L. (2011). Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 37-43.
61. Sargın, F. & Gürsu, O. (2020). Ölüme uyanmak: Yaşayanların dilinden ölüm eşiği deneyimleri. *Turkish Academic Research Review*, 5(2), 319-324.
62. Seyhan, B. Y. (2015). Ölüm kaygısı ve dua tutumu üzerine bir araştırma. *Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(2), 863-882.
63. Sezer, S. & Saya, P. (2009). Gelişimsel açıdan ölüm kavramı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 151-165.

64. Şahin, M. (1984). İnsanlarda ölüm düşüncesi. *Millî Kültür*, 46(9), 31-33.
65. Şentürk, H. (1984). Ölüm gerçeği ve Allah inancı. *Diyanet İlmi Dergi*, 20(2), 51-57.
66. Tanhan, Y. D. (2013). Ölüm eğitiminin üniversite öğrencilerinde ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olmaya etkisi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 184-200.
67. Taşkaya, F. N. (2024). Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisinde ölüm. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 9, 101-138.
68. Topuz, İ. (2013). Ölüm Algısı Ölçeği (ÖAÖ) Türkçe versiyonunun geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 279-300.
69. Tor, G. (2021). Ölmek ve ölüm üzerine bir çeşitleme. *Prof. Dr. İ. Çetin Derdiyok Armağan Sayısı*, 1546-1560.
70. Torkadioğlu, C. & İnce, M. (2021). Pandemi sürecinde tüketicilerde hissedilen ölüm kaygısının demografik faktörlere göre değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Toplum & Siyaset*, 33-43.
71. Uysal, S. (2018). Din psikolojisi bağlamında ölüm eşiği deneyimleri. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 4(2), 7-44.
72. Ürer, E. (2017). Çocuklarda ölüm ve yas üzerine bir inceleme, *Dinî Araştırmalar*, 20(52), 131-140.
73. Yasa, M. (2001). Ölümünden sonra hayatın psikolojik değeri. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2(5), 75-82.
74. Yelboğa, N. (2025). Ölüm korkusu ve ölüm korkusuyla baş etme üzerine bir değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 765-779.
75. Yıldız, M. (1996). Ölümle ilgili genel tutumlar. *Akademik Araştırmalar: Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 178-188.
76. Yıldız, M. (2002). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dindarlık ve ölüm kaygıları üzerine. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(14), 161-174.
77. Yılmaz, M. S., & Mermutlu, A. (2023). Yaşlı bireylerde yaşlılık algısı ve ölüm kaygısı. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 2(1), 47-58.
78. Yılmaz, S. (2013). Çocuklarda ölüm kaygısının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 25, 169-189.
79. Zafer, C. (2019). Ölüm olgusu ve ölümün sosyolojik etkileri. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Oksidentalizm ve Prof.Dr.Fuat Sezgin Özel Sayısı*, 64-82.

a.d. Bildiriler

Makalenin bu bölümünde yer verilen bildirilerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine özgü olarak “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, bildiri adı, (içinde) eser (sempozyum/kongre) adı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Kara, Z. (2009). Ölüm fenomeni: Sosyolojik bir yaklaşım. *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları: Sempozyum*. (ss. 593-604).

2. Pala, İ. (1995). Yunus Emre'de ölüm düşüncesi. *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 531-543).

3. Şahin, N. (2002). Mevlâna C. Rumi (1207-1270) ve G. W. F. Hegel (1770-1831)'de “aşk, varlığın birliği ve ölüm” meselesi. *X. Milli Mevlâna Kongresi*. (ss. 275-290).

4. Şenat Kazancı, F. A. (2007). Kur'an'da ölüm-Mevlana'da şeb-i arûs -(Karşılaştırmalı Bir Çalışma). *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler*. (ss. 217-224).

5. Vural, H. (2011). Yunus Emre'de ölüm düşüncesi ve ölüme dair ifade sıklığı. *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri*. (ss. 975-987).

6. Yakıt, İ. (1989). Mevlânâ ve ölüm felsefesi. *3. Milli Mevlana Kongresi*. (ss. 73-96).

7. Yasa, M. (2012). Eshab-ı kehf kıssası ve benzerleri ışığında ölüm-diriliş ilişkisi üzerine teolojik ve varoluşsal bir değerlendirme. *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu*. (ss. 161-166).

a.e. Çeviriler

Makalenin bu bölümünde yer verilen çevirilerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak makaleler “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, çevrilen makale adı, çeviren adı ve soyadı, dergi adı, cilt ve sayı, sayfa sayısı”, kitaplar “yazar soyadı ve adı, basım yılı, çevrilen kitap adı, çeviren adı ve soyadı, basım yeri, yayınevi adı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Aries, P. (2015). *Batı'da ölümün tarihi*. (çev. I. Gürbüz). İstanbul: Everest Yayınları.

2. Baudrillard, J. (2011). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. (çev. O. Adanır). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

3. Bauman, Z. (2000). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri*. (çev. N. Demirdöven). Ayrıntı Yayınları.

4. Blackmore & Susan J. (2017). Ölüm-eşiği deneyimleri. (çev. S. Uysal). *İslâmî İlimler Dergisi*, 12(3), 221-229.

5. Bowker, J. (1995). İslam'da ölüm anlayışı. (çev. A. B. Baloğlu & M. Yıldız). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 363-390.

6. Cannon, D. (1998). *Ölümün ötesi*. (çev. S. Ayanbaşı). İstanbul: Akasha.
7. Cicero. (2019). *Ölüme övgü*. (çev. C. Aksoy). İstanbul: Sel Yayıncılık.
8. Dastur, F. (2019). *Ölümlerle yüzleşmek*. (çev. S. Oruç). Pinhan Yayıncılık.
9. Diemer, S. C. (2005). *Yaşam ve ölüm*. (çev. N. Nuran). İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları.
10. Eagleton, T. (2014). *Tanrının ölümü ve kültür*. (çev. S. Dingiloğlu). İstanbul: Yordam Kitap.
11. Einstein, A. (2007). *Yaşam, ölüm, savaş, barış, bilim, din, tanrı ve diğer şeyler üzerine*. (çev. B. Gündüz). İstanbul: Daktilo.
12. El-Mevdudi, E. A. (1968). Ölümünden sonraki hayat. (çev. H. Çelikkaya). *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, 2(14), 7-10.
13. Gadamer, H. G. (2002). Ölüm tecrübesi. (çev. A. R. Aydın). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(1), 105-111.
14. Gazâlî. (1996). *Ölüm ve ahiret*. (çev. A. Arslan). İstanbul: Arslan Yayınları.
15. Gazâlî. (2009). *Ölüm ve ötesi*. (çev. E. Aksoy). İstanbul: Mavisu Yayınları.
16. Gazâlî. (2011). *Ölüm ve sonrası*. (çev. H. Okur). İstanbul: Semerkand.
17. Gazâlî. (2014). *Yaşam ve ölüm üzerine*. (çev. İ. Doğan). Ankara: Gece Kitaplığı.
18. Gazâlî. (2015). *Kıyâmet ve âhiret*. (çev. Ü. Harun). İstanbul: Çelik Yayınevi.
19. Gazâlî. (2020). *Ölüm ve ölüm ötesi hayat*. (çev. H. Ünal, Z. Çelik). İstanbul: İlk Harf Yayıncılık.
20. Gazâlî. (2024). *Yaklaşan ölüm ve sonsuz hayat*. (çev. M. Yavuz). Bera Kitap.
21. Hentsch, T. (2010). *Hakikat ya da ölüm*. (çev. B. Bilal). İstanbul: İz Yayıncılık.
22. Hick, J. (1990). Değişen ölüm sosyolojisi. (çev. T. Koç). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 235-250.
23. Jankelevitch, V. (2012). *Ölümü düşünmek*. (çev. Y. R. Demir). İstanbul: Monokl Yayınları.
24. Jung, G. C. (1997). *Ruh ve ölüm*. (çev. E. Gürol). İstanbul: Payel Yayınevi.
25. Kellehear, A. (2012). *Ölümün toplumsal tarihi*. (çev. T. Kılınç). Ankara: Phoenix Yayınevi.
26. Lévinas, E. (2006). *Ölüm ve zaman*. (çev. N. Başer). İstanbul: Ayrintı.

27. Levinas, E. (2011). *Tanrı, ölüm ve zaman*. (çev. I. Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi.
28. Malpas, J. & Solomon, R. C. (2006). *Ölüm ve felsefe*. (çev. N. Küçük). İstanbul: İthaki Yayınları.
29. Miller, K. K. (2019). *Ölüm psikolojisi*. (çev. Y. T. Şar & E. Tufan, Ş. Demir & E. Kanat). İstanbul: Sola Unitas.
30. Renouf, P. P. (2020). *Mısır'ın ölümler kitabı*. (E. Altunay, Çev.). Onbir Yayınları.
31. Rinpoche, S. (2023). *Tibet'in yaşam ve ölüm kitabı*. (çev. G. Tokcan). İzmir: Omega Yayınevi.
32. Rose K. (1987). *Büyümenin son aşaması ölüm*. (çev. N. Nirven). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
33. Rose, E. K. (1997). *Ölüm ve ölmek üzerine*. (çev. B. Büyükkal). İstanbul: Boyner Holding Yayınları.
34. Schopenhauer, A. (2014). *Ölüm ve içsel doğamızın yok edilemezliği ile ilişkisi*. (çev. E. Yıldırım). İstanbul: Oda Yayınları.
35. Spellman, W. M. (2017). *Ölümün kısa bir tarihi*. (çev. A. B. Pekiner). İstanbul: Can Yayınları.
36. Umberson, D. (2011). *Ebeveynin ölümü*. (çev. Ö. Ç. Aksoy). İstanbul: İletişim Yayınları.
37. Wilson, C. (2004). *Ölüm sonrası*. (çev. F. Yavuz & S. Köseoğlu & T. Etyemez). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

a.f. Ansiklopedi Maddeleri

Makalenin bu bölümünde yer verilen ansiklopedi maddelerinin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, madde adı, ansiklopedi adı, cildi, sayfa sayısı, yayım yeri ve yayım evi” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Gürkan, S. L. (2017). "Ölüm" maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*-34. (ss. 32-34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
2. Topaloğlu, B. (2007) "Ölüm" maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*-34. (ss. 34-35). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

S o n u ç

İnsanın doğumla başlayan yaşam serüveni, kaçınılmaz olarak ölümle sona ermektedir. Bu kaçınılmaz sona ulaşma biçimi, insan hayatının temel amaç ve gayelerinden biri haline gelmiştir. İlk insandan itibaren gelişen yapılar, kültürler ve dinler, ölümü insanlık için temel bir sorun olarak ele almış; bu konuda derinlemesine tartışmalar yürütmüş ve kapsamlı çalışmalar ortaya koymuştur. Ancak tüm bu çabalara rağmen, ölüm hak-

kındaki bilgiler, yüzyıllar geçmesine karşın sınırlı kalmış ve ölüm olgusunun anlaşılmasında kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. En eski tarihî kaynaklarda bile ölümün önemli bir tema olarak yer aldığı görülmektedir. Evrensel bir dille tüm insanlığa seslenen İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de "*Her nefis ölümü tadacaktır*" (Âl-i İmran, 3/185) ifadesiyle ölümün her canlı için mutlak bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır. Benzer şekilde, diğer kültürel ve dinî kaynaklarda da ölüm üzerine önemli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. İnsanın var olduğu sürece ölüm üzerine düşünme ve araştırma süreci devam edecek gibi görünmektedir.

Ölümün bu denli tartışılması ve insanların ölümle ilgili gelişen durumları anlamlandırma çabası, ölümün insan yaşamındaki derin etkisiyle ilgilidir. Ölümle birlikte bireyin hayatında yaşamın ve güzelliklerin sona ereceğine dair bir düşünceyle ortaya çıkan korku, her an her şeyi anlam-sız kılabilecek potansiyelde bir kaygı ve insanın varoluş amacını sorgulayıp ölümsüzlük arayışına yönelten bir olgudur. Bu bağlamda ölüm, çok boyutlu ve insanı derinden etkileyen bir yapıya sahiptir. Ölüm, bireyin sadece yaşamını etkilemekle kalmamakta; aynı zamanda onu bu hayatı daha verimli ve anlamlı yaşama yönünde teşvik etmektedir. Bireyin her anın ve her dakikanın kıymetini bilmesini sağlar, yaşamında sanki son dakikalarını yaşıyormuş gibi hissetmesini öğütleyen bir öğretmen işlevi görmektedir. Bu nedenle, ölüm olgusu, insan yaşamının anlamlandırılmasında ve varoluşsal değerlerin fark edilmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Ölüm, biyolojik olarak bedenin işlevlerini geri dönüşsüz biçimde yitirmesi olarak tanımlansa da insan psikolojisinde ve toplumsal yapıdaki yeri çok daha geniş bir anlam taşımaktadır. İnsanın en eski korkularından biri olan ölüm, hayatın sona ermesi, bilinmeyen bir aleme geçiş ve varoluşun anlamını sorgulama bağlamında derin bir etkiye sahiptir. Ölüm düşüncesi, insanoğlunun anlam arayışında merkezi bir rol oynamaktadır; bu yönüyle ölüm, insanlık için hem kaçınılmaz bir son hem de hayatın anlamını şekillendiren bir başlangıç noktasıdır. Günümüzde modern hayatın getirdiği hız, teknoloji ve materyalizm, ölümü gündem dışı bırakma eğilimi yaratmıştır. Ölüm, modern yaşamda genellikle izole edilen, hastanelere ve huzurevlerine hapsedilen bir gerçeklik haline gelmiştir. Bu durum, bireyleri ölümle yüzleşmekten kaçınan bir tutuma iterken, ölümle ilişkilerini daha yüzeysel bir seviyede tutmalarına neden olmaktadır. Ancak ölüm, modern yaşamda varlığını hissettirmekte ve insanların yaşama dair derin sorular sormasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, modern yaşamın ölümü bastırma çabalarına rağmen, ölüm, bireyin anlam arayışında vazgeçilmez bir unsur olarak kalmaktadır.

İslam'da ölüm, hayatın sonu olarak değil, sonsuz bir hayatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Tasavvufta ölüm, “*Hakk’a kavuşma*” olarak nitelendirilmekte ve ruhun Allah’a dönüşü olarak kabul edilmektedir. Bu bakış açısıyla, ölüm, bir yok oluş değil, yüce bir varoluşa geçiştir. Sufi düşüncesinde ölüm, yaşamı daha bilinçli yaşamak ve her an Allah’a yaklaşmak için bir fırsat olarak görülmektedir.

Ölüm, birey üzerinde derin psikolojik etkiler bırakan bir olgudur. Çocukluktan yaşlılığa kadar her gelişim döneminde ölüm, farklı şekillerde algılanmakta ve bireyin ruhsal dünyasında çeşitli izler bırakmaktadır. Ergenlik döneminde ölüm, varoluşsal sorgulamalara yol açarken; yetişkinlik döneminde ölüm, daha fazla kaygı ve korku uyandırmaktadır. Yaşlılıkta ise ölümle yüzleşme süreci kabullenme, hazırlık ve içsel bir denge bulma çabası ile karakterizedir. Bireyin ölümle ilgili tutumları, kişisel gelişim ve inanç sistemleri doğrultusunda şekillenmekte ve bu tutumlar, bireyin ölüm karşısında geliştirdiği psikolojik dayanıklılıkla doğrudan ilişkilendirilmektedir.

Ölüm kaygısı, bireyin ölüm karşısında duyduğu belirsizlik, bilinmezlik ve varlığını sona erdirme korkusudur. Bu kaygı, bireyin yaşamdan aldığı tatmini azaltabilmekte ve günlük yaşantısında negatif etkiler yaratabilmektedir. Ölüm korkusu ise ölümle doğrudan yüzleşme anlarında hissedilen daha derin bir ürperti olarak tanımlanabilmektedir. Ölüm kaygısı ve korkusu, bireyin varoluşsal kriz yaşamasına ve hayatın anlamını sorgulamasına sebep olmaktadır. Bu duygularla baş etmek için bireyler, çeşitli savunma mekanizmaları geliştirir; bunlar arasında dini inançlar, ritüeller ve ahiret inancına yönelim önemli bir yere sahiptir.

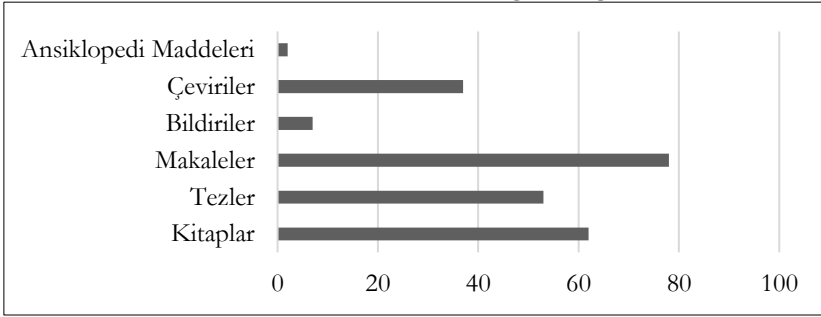
Ölümsüzlük arayışı, insanın varoluşunu devam ettirme ve ölümün nihai sona erdirici niteliğine bir yanıt bulma isteğinin bir sonucudur. Dinler, bireye ölümden sonra da yaşamın süreceği inancını sunarak bu arayışa yanıt vermektedir. İslam'da cennet ve cehennem inancı, insanlara ölüm sonrası hayatın sürekliliği hakkında bir umut aşılamaktadır. Tasavvuf gibi mistik öğretilerde ise, ölüm sonrası birliğe ve sonsuz varoluşa kavuşma düşüncesi, bireyin bu hayatta ölüm korkusuyla başa çıkmasını sağlamaktadır. Böylece dini inançlar, bireyin ölümle yüzleşirken duyduğu kaygıyı hafifletmekte ve ona manevi bir destek sunmaktadır.

Dinler, ölüm kaygısı ve korkusu gibi duygularla başa çıkmada bireylere güçlü bir destek sunmaktadır. Ölümün kaçınılmazlığı karşısında bireyin inanç sistemi, ölüm korkusunu hafifletebilmekte ve ölüm sonrası yaşam inancı, ölümle başa çıkmada bir araç olarak işlev görebilmektedir. İslam dini, ölüm sonrası hayatın devamlılığını öğreterek bireye teselli

sağlarken, tasavvufi düşünce bireyi bu dünyada Allah'a yaklaşma çabasıyla yaşamaya teşvik etmektedir. Böylece dinler, ölüm karşısında bireyin iç huzurunu sağlamasına ve ölümle barışık bir yaşam sürdürmesine yardımcı olmaktadır.

Türk din psikolojisi çalışmalarında ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine bir literatür (1941- 2025) taraması yapmak amacı güden bu makalede, 'ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi' üzerine araştırma yapmayı düşünen araştırmacılar için kaynak tarama ihtiyacına çare bulmak hedeflenmiştir. Bu hedeflerle birlikte konuyla ilgili oluşturulan bir grafik görseleyle çalışılan bu çalışmadan elde edilen verilerin kısaca nicel analizleri gözler önüne serilmiştir (bkz. Grafik-1).

Grafik-1:
Akademik ürünlerin türlerine göre dağılımı

Yukarıdaki Grafik-1'de akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımlarına bakıldığında, taranan kaynakların %26'sını kitapların, %22'sini tezlerin, %33'ünü makalelerin, %3'ünü bildirilerin, %15'ini çevirilerin ve %1'ini ise ansiklopedi maddelerinin oluşturduğu görülmüştür. Tüm bu nicel ürün çeşitliliğine göre toplamda 239 adet kaynağın tarandığı tespit edilmiştir.

Bu makalede yapılan literatür taramasından elde edilen bulgular incelendiğinde, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi kapsamında 'ölüm, ölüm kaygısı, ölüm korkusu, ölümsüzlük düşüncesi, ahiret inancı' gibi konuların genel olarak üzerinde çalışılan konular olduğu görülmüştür. Öte yandan yayın/araştırma başlığında direkt ölüm psikolojisini çağrıştırmayan fakat içerik olarak din psikolojisini kapsayan disiplinler arası nitelikteki çalışmaların olduğu, kaynak tarama aşamasında gözlemlenmiştir. Söz konusu çalışmalar, hacim olarak oldukça kalın olması sebebiyle bu araştırmanın sınırlılıkları gereği ilgili başlıklar altındaki akademik ürün listesine eklenmiştir. Dolayısıyla böyle bir yöntemsel zorunluluğun ve sınırlılığın da literatür oluşumunu olumsuz yönde etkilediğini söylemek yanlış değildir.

Araştırma verilerinin analizi sonucunda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde din psikolojisi alanında çalışan araştırmacı din psikologları için konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir:

(i)-Bu literatür tarama çalışmasında, taranan tezlerin 43'ünü yüksek lisans, 8'ini doktora ve diğer 2'sini de tıpta uzmanlık tezleri oluşturmaktadır. Bu durum ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi çalışmalarının ağırlıklı olarak yüksek lisans düzeyinde olduğunu, dolayısıyla doktora düzeyindeki çalışmaların ise yetersiz bulunduğunu göstermektedir. Bu konuya ilişkin yapılabilecek olan doktora düzeyindeki çalışmalar için akademik danışmanlar, lisansüstü öğrencilerine ölüm psikolojisi çalışmaları yönündeki teşvik ve önerilerini arttırabilir.

(ii)-Din psikolojisi kaynak kitaplarının bazılarında ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi yer alırken bazılarında ise hiç değinilmemektedir. Ayrıca değinilen kitaplarda da kapsam dar tutulmuştur. Birey için ziyadesiyle mühim olan bu konunun öneminin anlaşılması için zenginleştirilmesi ve aydınlatıcı bilgilerle desteklenmesi önemlidir.

(iii)-Türk din psikolojisi literatürünü zenginleştirmek amacıyla her yıl düzenli olarak yapılan din psikolojisi koordinasyon toplantılarında, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine yapılacak tez çalışmalarını ve yayınlarını özendirmek için döneme özgü tematik konu eksenli bazı önerilerde bulunup prensip kararları alınabilir.

(iv)-Ayrıca düzenli aralıklarla söz konusu araştırma hakkında yapılan çalışmaların güncellenebilmesi amacıyla bibliyografi ve literatür çalışmaları sürdürülebilir. Böylece bu konu üzerine çalışacak din psikologlarının söz konusu kaynaklara erişimi ve literatür eksikliğine ilişkin problemleri daha kolay aşılabılır.

Sonuç olarak, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, bireyin yaşamında kaçınılmaz bir gerçeklik olarak varlığını sürdürmekte ve insan psikolojisi üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Ölüm, insanlık için hem bir korku hem de bir anlam arayışının merkezinde yer almaktadır. Modern yaşam, ölümü bastırmaya çalışsa da ölümün birey üzerindeki etkisi değişmemekte ve onun varoluşunu şekillendirmeye devam etmektedir. İslam ve tasavvuf gibi dini öğretiler, bireyin ölümle barışık yaşamasını sağlarken, aynı zamanda ona ölüm sonrası yaşamla ilgili umut sunmaktadır. Dolayısıyla, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, sadece bireysel bir olgu değil, insan varoluşunun anlamını arama sürecinde merkezi bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Beyanlar ve Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma etik onay gerektirmemektedir.
This study does not require ethical approval.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür.
This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam gerekli değildir.
Informed consent was not required for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılım onayı gerekli değildir.
Consent to participate was not required for this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.
The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayını ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.
The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.
The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.
This research received no financial support.

Veri Paylaşımı ve Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada veri paylaşımı mevcut değildir.
Data sharing is not available for this study.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: FNT; Literatür Taraması: FNT; Veri Toplama: FNT; Veri Analizi: FNT; Yazım – Taslak: FNT; Yazım – Gözden Geçirme – Düzenleme: FNT.

Conceptualization: FNT; Literature Review: FNT; Data Collection: FNT; Data Analysis: FNT; Writing – Draft: FNT; Writing – Review – Editing: FNT.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, yazar(lar) tarafından bilimsel, etik ve yayıncılık ilkelerine uygun biçimde özgün olarak hazırlanmıştır.

This article is an original work prepared by the author(s) in accordance with scientific, ethical, and publishing principles.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.

This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Kaynaklar

- Altaytaş, M. (2009). *Varoluşsal açıdan İslâm inancında ölüm*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevik, Ş. (2002). *Ergenlerde ölüm düşüncesi ve ölüm ötesi ile ilgili dini inançlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Ş. Ç. (2023). *Ergenlerde ölüm düşüncesi ve din*. Emin Yayınları.
- Gashi, F. (2021). Ölüm psikolojisi ve ölüm konusundan dini inancın etkisi. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 80-99.
- Gürkan S. L. (2017). "Ölüm" maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*-34. (ss. 32-34). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (1992). Ölümle ilgili tutumların dinî davranışla ilişkisi üzerine bir araştırması II. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 87-98.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. Dem Yayınları.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. Beyan Yayınları.
- Karakaya, T. (2000). Martin Heidegger felsefesinde ölüm problemi. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(5), 23-35.
- Karakuş G., Öztürk Z. & Tamam L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.
- Kımtır, N. & Özlem K. (2017). Yetişkinlerde ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 55-82.
- Koç, M. (2002). Ölüm ötesi hayata inanmanın birey üzerindeki psikolojik etkileri. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14, 121-128.
- Salt, A., ve Çobanlı, C. (2001). *Dharma ansiklopedisi*. Dharma Yayınları.
- Şentürk, H. (1984). Ölüm gerçeği ve Allah inancı. *Diyanet İlmi Dergi*, 20(2), 51-57.
- Toprak, S. (1997). *Ölümden sonraki hayat kabir hayatı*. Esra Yayınları.
- Tütün, S. (2007). *Ölümlerin içindeki hayat hayatın içindeki ölüm*. Kayıhan Yayınları.
- Ürer, E. (2017). Çocuklarda ölüm ve yas üzerine bir inceleme. *Dini Araştırmalar*, 20(52), 131-140.
- Yılmaz, S. (2013). Çocuklarda ölüm kaygısının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 25, 169-189.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 75-118
Issue: 11 • June 2025 • 75-118

**Ortaöğrenim Öğrencilerinde Akran Zorbalığı İçin
Dini Başa Çıkma Destekli Bir Program Önerisi**

A Program Proposal Based on Religious Coping for Peer Bullying
Among Secondary School Students

Murat Çinici

Corresponding Author | Sorumlu Yazar • Dr. | PhD
Milli Eğitim Bakanlığı | Ministry of National Education
✉ mmurat234@hotmail.com | ☎ 0000-0001-6736-0762 • Erzurum | Türkiye

Salihvecihi Tuysuz

Uzman | Specialist • MEB | Ministry of National Education
✉ salihTuysuz25@gmail.com | ☎ 0009-0009-2969-6834 • Antalya | Türkiye

Şifanur Akyüz

Tıbbi Sekreter | Medical Secretary • Atatürk Üniversitesi | Atatürk University
✉ sifanurakyuz083@gmail.com | ☎ 0009-0004-3556-9229 • Erzurum | Türkiye

İkra Kayserili

Serbest Yazar | Freelance Writer
✉ ikrakayserili@gmail.com | ☎ 0009-0009-7770-777X • Erzurum | Türkiye

Merve Bire

Serbest Yazar | Freelance Writer
✉ mervcbire7@gmail.com | ☎ 0009-0000-9831-6609 • Erzurum | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1581335>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	07 Kasım 2024 • 07 November 2024
Düzeltilme Tarihi • Revised	27 Nisan 2025 • 27 April 2025
Kabul Tarihi • Accepted	01 Mayıs 2025 • 01 May 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekir • Ethics Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Bu makale, ortaöğrenim öğrencileri arasında giderek yaygınlaşan akran zorbalığı sorununa karşı, dini başa çıkma stratejilerini temel alan bir müdahale programı geliştirmeyi hedeflemektedir. 2022–2023 eğitim-öğretim yılında Erzurum’da gerçekleştirilen çalışma, karma yöntem teknikleriyle yapılmıştır. Nicel aşamada, 281 lise öğrencisine “Narsisistik Kişilik Envanteri” ve “Akran Zorbalığı Ölçeği” uygulanarak, öğrencilerin narsisizm düzeyleri ile zorbalık davranışları arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Nitel boyutta ise 8 öğrenciyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerle zorbalık deneyimlerine dair daha derinlemesine veriler elde edilmiştir. Araştırmanın temel bulgularına göre, narsisistik eğilimleri yüksek olan öğrencilerin akran zorbalığı davranışlarında daha aktif roller üstlendikleri ve hem zorba hem de kurban pozisyonlarında bulunabildikleri görülmüştür. Aynı zamanda, dindarlık düzeyinin artmasıyla birlikte zorbalık eğilimlerinin azaldığı ve dini değerlere bağlı öğrencilerin zorbalığa karşı daha dirençli oldukları tespit edilmiştir. Bu öğrenciler, zorbalıkla başa çıkarken dua etme, dini rehberlik alma, manevi destek arama gibi yöntemlere başvurmaktadır. Bu dini başa çıkma stratejileri, öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarını artırmakta ve stresle baş etme kapasitelerini güçlendirmektedir. Zorbalığa maruz kalan öğrencilerde düşük özsaygı, içe kapanıklık ve sosyal destek eksikliği gözlenirken, zorba öğrencilerde güç gösterme isteği, empati eksikliği ve duygusal duyarsızlık öne çıkmaktadır. Geliştirilen dini başa çıkma temelli müdahale programı, öğrencilerin akran zorbalığıyla baş etme becerilerini artırmayı hedefleyen psiko-eğitimsel bir yaklaşımdır. Program, dua, tevekkül ve manevi destek gibi dini unsurları; empati, öfke kontrolü, özsaygı güçlendirme ve problem çözme gibi psikolojik becerilerle bütünleştirmektedir. Grup çalışmaları, senaryo analizi ve rol yapma gibi etkinliklerle desteklenen içerik, öğrencilerin hem duygusal farkındalıklarını hem de sosyal becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Kültürel değerlere duyarlı olan bu model, ruhsal dayanıklılığı artıran, uygulanabilir ve bütüncül bir müdahale aracı sunmaktadır. Geliştirilen dini başa çıkma destekli müdahale programı, henüz uygulamaya konmamış olsa da teorik temeller ve elde edilen bulgular, bu programın potansiyel yararlılığına güçlü bir zemin hazırlamaktadır. Bu program, yalnızca bireysel değil, okul temelli rehberlik hizmetlerinde de uygulanabilir bir model sunmakta; psikolojik sağlamlığı esas alan ve kültürel değerlere dayanan özgün bir müdahale örneği olarak din psikolojisi alanına önemli katkılar sağlamaktadır.

A n a h t a r   K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Akran zorbalığı • Narsisizm • Dindarlık
Ortaöğrenim öğrencileri • Dini başa çıkma

A b s t r a c t

This article proposes an intervention program grounded in religious coping strategies to address the growing issue of peer bullying among secondary school students. Conducted during the 2022–2023 academic year in Erzurum, the research employed a mixed-methods design. In the quantitative phase, the Narcissistic Personality Inventory and the Peer Bullying Scale were administered to 281 high school students to examine the relationship between narcissistic traits and bullying behaviors. The qualitative phase involved semi-structured interviews with eight students to gain in-depth insights into their experiences with bullying. Findings indicate that students with higher levels of narcissistic tendencies are more likely to engage in bullying behaviors and may alternate between the roles of bully and victim. Moreover, a higher level of religiosity was associated with reduced bullying tendencies; students with strong religious values demonstrated greater resilience, often employing religious coping mechanisms such as prayer, religious counseling, and seeking support from religious communities. These strategies were found to enhance psychological resilience and improve students' capacity to manage stress. Victims commonly exhibited low self-esteem, social withdrawal, and limited social support, whereas bullies were characterized by a desire for dominance, lack of empathy, and emotional detachment. The developed religious coping-based intervention program constitutes a psychoeducational approach aimed at enhancing students' competencies in dealing with peer bullying. Integrating religious elements such as prayer, trust in God (*tewakkul*), and spiritual support with psychological skills including empathy, anger management, self-esteem enhancement, and problem-solving, the program offers a holistic and culturally sensitive framework. Through group activities, scenario analyses, and role-playing exercises, the content is designed to foster both emotional awareness and social competence among students. This model, grounded in cultural values, provides a viable and comprehensive intervention tool that strengthens spiritual resilience. Although the program has not yet been implemented in practice, its theoretical foundations and preliminary findings offer robust support for its potential efficacy. Beyond individual application, this intervention model is also adaptable to school-based guidance services, contributing a culturally grounded and psychologically robust example of intervention to the field of the psychology of religion.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Peer bullying • Narcissism • Religiosity
Secondary school students • Religious coping

Giriş

Zorbalık, incitme niyetiyle yapılan saldırı olarak ifade edilebilir. Zorba davranış, mağdurda acı ve üzüntü gibi kötü etkenlere yol açar ve bu kişi zorbaya karşı koymakta zorlanabilir (Kepenekçi & Çınkır, 2003: 236-253). Zorbalıkla ilgili ilk çalışmalar, 1970’li yıllarda Dan Olweus tarafından başlatılmıştır ve çalışmalarda en sık kullanılan tanım ‘bir kişi, bir süre boyunca bir veya birden fazla kişinin olumsuz davranışlarına maruz kalırsa zorbalığa uğramış olur’ şeklindedir (Dan Olweus, 1994). Bu tanım, zaman içerisinde araştırmacı olan diğer kişilerce değiştirilmiştir. Besag (1995) zorbalığı, güç konumundaki bir kişi veya kişiler tarafından, o durumda kendilerine karşı koyacak güce sahip olmayan kişilere sıkıntı vermek amacıyla tekrarlanan fiziksel, psikolojik, sosyal veya sözlü saldırılar olarak tanımlamıştır (Ayas & Pişkin, 2015: 316-324). Gençlerde akran zorbalığı, bireylerin sağlığı üzerinde önemli ve kalıcı etkileri bulunan oldukça karmaşık bir konudur. Araştırmalar, akran zorbalığının fiziksel, fiziksel olmayan ve cinsiyet, cinsel yönelim ve ırk/etnik kökene dayalı ayrımcı mağduriyet dahil olmak üzere çeşitli şekillerde olabileceğini göstermiştir (Jackman vd., 2020: 368-377). Özellikle gençler, okulda ırk temelli zorbalığın yarattığı ek stresle karşı karşıya kalabilmektedir (Pedro vd., 2019: 218-226). Ayrıca Şahin & Kirli (2021) tarafından yapılan çalışma, obezitenin akran zorbalığı olasılığını artırdığını ve sürekli kaygı ve depresyon semptomlarının zorbalığa maruz kalma olasılığını daha da kötüleştirdiğini bulgulamıştır. Akran zorbalığının etkisi ve yetişkinlikte uzun vadeli sonuçları bulunmaktadır (Dantchev vd., 2019: 1-12). Araştırmalar, akran zorbalığının eş zamanlı kötü sonuçlara ve yetişkin yaşamına kadar sürebilen olumsuz etkilere yol açtığını göstermiştir (deLara, 2020: 3-4).

Akran zorbalığının birden çok nedeni bulunmaktadır. Bunlar bireysel özellikler, aile dinamikleri ve çevresel faktörler üzerinden açıklanabilir. Kardeş zorbalığı da benzer riskler taşıyabilir. Örneğin; kardeş zorbalığı olanlarda akran zorbalığı riski artmaktadır (Dantchev vd., 2019: 1-12). Okul ortamı ve iklimi, akran zorbalığının ele alınmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Zorbalığa maruz kalma riski yüksek olan ilköğretim öğrencileri, okuldaki yetişkin desteğinin sınıf içi zorbalığın azalmasında önemli bir yordayıcı olduğunu bildirirken; yüksek riskli ortaöğretim öğrencileri, akran desteğinin sınıf içi zorbalığın azalmasında önemli bir yordayıcı olduğunu bildirmiştir (Gage vd., 2014: 256-271). Ayrıca Arslan ve arkadaşları (2011) tarafından yapılan çalışma, lise öğrencilerinde zorbalığın yaygınlığını ve zorbalık döngüsünde sosyo-kültürel ve demografik faktörlerin rolünü vurgulamıştır (s. 1549). Akran zorbalığının ruh sağlığı üzerindeki etkileri önemlidir; öğrenciler arasında savunma davranışları,

ruh sağlığı ve zorbalık deneyimleri arasında ilişkiler bulunmuştur (Wu vd., 2016: 1-10). Mark ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan çalışma, zihinsel refah, umutsuzluk ve zorbalığa dahil olma arasındaki ilişkiyi araştırmayı ve öğrencilerin zihinsel refahı için daha zararlı zorbalık türlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Akran zorbalığı ise bir veya birden fazla öğrencinin kendilerine göre daha zayıf durumda olan diğer öğrencileri sürekli olarak rahatsız etmesi ve kurbanın kendisini korumakta zorlandığı bir saldırganlık olarak açıklanmıştır.

Zorbalık ve şiddet, okullarda dikkat edilmesi gereken önemli konulardır. Okullardaki rehberlik danışmanları genellikle istenmeyen öğrenci davranışlarını ele almak için önemli miktarda zaman harcamaktadır (Ayдын, 2011: 2469-2481). Diğer alanlarla karşılaştırıldığında okul, öğrencilerin kendilerini en rahat ve güvende hissettikleri alan olması gerekirken şu anda ciddi önlemler alınması gereken ve diğer güvenlik sorunları nedeniyle öğrenciler için tehdit oluşturan bir ortam haline gelmiştir (Ayas & Pişkin, 2015: 316-324). Zorbalık tipik olarak üst sınıflarda yaygındır. Daha küçük ve fiziksel olarak daha zayıf çocuklar genellikle zorbalardan kurban olarak hedef alınır (Gürhan, 2017: 175-181). Literatüre göre, yaklaşık her üç çocuktan biri akran zorbalığına, çocuk ve ergenlerin %10-15'i altı aydan uzun süren 'kronik' zorbalığa maruz kalmaktadır (Lereya vd., 2015: 1461-1471). Akran zorbalığı, sıklığı ve uzun vadeli olumsuz etkileri sebebiyle Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler tarafından artık küresel bir sağlık sorunu olarak kabul edilmektedir (UNESCO, 2024).

Ülkemizde yapılan araştırmalar zorbalık mağduru çocukların kaygı, öfke, çaresizlik, değersizlik ve yalnızlık gibi olumsuz duygular yaşadıklarını göstermiştir (Kızılgeçit, 2015). Ayrıca düşük öz saygı problemi olan bireyler, okula devam etmede isteksizlik ve akademik başarıda düşüş yaşayabilmektedirler. Araştırmalar, okul yıllarında zorbalığa maruz kalan bireylerin yetişkinliklerinde suç ve şiddet içeren davranışlarda bulunma, dürtüsel ve riskli davranışlar sergileme, iş hayatlarında başarısızlık yaşama ve madde bağımlılığı ile mücadele etme risklerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Çarkıt & Bacanlı, 2020: 2545-2583). Zorbalığın bireylerde bıraktığı bu izlerin, aynı zamanda kişilik özellikleri ve dindarlık düzeyleriyle de ilişkili olduğu görülmektedir. Araştırma narsistik eğilimler ile dindarlık arasında ters bir ilişki olduğunu göstermektedir. Özellikle ibadet düzeyi, anne ve babanın sosyal ve ekonomik dayanışması ve annenin ibadeti narsisizm ile negatif ilişkilidir (Rowatt & Kirkpatrick, 2002: 637-651; Sedikides & Gebauer, 2010: 17-36). Ayrıca dindarlığın davranış ve biliş boyutu da narsisizm ile negatif ilişkiye sahiptir.

(Hermann, 2018: 379-387). Bu ilişkinin nedensellik anlamına gelmediğini belirtmek önemlidir. Orhan (2014), dindarlığın davranış ve biliş boyutu ile ailede dahi çocuk rolü oynama, aşırı ebeveyn övgüsü, çocuğun ailede otorite rolü üstlenmesi, ebeveynin çocuğun olağanüstü yetenek ve becerilere sahip olduğuna inanması, sınır koymayan ve aşırı şefkatli davranan ebeveyn tutumları, alkol ve sigara kullanımı ve üst sosyoekonomik düzeye sahip olma ile örneklemen narsisizm düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Yukarıda yapılan tanım ve açıklamalardan yola çıkarak zorbalık ve kurbanların özellikleri şu şekildedir:

(a) *Zorbalıların özellikleri:* Zorbalık yapan bireyler genellikle aşağıdaki kişilik ve davranış özelliklerine sahiptir:

1. Başkaları üzerinde hakimiyet kurma ve güç kullanma arzusu taşırlar (Olthof vd., 2011: 339-359).
2. Başkalarının duygularına karşı duyarsızdırlar ve empati yetenekleri düşüktür (Noorden vd., 2015: 637-657).
3. Zayıf vicdan, utanç ve pişmanlık duyguları sergilerler (Romera vd., 2019: 1-11).
4. Şiddete karşı olumlu tutumlara sahiptirler (Unnever & Cornell, 2003: 27-45).
5. Saldırgan davranışlarından gurur duyarlar (Griffin & Gross, 2004: 379-400).
6. Problem çözme süreçlerinde agresif yöntemleri tercih ederler (Horne vd., 2007: 262-271).
7. Düşük özdenetim ve zayıf öz kontrol becerileri gösterirler (Lonigro vd., 2015: 445-454; Moon & Alarid, 2015: 839-856).
8. Farklılıklara tahammülsüzdürler, dürtüsel ve aceleci davranışlar sergilerler (O'Brennan vd., 2009: 100-115; Polanin & Vera, 2013: 303-310).
9. Sosyal ilişkilerde olumsuz etkileşim kurma ve yapıcı olmayan çatışma çözüm yöntemlerine yönelme eğilimindedirler.

(b) *Kurbanların özellikleri:* Zorbalığa uğrayan öğrenciler ise sıklıkla şu özellikleri göstermektedir:

1. Düşük özgüven ve özsaygıya sahiptirler; kendilerini başarısız veya beceriksiz görürler (Låftman vd., 2017: 153-164).
2. Pasif, utangaç, çekingen ve içine kapanık bir kişilik yapısı gösterebilirler (Lambe vd., 2019: 51-74; Wolke vd., 2015: 879-885).
3. İtaatkar ve boyun eğici davranışlar sergileyebilirler.

4. Arkadaş çevresinde endişeli ve güvensiz davranışlar sergilerler (Holt & Espelage, 2007: 984-994).

5. Sosyal çevrelerinde az sayıda arkadaş edinirler veya hiç arkadaş edinemeyebilirler (Juvonen vd., 2003: 1231-1237).

6. Akranları arasında popüler değildirler (ayrıca bkz. Tablo-1).

Tablo-1:
Zorbaların ve kurbanların özelliklerinin karşılaştırılması

Özellikler	Zorbalar	Kurbanlar
Güç ve baskı eğilimi	Başkaları üzerinde hâkimi-yet kurmak ister	Genellikle boyun eğici ve itaatkâr olur
Empati ve duygusal duyarlılık	Empati yeteneği zayıf ve duyarsız	Güvensizlik ve içe kapanıklık gösterebilir
Vicdan, utanç, pişmanlık	Zayıf vicdan ve pişmanlık duygusu vardır	Utangaçlık ve çekingenlik görülür
Problem çözme yöntemleri	Agresif ve yapıcı olmayan yöntemler	Çözüm arayışında çekingenlik
Sosyal ilişkiler	Olumsuz sosyal ilişkiler kurar	Az sayıda arkadaş ya da arkadaşsızlık
Özdenetim	Düşük özdenetim ve dürtüsellik	Genellikle kendini ifade etmede yetersizlik
Popülerlik	Geçici popülerlik kazanabilir	Akranları arasında popüler değildir

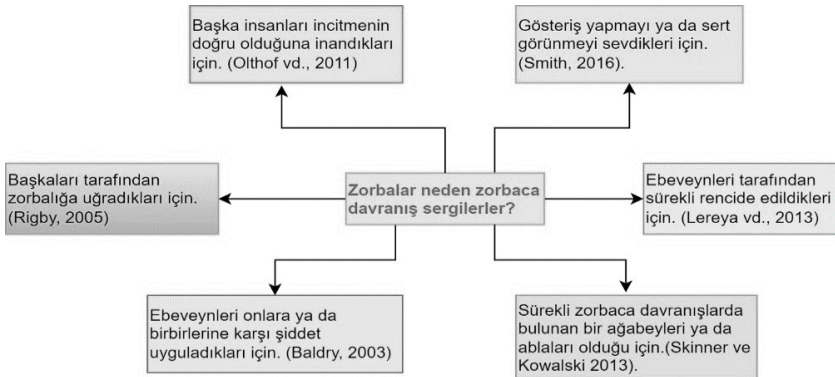
Zayıf iletişim ve problem çözme becerileri de bu öğrenciler arasında yaygındır (Andreou, 2001: 59-66). Zorbalıkla karşılaştıklarında ağlama ve geri çekilme gibi tepkiler verme eğilimleri gözlemlenmiştir (Coelho & Romão, 2018: 218-226; Frodi & Lamb, 1980: 238-241). Fiziksel özellikler, örneğin boy, kilo, gözlük takma, diş teli veya konuşma sorunları gibi durumlar, bireyleri zorbalık için potansiyel hedefler haline getirebilir (Ma, 2002: 63-89). Ayrıca fiziksel veya zihinsel engelleri olan bireyler, dahil oldukları dezavantajlı gruplar nedeniyle zorbalığa karşı daha savunmasız olabilirler (Badger vd., 2023: 1). Bu bulgular, zorbalığa maruz kalmanın öğrenciler üzerinde derin ve çeşitli etkileri olduğunu ve bu sorunla mücadelede bütüncül yaklaşımların gerekliliğini vurgulamaktadır. Araştırmada akran zorbalığının ülkemizdeki durumuna ve bu konuda yapılan araştırmalarda gözlemlenen sonuçlara yer verilmiştir. Ülkemizde yapılan çalışmalar, zorbalığa maruz kalan çocukların çeşitli psikolojik ve sosyal sorunlar yaşadıklarını göstermektedir (Arslan vd., 2012: 1549-1557; Baştuğ & Taneri, 2023: 211-247). Bu bağlamda öğrencilerde zorbalık deneyimlerinin sadece bireysel düzeyde değil, eğitim sistemini ve sosyal yapıyı etkileyen ciddi sonuçlar doğurduğu belirtilmiştir.

Akran zorbalığı, bireyler arasındaki güç dengesizliğine dayalı, kasıtlı ve tekrar eden zarar verici davranışları içerir (Geel vd., 2014: 435-442).

Bu davranışlar bireylere fiziksel, duygusal ve sosyal açıdan zarar vermenin yanı sıra güç kazanma, kontrol etme ve maddi kazanç sağlama amacıyla gerçekleştirilmektedir. Zorbalık eylemleri, fiziksel, sözel, ilişkisel ve siber olmak üzere dört ana kategori altında incelenebilir ve çözüm arayışı olmaksızın, bazen de gizlice yürütülebilir (Espelage vd., 2013: 21-27). Fiziksel zorbalık, kişinin vücut bütünlüğüne yönelik saldırıları içerir (Smith, 2016). Bu saldırılar, vurma, itme, çekme, tırnaklama, saç çekme, eşyaya zarar verme veya çalma gibi eylemleri kapsar. Sözel zorbalık, kişiye yönelik aşağılayıcı sözler, alay, lakap takma, fiziksel veya dış görünüş özellikleri üzerinden dalga geçme, aşağılama veya hakaret etmeyi içerir (Pinquart, 2016: 245-259). İlişkisel zorbalık, bireyin sosyal ilişkilerine ve itibarına zarar verme amacı taşır (Rodkin vd., 2015: 311-321). Bu; dedikodu yapma, sırları ifşa etme, sosyal dışlama, topluluk içinde küçük düşürme gibi eylemlerle gerçekleştirilir. Siber zorbalık, internet ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen, bireyin özel bilgilerini ifşa etme, yalan yayma, tehdit edici mesajlar gönderme gibi eylemleri içerir (Kowalski vd., 2014: 1073-1137).

Zorbalıkta aktif rol oynayan "zorba" öğrenciler, zarar verme niyetiyle ve çevrelerinden onay almadan, belirli bir süre boyunca başkalarına olumsuz davranışlarda bulunanlardır (Lereya vd., 2015: 1461-1471). Bu eylemleriyle hem kendilerine hem de mağdur bireylere zarar verirler. Zamanla, diğer öğrenciler tarafından dışlanıp, saygı görmez hale gelebilirler. "Kurban" ise, zorbalık eylemlerine maruz kalan, bu durumdan dolayı okul aktivitelerinden kaçınan ve okul ortamında kendini güvensiz hisseden öğrencileri tanımlar (Hutzell & Payne, 2012: 370-385). Bu öğrenciler, zorbalık tehlikesi sebebiyle sürekli bir kaygı içinde olabilirler ve bu durum okuldan uzaklaşmalarını da beraberinde getirebilir.

Şekil-1:
Zorbalar neden zorbaca davranış sergilerler?

Şekil-1’de yer alan ifadeler dikkate alındığında, zorbalık davranışı sergileyen bireylerin narsisistik kişilik bozukluğuna sahip olma olasılığı sorgulanmaktadır. Bu olasılığı netleştirmek için narsisizm ile akran zorbalığı arasındaki ilişkinin ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekmektedir.

Narsisizm; başkalarına karşı empati kuramama, yeterince hayranlık göremediğinde ya da dürtülerini denetleyemediğinde öfke ve saldırganlıkla tepki verme eğilimidir (Du vd., 2022: 574-594; Liu vd., 2021: 244; Washburn vd., 2004: 247-260). İnsan ve toplumu anlamada önemli bir yeri olan narsisizm ile ilgili araştırmalar genelde narsisizme neden olan psikolojik ve toplumsal etkiler açısından incelenmiştir (Akhtar & Ja, 1982: 12-20). Diğer bir tanımda ise narsisizm kavramı psikoloji literatüründe kendini olduğundan büyük görme, öz sevgi, benmerkezcilik anlamında kullanılmaktadır (Raskin, vd., 1991: 911-918). Türk Dil Kurumu ise narsisizm kavramını kişinin kendi bedensel ve ruhsal benliğine karşı duyduğu bağlılık ve hayranlıktır şeklinde açıklamıştır (Okumuş, 2020: 7).

Narsisistik kişilik özelliklerine sahip bireyler, bunu hak ettiklerine inanarak başkalarının kendileriyle aşırı derecede ilgilenmelerini ve kendilerine büyük hayranlık duymalarını beklemektedirler (Campbell, 1999: 1254-1270). Bu beklentinin temelinde kırılğan bir öz saygı yatmaktadır. Narsisistik kişilik bozukluğunun belirtileri ve şiddeti değişkenlik gösterebilir (Akhtar & Ja, 1982: 12-20). Bu kişilerde yaygın olarak gözlemlenen özellikler arasında şişirilmiş bir kendini beğenmişlik, yetki sahibi olma, sürekli ve aşırı kendine hayranlık vardır (Ronningstam, 1990: 918-922). Narsisistik eğilimleri olan bireyler, inandıkları kadar başarılı olmasalar bile, genellikle üstün olarak kabul edilmeyi beklemektedirler (Grapsas vd., 2019: 150-172; Rhodewalt & Morf, 1998: 672-685).

Başarılarını ve yeteneklerini abartabilmekte ve başarı, güç, parlaklık, yakışıklılık veya mükemmel arkadaşlıklarla ilgili fantezilerle meşgul olurken, beklentilerine ve özel tercihlerine saygı gösterilmesini ummaktadır (Farwell & Wohlwend-Lloyd, 1998: 65-83). Ayrıca başkalarından üstün olduklarına ve yalnızca eşit derecede özel kişilerle ilişki kuracaklarına inanabilmektedirler (Jonason vd., 2012: 180-184). Konuşurken, kendisinden aşağı olarak algıladığı kişileri küçümsemektedirler (Krizan & Bushman, 2011: 212-216). İstediklerini elde etmek için başkalarından faydalanmakta ve başkalarının ihtiyaçlarını ve duygularını tanımakta isteksiz olmaktadır. Başkalarını kıskanmakta ve başkalarının da kendilerini kıskandığına inanmaktadırlar (Habimana & Massé, 2000: 15-21; Mooney, 1965: 1023-1042; Park & Colvin, 2015: 334-345). Kibirli ve iddialı bir şekilde davranarak her şeyin en iyisine sahip olma, kendini

haklı hissetme ve elde etme konusunda ısrarcı olma gibi belirtiler göstermektedirler (Küfner, Nestler ve Back, 2013: 184-195; Raskin & Hall, 1979: 590-590; Witte vd., 2002: 871-875).

“Zorbalık ve narsistik eğilimlerle başa çıkmak için din ve dindarlık bireylere ne ölçüde yardımcı olabilir? Bir dini başa çıkma programı geliştirilmesi için neler gereklidir?” Bu soruların cevabını bulabilmek için din ve dindarlık kavramlarının ele alınması gereklidir.

Tüm insanlığın kabul edeceği tek bir tanım yapmak güçtür. Bütün toplumlara ve tarihin tüm dönemlerine bakıldığında din, daima var olan evrensel bir olgu olarak kabul edilmiştir (Dumermuth, 1968: 1-29). Bu evrensellik, dinin insanın düşünce ve davranışlarında etkili olan bütüncül bir yapı olarak önemini ortaya koymaktadır. İnsanı içten ve dıştan tüm yönleri ile kuşatan din, onun düşünce ve davranışlarında gerçeklik bulan bir disiplin olarak önemlidir (Stone, 2001: 177-189). Birey insanlık boyunca kendisinin insanüstü bağları olan, ihtiyaçlarını gidermek için onu geri planda bırakan yüce bir yaratıcıya yönelme ihtiyacı hissetmiştir. Kişinin yüce yaratıcıya yönelmesi onu güçlü kılar ve karakterini sağlamlaştırır. Din, insanın en önemli tecrübe alanlarından biridir ve insanlık tarihinin başından günümüze kadar daimidir (VanderWeele, 2017: 476-481).

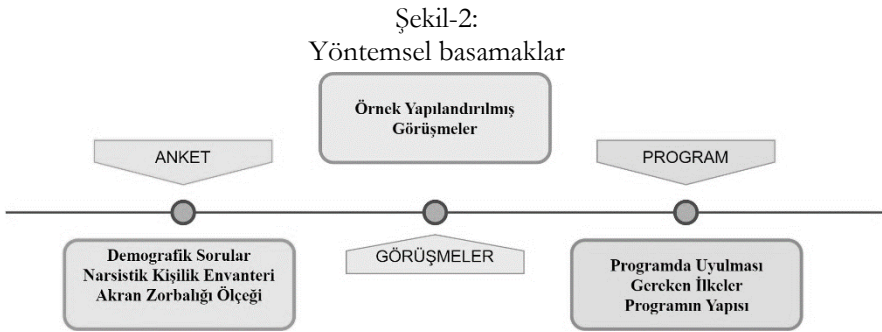
Bireyin iç dünyası hakkında fikir edinmek için dindarlığının da altı çizilir (Kartopu & Hacikeleşoğlu, 2016: 244). Kişi, tanrısal bir gerçekliğe olan inancına hem fiziksel hem de ruhsal boyutlarıyla, içinde bulunduğu sosyal çevre aracılığıyla ulaşmaktadır. Dindarlık birey açısından ele alındığında ise bu inancın onun yaşamında varlık bulduğu ve hayatına yön verdiği görülmektedir (Villani vd., 2019: 1525; Çinici, 2025). Din; kişinin hayatına bir mana verebilir, onu mutlu ederek farkındalık sağlayabilir, bir davranış modeli verebilir, kendisini suçlu hissettirebilir ya da tertemiz görebilmesine olanak sağlayabilir. Dinde daha samimi olmak için dindarlar inançlarını bir amaç olarak görüp ona içsel bir biçimde yönelirler (Emmons, 2005: 731-745). Dindarlıktan daha yüksek düzeyde objektif veriler elde etmek ve içsel boyutunu ölçmek için pek çok kazanım vardır. Araştırmamızda dindarlık algısı üzerinden bir tarama yapılmıştır. Dindarlık algısı kişinin kendini dini olarak ne kadar şiddette dindar gördüğü ile ilgili bir öz tanımlamadır (Christiano, 2001: 13115). Dindarlık ölçümü yerine dindarlık algısı sorusu, kişinin kendisi ile ilgili bir tanımlamadır.

Bu çalışma, ortaöğretim düzeyindeki öğrenciler arasında yaygın olarak görülen akran zorbalığıyla mücadele etmeyi amaçlamakta; bu doğrultuda, dindarlık düzeyi ile narsistik kişilik özelliğinin zorbalık eğilim-

leri üzerindeki etkisini inceleyerek, müdahale programlarına yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir. Program hem akran zorbalığına maruz kalanları desteklemeyi hem de zorbalık eğiliminde olan öğrencilere yönelik önleyici tedbirler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Öğrencilerin karşılaştıkları zorluklarla baş etme çabalarını destekleyici bir yapı sunmayı ve onların psikolojik durumlarına desteği artırmayı hedefleyen bu çalışma, dini inanç ve yaklaşımların, bireylerin zorlayıcı durumlar karşısında sağladığı anlam ve dayanıklılığı temel almaktadır. Dinin, bireylere zor zamanlarda güç ve sabır verme potansiyelinin yanı sıra, olumsuz durumları anlamlandırma ve kabullenme süreçlerinde duygusal bir destek sağlayarak onların psikolojik dengesini korumalarına olanak tanıdığı kabul edilmektedir (Ano & Vasconcelles, 2005: 461-480; Pargament vd., 1998: 710-724).

a. Yöntem

Bu araştırmada, nitel ve nicel veri toplama süreçlerini bir araya getiren karma yöntem deseni tercih edilmiştir (Creswell & Creswell, 2017). Nicel verilerin analizinde, parametrik olmayan veriler için uygun olan Mann Whitney U ve Kruskal-Wallis H testlerinden yararlanılmıştır (Büyükoztürk, 2017). Nitel veriler ise tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiş ve katılımcı anlatımlarındaki tekrar eden temalar sistematik olarak kodlanmıştır (Braun & Clarke, 2006). Bu metodolojik yaklaşım, zorbalık ve kişilik yapıları gibi çok boyutlu sosyal olguların hem istatistiksel hem de bağlamsal düzeyde anlaşılmasına olanak tanımaktadır (ayrıca bkz. Şekil-2).

a.a. Hipotezler

Hipotez 1: Narsisizm düzeyi yüksek olan öğrencilerin akran zorbalığına yönelik eğilimleri, düşük narsisizm düzeyine sahip öğrencilerden daha yüksektir.

Hipotez 2: Dindarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin akran zorbalığına yönelik eğilimleri, dindarlık düzeyi düşük olan öğrencilerden daha düşüktür.

Hipotez 3: Akran zorbalığına maruz kalan öğrencilerin özsaygı düzeyleri, maruz kalmayan öğrencilere göre daha düşüktür.

Hipotez 4: Akran zorbalığı yapan öğrenciler, yapmayan öğrencilere kıyasla başkalarının duygularına karşı daha duyarsızdır ve daha yüksek düzeyde dürtüsellik sergilemektedir.

Hipotez 5: Dini başa çıkma içeriğine dayalı program uygulanan öğrenciler, program uygulanmayan öğrencilere göre akran zorbalığıyla başa çıkma konusunda daha yüksek beceri düzeyine sahiptir.

a.b. Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları olarak Kişisel Bilgi Formu, Akran Zorbalığı Ölçeği ve Narsisistik Kişilik Envanteri ölçekleri kullanılmıştır. Veriler SPSS 26 paket programıyla analiz edilmiştir. Veri analizinde verilerin normal dağılıp dağılmadığı saptanmış, normallik koşulu sağlanamadığı için non-parametrik Mann Whitney U ve Kruskal- Wallis H testleri kullanılmıştır. Verilerin toplanabilmesi için Erzurum Yakutiye Kaymakamlığı Yakutiye Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nden 20.12.2022 tarihinde Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik kurulundan E-11000822-604.01.01-66320169 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

(i)-*Narsistik Kişilik Envanteri:* Bu ölçeğin Atay (2009) tarafından uyarlaması yapılmıştır. Ölçekte toplam 16 madde vardır. Güvenirliği düşüren maddeler dahil edilmemiş ve 10 madde kullanılmıştır. Ölçeğin orijinalinde güvenilirlik katsayısı 0,57 ve bu çalışmada 0,64 olarak bulunmuştur. Katılımcılar her maddeyi 1 (evet) ile 2 (hayır) arasında puanlamaktadır. Puanların toplamı, bireyin narsisizm düzeyini belirlemekte; yüksek puanlar daha yüksek narsisizm göstermektedir.

(ii)-*Akran Zorbalığı Ölçeği:* Kutlu ve Aydın (2010) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek iki alt faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin orijinalinde faktörlerin güvenilirlik katsayıları zorba ve kurban sırasıyla 0,83 ve 0,86 şeklindeyken bu çalışmada 0,89 ve 0,90 olarak bulunmuştur. Katılımcılar her maddeyi 1 (hiç katılmıyorum) ile 5 (tamamen katılıyorum) arasında puanlamaktadır. Puanların toplamı, bireyin zorbalık düzeyini belirlemekte; yüksek puanlar daha yüksek zorbalığı göstermektedir.

a.c. Verilerin Toplanması ve Analizi

(i)-*Nitel verilerin toplanması*: Çalışma, öğrenci grupları arasındaki akran zorbalığı ve narsisizm gibi faktörlerin düzeylerini ölçmek için nicel veri toplama süreci ile başlamaktadır. Bu aşamada, katılımcılara "Narsistik Kişilik Envanteri" ve "Akran Zorbalığı Ölçeği" gibi ölçekler uygulanarak veriler toplanmıştır.

(ii)-*Nitel verilerin toplanması*: Nicel verilerin tamamlanmasının ardından, katılımcıların zorbalık deneyimlerini anlamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler, öğrencilerin zorbalıkla nasıl başa çıktıkları ve zorbalık deneyimlerinin bireysel boyutları hakkında ayrıntılı bilgi sağlamak üzere tasarlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış form ve örnek olay ile lise öğrencileriyle 10'ar dakikalık görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen görüşme verileri anket bulgularını destekleyecek biçimde ele alınmıştır. Araştırmada cinsiyet, sınıf düzeyi, lise türü, maddi gelir durumu, fiziksel özellik algısı, dindarlık algısı, barınma yeri, anne-baba durumu, internet ve cep telefonu kullanım sıklığı ile belge durumu gibi demografik sorular yer almıştır.

Aşağıdaki Tablo-2'de yer alan örnek olay, akran zorbalığı dinamiklerini anlamak ve öğrencilerin zorbalık durumlarına nasıl tepki verdiklerini incelemek amacıyla yapılandırılmıştır. Senaryo, zorbalık ilişkilerinde görülen güç dengesizliği ve kurbanın kendini çaresiz hissetme durumunu yansıtmak üzere tasarlanmıştır. Bu örnek olay, öğrencilerin empati kurmalarını sağlamak ve zorba, kurban ve gözlemcinin bakış açılarını değerlendirmek amacıyla oluşturulmuş olup, zorbalık çalışmalarında sıkça kullanılan senaryo temelli nitel araştırma yöntemlerine dayanmaktadır.

Tablo-2:
Nitel görüşmedeki örnek olay ve görüşme soruları

9. Sınıf öğrencisi Merve, 11. Sınıf öğrencisi İkra ile mahalleden tanışır. İkra (zorba), Merve (kurban)'yi kendisinden daha küçük ve güçsüz görmektedir. Bundan dolayı okulda bir ihtiyacı olduğunda onu Merve'nin yapmasını istemektedir. Onu kantine gönderip yiyecek aldırarak, bir eşyasını başka sınıfta unuttuğunda ondan almasını istemekte, servise giderken çantasını ona taşıtmaktadır. Bunun gibi daha birçok şey yaptırmaktadır. Bundan dolayı İkra kendisini güçlü hissetmekte ve arkadaşlarına hava atmaktadır. Arkadaşı Şifa'ya yaptıklarını anlatarak gurur duymaktadır. Şifa ise bu duruma hem şaşırmakta hem de gülmektedir. Merve ise okula gelirken kaygılanmakta, kime ne diyeceğini ve nasıl yardım alacağını bilememektedir.	
Durum	Görüşme Sorusu
Şimdi sizden Merve'nin yerinde olduğunuzu düşünmenizi istiyorum.	Merve'yi bu duruma iten sebepler ne olabilir?
	Merve'nin yerinde siz olsaydınız ne yapardınız?

Şimdi sizlerden İkra'nın yerinde olduğunuzu düşünmenizi istiyorum.	İkra'yı bu duruma iten sebepler ne olabilir?
	İkra'nın yerinde siz olsaydınız ne yapardınız?
Şimdi sizlerden Şifa'nın yerinde olduğunuzu düşünmenizi istiyorum.	Şifa'nın yerinde siz olsaydınız ne yapardınız?

Tablo-2'de verilen görüşme soruları, bir okul ortamında yaşanan akran zorbalığına ilişkin bir durumu ve bu duruma etkileşimde bulunan öğrencilerin bakış açılarını anlamak amacıyla kullanılabilecek niteliksel araştırma sorularını ifade etmektedir. Görüşme soruları, öğrencilere kendi cinsiyetlerini, derslerdeki başarı algılarını, fiziksel özelliklerinden duydukları memnuniyeti ve dindarlık düzeylerini belirtmeleri için yer vermektedir. Ayrıca öğrencilerden Merve, İkra ve Şifa'nın yerine kendilerini koyarak nasıl hissedeceklerini ve ne yapacaklarını düşünmelerini istemektedir. Bu tür sorular, öğrencilerin empati kurma becerilerini, farklı durumlara nasıl tepki vereceklerini ve sosyal durumları nasıl değerlendirdiklerini anlamak için tasarlanmıştır. Bu görüşme soruları aynı zamanda öğrencilerin akran zorbalığına maruz kalan kişilerle özdeşleşme derecelerini, zorbalık yapanlar ve zorbalığa uğrayanlar arasındaki sosyal dinamikleri ve bu sosyal etkileşimlerin kişisel özellikler ve başarı algısı gibi faktörlerle ilişkisini keşfetmek için de kullanılabilir.

Son aşamada ise elde edilen nicel veriler SPSS programıyla analiz edilirken nitel veriler tematik analiz yöntemiyle yorumlanmıştır. Nicel ve nitel bulgular bir arada değerlendirilerek, öğrencilerde akran zorbalığı ve narsisizm ilişkisine dair bütüncül sonuçlar elde edilmiştir.

a.d. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmanın örneklemi, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Erzurum'da bulunan çeşitli liselerden; 9, 10, 11 ve 12. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Örnekleme, 179 kadın ve 102 erkek olmak üzere toplam 281 öğrenci yer almaktadır.

Araştırma kapsamında toplanan veriler analiz için uygun hale getirilirken, anket kurallarına uymayan 31 katılımcı değerlendirme dışı bırakılmış ve analizde yalnızca 281 katılımcının verileri kullanılmıştır. Ayrıca verilerin toplandığı lise öğrencileri Erzurum ili ile sınırlıdır.

Araştırma iki boyutlu olarak desenlenmiştir. Nicel boyutta, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Erzurum'da bulunan farklı türdeki liselerin 9, 10, 11 ve 12. sınıflarına devam eden 179'u kadın, 102'si erkek olmak üzere toplam 281 öğrenciye Google Form aracılığıyla ulaşılarak anket uygulanmıştır. Uygulama Aralık 2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Nitel boyutta ise aynı eğitim-öğretim yılı içerisinde toplam 8 öğrenciyle yarı

yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın evrenini, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Erzurum ilinde farklı türdeki liselerde öğrenim gören toplam 66.835 öğrenci oluşturmaktadır (MEB İstatistik). Bu evrenden uygun örnekleme yoluyla seçilen 281 öğrenciye ulaşılarak nicel veri toplanmıştır. Bu sayı, toplam evrenin yaklaşık %0,42'sine karşılık gelmektedir. Dışlanma kriteri olarak ise anket sorularına rastgele veya tutarsız cevaplar verdiği tespit edilen katılımcılar değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu kapsamda, anket kurallarına uygun yanıt vermediği gözlemlenen 31 katılımcı dışlanmış ve analizde yalnızca geçerli yanıtlar veren toplam 281 öğrenciye ait veriler kullanılmıştır. Örneklem seçiminde rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilme nedeni, örnekleme oluşturan öğrencilerin zorbalık ve narsisizm düzeylerinin genel öğrenci popülasyonunu temsil etmesini sağlamaktır. Böylece farklı sınıf ve cinsiyet gruplarının görüşleri alınarak daha güvenilir ve genellenebilir sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmada, ortaöğretim öğrencilerinin akran zorbalığı ve narsisizm eğilimleri, demografik değişkenler ışığında incelenmiştir. Öğrencilerin zorbalığa maruz kalma ya da zorba davranışlarda bulunma düzeyleri, cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü, maddi durum, dindarlık algısı gibi çeşitli etkenlerle karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Nicel veriler SPSS programında istatistiksel analizlerle değerlendirilirken, nitel veriler tematik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Bu bulgular, öğrencilerin akran zorbalığına bakış açıları ve zorbalık deneyimlerini anlamada kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. Ortaöğretim öğrencilerinin narsisizm ve akran zorbalığı durumları on değişkene göre incelenmiştir. Anlamlı farklılık yedi değişkende bulunmuştur. Ortaöğretim öğrencilerine ait nicel ve nitel bilgilere göre demografik özellikleri, aşağıdaki Tablo 3 ve Tablo 4' de sunulmuştur.

Tablo-3:
Örneklemin sosyo-demografik özellikleri
(Nicel uygulama; n=281)

SDÖ	n	%
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	179	63,7
Erkek	102	36,3
<i>Sınıf Düzeyi</i>		
9.sınıf	69	24,6
10.sınıf	80	28,5
11.sınıf	104	37,0
12.sınıf	28	10,0
<i>Lise Türü</i>		
İmam Hatip	125	44,5

Anadolu-Sosyal Liseler	137	48,8
Diğer liseler	19	6,8
<i>Ailenin Maddi Geliri</i>		
Geliri giderinden fazla	72	25,6
Geliri giderine denk	147	52,3
Gideri gelirinden fazla	62	22,1
<i>Fiziksel Özellikten Memnuniyet</i>		
Evet beğeniyor	145	51,6
Ara sıra beğeniyor	98	34,9
Hayır beğenmiyor	38	13,5
<i>Dindarlık Algısı</i>		
Dindar değil	19	6,8
Az dindar	30	10,7
Orta dindar	185	65,8
<i>Barındığı Yer</i>		
Akraba-pansiyonda kalıyor	51	18,1
Kendi evinde kalıyor	230	81,9
<i>Anne Baba Durumu</i>		
Anne baba birlikte	265	94,3
Anne baba ayrılar	16	5,7
<i>İnternet Cep Telefonu Kullanım Sıklığı</i>		
Hiç	6	2,1
Az	43	15,3
Orta	156	55,5
Çok	76	27,0
<i>Başarı Durumu</i>		
Belge almadı	84	29,9
Teşekkür belgesi aldı	86	30,6
Takdir belgesi aldı	111	39,5

Tablo-3'e göre, Erzurum'daki 281 lise öğrencisinin büyük çoğunluğunu kadınlar oluştururken, erkek öğrenci oranı daha düşüktür. Sınıf düzeyine göre en fazla katılım 11. sınıf öğrencilerinden gelirken, en düşük katılım 12. sınıf öğrencilerindendir. Katılımcıların çoğu Anadolu ve Sosyal Bilimler Liseleri'nde eğitim görürken, az sayıda öğrenci diğer lise türlerinden katılmıştır. Ailelerin maddi durumunu değerlendiren öğrenciler, çoğunlukla gelirin giderlere denk olduğunu belirtirken, gelir-gider dengesinde fazlalık veya eksiklik olduğunu belirtenler daha az sayıdadır. Fiziksel özelliklerinden memnun olan öğrencilerin sayısı memnun olmayanlardan daha fazlayken, kendisini "orta düzeyde dindar" olarak tanımlayanlar diğer dindarlık seviyelerindekilere göre daha yaygındır. Öğrencilerin büyük bir kısmı kendi evinde kalmaktadır ve anne-babası birlikte yaşayanlar, ayrı olanlara göre çok daha fazladır. İnternet ve cep telefonu kullanımında, orta düzeyde kullanım oldukça yaygınken, yüksek kullanım oranı da dikkat çekmektedir. Başarı durumu açısından bakıldığında, takdir veya teşekkür belgesi alan öğrenciler, belge almayanlara göre daha

fazladır. Bu dağılımlar, öğrencilerin çeşitli demografik özelliklerine dair genel bir bakış sunmaktadır.

Tablo-4:
Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri
(Nitel uygulama; n=8)

SDÖ	n	%
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	4	50
Erkek	4	50
<i>Kendinizi derslerinizde başarılı görüyor musunuz?</i>		
Evet	6	75
Hayır	2	25
<i>Fiziksel özelliklerimizden memnuniyet dereceniz?</i>		
1 Hiç memnun değil	1	12,5
2 Memnun değil	0	0
3 Kararsız	2	25
4 Memnun	4	50
5 Çok memnun	1	12,5
<i>Kendinizi dindar olarak hangi seviyede algıyorsunuz?</i>		
Hiç dindar değilim	2	25
Dindarım	5	62,5
Çok dindarım	1	12,5
<i>Aşağıdaki ifadelerden hangisi sizin için en uygun olandır?</i>		
Kader utansın	1	12,5
Mevla görelim neyler, neylerse güzel eyler.	5	62,5
İyilik yap denize at, balık bilmezse Allah bilir.	2	25

Tablo-4'e göre 8 katılımcının cinsiyet dağılımı eşittir; kadın ve erkek öğrenci sayısı aynıdır. Öğrencilerin büyük çoğunluğu kendini derslerinde başarılı olarak görürken, az sayıda öğrenci başarısız olduğunu düşünmektedir. Fiziksel özelliklerinden memnuniyet seviyesine bakıldığında, çoğu öğrenci ortalama bir memnuniyet düzeyine sahipken, çok memnun olan ve hiç memnun olmayanların sayısı eşittir. Dindarlık algısına göre, kendini "dindar" olarak tanımlayan öğrenciler ağırlıktayken, "hiç dindar değilim" diyenler ve "çok dindarım" diyenler daha az sayıdadır. Katılımcıların yaşam felsefesini yansıtan ifadelerle baktığımızda, "Mevla görelim neyler, neylerse güzel eyler" diyenler diğer ifadelerle göre daha yaygındır, onu "İyilik yap denize at, balık bilmezse Allah bilir" diyenler izlemektedir. Bu dağılımlar, katılımcıların farklı özellikleri ve algılarına genel bir bakış sunmaktadır.

b. Bulgular

Makalenin bu bölümünde, ortaöğrenim öğrencilerinin akran zorbalığı eğilimleri ile narsistik kişilik özellikleri ve dindarlık düzeyleri ara-

sındaki ilişkiler hem nicel hem de nitel veriler aracılığıyla ortaya konulmuştur. Nicel veriler, öğrencilerin cinsiyet, okul türü, fiziksel memnuniyet, başarı durumu ve dindarlık algısı gibi değişkenlere göre zorba, kurban ve narsisizm puanlarında anlamlı farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Nitel bulgular ise öğrencilerin zorbalık deneyimlerine dair duygu, düşünce ve baş etme biçimlerini daha derinlemesine anlamaya katkı sağlamış; görüşmelerde öne çıkan temalar arasında “yardım arama”, “dik durma”, “empati eksikliği” ve “tevekkül” gibi dini başa çıkma yaklaşımları dikkat çekmiştir. Bu bölümde, hem anket sonuçları hem de görüşme kayıtları birlikte değerlendirilerek öğrencilerin zorbalıkla ilişkili psikolojik ve sosyal eğilimleri çok yönlü biçimde analiz edilmiştir.

Tablo-5:
Cinsiyete göre Mann Whitney testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Kadın	179	129,95	,002
Erkek	102	160,39	
Kurban			
Kadın	179	132,32	,016
Erkek	102	156,23	
Zorba			
Kadın	179	133,56	,038
Erkek	102	154,06	

Tablo-5’e göre narsisizm, kurban ve zorbalık gibi özelliklerde kadın ve erkek öğrenciler arasındaki farklılıkları karşılaştırmaktadır. Narsisizmde, erkek öğrencilerin sıra ortalaması kadın öğrencilerden belirgin şekilde yüksektir ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p = 0,002$). Kurban rolünde de benzer bir durum görülmekte olup, erkek öğrenciler kadınlardan daha yüksek bir sıra ortalamasına sahiptir ve bu fark anlamlıdır ($p = 0,016$). Zorbalık açısından da erkeklerin ortalaması kadınlara göre daha yüksektir ve bu farklılık da anlamlıdır ($p = 0,038$). Bu bulgular erkek öğrencilerin narsisistik eğilimler, kurban ve zorba davranışları açısından kadın öğrencilere göre daha yüksek bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Görüşmelerde K1: “Güçlü durmaya çalışırdım ama bu durumu başkalarına anlatamazdım. Etkinliklere katılır kendimi öne çıkarırdım” K2: “Yardım almaya çalışırdım ve İkra’nın dışında yeni arkadaşlar edinirdim.”, “Ailemden yardım alamazdım ama hocalardan yardım alırdım” K3: “Hocalarla konuşurdum bu durumun beni rahatsız ettiğini İkra’ya (zorabaya) anlatırdım.” K4: “Aileme ve hocalarıma İkra’ya şikâyet ederdim.” E1: “İkra’ya hayır derdim yapmamasını söylerdim veya hoca, Rehberlik Servisi ya da yetkili bir kişiye bu durumu açıklardım.

Yardım etmesini isterdim.” E2: “İkra’ya hayır der ona karşı çıkardım.” E3: “İkra’ya sınırimi bildirirdim. Onun karşısında güçlü bir duruş sergilerdim ki bana nasıl davranması gerektiğini anlasın.” E4: “Yakın olduğum bir öğretmenden yardım alırdım. Veya gücü yeten birinden yardım alırdım.” ifadeleri yer almaktadır.

Buna göre zorba olanlara karşı alınabilecek en önemli tedbirler “yardım almak, zorbaya hayır diyebilmek ve ona karşı dik durmak” şeklinde kodlanabilir. Erkek öğrencilerin narsistlik eğilimi kadınlara göre daha yüksektir. Bunun sebebi; toplumun ve medyanın, erkeklere yüklediği rol gereğince erkeklerin özgüven sahibi olması gerektiği şeklinde ifade edilebilir (Herzog, 2004: 893-914). Ancak toplum içinde ve okulda erkeklerin bu özgüveni tam olarak sağlayamadıklarından dolayı kendini üstün gösterme çabası içerisine girdikleri söylenebilir (Philipson, 1985: 213-228). Ayrıca narsistik eğilimin, erkek öğrencileri daha fazla ‘zorba’ ve ‘kurban’ rolüne ittiği görülmüştür (Mccann & Biaggio, 1989: 55-58). Geel ve arkadaşları (2017) duyarsız-duygusuz (CU) özellikler, narsisizm ve dürtüsellik gibi psikopatik özelliklerin, zorbalık davranışlarıyla anlamlı derecede ilişkili olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Görüşmeden elde edilen sonuçlar da bu veriyi desteklemektedir.

Ayrıca kız öğrencilerin zorbanın yanında olma eğilimi gösterdiği görüşme verilerinden elde edilmiştir. Nitekim K2: “İkra’ya (zorbaya) karşı çıkmazdım onun yanında olurdum.” K4: “İzlemeye ve gülmeye devam ederdim.” diyerek bu bulguyu desteklemektedir. Ancak E1: “İkra’ya karşı çıkar, Merve’nin yanında dururdum. İkra’yı gücü yetecek kişilere şikâyet ederdim.” E2: “Tepki gösterirdim.” E3: “Kendim İkra’yla Merve’yi ayırmaya çalışırdım. Birilerine şikâyet etmek isterdim ama kolay değil sonuçta İkra Merve’ye ne yapıyorsa Şifa’ya da aynımsı yapabilir.” E4: “En başta İkra’yı uyarır dinlemezse muhabbetimi keserdim.”

Tablo-6:

Anne babanın birliktelik durumuna göre Mann Whitney testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Anne baba birlikte	265	139,88	3,342
Anne baba ayrılar	16	159,47	
Kurban			
Anne baba birlikte	265	140,34	,573
Anne baba ayrılar	16	151,97	
Zorba			
Anne baba birlikte	265	143,29	,049
Anne baba ayrılar	16	103,13	

Tablo-6'ya göre anne babası ayrı olanların zorbalık puanı ($m=103,13$), anne babası birlikte olanlara göre ($m=143,29$) düşük çıkmıştır. Anne babası ayrı olan çocuklar bazen daha fazla sorumluluk almak zorunda kalabilmektedir (Dowling & Elliott, 2017: 2). Anne ve baba ayrıldığında çocuklar, aile üyelerinin duygusal durumlarına daha duyarlı olabilmekte ve bu da başkalarına zarar verme eğilimini azaltabilmektedir (Camodeca & Coppola, 2016: 459–465). Benzer şekilde ayrılmadan sonra olumsuz dinamiklerin etkisi azalabilmekte ve çocuklar, evde daha huzurlu ve işlevsel bir ortam deneyimleyebilmektedir (Jenkins, 1992: 2).

Görüşmelerde K2: “*Aile içi problemleri olduğunu düşünüyorum. Kendini beğenmiyordur ya da yetersiz görüyor olabilir*” K3: “*Ailesi tarafından şiddete maruz kalıyor olabilir*.” K4: “*Sevgisizlik, başka açıklaması olamaz*.” E3: “*Merve'nin aile ortamında yaşadığı problemler onun böyle pasif kalmasına sebep olmuş olabilir*.” E4: “*Geçmişte ve/veya şimdi yaşadığı aile baskısı onun İkra karşısında sessiz kalmasına sebebiyet vermiş olabilir*.” elde edilen görüşme verilerine göre aile içindeki durum öğrencilerin kurban rolünü benimsediğini gösteriyor olabilir. Yani anket verileri görüşmelerden elde edilen verilerle açıklanmaktadır.

Tablo-7:
Lise türlerine göre Kruskal Wallis testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
İmam hatip	125	147,98	,384
Anadolu-Sosyal liseleri	137	136,49	
Diğer liseler	19	127,61	
Kurban			
İmam hatip	125	141,58	,198
Anadolu-Sosyal liseleri	137	136,24	
Diğer liseler	19	171,47	
Zorba			
İmam hatip	125	138,14	,023
Anadolu-Sosyal liseleri	137	136,90	
Diğer liseler	19	189,42	

Tablo-7'ye göre diğer liselerde olanların zorbalık puanı ($m=189,42$), imam hatip lisesi ($m=138,14$) ve Anadolu lisesinde olanlara göre ($m=136,90$) yüksek çıkmıştır. Dini eğitimin daha yoğun olarak verildiği okullar arasında yer alan imam hatip liseleri, öğrencilerin akran zorbalığı karşısında baş etme becerilerini daha fazla geliştirebilecekleri bir ortam sunmaktadır. Araştırma bulguları da bu görüşü desteklemektedir. Özellikle kendini daha dindar olarak tanımlayan öğrencilerin akran zorbalığı

eğilim puanlarının daha düşük çıkması, dindarlık ile zorbalıktan kaçınma arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu sonuçlar, imam hatip liselerindeki dini eğitimin öğrencilerin zorbalığa karşı direnç geliştirmelerinde etkili olabileceğini düşündürmektedir.

Görüşmelerde “*zorbanın neden bu duruma geldiğine*” yönelik soruya katılımcılar şu şekilde cevap vermiştir. K1: “*Egoist olması.*” K2: “*Aile baskısı ve kendini üstün görme çabası olabilir*” K3: “*Egoist olması*” K4: “*Popüler olma çabası ve sevgisizlik olabilir.*” E1: “*Çevresindekilere hava atmak için Merve’yi eziyor olabilir. Ya da sınıf farkından dolayı kendini Merve’den üstün ve büyük görmesi.*” E2: “*Merve’den yaşça büyük olduğu için kendisini güçlü bir konumdaymış gibi düşünmesi.*” E3: “*Bence İkra gerekli düzeyde eğitim alamadığı için eğitimsiz kalmış ve bu yüzden de cabil olarak yetişmiş. Cabilliğinden dolayı Merve’ye eziyet ettiğini düşünüyorum.*” E4: “*Bence İkra da özgüven eksikliği olduğu kendini daha çok öne çıkarmak istiyor, herkesin ilgi odağında olmak için Merve üzerinde baskı kurduğunu düşünüyorum.*” Buna göre zorbalığa giden süreçte katılımcılarda “*kendini beğenmek, popüler olma ihtiyacı, güç sahibi olma eğilimi*” gibi temalar öne çıkmaktadır.

Tablo-8:
Fiziksel özelliklere göre Kruskal Wallis testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Evet beğeniyor	145	149,51	,145
Ara sıra beğeniyor	98	134,92	
Hayır beğenmiyor	38	124,22	
Kurban			
Evet beğeniyor	145	117,96	,000
Ara sıra beğeniyor	98	163,91	
Hayır beğenmiyor	38	169,83	
Zorba			
Evet beğeniyor	145	119,24	,000
Ara sıra beğeniyor	98	159,48	
Hayır beğenmiyor	38	176,37	

Tablo-8’e göre kendi fiziksel özelliklerini beğenmeyenlerin kurban (m=169,83) ve zorba (m=176,37) puanları, kendi fiziksel özelliklerini beğenenlerden daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlara dayanarak çıkarılabilecek en genel sonuç, fiziksel özelliklerini daha az beğenen öğrencilerin hem kurban hem de zorba olma eğilimlerinin daha yüksek olduğudur. Kendilerini fiziksel olarak daha az beğenenler, akran zorbalığı bağlamında hem mağdur hem de failler arasında daha fazla temsil edilirler. Bu durum öz-imajın ve özsaygının, akran zorbalığı dinamikleri üzerinde

etkili bir rol oynadığını göstermektedir (Salmivalli, 1999: 1268-1278; Ayoub vd., 2021: 216).

Görüşmelerde K1: “Fiziksel özelliklerini yetersiz buluyor.” K3: “Fiziksel anlamda kendini güçsüz görüyor olabilir.” E1: “Sınıf seviyesi farkından dolayı İkra’dan korkması ve fiziksel özelliklerini beğenmemesi onu bu duruma iten sebepler arasında yer alabilir bence.” E2: “İkra’yı mahalleden tanıdığı için onu kıramıyor veya ondan korkuyor. Ya da özgüvensiz.” E3: “Ayrıca aile içindeki problemlerden dolayı özgüven eksikliği yaşıyor ve bu yüzden de tepkisini ortaya koymıyor olabilir.” E4: “Geçmişte başından geçmiş bir travma sonrası özgüven eksikliği yaşayarak İkra’ya karşı sesini çıkarmamış olabilir.” şeklinde veriler elde edilmiştir. Buradan da anket sonuçlarında kurbanın kendini ve fiziksel özelliklerini daha az beğeniyor olması görüşmelerin verileri ile açıklanmaktadır.

Tablo-9:

Dindarlık durumuna göre Kruskal Wallis testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Dindar değil	19	190,53	,006
Az dindar	30	165,62	
Orta dindar	185	132,06	
Çok dindar	47	140,45	
Kurban			
Dindar değil	19	167,11	,350
Az dindar	30	149,23	
Orta dindar	185	139,82	
Çok dindar	47	129,85	
Zorba			
Dindar değil	19	172,61	,078
Az dindar	30	162,33	
Orta dindar	185	137,76	
Çok dindar	47	127,34	

Tablo-9’a göre kendini dindar olarak algılamayanların narsisizm (m=190,53) puanı, kendini dindar olarak algılayanlardan daha yüksek çıkmıştır. Dindarlık algısı ile narsisizm eğilimi arasında anlamlı bir fark vardır. Dinde sabır ilkesi, özellikle süreci kabullenmek olarak algılanıp deneyimlendiğinde kriz yönetiminin ilk adımı olabilir (Özdoğan, 2009). Etkili bir başa çıkma süreci, bireyin yaşamla uyumunu sürdürmesini, denge ve bütünlüğünü korumasını gerektirir. Dini açıklamalar, bireylerin zor veya tehlikeli yaşam olaylarında anlam bulmalarına yardımcı olur. Din önemli bir anlam kaynağıdır. Dini başa çıkma, dini yorumlar yoluyla zorluklara yeni bir bakış açısı sağlayarak bireylerin stresi azaltmasına yardımcı olabilir (Pargament, 1997). Zorlukların daha büyük bir hedefin

parçası olduğuna inanmak kaygıyı azaltabilir ve teselli sağlayabilir. Manevi destek, bireyin daha yüksek bir güce bağlanmasını ve ona bağlılık duygusunu ifade eder. Geliştirdiğimiz herhangi bir programa dini başa çıkmayı dahil etmek önemlidir. Güven'in (2019) çalışmasında narsisizm ile dindarlık arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, narsisizm düzeyi yüksek bireylerin daha düşük dindarlık eğilimine sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmamızda elde edilen bulgular da benzer bir çizgide ilerlemektedir. Narsisizm düzeyi yüksek öğrencilerin akran zorbalığına daha yatkın oldukları ve dindarlık düzeyi yüksek öğrencilerin zorbalığa daha az eğilim gösterdikleri belirlenmiştir. Böylece narsisizm ile dindarlık arasında dolaylı bir zıtlık olduğu, zorbalık eğilimleri üzerinden de desteklenmiş olmaktadır.

Görüşmelerde “*siz zorbanın yerinde olsaydınız ne yapardınız*” şeklindeki soruya katılımcılar içerisinde anlamlı bir fark oluşmuştur. Buna göre kendini daha az dindar gören K3: “*Ben de zorbalık yapardım.*” K4: “*Ben de zorbalık yapardım.*” şeklinde cevap vermişlerdir. Ayrıca çok dindarım diyen katılımcı da benzer bir yaklaşım sergilemiştir. E2: “*Zorbalığa devam ederdim.*” Oysa kendini dindar görenlerin çoğunluğu K1: “*Zorbalık yapmazdım Merve’yi anlamaya çalışırdım.*” E1: “*İkra’nın yerinde ben olsam Merve’yi yaşından dolayı küçümsemeyi, ona böyle davranmazdım.*” E3: “*Bu durumu devam ettirmeyi, onunla iyi anlaşmaya çalışırdım.*” E4: “*Zorbalık yapmazdım.*” şeklinde zorbalık yapamayacaklarını ifade etmişlerdir.

Tablo-10:
Başarı durumuna göre Kruskal Wallis testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	p
Narsisizm			
Belge almadı	84	140,75	,168
Teşekkür belgesi aldı	86	153,35	
Takdir belgesi aldı	111	131,62	
Kurban			
Belge almadı	84	137,30	,824
Teşekkür belgesi aldı	86	140,24	
Takdir belgesi aldı	111	144,39	
Zorba			
Belge almadı	84	149,11	,008
Teşekkür belgesi aldı	86	118,75	
Takdir belgesi aldı	111	152,10	

Tablo-10’a göre takdir belgesi alanların zorbalık puanı ($m=152,10$), belge almayan ($m=149,11$) ve teşekkür belgesi alanlara göre ($m=118,75$) yüksek çıkmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı bu fark, teşekkür belgesi alan öğrencilerin zorba davranışlarının diğer iki gruba kıyasla daha az

olduğunu düşündürebilir. Ancak neden-sonuç ilişkisi bu verilerle doğrudan kurulamaz, daha kapsamlı bir çalışma ve ek verilere ihtiyaç vardır.

Tablo-11:

Narsisizm, zorba ve kurban arasındaki korelasyon sonuçları			
	Narsisizm	Kurban	Zorba
Narsisizm	1	,210** ,000*	,558** ,000*
Kurban		1	,121* ,042
Zorba			1

Tablo-11'e göre p değerleri .05 den küçük olduğu için zorba ile hem kurban hem de narsisizm arasında pozitif yönde güçlü birer ilişki bulunmuştur. Ayrıca kurban ve narsisizm boyutları arasında da pozitif bir ilişki vardır. Bu veriler bize en genel anlamıyla akran zorbalığı ve narsisizm arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Yani narsistik eğilimi olanların bulunduğu bir okul ortamında akran zorbaları ve kurbanlarının olma ihtimali yüksektir.

Ayrıca görüşme soruları içerisinde kader algısına yönelik öğrencilerin yaklaşımı sorulmuştur. Buna göre katılımcıların çoğunluğunun teslimiyetçi veya tevekkülcü bir anlayış ile cevap verdikleri gözlenmiştir. K1, K2, K3 ve E1 “İyilik yap denize at balık bilmezse Allah bilir” ve K4, E2, E3 ve E4 ise “Mevla’m görelim neyler, neylerse güzel eyler” şeklinde cevap vermişlerdir.

Bu nitel veriler, narsisizm, kurban olma ve zorba olma gibi davranışların sadece bireysel özelliklerle değil; aynı zamanda bireylerin inanç ve değer sistemleriyle de bağlantılı olabileceğini göstermektedir. Bunlar, bireylerin sosyal davranışlarını etkileyen karmaşık faktörlerin daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, nicel verilerin yanı sıra nitel verilerin de önemli olduğu, bütüncül bir anlayışın bu tür psikolojik ve sosyal dinamikleri anlamada kritik rol oynadığı sonucuna varılabilir.

c. Yorum ve Tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgular, akran zorbalığı olgusunun bireysel kişilik özellikleri, dini başa çıkma stratejileri ve demografik faktörlerle çok yönlü ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle narsistik eğilim-

lerin zorbalık davranışları üzerindeki belirleyici etkisi ve dindarlık düzeyinin zorbalık eğilimini azaltıcı rolü dikkat çekicidir. Bu sonuçlar, hem literatürdeki mevcut bulgularla örtüşmekte hem de dindarlığın, bireylerin sosyal davranışlarında düzenleyici bir faktör olabileceğine dair yeni kanıtlar sunmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin zorbalıkla baş etme biçimlerinde dini tutum ve tevekkül temelli yaklaşımların öne çıkması, müdahale programlarının kültürel ve manevi değerler bağlamında tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bölümde, elde edilen nicel ve nitel veriler ışığında sonuçların önceki araştırmalarla karşılaştırılması, anlamlandırılması ve alanyazına katkısının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Hipotez-1: Narsisistik eğilimlere sahip öğrencilerin akran zorbalığı eylemlerinde daha aktif roller aldığı hipotezi, literatürdeki bulgularla uyumludur. Örneğin, Reijntjes ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında, yüksek düzeyde narsisizmin erkek öğrencilerde zorbalık için bir risk faktörü olduğu, ancak kız öğrencilerde benzer bir etkinin gözlenmediği belirtilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada yalnızca yüksek düzeyde zorbalıkla uğraşanların sosyal baskınlık sergilediği ifade edilmiştir. Benzer şekilde, Fanti ve Henrich'in (2015) araştırması, düşük benlik saygısı ve yüksek narsisizmin, erken ergenlik dönemindeki bireylerde zorbalık ve akran mağduriyeti ile daha güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise, 17-21 yaş aralığındaki bireylerde narsistik eğilimlerin siber zorbalık davranışlarıyla pozitif bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır (Permatasari & Wu, 2021). Bu bulgular, narsisistik özelliklerin öğrenciler arasında zorbalık davranışlarını arttırabileceğini ve bu etkinin cinsiyet, yaş ve zorbalık türüne göre farklılık gösterebileceğini göstermektedir.

Hipotez-2: Dindarlık düzeyi ile akran zorbalığı arasında ters bir ilişki olduğu hipotezi, literatürde desteklenmektedir. Hong ve arkadaşlarının (2024) araştırması, dindarlığın zorbalığa katılım ile arkadaşların suç işlemesi arasındaki ilişkide koruyucu bir faktör olduğunu göstermektedir. Massarwi ve Gross-Manos'un (2022) çalışmasında ise çocukların dindarlığı, zorbalık mağduriyeti ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi düzenleyici bir değişken olarak belirlenmiştir. Ayrıca Afifi ve arkadaşlarının (2020) araştırması, zorbalığa maruz kalan lise öğrencileri arasında dindarlık düzeyi düşük olanların, yüksek olanlara kıyasla madde kullanma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Massarwi ve diğerlerinin (2019) yürüttüğü çalışmada ise dindarlığın, Arap Müslüman ergenlerde suçlu akranların etkisini azaltmada ve ergenlik dönemindeki suça yönelimi engellemede önemli bir koruyucu rol oynayabileceği be-

lirtilmiştir. Bu bulgular, dindarlığın yalnızca zorbalık eğilimlerini azaltmakla kalmadığını, aynı zamanda öğrencilerin psikososyal iyilik hallerini destekleyen ve riskli davranışlara karşı direnç geliştirmelerini sağlayan bir unsur olduğunu göstermektedir.

Hipotez-3: Akran zorbalığına maruz kalan öğrencilerin düşük özsaygıya sahip olduğu hipotezi, literatürde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Tsaousis'in (2016) bulguları, düşük benlik saygısının akran mağduriyetiyle anlamlı şekilde ilişkili olduğunu ve çocuklar ile ergenler arasında zorbalık davranışıyla da olumsuz ancak önemsiz bir ilişki kurduğunu ortaya koymaktadır. Sır ve Lok'un (2024) geliştirdiği Benlik Saygısı Geliştirme Programı, benlik saygısını artırmakta ve akran zorbalığını azaltmakta etkili sonuçlar vermiştir. Ayoub ve arkadaşlarının (2021) Tunus'ta yürüttükleri çalışmada hem mağdurlar hem de zorbaların düşük özgüvene sahip oldukları, bu durumun zorbalıkla mücadelede etkili stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği vurgulanmaktadır. Choi ve Park'ın (2021) araştırmasında ergenlerde düşük benlik saygısının mağduriyetin artışıyla öngördüğü fakat zorbalık failliğini doğrudan etkilemediği ortaya konmuştur. Van Geel ve arkadaşlarının (2018) çalışması ise akran mağduriyeti ile benlik saygısı arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğunu, düşük benlik saygısının gelecekteki mağduriyetleri öngörebileceğini göstermektedir. Delfabbro ve diğerleri (2006), akran mağduriyetinin daha yüksek sosyal yabancılaşıma, daha zayıf psikolojik işleyiş ve düşmüş benlik saygısıyla sonuçlandığını; öğretmen mağduriyetinin ise düşük akademik başarı ve artmış riskli davranışlara neden olduğunu belirtmişlerdir. O'Moore ve Kirkham (2001) ise yüksek benlik saygısının çocukları ve ergenleri zorbalık eylemlerine karışmaktan koruduğunu ve zayıf benlik değeri hissini azaltmanın bu açıdan kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır. Bu literatür ışığında, özsaygı düzeyinin akran zorbalığı ile ilişkili olduğu net şekilde görülmektedir.

Hipotez-4: Zorbalık yapan öğrencilerin hakimiyet kurma arzusu ve başkalarının duygularına karşı duyarsızlık gösterdiği hipotezi, literatürdeki bulgularla paralellik göstermektedir. Olthof ve arkadaşları (2011), zorbalığın egemenlik odaklı stratejik bir davranış olduğunu ve özellikle elebaşı zorbaların baskın olma konusunda daha yüksek bir arzu taşıdığını belirtmiştir. Goodboy ve arkadaşları (2016), zorbalık davranışının güç arzusu ve başkalarının duygularına duyarsızlıkla bağlantılı olan sosyal baskınlık yönelimiyle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Pan ve arkadaşları (2020), sosyal hakimiyet hedeflerine ulaşmaya çalışan çocukların, statü açısından daha hiyerarşik sınıf yapılarında zorbalık yapma olasılıklarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Evans ve Smokowski (2016), zorbalığın sosyal sermayenin edinilmesi ve

sürdürülmesi ile baskınlık arzusunun kaynaklandığını vurgulamıştır. Menin ve arkadaşlarının (2021) bulgularına göre ergenler, zorbalık ve siber zorbalığı daha çok ilişkisel ve grup süreçleri çerçevesinde değerlendirmekte ve bu süreçlerde en belirgin unsurun baskınlık olduğuna inanmaktadır. Björkqvist ve arkadaşları (1982), zorbaların kendilerini baskın ve özdenetim sahibi olarak algıladıklarını, kurbanların ise kendilerini depresif, düşük zekâ ve çekicilik sahibi olarak değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu algılar hem zorbalık eylemlerinin ortaya çıkmasında hem de devam etmesinde etkili olabilir. Ayrıca Rigby (2005), okul çocuklarında mağdurlara yönelik olumsuz tutumların ve akran beklentilerinin zorbalığa katkıda bulunduğunu, erkek çocukların ise kızlara göre daha yüksek oranda zorbalık yapma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular ışığında, zorbalık davranışlarının altında yatan güç ve baskınlık arzusu ile duygusal duyarsızlığın belirleyici faktörler olduğu söylenebilir.

Hipotez-5: Dini başa çıkma içeriğine dayalı programların zorbalıkla mücadelede etkili olduğu hipotezi, doğrudan bu bağlamda çok sayıda çalışma bulunmamakla birlikte, genel zorbalık önleme programları ve dini başa çıkma yaklaşımlarına ilişkin literatür bu görüşü dolaylı olarak desteklemektedir. Gaffney ve arkadaşları (2021), tüm okul yaklaşımını benimseyen, net politikalar içeren ve akran katılımını sağlayan zorbalık karşıtı programların hem zorbalık yapma hem de mağdur olma oranlarını azaltmada etkili olduğunu vurgulamaktadır. Yine Gaffney ve arkadaşlarının (2019) yürüttüğü başka bir meta-analiz çalışmasında, bu tür programların zorbalık uygulamalarını %19-20, mağduriyet oranlarını ise %15-16 oranında azalttığı bildirilmiştir. Ancak Yeager ve arkadaşları (2015), bu programların etkililiğinin yaş ilerledikçe azaldığını, özellikle 8. sınıftan itibaren zorbalıkla mücadelede etkinliğin ciddi şekilde düştüğünü belirtmektedir. Bu bulgu, daha yaşa uygun, değer temelli ve bireysel anlam dünyasına hitap eden programlara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Maspiroh ve Haryanto (2023), dini değerlerin örnek öğrenme, güçlendirme ve kültürleme stratejileri yoluyla kazandırılmasının ilkokul öğrencilerinde zorbalık davranışını etkili bir biçimde azaltabileceğini göstermiştir. Ayrıca Ano ve Vasconcelles (2005), dini başa çıkma biçimlerinin stresle başa çıkmada pozitif ve negatif psikolojik uyum süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular ışığında, dini başa çıkma temelli programların hem psikolojik direnç oluşturma hem de zorbalık davranışlarını azaltma açısından fayda sağlayabileceği söylenebilir.

c.a. Geliştirilen Programın Yapısı

Aşağıdaki listede akran zorbalığına maruz kalan öğrencilere yardım etmek için oluşturulmuş bir müdahale programının özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler, zorbalıkla başa çıkmak için hem kurbanların hem de zorbalık yapan öğrencilerin gereksinim duyduğu desteği ve kaynakları tanımlamaktadır. Liste, zorbalığa maruz kalan öğrencilerin yaşadıklarını anlamaları, bununla başa çıkma yollarını öğrenmeleri ve iletişim becerileri ile empati yeteneklerini geliştirmelerine yönelik stratejiler içermektedir. Ayrıca zorba öğrencilerle müdahale etmek için kullanılabilecek tekniklerden bahsedilmekte ve hem zorbanın hem de kurbanın insan olarak eşit değere sahip olduğunu ve herkesin zorba veya kurban olma potansiyeline sahip olabileceğini vurgulamaktadır.

1- Zorbalığa maruz kalan öğrenci başına gelen bu tür bir durumun normal olmadığı ve tam olarak yaşadığı duygunun akran zorbalığı olduğunu bilmesi gerekmektedir.

2- Akran zorbalığına maruz kalan öğrenciye zorba ile ilgili algısında, olayın şahsi olmadığını fark etmesine yardımcı olunmalıdır. Zorba olan kişinin bu davranışı fırsatını bulduğu her öğrenciye yapabileceğinin bilincinde olunması önemlidir.

3- Kurban öğrencinin iletişim kurabilmesi ve zorba öğrencinin empati yeteneğinin artırılması için tedbir alınmalıdır.

4- Hem zorba hem de kurban için fonksiyonel ve tevhide uygun bir yaratıcı algısı ortaya konulmalıdır. Bunun için de olumlu bir dini başa çıkma modelinin geliştirilmesi gereklidir. Ayrıca doğru tevekkül anlayışının esas alındığı kader inancı benimsenmelidir.

5- Kurbanın zorbalığı hissettiği dönemlerde duadan destek alınmalıdır.

6- Zorbalık yapan kişilerin narsistik eğilimleri olduğu göz önünde bulundurulursa, narsistik kişilerle mücadele tekniklerinin zorbalıkta da etkili olabileceği söylenebilir. (Sadece narsist veya benlik saygısı düşük bireyler zorbalık yapmaz. Aile içi sorunları olan, psikopat kişilik özelliğine sahip olan ya da daha önce zorbalığa maruz kalmış olan, zorbalığı daha önce zorbalığa maruz kalarak öğrenmiş olan vb. pek çok sebepten dolayı zorba bireyler de başkalarına zorbalık uygulayabilir.)

7- Zorba ve kurban olanların insani olarak aynı değere sahip olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Kurban olabilecek kişiler zorbaların, zorba olma potansiyeli taşıyanların kurbanlar ortaya çıkaracağı gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır.

8- Benlik saygısının akran zorbalığı ile ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Olumlu bir kendilik bilinci kişiyi hem zorbalıktan hem de kurban olmaktan koruyacaktır.

9- Hayatın anlamına dair zihne gelen soruların hasır altı edilmeksizin, tartışmaya açılıp uygun bir mantıksallaştırma sürecine gidilmesi önemlidir.

10- Zorba olan kişilerin karakteristik özelliklerini tanıtan farkındalık eğitimleri ile kurbanların hem okulda hem sanal alemde hem de hayatının diğer zamanlarında tedbir alacak yeterliliğe kavuşması gerekmektedir.

c.b. Başa Çıkma Yolları

(i) Kurban İçin Başa Çıkma Yolları

1- Zorbalıkla karşılaşıldığında sessiz kalmak yerine destek aramaktan çekinilmemelidir. Bu durumlar karşısında utanç duymak yerine, yaşananları görmezden gelmemek önemlidir. Destek istemek, olumsuz bir tutum olarak görülmemelidir.

2- Güvenilen bir yetişkinle yaşananlar paylaşılmalıdır. Bu kişi bir öğretmen, aile üyesi veya okul personeli olabilir. İlk denenen yetişkin durumla ilgilenmezse, başka birine başvurarak yardım aramaya devam etmekte sakınca yoktur.

3- Karşılaşılan zorba davranışlara karşı güçlü ve cesur bir tutum sergilemek, zorbanın uzaklaşmasına yardımcı olabilir. Korkuyu göstermeye çalışmak önemlidir. *“Sabır ve dua ile Allah'tan yardım isteyin. Sabır ve dua, Rablerine kavuşacaklarını ve kesinlikle O'na döneceklerini bilen, gerçekten kalbi Allah sevgisinden dolayı ürperenlerin dışındakilere ağır gelir (Bakara Suresi 45-46. Ayetler).”* İnançlı bir öğrenci sabrederek ve rabbine gönülden dua ederek güçlü bir duruş sergileyebilir.

4- Sözlü zorbalığa maruz kalınıyorsa (hakaret, alay, isim takma vb.), karşılık vermemeye çalışılmalı, baş çevrilmeli ve uzaklaşılmalıdır. Zorba bir süre sonra durabilir. *“Onlar ki, boş ve anlamsız sözler işittikleri zaman ondan hemen yüz çevirip: ‘Bizim yaptıklarımızın hesabını biz vereceğiz, sizin yaptıklarınızın hesabını da siz vereceksiniz. Size selam olsun. Biz, (doğru ile yanlış ayırt edemeyen) cahillerle arkadaşlık etmeyiz’ derler (Kasas 28/55) ayetinde zorba veya narsist kişilik sahiplerine karşı alınacak tavır onların net bir şekilde muhatap alınmaması yönündedir.*

5- *“Rahmân'ın has kulları yeryüzünde kendini beğenmemiş olarak yürürler. Cahil kimseler onlara laf attığında, ‘Selâm’ derler.” (Furkân 25/63) ayetinde*

narsist tavırda olanlara karşı takınılması gereken durum gösterilmektedir. Eğer birey sözlü zorbalığa (hakaret, alay, lakap takma gibi) uğrarsa, karşılık vermeden oradan ayrılmaya çalışmalıdır. Bu, zorbanın zamanla davranışından vazgeçmesine neden olabilir. Fiziksel zorbalıkla karşılaşıldığında ise güvenli bir yere gidilerek durum ilgili kişi veya kurumlara bildirilmelidir.

6- Zorbalık, genellikle تنها yerlerde gerçekleşebilir. Bu bağlamda, peygamberimizin “*Sizlere toplu halde olmanızı tavsiye ederim, ayrılmayın. Şeytan yalnız olanla beraberdir, iki kişiden ise uzaktır.*” (Tirmizî, 1998, Fiten, 7) şeklindeki sözünü hatırlayarak, mümkün olduğunca kalabalık ortamlarda bulunulması önerilebilir. Eğer birey yalnızsa, sınıf veya okuldan bir arkadaş edinebilir ve okul etkinliklerine birlikte katılabilir. Yalnız kalınan anlarda, onu gözetken Yaradan’a güvenmek, bireyin zorluklarla başa çıkma gücünü artırabilir (Şirin, 2014: 270). Zor anlarda ayet veya dualar okumak bireye motivasyon sağlayabilir.

7- Okulda her öğrencinin güvende hissetme hakkı vardır ve bu hakkı korumak için gerekli adımları atmaktan çekinmemek gerekir. Bunun için zorbalık yapan kişinin, o bireye özel bir tavır içinde değil kendi geçmişinin sonucu olarak ortaya koyduğu bir sorunun işareti olacağı unutulmalıdır. Bu durumda zorbaya karşı nefret duygusu yerine belki ona acımak veya ona karşı pozitif bir yaklaşım sergilemek doğru olacaktır. Çünkü olumsuz bir algı düşmanlığı artırır. Nitekim bir ayette Allah “*Güzellik yolunu tut, iyiliği emret, cabillerden yüz çevir.*” (A’râf 7/199) buyurarak düşmanlığı değil affetmeyi öne çıkarmaktadır. Unutulmamalıdır ki affedebilmek sadece karşı tarafa değil gerçekte affeden kişi için çok faydalı ve hayırlı bir iştir.

(ii) Zorba İçin Başa Çıkma Yolları

1- Sinirlenildiğinde karşısındaki kişiden uzaklaşmaya çalışmak, bu durumu daha sonra onunla konuşmak uygun olacaktır. Peygamberimiz “*Öfke şeytandır, şeytan ateşendir. Ateş ise su ile söndürülür. Öyleyse öfkelendiğiniz zaman kalkıp abdest alın. Ayakta ise otursun. Yine sakinleşmezse yamı üzerine yatıversin.*” (Ebû Dâvûd, 1999, Edeb, 3) buyurarak suya ve içinde bulunulan fiziki ortama dikkat çekmiştir. Kendini başkalarına karşı zorba davranış içinde bulan kişiler öfkelerini kontrol edebilmek için yıkabilir. Bunun bir başka anlamı ise sakinleşmek için çevremizde fikrine saygı duyulan insanları bulundurmanın önemini vurgulamaktadır. Durmanın sınırını bilmek kişinin haddini bilmesidir. Bu konudaki başka bir tavsiyesi de öfkelenen insanın susmasıdır (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1998, 1: 239).

2- Herkesin farklılıklarını kabullenmek ve değer vermek önemlidir; çünkü insanlar farklı özelliklerle yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de belirtil-diği üzere, "Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en de-ğerli olanınız, en çok Allah'tan sakınmanızdır (Hucurât 49/13)." İslam dini insanların birbirinden farklı olmasının gerekli bir durum olduğunu söy-lemektedir. İnsanların birçok farklılığa sahip olması zenginliktir. Karşı-mızdaki insanları olduğu gibi kabul etmek insani bir durumun sonucudur. Herkesin bizim gibi olması hayatı çekilmez ve yaşanmaz bir duruma getirecektir. Bu bilinçle insanların ve toplumların farklılıklarını eksiklik olarak değil bir zenginlik olarak görmek gerekmektedir.

3- Başkalarına zarar veren öfkeli davranışlar, güç göstergesi değildir.

4- Hz. Muhammed (s.a.v.) bu konuda, "Gerçek güçlü, güreşte rakibini yenen değil, öfkelenildiği zaman kendine hâkim olabilir." (Buhari, 1999, Edeb, 76) diyerek öfke anında kontrolü elinde tutmanın gerçek güç olduğunu vurgulamıştır. Bu, kontrolsüz öfkenin bizi yanlış yollara sürükleyebile-ceği ve şeytanın etkisi altına girebileceğimizi anlatmaktadır.

5- Eğer bireyde zorbalık eğilimi varsa ve bu davranışlarını değiştirmek istiyorsa, bir rehber öğretmen veya güvendiği bir yetişkinle bu durumunuzu paylaşabilir. Onlar, bu süreçte bireye yardımcı olacak ve ge-reken desteği sağlayacaklardır.

Sonuç

Gençlerde akran zorbalığı, bireylerin sağlığı üzerinde geniş kapsamlı etkileri olan yaygın bir sorundur (Çinici, 2024: 1). Akran zorbalığının ruh sağlığı ve genel mutluluk üzerindeki etkisini azaltmak için çeşitli zorbalık biçimlerini ele almak, kimliklerin kesişimselliğini göz önünde bulundur-mak ve destekleyici okul ortamları yaratmak önemlidir.

Araştırmada ortaya çıkarılan başa çıkma modeli için Tablo 12'deki örnek programın uygulanması beklenmektedir.

Tablo-12:
Başa çıkma modeli için örnek program

Birinci hafta programı	Okul içinde afişlerin asılması	Rehberlik servisinden destek alınması. Broşürlerin okul genelinde dağıtılması (Kanca, 2019: 148).
İkinci hafta programı	Okul öğretmenleri ve idareye çalışmanın bulgularının anla-tılması ve programın içeriği-nin tanıtılması	Velilere çocuklarının bir kurban veya zorba ola-bilme olması ihtimaline karşı farkındalık çalışması yapılması

Üçüncü hafta programı	Sınıflarda öğrencilere akran zorbalığı ve narsisizm ilişkisi üzerinden başa çıkma yöntemlerinin anlatılması	Öğrencilerin yaşadıkları zorbalık olaylarının genel veya özelde dinlenilmesi
Dördüncü hafta programı	Uygulanan programın etkiliği üzerine öğrencilerden dönüt alınması	Uygulanan programın etkiliği üzerine öğretmenlerden dönüt alınması

Araştırma verileri ve elde edilen bulgular ışığında; akran zorbalığı ile mücadelede uygulanması için önerilen program, zorbalığın özellikle gençlerin ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri azaltmayı amaçlamaktadır. Bu program, okul içinde farkındalığı artırma, eğitim sağlama, destek mekanizmaları oluşturma ve programın etkililiğini değerlendirme adımlarını içermektedir:

(i) *Farkındalık oluşturma*: Okul içinde afişler asarak ve broşürler dağıtarak akran zorbalığına karşı farkındalık oluşturmak, öğrencileri, öğretmenleri ve velileri bu konuda bilgilendirmek önemlidir. Farkındalık, sorunun ciddiyetinin anlaşılmasına ve müdahaleye olan isteğin artırılmasına yardımcı olur.

(ii) *Eğitim ve bilgilendirme*: Öğretmenler ve okul idaresi, akran zorbalığının nedenleri, sonuçları ve başa çıkma yöntemleri konusunda detaylı bilgi almalıdır. Eğitim seansları, zorbalıkla mücadelede okul personelinin rolünü güçlendirecek ve etkili müdahale yöntemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

(iii) *Öğrencilere yönelik çalışmalar*: Sınıf içi etkinlikler ve tartışmalar aracılığıyla öğrencilere akran zorbalığı, narsisizm ve dindarlık arasındaki ilişkiler konusunda bilgi vermek, onları bu konularda düşünmeye teşvik etmek ve yaşadıkları zorbalık olayları hakkında konuşmalarını sağlamak, bireysel ve toplumsal farkındalığı artırır.

(iv) *Dönüt ve değerlendirme*: Programın uygulanmasının ardından hem öğrencilerden hem de öğretmenlerden dönüt almak, programın etkililiğini değerlendirmek ve gelecekteki uygulamalar için gerekli düzeltmeleri yapmak açısından önemlidir. Öğrenci ve öğretmen dönütleri, programın başarısını ölçmek ve sürekli iyileştirme yapmak için kritik öneme sahiptir.

(v) *Destekleyici ortamların oluşturulması*: Okulların, zorbalıkla mücadelede destekleyici ve güvenli ortamlar yaratması, öğrencilerin zorbalıkla

başta çıkmalarına yardımcı olacak önemli bir adımdır. Rehberlik servislerinden alınacak destek, öğrencilere birebir yardım sağlayabilir ve onlara zor zamanlarında rehberlik edebilir.

Bu öneriler, akran zorbalığıyla mücadelede kapsamlı bir yaklaşımı temsil eder ve öğrencilerin, öğretmenlerin ve velilerin aktif katılımını gerektirir. Programın başarısı, topluluk içindeki her bireyin sorunun bir parçası olduğu kadar çözümün de bir parçası olması anlayışıyla yakından ilgilidir.

Beyanlar ve Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 18.03.2024 tarihli ve E-88656144-000-2400112139 sayılı kararı ile etik ilkelere ve insan haklarına uygun bulunmuştur.

This study was approved as ethically appropriate by the Ethics Committee for Social and Human Sciences of Atatürk University with the decision dated 18 March 2024 and numbered E-88656144-000-2400112139.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür.

This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Informed consent was obtained for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılımcılardan gönüllü katılım onayı alınmıştır.

Voluntary consent to participate was obtained from all participants in this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.

The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayını ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.

The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.

The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.

This research received no financial support.

Veri Paylaşımı ve Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada elde edilen veriler, katılımcı gizliliğini koruma amacıyla kamuya açık olarak paylaşılmamıştır.

The data obtained in this study have not been made publicly available in order to protect participant confidentiality.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: ST-MÇ-ŞA; Literatür Taraması: MÇ-İK; Veri Toplama: MÇ-ŞA-İK; Veri Analizi: MÇ-MB-ŞA-İK; Yazım – Taslak: MÇ-MB-ŞA-İK; Yazım – Gözden Geçirme – Düzenleme: ST-MÇ-ŞA-İK.

Conceptualization: ST-MÇ-ŞA; Literature Review: MÇ-İK; Data Collection: MÇ-ŞA-İK; Data Analysis: MÇ-MB-ŞA-İK; Writing – Draft: MÇ-MB-ŞA-İK; Writing – Review – Editing: ST-MÇ-ŞA-İK.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, özgün bir çalışma olup herhangi bir yüksek lisans tezi, doktora tezi veya kurumsal araştırma projesinden üretilmemiştir.

This article is an original work and has not been derived from any master's thesis, doctoral dissertation, or institutional research project.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.

This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Kaynaklar

- Afifi, Rima A. vd. (2020). Bullying victimization and use of substances in high school: Does religiosity moderate the association? *Journal of Religion and Health*, 59(1), 334-350.
- Akhtar, S., & Ja, T. (1982). Overview: Narcissistic personality disorder. *The American Journal of Psychiatry*, 139(1), 12-20.
- Andreou, E. (2001). Bully/victim problems and their association with coping behaviour in conflictual peer interactions among school-age children. *Educational Psychology*, 21(1), 59-66.
- Ano, G., & Vasconcelles, E. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 61(4), 461-80.
- Arslan, S., Hallett, V., Akkas, E., & Akkas, O. A. (2012). Bullying and victimization among Turkish children and adolescents: Examining prevalence and associated health symptoms. *European Journal of Pediatrics*, 171(10), 1549-1557.
- Arslan, S., Savaşer, S., & Yazgan, Y. (2011). Prevalence of peer bullying in high school students in turkey and the roles of socio-cultural and demographic factors in the bullying cycle. *The Indian Journal of Pediatrics*, 78(8), 987-992.
- Atay, S. (2009). Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçeye standardizasyonu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 181-196.
- Ayas, T., & Pişkin, M. (2015). Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği ergen formu. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 316-324.
- Aydın, B. (2011). Solution offers of guidance counselor for unfavorable behaviors of students. *Education Sciences*, 6, 2469-2481.
- Ayoub, R., Brahim, T., Salem, N. B., Brigui, N., Guedria, A., & Gaddour, N. (2021). The relationship between self-esteem and bullying behavior among adolescent in Tunisia. *European Psychiatry*, 64(S1), 216.
- Badger, J., Zaneva, M., Hastings, R., Broome, M., Hayes, R., Patterson, P., Rose, N., Clarkson, S., Hutchings, J., & Bowes, L. (2023). Associations between school-level disadvantage, bullying involvement and children's mental health. *Children*, 10(12), 1852.
- Baştuğ Özbeke, Ö. Y., & Taneri, P. O. (2023). Çocuklarda zorbalık davranışları, kaygı ve sosyal kaygı arasındaki ilişki. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 211-247.
- Besag, V. (1995). *Bullies and victims in schools*. Philadelphia: Open University Press.

Björkqvist, Kaj vd. (1982). Bullies and victims: Their ego picture, ideal ego picture and normative ego picture. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23(1), 307-313.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, es-Sahîh, (1999). nşr. Abdülmelik Mücahid, Riyad.

Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (23. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Camodeca, M., & Coppola, G. (2016). Bullying, empathic concern, and internalization of rules among preschool children: The role of emotion understanding. *International Journal of Behavioral Development*, 40(5), 459-465.

Campbell, W. (1999). Narcissism and romantic attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1254-1270.

Choi, Boungho - Park, Soowon. (2021). Bullying perpetration, victimization, and low self-esteem: Examining their relationship over time. *Journal of Youth and Adolescence*, 50(4), 739-752.

Christiano, K. (2001). Religiosity, sociology of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 13115-13119.

Coelho, V., & Romão, A. (2018). The relation between social anxiety, social withdrawal and (cyber)bullying roles: A multilevel analysis. *Computers in Human Behavior*, 86, 218-226.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.

Çarkıt, E., & Bacanlı, F. (2020). Okullarda akran zorbalığı: Öğretmen görüşlerine göre nitel bir çalışma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(24), 2545-2583.

Çinici, M. (2024). A qualitative study on problems of young people and ways of religious coping in Türkiye. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 62, 1-18.

Çinici, M. (2025). *Yapay zekâ çağında dindarlık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Dantchev, S., Hickman, M., Heron, J., Zammit, S., & Wolke, D. (2019). The independent and cumulative effects of sibling and peer bullying in childhood on depression, anxiety, suicidal ideation, and self-harm in adulthood. *Frontiers in Psychiatry*, 10(651), 1-12.

De Pedro, K. T., Shim-Pelayo, H., & Bishop, C. (2019). Exploring physical, nonphysical, and discrimination-based victimization among transgender youth in California public schools. *International Journal of Bullying Prevention*, 1(3), 218-226.

deLara, E. (2020). Family bullying in childhood: Consequences for young adults. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(3-4), 2206-2226.

Delfabbro, Paul. vd. (2006). Peer and teacher bullying/victimization of South Australian secondary school students: Prevalence and psychosocial profiles. *British Journal of Educational Psychology*, 76(1), 71-90.

Dowling, E., & Elliott, D. (2017). *Understanding children's needs when parents separate*. UK: Routledge.

Du, T., Miller, J., & Lynam, D. (2022). The relation between narcissism and aggression: A meta-analysis. *Journal of Personality*, 90(4), 574-594.

Dumermuth, F. (1968). Religion in sociological perspective. *Japanese Journal of Religious Studies*, 1-29.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî, (1999). *es-Sünen*, nşr. Sâlih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim, Riyad.

Emmons, R. (2005). Striving for the sacred: Personal goals, life meaning, and religion. *Journal of Social Issues*, 61(4), 731-745.

Espelage, D., Rao, M., & Rue, L. (2013). Current research on school-based bullying: A social-ecological perspective. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 22(1), 21-27.

Evans, Caroline B. R. & Smokowski, Paul R. (2016). Theoretical explanations for bullying in school: How ecological processes propagate perpetration and victimization. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 33(4), 365-375.

Fanti, Kostas A. & Henrich, Christopher C. (2015). Effects of self-esteem and narcissism on bullying and victimization during early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 35(1), 5-29.

Farwell, L., & Wohlwend-Lloyd, R. (1998). Narcissistic processes: Optimistic expectations, favorable self-evaluations, and self-enhancing attributions. *Journal of Personality*, 66(1), 65-83.

Frodi, A., & Lamb, M. (1980). Child abusers' responses to infant smiles and cries. *Child Development*, 51(1), 238-241.

Gaffney, Hannah vd. (2019). Evaluating the effectiveness of school-bullying prevention programs: An updated meta-analytical review. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 111-133.

Gaffney, Hannah vd. (2021). What works in anti-bullying programs? Analysis of effective intervention components. *Journal of School Psychology*, 85, 37-56.

Gage, N., Prykanowski, D., & Larson, A. (2014). School climate and bullying victimization: A latent class growth model analysis. *School Psychology Quarterly*, 29(3), 256-271.

Geel, M., Toprak, F., Goemans, A., Zwaanswijk, W., & Vedder, P. (2017). Are youth psychopathic traits related to bullying? Meta-analyses on callous-unemotional traits, narcissism, and impulsivity. *Child Psychiatry and Human Development*, 48, 768-777.

Geel, M., Vedder, P., & Tanilon, J. (2014). Relationship between peer victimization, cyberbullying, and suicide in children and adolescents: A meta-analysis. *JAMA Pediatrics*, 168(5), 435-442.

Goodboy, Alan K. vd. (2016). Bullying as a display of social dominance orientation. *Communication Research Reports*, 33(2), 159-165.

Grapsas, S., Brummelman, E., Back, M., & Denissen, J. (2019). The “why” and “how” of narcissism: A process model of narcissistic status pursuit. *Perspectives on Psychological Science*, 15(1), 150-172.

Griffin, R., & Gross, A. (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior*, 9(4), 379-400.

Gürhan, N. (2017). Her yönü ile akran zorbalığı. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Hemşireliği Özel Dergisi*, 3(2), 175-181.

Güven, M. (2019). *Narsisizm alçakgönüllülük ve dindarlık ilişkisi*. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Habimana, E., & Massé, L. (2000). Envy manifestations and personality disorders. *European Psychiatry*, 15(S1), 15-21.

Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. eş-Şeybani, (1998). *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaut vd. Beyrut.

Hermann, A., & Fuller, R. (2018). Grandiose narcissism and religiosity. *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*, 379-387.

Herzog, J. (2004). Father hunger and narcissistic deformation. *The Psychoanalytic Quarterly*, 73(4), 893-914.

Holt, M. K., & Espelage, D. L. (2007). Perceived social support among bullies, victims, and bully-victims. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(8), 984-994.

Hong, Jun Sung vd. (2024). Subtypes of bullying and friends' delinquency: Is religiosity a moderator? *Review of Religious Research*, 66(2), 101-126.

Horne, A., Stoddard, J., & Bell, C. (2007). Group approaches to reducing aggression and bullying in school. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 11(4), 262-271.

Hutzell, K., & Payne, A. (2012). The impact of bullying victimization on school avoidance. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 10(4), 370-385.

Jackman, K., Kreuze, E. J., Caceres, B. A., & Schnall, R. (2020). Bullying and peer victimization of minority youth: Intersections of sexual identity and race/ethnicity. *Journal of School Health*, 90(5), 368-377.

Jenkins, H. (1992). *Textual poachers: Television fans & participatory culture*. New York: Routledge.

Jonason, P., Luevano, V., & Adams, H. (2012). How the dark triad traits predict relationship choices. *Personality and Individual Differences*, 53(3), 180-184.

Juvonen, J., Graham, S., & Schuster, M. (2003). Bullying among young adolescents: the strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112(6), 1231-1237.

Kanca, H. K. (2019). Kurum bakımı altındaki çocuklara yönelik din hizmetleri: Uygulamalar, yöntem ve öneriler. *Diyanet İlmi Dergi*, 55(1), 121-153.

Kartopu, S., & Hacikeleşoğlu, H. (2016). Dindarlık eğiliminin kimlik duygusu kazanımındaki rolü. *The Journal of Academic Social Sciences*, 29, 244-268.

Kepenekçi, Y. K., & Çinkır, Ş. (2003). Öğrenciler arası zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 34, 236-253.

Kızılgöçer, M. (2015). *Yalnızlık umutsuzluk ve dindarlık üzerine psiko-sosyal bir çalışma*. İstanbul: Gece Kitaplığı.

Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073-1137.

Krizan, Z., & Bushman, B. J. (2011). Better than my loved ones: Social comparison tendencies among narcissists. *Personality and Individual Differences*, 50(2), 212-216.

Kutlu, F., & Aydın, G. (2010). Akran Zorbalığı Ölçek geliştirme ön çalışması: Kendini bildirim formu. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 1-12.

Küfner, A. C., Nestler, S., & Back, M. D. (2013). The two pathways to being an (un-)popular narcissist. *Journal of Personality*, 81(2), 184-195.

Låftman, S. B., Östberg, V., & Modin, B. (2017). School climate and exposure to bullying: A multilevel study. *School Effectiveness and School Improvement*, 28(1), 153-164.

Lambe, L. J., Della Cioppa, V., Hong, I. K., & Craig, W. M. (2019). Standing up to bullying: A social ecological review of peer defending in offline and online contexts. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 51-74.

Lereya, S. T., Copeland, W. E., Zammit, S., & Wolke, D. (2015). Bully/victims: A longitudinal, population-based cohort study of their mental health. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 24(12), 1461-1471.

Liu, Y., Li, S., He, Y., Wang, D., & Yang, B. (2021). Eliminating threat or venting rage? The relationship between narcissism and aggression in violent offenders. *Acta Psychologica Sinica*, 53(3), 244.

Lonigro, A., Schneider, B., Laghi, F., Baiocco, R., Pallini, S., & Brunner, T. (2015). Is cyberbullying related to trait or state anger?. *Child Psychiatry & Human Development*, 46, 445-454.

Ma, X. (2002). Bullying in middle school: Individual and school characteristics of victims and offenders. *School Effectiveness and School Improvement*, 13(1), 63-89.

Mark, L., Värnik, A., & Sisask, M. (2019). Who suffers most from being involved in bullying-bully, victim, or bully-victim?. *Journal of School Health*, 89(2), 136-144.

Maspiroh, I. & Haryanto, H. (2023). Strengthening religious character to prevent bullying behavior students in elementary schools. *Proceedings Series on Social Sciences & Humanities*, 12, 510-514.

Massarwi, A. A. & Gross-Manos, D. (2022). The association between bullying victimization and subjective well-being among children: Does the role of child religiosity matter? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(15), 9644.

Massarwi, A. A. vd. (2019). The correlation between delinquent peers and perpetration of serious physical violence: Religiosity as a protective factor. *Child Indicators Research*, 12(6), 2051-2065.

Mccann, J., & Biaggio, M. (1989). Narcissistic personality features and self-reported anger. *Psychological Reports*, 64(1), 55-58.

Menin, Damiano vd. (2021). Was that (cyber)bullying? Investigating the operational definitions of bullying and cyberbullying from adolescents' perspective. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 21(2), 100221.

Moon, B., & Alarid, L. (2015). School bullying, low self-control, and opportunity. *Journal of Interpersonal Violence*, 30(5), 839-856.

Mooney, H. (1965). Pathologic jealousy and psychochemotherapy. *British Journal of Psychiatry*, 111(480), 1023-1042.

Noorden, T., Haselager, G., Cillessen, A., & Bukowski, W. (2015). Empathy and involvement in bullying in children and adolescents: A systematic review. *Journal of Youth and Adolescence*, 44, 637-657.

O'Brennan, L., Bradshaw, C., & Sawyer, A. (2009). Examining developmental differences in the social-emotional problems among frequent bullies, victims, and bully/victims. *Psychology in the Schools*, 46(2), 100-115.

Okumuş, E. (2020). *Genç yetişkinlerde narsisizm ve dindarlık ilişkisi: Kayseri, Kocasinan ilçesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Olthof, T., Goossens, F., Vermande, M., Aleva, E., & van der Meulen, M. (2011). Bullying as strategic behavior: Relations with desired and acquired dominance in the peer group. *Journal of School Psychology, 49*(3), 339-359.

Olweus, D. (1994). Bullying at school: Basic facts and effects of a school-based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35*(7), 1171-1190.

Orhan, G. (2014). *Narsisizm etiyolojisi ve dindarlıkla ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdoğan, Ö. (2009). *Aşkın yanımız maneviyat*. Ankara: Özdenöze Yayınları.

Pan, B. vd. (2020). Classroom status hierarchy moderates the association between social dominance goals and bullying behavior in middle childhood and early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 49*(11), 2285-2297.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, and practice*. New York: Guilford Press.

Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion, 37*, 710-724.

Park, S. W., & Colvin, C. R. (2015). Narcissism and other-derogation in the absence of ego threat. *Journal of Personality, 83*(3), 334-345.

Permatasari, N. M. & Wu, M. (2021). The relationship between the narcissistic tendencies and cyberbullying behavior among university students. *Insight: Jurnal Ilmiah Psikologi, 23*(1), 126-134.

Philipson, I. (1985). Gender and narcissism. *Psychology of Women Quarterly, 9*(2), 213-228.

Pinquart, M. (2016). Systematic review: Bullying involvement of children with and without chronic physical illness and/or physical/sensory disability- a meta-analytic comparison with healthy/nondisabled peers. *Journal of Pediatric Psychology, 42*(3), 245-259.

Polanin, M., & Vera, E. (2013). Bullying prevention and social justice. *Theory Into Practice, 52*(4), 303-310.

Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports, 45*(2), 590-590.

Raskin, R., Novacek, J., & Hogan, R. (1991). Narcissistic self-esteem management. *Journal of Personality and Social Psychology, 60*(6), 911-918.

Reijntjes, A. vd. (2016). Narcissism, bullying, and social dominance in youth: A longitudinal analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology, 44*(1), 63-74.

Rhodewalt, F., & Morf, C. (1998). On self-aggrandizement and anger: A temporal analysis of narcissism and affective reactions to success and failure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 672-685.

Rigby, K. (2005). Why do some children bully at school?: The contributions of negative attitudes towards victims and the perceived expectations of friends, parents and teachers. *School Psychology International*, 26(2), 147-161.

Rodkin, P. C., Espelage, D. L., & Hanish, L. D. (2015). A relational framework for understanding bullying: Developmental antecedents and outcomes. *The American Psychologist*, 70(4), 311-321.

Romera, E., Ortega-Ruiz, R., Rodríguez-Barbero, S., & Falla, D. (2019). How do you think the victims of bullying feel? A study of moral emotions in primary school. *Frontiers in Psychology*, 10, (1753) 1-11.

Ronningstam, E., & Gunderson, J. (1990). Identifying criteria for narcissistic personality disorder. *The American Journal of Psychiatry*, 147(7), 918-22.

Rowatt, W., & Kirkpatrick, L. A. (2002). Two dimensions of attachment to god and their relation to affect, religiosity, and personality constructs. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(4), 637-651.

Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Kaistaniemi, L., & Lagerspetz, K. M. J. (1999). Self-evaluated self-esteem, peer-evaluated self-esteem, and defensive egotism as predictors of adolescents' participation in bullying situations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(10), 1268-1278.

Sedikides, C., & Gebauer, J. E. (2010). Religiosity as self-enhancement: A meta-analysis of the relation between socially desirable responding and religiosity. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 17-36.

Sir, E. & Lok, N. (2024). The effect of self-esteem development programme applied to secondary school students on self-esteem and peer bullying victimization: A randomized controlled trial. *Journal of Pediatric Nursing*, 77, e305-e312.

Smith, P. K. (2016). Bullying: Definition, types, causes, consequences and intervention. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(9), 519-532.

Stone, J. (2001). A theory of religion revised. *Religious Studies*, 37(2), 177-189.

Şahin, N., & Kirli, U. (2021). The relationship between peer bullying and anxiety-depression levels in children with obesity. *Alpha Psychiatry*, 22(2), 94-99.

Şirin, T. (2014). *Dini danışma ve rehberlik: İhsan modeli manevi danışmanlık*. Mim Akademi Yayınları.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa (1998). *Sünen*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, nşr, Daru'l Garbi'l-İslâmi.

Tsaousis, I. (2016). The relationship of self-esteem to bullying perpetration and peer victimization among schoolchildren and adolescents: A meta-analytic review. *Aggression and Violent Behavior*, 31, 186-199.

UNESCO. (2024). *New SDG 4 data on bullying*. <http://uis.unesco.org>.

Unnever, J., & Cornell, D. (2003). The culture of bullying in middle school. *Journal of School Violence*, 2(2), 27-45.

Van Geel, M. vd. (2018). Does peer victimization predict low self-esteem, or does low self-esteem predict peer victimization? Meta-analyses on longitudinal studies. *Developmental Review*, 49, 31-40.

VanderWeele, T. J. (2017). Religious communities and human flourishing. *Current Directions in Psychological Science*, 26(5), 476-481.

Villani, D., Sorgente, A., Iannello, P., & Antonietti, A. (2019). The role of spirituality and religiosity in subjective well-being of individuals with different religious status. *Frontiers in Psychology*, 10, 1525.

Washburn, J. J., McMahon, S. D., King, C. A., Reinecke, M. A., & Silver, C. (2004). Narcissistic features in young adolescents: Relations to aggression and internalizing symptoms. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(3), 247-260.

Witte, T. H., Callahan, K. L., & Perez-Lopez, M. (2002). Narcissism and anger: An exploration of underlying correlates. *Psychological Reports*, 90(3), 871-875.

Wolke, D., & Lereya, S. T. (2015). Long-term effects of bullying. *Archives of Disease in Childhood*, 100(9), 879-885.

Wu, W., Luu, S., & Luh, D. (2016). Defending behaviors, bullying roles, and their associations with mental health in junior high school students: A population-based study. *BMC Public Health*, 16, 1-10.

Yeager, D. S. vd. (2015). Declines in efficacy of anti-bullying programs among older adolescents: theory and a three-level meta-analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 37, 36-51.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 119-144
Issue: 11 • June 2025 • 119-144

Çocukluk Çağı Travmalarının Ahlaki Olgunluk Üzerindeki Etkisi: Isparta Örnekleme

The Effect of Childhood Traumas on Moral Maturity:
The Sample of Isparta

Melike Nur Çetinkaya

Corresponding Author | Sorumlu Yazar
Yüksek Lisans Öğrencisi | MA Student
Süleyman Demirel Üniversitesi | Süleyman Demirel University
✉ mnurcet32@gmail.com | 0000-0002-2745-6804
Isparta | Türkiye

Mustafa Memiş

Dr. Öğr. Üyesi | Assistant Professor
Süleyman Demirel Üniversitesi | Süleyman Demirel University
✉ mustafamemis@sdu.edu.tr | 0000-0003-1811-5677
Isparta | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1581779>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	08 Kasım 2024 • 08 November 2024
Düzeltilme Tarihi • Revised	29 Aralık 2024 • 29 December 2024
Kabul Tarihi • Accepted	06 Nisan 2025 • 06 April 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekir • Ethics Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Bu makalenin amacı, çocukluk çağı travmalarının bireylerin ahlaki olgunluk düzeylerine etkisini çok boyutlu olarak incelemektir. Araştırmanın örneklemi, Isparta ilinde ikamet eden ve çalışmaya gönüllü olarak katılan 352 denek oluşturmıştır. Örneklemenin demografik özellikleri, araştırmacı tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu aracılığıyla toplanmıştır. Çocukluk dönemine ilişkin travma düzeyleri, geçerlik ve güvenirliği sağlanmış Çocukluk Çağı Travma Ölçeği ile ahlaki olgunluk düzeyleri ise Ahlaki Olgunluk Ölçeği ile ölçülmüştür. Araştırmada, mevcut durumu betimlemeye ve değişkenler arası ilişkileri analiz etmeye olanak tanıyan betimsel ve ilişkisel tarama modelleri tercih edilmiştir. Çalışmada, katılımcılara ait veriler, çevrim içi anket formlarıyla toplanmıştır. İkili grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t-testi, üç ve daha fazla grup karşılaştırmalarında anova kullanılmıştır. Parametrik analizlerde grup farklarını belirlemek için Bonferroni yöntemiyle Post Hoc testi uygulanmıştır. Ahlaki olgunluk ile çocukluk çağı travmaları ve alt boyutları arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analiziyle incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, çocukluk çağı travmalarının belirli demografik değişkenlerle anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. İlkokul mezunu katılımcıların çocukluk çağı travma puanlarının, ortaokul, lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunu katılımcıların puanlarına oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ebeveynleri boşanmış bireylerin, ebeveynleri birlikte olan bireylere göre daha yüksek düzeyde çocukluk çağı travması yaşadıkları belirlenmiştir. Aynı şekilde, “dindar olmayan” veya “az dindar” olan katılımcıların çocukluk çağı travma puanlarının, “dindar” ve “çok dindar” olan bireylerin puanlarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Buna karşın, cinsiyet değişkeninin çocukluk çağı travmaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür. Ahlaki olgunluk düzeyine ilişkin bulgular ise farklı demografik değişkenlerle farklılık göstermiştir. Cinsiyet ve anne-baba birlikteliği değişkenlerinin, bireylerin ahlaki olgunluk düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı anlaşılmıştır. Eğitim düzeyine göre yapılan karşılaştırmalarda, ilkokul mezunu bireylerin ahlaki olgunluk düzeylerinin ortaokul, lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunlarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Algılanan dindarlık değişkenine göre ise “dindar olmayan” ve “az dindar” olan katılımcıların ahlaki olgunluk düzeylerinin, “dindar” ve “çok dindar” olan katılımcılardan daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Çocukluk dönemi • Travma
Dindarlık • Ahlaki olgunluk

A b s t r a c t

This article aims to examine the effect of childhood traumas on individuals' levels of moral maturity through a multidimensional framework. The research sample consists of 352 participants residing in Isparta, Türkiye, all of whom voluntarily participated in the study. Demographic data were collected via a Personal Information Form developed by the researcher. Childhood trauma levels were assessed using the validated and reliable Childhood Trauma Questionnaire, while moral maturity levels were measured with the Moral Maturity Scale. The study employed descriptive and correlational survey models to capture existing patterns and analyze relationships between variables. Data were gathered through online questionnaire forms. Independent Samples t-tests were used for two-group comparisons, while one-way ANOVA was applied for comparisons across three or more groups. When parametric assumptions were met, Bonferroni post hoc tests were conducted to identify group differences. Pearson correlation analysis was used to explore the relationships between childhood trauma, moral maturity, and their subdimensions. The findings indicate that childhood trauma is significantly associated with certain demographic variables. Participants with only primary education reported higher trauma scores than those with higher levels of education. Individuals whose parents were divorced exhibited more trauma than those from intact families. Likewise, respondents who identified as "non-religious" or "slightly religious" reported significantly higher trauma levels than those identifying as "religious" or "highly religious." However, it was found that the gender variable did not have a statistically significant effect on childhood traumas. In contrast, findings related to moral maturity levels varied across different demographic variables. It was observed that gender and parental marital status had no significant impact on individuals' levels of moral maturity. Comparisons based on educational background revealed that individuals with only a primary school education had lower levels of moral maturity than those who had completed secondary school, high school, associate, undergraduate, or postgraduate education. Regarding perceived religiosity, it was concluded that participants who identified as "non-religious" or "slightly religious" exhibited lower levels of moral maturity compared to those who identified as "religious" or "very religious."

K e y w o r d s

Psychology of religion • Childhood • Trauma
Religiosity • Moral maturity

Giriş

Çocukluk çağı travmaları, bireyin hayatında bazen olumlu etkiler bırakmakla birlikte genellikle olumsuz etkiler bırakmaktadır (Duman, 2019; Akcan, 2018). Bu etkiler çoğunlukla psikolojik rahatsızlıklardır. Çocukluk çağı travmaları yaşamış bireyin çok sayıda psikolojik rahatsızlık yaşama ihtimali vardır. Bu rahatsızlıklar, hafif görünen stres tepkilerinden, intihar gibi ciddi sonuçlara yol açabilen derin psikolojik çöküntülere kadar geniş bir yelpazede yer alabilmektedir (Güleç vd., 2012).

Çocukluk çağı travmalarının yaşanmaması noktasında kimlerin çocukluk çağı travmalarını yaşama ihtimalinin daha yüksek olduğunu bilmek ve çocukluk çağı travmalarının ciddi sonuçlar doğurabileceğini kanıtlamak için öncelikle bilimsel araştırmalar yapmak oldukça önemlidir. Çocukluk çağı travmalarının bireyde nasıl etkiler bırakabileceği üzerine daha önce çeşitli bilimsel araştırmalar yapılmıştır (Çimen, 2020; Kardaş & Tanhan, 2018). Yapılan bu araştırmalar konunun ne kadar karmaşık ve çok boyutlu olabileceğini kanıtlar niteliktedir.

Bu çalışmada, konuya katkı sağlamak amacıyla çocukluk çağı travmalarının ahlaki olgunluk düzeyine etkisi ampirik olarak incelenecektir. Bir etki varsa bu etkinin yönü de bu araştırmanın konusu olacaktır. Elde edilen sonuçlar konuyla ilgili yapılmış daha önceki araştırmalarla karşılaştırılacaktır. Bu çalışma, çocukluk çağı travmalarının ahlaki olgunluk üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışma, ahlaki olgunluğun sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal bir araştırma alanı olarak ele alınması gerektiğini vurgulayacaktır.

a. Kavramsal Çerçeve

a.a. Travma

“Travma” kelimesinin kökeni Yunanca, Sanskritçe ve Persçedeki “tere” sözcüğüne uzanmaktadır. M.Ö. 1500'lü yıllara dayanan bu köken “açık delik, yara” anlamına gelmektedir. Bu mana zamanla vücuttaki herhangi bir açıklık ya da bir bütünlükteki kırılmayı ifade etmek için de kullanılmıştır. Bu nedenle travma, sadece fiziksel bir yaralanmayı değil aynı zamanda psikolojik bir bütünlüğün bozulmasını da ifade etmeye başlamıştır. Psikolojik bir terim olarak travma, bireyin fiziksel veya psikolojik bütünlüğünü ciddi şekilde tehdit eden, beklenmedik ve kontrol edilemeyen bir olay veya olaylar silsilesi olarak tanımlanabilir. Bu olağandışı durumlar, bireyin mevcut baş etme mekanizmalarının yetersiz kalmasına yol açabilmekte ve bireyde kalıcı psikolojik, duygusal ve davranışsal sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Duman, 2019: 179; Akcan, 2018).

Travmalar, bireyde ve bireyin hayata bakışında olumsuz durumlar meydana getirebilmektedir. Travmadan sonra yaşanabilecek olumsuz durumlar hem fiziksel hem de psikolojik olabilir. Travmadan sonra yaşanabilecek bazı negatif psikolojik durumlar şunlardır: Stres, stres bozukluğu, depresyon, anksiyete, umutsuzluk, alkol ve madde bağımlılığı. Ancak her travmanın olumsuz etki bırakacağını söylemek de doğru değildir. Travmalar bazı zamanlarda olumlu etkiler de bırakabilmektedir. Bu duruma travma sonrası büyüme, gelişme ve büyüme gibi isimler verilmektedir (Özgen & Aydın, 1999; Duman, 2019: 179; Çimen, 2020; Kardaş & Tanhan, 2018; Akcan, 2018).

Geçmişte travma kavramı, ağırlıklı olarak fiziksel yaralanmalarla sınırlı tutulurken, psikolojik travmanın varlığı ve etkileri göz ardı edilmekteydi. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrası savaşa katılan askerlerin (fiziksel yara almamalarına rağmen) sergilediği beklenmedik psikolojik tepkiler, psikolojik travmanın varlığına dair ilk ciddi şüpheleri uyandırmış olsa da o zamanlar bu alanda kapsamlı bilimsel çalışmalar yapılmamıştır. Daha sonraları yaşanan Vietnam savaşı psikolojik travmanın araştırılması için bir fırsat doğurmuştur. Savaş gazileri bir dernek kurmuş ve savaşa katılan askerlerin yaşadığı psikolojik rahatsızlıkların görülmesi için çaba sarf etmiştir. Aynı zamanda 1970'lerde kadınlar, sürekli olarak tecavüze maruz kalmalarının göz ardı edilmesine karşı çıkarak Amerika'da kadın hareketi başlatmışlardır. Vietnam savaş gazilerinin ve Amerikan kadın hareketinin bu çabaları psikolojik travmanın bilimsel olarak araştırılmasına ve 1980 yılında kabul edilmesine kapı aralamıştır (Özen, 2017).

a.b. Çocukluk Çağı Travmaları

Çocukluk çağı travmaları, beş istismar türüne verilen ortak isimdir. Bunlar fiziksel istismar, duygusal istismar, cinsel istismar, fiziksel ihmal ve duygusal ihmaldir. Çocukluk çağı travmaları, 18 yaşından önce yaşanan istismar veya ihmallerden kaynaklanmaktadır. 18 yaş altındaki bireyin uğradığı fiziksel, duygusal, zihinsel ve toplumsal gelişimlerini zedeleyici her tür davranışa istismar denmektedir. 18 yaş altındaki bireyin beslenme, bakım, gözetim, eğitim gibi ihtiyaçlarının karşılanmamasına ise ihmal denilmektedir (Yöyen, 2017: 268).

Cinsel istismar, cinsel gelişimini tamamlamamış çocuğun bir yetişkin tarafından güç kullanılarak, tehditle veya kandırma yolu ile cinsel obje olarak kullanılmasıdır (Aktepe, 2009: 97). Fiziksel istismar, çocuğa kasten fiziksel bir zararda bulunmakken, duygusal istismar onun duygularını zedeleyecek davranışlarda bulunmaktır. Fiziksel ihmal, çocuğu beslenme

ve giyinme gibi konularda ihmal etmektir. Duygusal ihmal ise çocuğa ilgi ve sevgi göstermemektir (Yöyen, 2017: 268).

Çocuk bu istismar ve ihmallerden birine veya birkaçına maruz kaldığında sayısız hastalıkla karşı karşıya kalması muhtemeldir. Örneğin cinsel istismara uğramış bir çocukta ‘anksiyete bozuklukları, uyku bozuklukları, kabuslar, dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu, uyurgezerlik, depresyon, benlik saygısında zedelenme, yeme bozuklukları ve cinsel işlev bozukluğu’ gibi sıkıntılar ortaya çıkabilir (Güleç vd., 2012: 123-125).

Çocuğun istismar edildiği bilgisine ve istismarların nedenine çoğu defa ulaşmak mümkün olmamaktadır. Çocuk; mağduriyet, suçluluk ve utanç gibi nedenlerden dolayı maruz kaldığı şiddeti kimseye söyleyememekte ve yardım isteyememektedir. Bunun sonucunda istismar edilmeye devam etmektedir. Örneğin cinsel istismara uğrayanların sadece %15’i istismara uğradıklarını bildirmektedirler (Aktepe, 2009: 98-99).

a.c. Ahlaki Olgunluk

Ahlaki olgunluk kavramı, araştırmacılar tarafından çeşitli açılardan ele alındığından literatürde ortak bir tanım üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Bu durum ahlak ve olgunluk kavramlarının ayrı ayrı tanımlanarak daha net bir çerçeve oluşturulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ahlak kelime olarak daha çok neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirlemek için kullanılmaktadır. Örneğin “Hırsızlık ahlaksızlıktır.” denildiğinde hırsızlığın yanlış olduğu vurgulanmaktadır. “Yardımseverlik, ahlaka uygun bir davranıştır.” denildiğinde ise yardımseverliğin doğru bir davranış olduğu belirtilmektedir. Ahlak terim olarak ise “*felsefî, dini, kültürel ve sosyal bağlamda insanların davranışlarında yanlış veya doğrunun belirlenmesinde kabul edilen yargı, ilkeler sistemi veya inancı için kullanılmaktadır*”. Ahlakı sistematik bir şekilde inceleyen felsefe dalına ise “etik” denir (Apaydın, 2016: 10-11).

Olgunluk ise bir şeyin kemal hale gelmesidir. Psikolojik bir terim olarak olgunluk, toplumsal açıdan kabul edilen cinsel, zihinsel ve duygusal bir bütünlüğe varma evresidir. Bu, kişinin psikolojik ve fizyolojik olarak kemale ermesi demektir. Her iki yönden bir tanesinin eksik olması durumunda kemalin sağlanmadığı anlamına gelmektedir. Ancak ahlaki olgunlukta daha çok kişinin içsel yönü ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda ahlaki olgunluk şu şekilde tanımlanabilir: “*Ahlaki olgunluk, kişinin ahlaki davranışın ortaya çıkış sürecinde rol oynayan akli, duygusal ve davranışa dönük becerileri bir bütünlük içerisinde geliştirerek, benimsenen ahlak anlayışına en üst düzeyde uygun tavır geliştireceği bir yetkinleşme sürecidir*” (Tekin, 2017: 2290-2291).

Sonuç olarak ahlaki olgunluğun; kişinin karmaşık ahlaki durumlarda bilişsel, davranışsal, duygusal, sosyal ve kültürel olarak ahlaki ilkeleri en iyi şekilde uygulayabilme becerisi olduğu ifade edilebilir.

b. Yöntem

Çocukluk çağı travmalarının ahlaki olgunluk düzeyleri üzerindeki etkilerini incelemek için hazırlanan bu araştırmada, nicel bir metodoloji kullanılarak ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Çalışmada araştırılacak temel soru, katılımcıların çocukluk dönemlerinde yaşadıkları travmatik deneyimler ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında pozitif veya negatif yönde bir ilişki olup olmadığının belirlenmesidir.

b.a. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Isparta ili oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise söz konusu ilde ikamet etmekte olan ve farklı sosyodemografik özelliklere sahip (cinsiyet, eğitim durumu, çocukluk çağında anne-baba birlikteliği ve algılanan dindarlık), tesadüfi örneklem metoduyla belirlenen toplamda 352 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların 191'i (%54,3) kadın, 161'i (%45,7) ise erkektir.

b.b. Problem ve Hipotezler

Dünyanın daha yaşanabilir bir yer olması için elbette toplumun ahlaki bireylerden oluşması gerekmektedir. Bu bağlamda bireylerin ahlaki olarak yetiştirilmesi için ahlaki olgunluğu etkileyebilecek faktörlerin bilimsel olarak belirlenmesi önemlidir. Bu çalışmadaki amaç, Isparta ili örneğinde çocukluk çağı travmalarının ahlaki olgunluk düzeyine etkisini net bir şekilde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda bu soruna cevap bulabilmek için araştırmada ele alınan problem şudur:

“Katılımcıların çocukluk çağı travmaları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?”

Araştırmanın probleminden hareketle test edilen hipotezler ise şunlardır:

- Katılımcıların çocukluk çağı travmaları cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Katılımcıların çocukluk çağı travmaları eğitim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Katılımcıların çocukluk çağı travmaları anne-baba birlikteliği değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.

- Katılımcıların çocukluk çağı travmaları algılanan dindarlık değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri eğitim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri anne-baba birlikteliği değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri algılanan dindarlık değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.
- Katılımcıların çocukluk çağı travmaları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Katılımcıların çocukluk çağı travmaları arttıkça ahlaki olgunluk düzeyleri düşmektedir.

b.c. Veri Toplama Araçları

Çalışmadaki veriler anket yoluyla elde edilmiştir. Araştırmaya katılım, katılımcılara özel olarak hazırlanmış çevrimiçi anket formu (Google Forms) aracılığıyla sağlanmıştır. Bu yöntem ile katılımcılar araştırmaya internetin olduğu her yerde kolayca erişebilmişlerdir. Katılımcıların çocukluk çağı düzeylerinin tespiti için Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeği, ahlaki olgunluk düzeylerinin tespiti için de Ahlaki Olgunluk Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının geniş açıklanması şu şekildedir:

(i)-*Kişisel Bilgi Formu*: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Katılımcıların demografik değişkenlerinin (cinsiyet, eğitim durumu, çocukluk döneminde anne-baba birlikteliği ve algılanan dindarlık) tespiti için kullanılmıştır.

(ii)-*Çocukluk Çağı Travma Ölçeği*: Katılımcıların çocukluk çağı travmalarını tespit etmek için kullanılmıştır. Ölçek Bernstein vd. (1994) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin ilk hali 53 maddeden oluşmakta olup sonradan 28 maddeye düşürülmüştür. Ölçeğin Türkçeye uyarlamasının, geçerlik ve güvenirlik çalışması Şar vd. (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek, çocuk istismarının beş farklı alt boyutunu ölçmek üzere tasarlanmıştır. Bu alt boyutlar ve ilgili madde numaraları şöyledir: Duygusal (emosyonel) istismar 3,8,14,18,25 numaralı maddelerle, fiziksel istismar 9,11,12,15,17 numaralı maddelerle, fiziksel ihmal 1,2,4,6,26 numaralı maddelerle, duygusal (emosyonel) ihmal 5,7,13,19,28 numaralı madde-

lerle, cinsel istismar 20,21,23,24,27 numaralı maddelerle değerlendirilmektedir. 10,16 ve 22. maddeler ise travmanın inkarını ölçmektedir (Şar vd., 2012).

(iii)-*Ahlaki Olgunluk Ölçeği*: Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeylerini değerlendirmek için kullanılmıştır. Ölçeğin geliştirilmesi, geçerlik ve güvenirliği Ay (2020) tarafından yapılmıştır. Ölçek beşli Likert tipi şeklinde tasarlanmış olup 17 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır.

b.d. Verilerin Toplanması ve Analizi

İstatistiksel analizde SPSS 25.0 programı tercih edilmiştir. Analizlerde tanımlayıcı istatistikler frekans (n), yüzde (%), ortalama (X), standart sapma (SS), minimum ve maksimum değerler olarak belirtilmiştir.

Ahlaki Olgunluk ve Çocukluk Çağı Travmalarının normal dağılım hipotezine uyup uymadığı çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmak suretiyle tespit edilmiş ve parametrik test yöntemleri tercih edilmiştir.

Kişisel bilgilerine göre değişkenlerin grup puanlarının farklılaşma durumu incelenirken normal dağılım varsayımını gösteren değişkenlerin iki grup karşılaştırmalarında “Bağımsız Örneklem t Testi” üç ve üzeri grup karşılaştırmalarında “ANOVA” kullanılmıştır.

Parametrik testlerin kullanılmasından grup farkı için Post Hoc Testi yapılmış ve grup ortalamaları parametrik çoklu karşılaştırma testi olan Bonferroni metoduyla incelenmiştir.

Ahlaki Olgunluk ve Çocukluk Çağı Travmaları ve alt boyutlarının arasındaki ilişki incelenirken parametrik test yöntemlerinden “Pearson Korelasyon” analizi tercih edilmiştir. Ayrıca ulaşılan bütün sonuçlarda istatistiki anlamlılık $p < 0,05$ seviyesinde değerlendirilmiştir.

b.e. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Örneklemin sosyo demografik özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo-1:
Örneklemin sosyo-demografik özellikleri

SDÖ	Alt Kategori	n	%
Cinsiyet	Kadın	191	54,3
	Erkek	161	45,7
Eğitim Durumu	İlköğretim	34	9,7
	Lise	41	11,6
	Ön lisans	48	13,6
	Lisans	211	59,9
	Lisansüstü	18	5,1

Çocukluk Döneminde Anne-Baba Birlikteliği	Anne-baba birlikte	318	90,3
	Anne-baba ayrı (boşanmış)	19	5,4
	Ölüm nedeniyle ebeveyn kaybı	15	4,3
Algılanan Dindarlık Düzeyi	Dindar değil	21	6,0
	Az dindar	68	19,3
	Dindar	233	66,2
	Çok dindar	30	8,5

Tablo-1'deki araştırmaya katılan 352 kişinin demografik dağılımı incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun kadın (%54,3) olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi dağılımında ise katılımcıların büyük çoğunluğunu (%59,9) lisans mezunları oluşturmaktadır; ilköğretim (%9,7), lise (%11,6), ön lisans (%13,6) ve lisansüstü (%5,1) eğitim seviyelerindeki bireylerin oranı ise daha düşüktür. Çocukluk döneminde anne-baba birlikteliği değişkeninde katılımcıların %90,3'ü anne ve babasıyla birlikte yaşamışken, %5,4'ü boşanmış ebeveynlere ve %4,3'ü ebeveyn kaybına sahiptir. Son olarak; algılanan dindarlık düzeyi dağılımında katılımcıların %66,2'si kendisini “dindar” olarak tanımlarken, %19,3'ü “az dindar”, %8,5'i “çok dindar” ve %6'sı ise “dindar değil” olarak tanımlamaktadır.

c. Bulgular

Makalenin bu bölümünde ise araştırmada elde edilen nicel bulgular sunulmuştur.

c.a. Örneklemin Çocukluk Çağı Travma Düzeyleri

Tablo-2'de örneklemin Çocukluk Çağı Travmalar Ölçeğinden elde ettiği puanlar sunulmuştur.

Tablo-2:

Örneklemin Çocukluk Çağı Travmalar Ölçeği puanları					
Ölçek	n	Min	Max	Ort	SS
Çocukluk Çağı Travmaları	352	25,00	101,00	37,52	11,32
Cinsel istismar	352	5,00	24,00	5,57	2,11
Fiziksel istismar	352	5,00	25,00	5,87	2,31
Duygusal ihmal	352	5,00	25,00	11,12	4,81
Duygusal istismar	352	5,00	25,00	7,38	3,49
Fiziksel ihmal	352	5,00	21,00	7,58	2,83

Tablo-2, araştırma kapsamında değerlendirilen değişkenlere yönelik betimsel analiz sonuçlarını sunmaktadır. Toplam 352 katılımcı üzerinden elde edilen verilere göre: Çocukluk Çağı Travmaları Ölçeğinde minimum puan 25,00 ve maksimum puan 101,00 arasında değişirken ortalama puan 37,52 ve standart sapma 11,32'dir. Bu sonuç, katılımcıların

çocukluk dönemlerinde yaşadıkları travmaların çeşitliliğini ve genel olarak düşük bir travma düzeyi sergilediklerini göstermektedir. Cinsel istismar için minimum puan 5,00 ve maksimum puan 24,00 olup, ortalama puan 5,57 ve standart sapma 2,11'dir. Bu, katılımcıların cinsel istismar düzeyinin oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Fiziksel istismar ölçeğinde minimum puan 5,00 ve maksimum puan 25,00'dir. Ortalama puan 5,87 ve standart sapma 2,31 olarak belirlenmiştir. Bu da fiziksel istismar düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Duygusal ihmal için minimum puan 5,00 ve maksimum puan 25,00 iken ortalama puan 11,12 ve standart sapma 4,81 olarak tespit edilmiştir. Duygusal ihmal düzeyinin katılımcılar arasında değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Duygusal istismar ölçeğinde minimum puan 5,00 ve maksimum puan 25,00 olup ortalama puan 7,38 ve standart sapma 3,49'dur. Bu, duygusal istismar düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Son olarak, fiziksel ihmal için minimum puan 5,00 ve maksimum puan 21,00 iken ortalama puan 7,58 ve standart sapma 2,83 olarak belirlenmiştir. Fiziksel ihmal düzeyinin de düşük seviyelerde olduğu gözlemlenmektedir.

Bu sonuçlar, çocukluk çağı travmaları ve istismar türlerinin genelde düşük seviyelerde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, bireylerin çocukluk dönemlerinde yaşadıkları olumsuz deneyimlerin az olduğunu göstermektedir.

c.b. Örneklemin Ahlaki Olgunluk Düzeyleri

Tablo-3'te örneklemin Ahlaki Olgunluk Ölçeğinden elde ettiği puanlar sunulmuştur.

Tablo-3:
Örneklemin Ahlaki Olgunluk Ölçeği puanları

Ölçek	n	Min	Max	Ort	SS
Ahlaki Olgunluk	352	43,00	85,00	76,51	7,67

Araştırmanın değişkenlerinden Ahlaki Olgunluk Ölçeğine yönelik tanımlayıcı istatistikler Tablo 12'de verilmiştir. 352 katılımcı üzerinden yapılan ölçümlerde, ahlaki olgunluk puanlarının minimum 43,00 ve maksimum 85,00 olduğu; ortalamanın 76,51 ve standart sapmanın (SS) 7,67 olduğu görülmektedir.

Bu değerler, katılımcıların genel olarak yüksek bir ahlaki olgunluk düzeyine sahip olduğunu ve puan dağılımının oldukça dar bir aralıkta yoğunlaştığını göstermektedir.

c.c. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Çocukluk Çağı Travmaları

Tablo-4'te Çocukluk çağı travmaları genel ortalama ve alt boyutları-
nın örneklemin sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşmasını gös-
teren sonuçlar bulunmaktadır.

Tablo-4:
Sosyo-demografik değişkenlere göre çocukluk çağı travmaları

SDD		ÇÇT	Cinsel istismar	Fiziksel istismar	Duygusal ihmal	Duygusal istismar	Fiziksel ihmal
	n	X (Ss)	X (Ss)	X (Ss)	X (Ss)	X (Ss)	X (Ss)
Cinsiyet							
Kadın	191	38,20 (12,82)	5,74 (2,56)	5,91 (2,56)	11,46 (5,40)	7,63 (3,86)	7,47 (3,08)
Erkek	161	36,71 (9,22)	5,38 (1,37)	5,82 (1,98)	10,71 (4,00)	7,08 (2,97)	7,71 (2,50)
Test/p		1,236 / 0,217	1,598 / 0,111	0,347/ 0,729	1,451 / 0,148	1,485 / 0,139	-0,820/ 0,413
Eğitim							
İlköğretim ^a	34	46,21 (16,79)	5,00 (0,00)	6,79 (4,19)	15,71 (7,00)	7,88 (4,28)	10,82 (4,25)
Lise ^b	41	36,02 (8,47)	5,29 (1,47)	5,41 (1,45)	11,10 (4,24)	6,46 (2,50)	7,76 (3,00)
Ön lisans ^c	48	35,21 (8,43)	5,10 (0,52)	5,81 (2,23)	10,25 (3,82)	6,65 (2,54)	7,40 (1,97)
Lisans ^d	211	36,96 (10,63)	5,83 (2,57)	5,80 (2,03)	10,62 (4,37)	7,64 (3,56)	7,06 (2,27)
Lisansüstü ^e	18	37,28 (12,78)	5,56 (1,34)	6,06 (1,95)	10,67 (4,19)	7,39 (4,58)	7,61 (3,18)
Test		6,155/ , 000	2,216/ , 067	1,862/ , 117	9,559/ , 000	1,736/ , 142	15,14/ , 000
Grup Farkı		a > b, c, d, e			a > b, c, d, e		a > b, c, d, e
Ebeveyn Birlikteliği							
Birlikte ^a	318	36,76 (10,44)	5,50 (1,89)	5,56 (2,20)	10,59 (4,46)	6,38 (2,56)	7,19 (3,24)
Ayrı ^b	19	46,42 (14,22)	6,32 (3,50)	6,68 (2,68)	13,84 (6,12)	8,73 (4,22)	8,78 (4,43)
Birisi Vefat ^c	15	42,33 (18,47)	6,13 (3,64)	5,80 (2,86)	12,00 (5,60)	6,87 (3,68)	7,00 (4,31)
Test		8,269/ , 00	1,896/ , 152	3,278/ , 038	6,558/ 0,002	7,651/ 0,001	10,574/ 0,000
Grup Farkı		b > a		b > a	b > a	b > a	b > a
Dindarlık Algısı							
Dindar değil ^a	21	44,29 (13,09)	8,00 (5,38)	6,43 (2,84)	12,95 (4,72)	9,29 (4,38)	7,62 (2,20)
Az dindar ^b	68	40,75 (11,25)	5,74 (1,86)	6,06 (2,29)	12,69 (4,98)	8,18 (3,50)	8,09 (2,88)
Dindar ^c	233	36,25 (10,83)	5,07 (2,09)	5,74 (2,27)	10,61 (4,66)	7,09 (3,43)	7,46 (2,87)
Çok Dindar ^d	30	35,30 (11,30)	3,60 (1,80)	6,03 (2,24)	10,23 (4,80)	6,53 (2,43)	7,33 (2,78)
Test		5,941/ , 001	11,539/ , 000	,863/ ,460	4,790/ ,003	4,553/ ,004	,951/ ,416
Grup Farkı		a,b > c,d	a > b,c,d			a > c,d	

Tablo-4'e bakıldığında örneklemin cinsiyeti ile çocukluk çağı travmaları dahil olmak üzere tüm alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı bir

fark bulunmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Buna göre, araştırma öncesinde öngörülen “Katılımcıların çocukluk çağı travmaları cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.” hipotezi doğrulanmamıştır.

Katılımcıların eğitim durumu ile cinsel istismar ve duygusal istismar düzeyinde anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$). Çocukluk çağı travmaları açısından, ilköğretim mezunlarının ortalama puanı 46,21 ($SS = 11,93$) ile diğer gruplara göre daha yüksek bulunmuştur. $F = 6,155$ ve $p < 0,001$ değerleri, ilköğretim düzeyinin çocukluk çağı travmaları üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Cinsel istismar düzeyinde, $F = 2,216$ ve $p = 0,067$ bulunmuştur, ancak bu değerler istatistiksel olarak anlamlı değildir. Fiziksel istismar açısından, $F = 1,862$ ve $p = 0,117$ değerleri ile yine anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Duygusal ihmal düzeyinde, ilköğretim mezunu katılımcıların ortalama puanı 14,41 ($SS = 2,89$) diğer gruplara göre daha yüksektir. $F = 9,559$ ve $p < 0,001$ bulunmuştur, bu da ilköğretim düzeyinin duygusal ihmal üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre, araştırma öncesinde öngörülen “Katılımcıların çocukluk çağı travmaları eğitim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.” hipotezi doğrulanmıştır.

Ayrılmış ebeveynlere sahip bireylerin çocukluk çağı travmaları ortalaması ($Ort = 46,42$, $SS = 14,22$), birlikte yaşayan ebeveynlere sahip bireylerden ($Ort = 36,76$, $SS = 10,44$) anlamlı derecede yüksektir ($F = 8,269$, $p < 0,001$). Cinsel istismar alt boyutunda gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Fiziksel istismar puanları, ayrılmış ebeveynlere sahip bireylerde ($Ort = 6,68$, $SS = 2,68$) birlikte olanlara ($Ort = 5,56$, $SS = 2,20$) göre anlamlı olarak daha yüksektir ($F = 3,278$, $p = 0,038$). Duygusal ihmal açısından da ayrılmış ebeveynlere sahip bireylerin puanları ($Ort = 13,84$, $SS = 6,12$), birlikte olanlardan ($Ort = 10,59$, $SS = 4,46$) anlamlı derecede yüksektir ($F = 6,558$, $p = 0,002$). Duygusal istismar değişkeninde ise ayrılmış ebeveynlere sahip bireylerin ortalaması ($Ort = 8,73$, $SS = 4,22$), birlikte olanlardan ($Ort = 7,18$, $SS = 3,23$) anlamlı derecede yüksektir ($F = 7,651$, $p = 0,001$). Fiziksel ihmalde, ebeveyn kaybı yaşayan bireylerin ortalaması ($Ort = 7,00$, $SS = 4,31$), birlikte olanlardan ($Ort = 7,19$, $SS = 3,24$) daha yüksektir ($F = 10,574$, $p = 0,000$). Elde edilen bulgulara göre, araştırma öncesinde öngörülen “Katılımcıların çocukluk çağı travmaları anne-baba birlikteliği değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.” hipotezi doğrulanmıştır.

Dindarlık algısında dindar olmayan bireylerin ($Ort = 44,29$, $SS = 13,09$) ve az dindar olan bireylerin çocukluk çağı travma puanları ($Ort = 40,75$, $SS = 11,25$), dindar ($Ort = 36,25$, $SS = 10,83$) ve çok dindar

(Ort = 35,30, SS = 11,30) bireylerden anlamlı derecede yüksektir ($F = 5,941$, $p < 0,001$). Cinsel istismar puanlarında da dindar olmayan bireylerin ortalaması (Ort = 8,00, SS = 5,38), dindar (Ort = 5,36, SS = 1,61), az dindar (Ort = 5,74, SS = 1,86) ve çok dindar (Ort = 5,17, SS = 0,53) bireylerden anlamlı bir şekilde yüksektir ($F = 11,539$, $p < 0,001$). Duygusal ihmal puanlarında dindar olmayan bireylerin ortalaması (Ort = 12,95, SS = 4,72), diğer gruplardan anlamlı olarak yüksektir ($F = 4,790$, $p < 0,001$). Duygusal istismar puanlarında dindar olmayan bireylerin ortalaması (Ort = 9,29, SS = 4,38), dindar (Ort = 7,09, SS = 3,43) ve çok dindar bireylerden (Ort = 6,53, SS = 2,43) anlamlı şekilde yüksektir ($F = 4,553$, $p < 0,001$). Elde edilen sonuçlar neticesinde, araştırma öncesinde öngörülen “Katılımcıların çocukluk çağı travmaları algılanan dindarlık değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.” Hipotezi doğrulanmıştır.

c.d. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Ahlaki Olgunluk

Tablo-5’te ahlaki olgunluğun genel ortalama ve alt boyutlarının örneklemin sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşmasını gösteren sonuçlar sunulmuştur.

Tablo-5:

Sosyo-demografik değişkenlere göre ahlaki olgunluk		
SDD		Ahlaki Olgunluk
	n	X (Ss)
Cinsiyet		
Kadın	191	76,12 ± 7,80
Erkek	161	76,98 ± 7,51
Test/p		-1,048/0,295
Eğitim		
İlköğretim ^a	34	71,53 ± 12,14
Lise ^b	41	76,73 ± 6,47
Ön lisans ^c	48	78,08 ± 5,66
Lisans ^d	211	76,68 ± 7,19
Lisansüstü ^e	18	79,17 ± 6,16
Test		4,873/0,001
Grup Farkı		b, c, d, e > a
Ebeveyn Birlikteliği		
Birlikte ^a	318	76,70 ± 7,53
Ayrı ^b	19	73,68 ± 8,23
Birisi Vefat ^c	15	76,00 ± 9,49
Test		1,426, 0,242
Dindarlık Algısı		
Dindar değil ^a	21	73,24 ± 7,93
Az dindar ^b	68	72,51 ± 9,16
Dindar ^c	233	77,38 ± 6,87

Çok Dindar ^d	30	81,10 ± 4,84
Test		13,264/0,000
Grup Farkı		c, d > a, b

Tablo-5'te örneklemin çeşitli demografik özelliklerine göre ahlaki olgunluk düzeyleri incelenmiştir.

Cinsiyet değişkenine göre yapılan analizde, kadın katılımcıların ortalama puanı 76,12 (SS = 7,80), erkek katılımcıların ortalama puanı ise 76,98 (SS = 7,51) olarak belirlenmiştir. T-testi sonucunda $t = -1,048$ ve $p = 0,295$ değerleri bulunmuş, bu da cinsiyetler arasında ahlaki olgunluk düzeyinde anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuçlara göre araştırma öncesinde öngörülen “Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Eğitim düzeyine göre yapılan analizde, farklı eğitim grupları arasında ahlaki olgunluk düzeyinde anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($F = 4,873$, $p = 0,001$). İlköğretim düzeyindeki katılımcıların ortalama puanı 71,53 (SS = 12,14) iken, lise (76,73 ± 6,47), ön lisans (78,08 ± 5,66), lisans (76,68 ± 7,19) ve lisansüstü (79,17 ± 6,16) grupları bu seviyeden anlamlı olarak daha yüksektir. Bu neticeye göre araştırma öncesinde öngörülen “Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri eğitim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Anne-baba birliktelik durumuna göre yapılan analizde, ahlaki olgunluk puanları açısından gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($F = 1,426$, $p = 0,242$). Anne-babası birlikte olanların ortalama puanı 76,70 (SS = 7,53), boşanmış olanların 73,68 (SS = 8,23) ve ebeveyn kaybı yaşayanların 76,00 (SS = 9,49) olarak belirlenmiştir. Bu sonuca göre araştırmada test edilen “Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri anne-baba birlikteliği değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.” hipotezi kabul edilmemiştir.

Son olarak, dindarlık algısının ahlaki olgunluk üzerindeki etkisi incelendiğinde, ANOVA analizi sonuçlarına göre ($F = 13,264$, $p = 0,000$) dindarlık düzeylerinin ahlaki olgunluk puanları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. “Dindar değil” (73,24 ± 7,93) ve “az dindar” (72,51 ± 9,16) gruplarının ahlaki olgunluk puanları, “dindar” (77,38 ± 6,87) ve “çok dindar” (81,10 ± 4,84) gruplarına göre anlamlı derecede daha düşüktür. Bu sonuçlar, dindarlık algısı yükseldikçe ahlaki olgunluk düzeyinin de yükseldiğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre, araştırmada test edilen “Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri algılanan dindarlık değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşır.” hipotezi doğrulanmıştır.

c.e. Çocukluk Çağı Travmaları ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişki

Makalenin bu kısmında ise ahlaki olgunluk ve çocukluk çağı travmaları arasındaki ilişki, parametrik test yöntemlerinden “Pearson Korelasyon Analizi” ile incelenmiştir. İstatistiki anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ seviyesinde değerlendirilmiştir. Korelasyon katsayısının değerlendirme ölçütleri şöyledir: “ $0.00 = r_p$ ise ilişki yoktur.” “ $0.00 < r_p < 0.29$ ise düşük düzeyde ilişki vardır.” “ $0.30 < r_p < 0.69$ ise orta düzeyde ilişki vardır.” “ $0.70 < r_p < 0.99$ ise yüksek düzeyde ilişki vardır.” “ $1.00 = r_p$ ise mükemmel ilişki vardır” (Köklü ve diğerleri, 2006).

Tablo-6:

Çocukluk çağı travmaları ile ahlaki olgunluk arasındaki ilişki
(pearson korelasyon analizi)

Değişkenler	Ahlaki Olgunluk
Çocukluk çağı travmaları	r_p -,442** p ,000
Cinsel istismar	r_p -,107* p ,045
Fiziksel istismar	r_p -,214** p ,000
Duygusal ihmal	r_p -,464** p ,000
Duygusal istismar	r_p -,225** p ,000
Fiziksel ihmal	r_p -,448** p ,000

Tablo-6, çocukluk çağı travmaları ile ahlaki olgunluk arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson korelasyon analizi sonuçlarını sunmaktadır. Araştırmaya katılan toplam 352 kişi üzerinden elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Çocukluk çağı travmaları ile ahlaki olgunluk arasında -0,442 düzeyinde negatif bir korelasyon bulunmaktadır ($p = 0,000$). Bu, çocukluk çağı travmalarının artmasıyla ahlaki olgunluğun azalacağını göstermektedir. Cinsel istismar ile ahlaki olgunluk arasındaki korelasyon -0,107 olarak bulunmuştur ($p = 0,045$). Bu, cinsel istismarın artmasıyla ahlaki olgunluğun azalacağını göstermektedir. Fiziksel istismar ile ahlaki olgunluk arasındaki korelasyon -0,214 olup, bu durum da fiziksel istismarın artmasıyla ahlaki olgunluğun azalacağını göstermektedir ($p=0,000$). Duygusal ihmal ile ahlaki olgunluk arasındaki ilişki daha güçlü bir negatif korelasyona sahiptir (-0,464, $p=0,000$). Bu, duygusal ihmalin artmasıyla ahlaki olgunluğun azalacağını göstermektedir. Duygusal istismar ile ahlaki olgunluk arasındaki korelasyon -0,225 olarak bulunmuştur ($p =$

0,000), duygusal istismarın artmasıyla ahlaki olgunluğun azalacağını söylemek mümkündür. Fiziksel ihmal ile ahlaki olgunluk arasındaki negatif korelasyon değeri ise -0,448 olarak tespit edilmiştir ($p=0,000$). Bu da fiziksel ihmalin artmasıyla ahlaki olgunluğun azalacağını göstermektedir.

Genel olarak analiz sonuçları, çocukluk çağı travmalarının ve özellikle duygusal ihmal ile fiziksel ihmalin ahlaki olgunluk üzerinde belirgin bir olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir. Bu ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlı olması, çocukluk döneminde yaşanan travmaların bireylerin ahlaki gelişimlerine negatif yönde etki ettiğini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular sonucunda “katılımcıların çocukluk çağı travmaları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Katılımcıların çocukluk çağı travmaları arttıkça ahlaki olgunluk düzeyleri düşmektedir” şeklinde hazırlanan hipotez doğrulanmıştır. Araştırmada “katılımcıların çocukluk çağı travmaları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” problemine cevap aranmıştır. Eldeki sonuçlar incelendiğinde çocukluk çağı travmalarının, ahlaki olgunluk düzeyini negatif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu durum, travmatik deneyimlerin bireyin kişilik yapısı üzerindeki bozucu etkileriyle açıklanabilir. Travma yaşamış bireyler, yaşadıkları olumsuz deneyimler sonucu gelişen güvensizlik, empati eksikliği ve duygusal düzenleme güçlükleri gibi sorunlarla baş etmek durumunda kalabilmektedirler (Duman, 2019). Bu durum da bireylerin ahlaki yargılarını ve davranışlarını olumsuz yönde etkileyerek ahlaki olgunluk düzeylerinin düşmesine neden olabilmektedir.

S o n u ç

Bu araştırmanın bulguları, çocukluk çağı travmaları ile ahlaki olgunluk arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çocukluk çağı travmalarının artmasıyla ahlaki olgunluk düzeyi azalmaktadır. Bu çalışma çocukluk çağı travmaları ve ahlaki olgunluk düzeyini karşılaştıran ilk araştırma olması nedeniyle önemlidir.

Araştırmada elde edilen verilere göre örneklemin çocukluk çağı travmalarının bazı sosyo-demografik özelliklere göre değiştiği görülürken bazı sosyo-demografik özelliklere göre değişmediği görülmüştür. Buna göre çalışmanın sonuçları çocukluk çağı travmalarında, erkeklerle kadınlar arasında bir fark olmadığını göstermiştir. Peker’in (2017) çalışmasında da çocukluk çağı travmalarında cinsiyetin ortaya bir fark koymadığı sonucu elde edilmiştir. Ancak Akyl’ın (2019) yaptığı çalışmada, erkeklerin daha çok çocukluk çağı travmaları yaşadığı tespit edilmiştir.

Türkçil'in (2021) yaptığı araştırmada ise kadınların daha çok çocukluk çağı travmaları yaşadığını bulgulamıştır.

Çalışmanın bulgularına göre çocukluk çağı travmalarının eğitim durumu değişkenine göre değiştiği tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan ilkokul mezunu katılımcıların çocukluk çağı travmaları puanları; ortaokul, lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunu katılımcıların puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir. İzgi'nin (2020: 30) çalışmasında bu çalışmadaki sonuca benzer bir sonuç elde edilmiştir. İzgi'nin çalışmasında eğitim durumu lise ve altı olanların çocukluk çağı travmaları, eğitim durumu lisans ve üzeri olanlardan daha yüksek bulunmuştur. Şenocak (2023), Akyıl (2019) ve Peker'in (2017) yaptığı araştırmalarda ise çocukluk çağı travmalarının eğitim durum değişkenine göre farklılaşmadığı saptanmıştır.

Araştırmanın sonuçlarında çocukluk çağı travmalarının anne-baba birliktelik durumu değişkenine göre farklılaştığı görülmüştür. Buna göre anne-babası boşanmış olan bireylerin çocukluk çağı travmaları, anne-babası birlikte olan bireylerden anlamlı derecede daha yüksektir. Şenocak'ın (2023) araştırmasında da bu araştırmaya benzer bir şekilde anne-baba ayrı ve boşanmış olanların çocukluk çağı travmaları, anne-baba birlikte olanlarınkinden daha yüksek bulunmuştur. Alp (2019) ve Bozgun ve Pekdoğan'ın (2018) yaptığı çalışmalarda ise bu çalışmada elde edilen bulgulardan farkı bulgular elde edilmiştir. Buna göre bu iki çalışmada, anne-baba birlikteliği durumunun çocukluk çağı travmaları üzerinde bir etkiye sahip olmadığı ortaya konmuştur.

Araştırmada elde edilen verilere göre çocukluk çağı travmalarının algılanan dindarlık düzeyine göre değiştiği görülmüştür. Buna göre dindar değil ve az dindar olanların çocukluk çağı travmaları puanları, dindar ve çok dindar olanların puanlarından daha yüksektir. Bu sonuç Karaçalı ve Korkmaz'ın (2023) elde ettiği sonuçlara yakındır. Onlar çalışmasında, psikolojik iyi oluş ile dindarlık arasında zayıf düzeyde de olsa pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Türker'in (2018: 76) yaptığı araştırmada ise dindarlık ile psikolojik sağlık arasında anlamlı düzeyde bir ilişki tespit edilememiştir.

Araştırma sonucunda varılan bulgulara göre katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyinin bazı sosyo-demografik özelliklere göre değiştiği tespit edilirken bazı sosyo-demografik özelliklere göre değişmediği görülmüştür. Buna göre çalışma sonucu, ahlaki olgunluk düzeyinin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediğini ortaya çıkarmıştır. Demirci (2014: 88) ve Çakmak'ın (2021: 40) yaptığı araştırmalar bu çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Onların çalışmasında cinsiyet ile ahlaki

olgunluk arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Acuner'in (2004: 72) araştırmasında ahlaki yargının cinsiyete göre değişmediği görülmüştür. Şengün (2008: 124), Kaya (1993: 94-95) ve Kaya ve Aydın'ın (2011: 24) çalışmalarında ise kadınların ahlaki olgunluk düzeyi erkeklerinkinden daha yüksek bulunmuştur.

Çalışma bulguları neticesinde anne-baba birlikteliği değişkeninin ahlaki olgunluk düzeyi üzerinde bir etki oluşturmadığı belirlenmiştir. Yıldırım'ın (2014: 112) yaptığı çalışmada da anne-baba birlikteliği değişkeninin bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır.

Çalışma sonucunda eğitim durumunun ahlaki olgunluk düzeyini etkilediği ortaya çıkmıştır. Buna göre ilköğretim grubunda olanlar; lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü gruplarında olanlardan daha düşük bir ahlaki olgunluk düzeyine sahiptirler. Güvercin'in (2024: 179-181) araştırmasında ise X ve Y kuşaklarından olan ortaöğretim mezunlarının ahlaki olgunluk düzeylerinin, lisans mezunlarının ahlaki olgunluk düzeylerinden daha düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir. Onun çalışmasında, Z kuşağında eğitim durumunun bir farklılık ortaya çıkarmadığı görülmüştür. Yüksel'in (2012) araştırmasında ön lisans mezunu öğretmenlerin daha yüksek bir ahlaki olgunluk düzeyinde olduğu görülmüştür. Çakmak (2021) ve Köse'nin (2022) araştırma bulgularına göre ise ahlaki olgunluk düzeyi eğitim durumlarına göre değişiklik oluşturmamaktadır.

Son olarak, çalışmada algılanan dindarlık düzeyi değişkeninin ahlaki olgunluk düzeyinde farklılık ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Buna göre dindar değil ve az dindar olanlar, dindar ve çok dindar olanlardan daha düşük bir ahlaki olgunluk düzeyine sahiptirler. Başka bir ifade ile dindarlık düzeyi yükseldikçe ahlaki olgunluk düzeyi de yükselmektedir. Çakmak'ın (2021) çalışmasına göre de bu çalışmadaki gibi dindarlık düzeyi yükseldikçe ahlaki olgunluk düzeyi de yükselmektedir. Aynı şekilde Kaya ve Aydın'ın (2011: 34-36) yaptıkları çalışmada da dini inanç düzeyi yükseldikçe ahlaki olgunluk düzeyinin yükseldiği tespit edilmiştir. Ancak Tolunay'ın (2001) yaptığı çalışmada, ahlaki yargı ile dindarlık arasında bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Acuner (2004: 120-121) de algılanan dindarlığın ahlaki yargı üzerinde bir etkisi olmadığını tespit etmiştir.

Ayrıca çalışmada elde edilen yukarıdaki verilere göre aşağıdaki şu önerilerde bulunulabilir:

1. Çocukluk çağı travmalarının önlenmesi için devlet kurumlarının çocukları koruma hizmetleri artırılmalı ve çocukluk çağı travmalarına sebep olan faktörlerin tespiti için bilimsel araştırmalar yapılmalıdır.

2. Çocukluk çağı travmaları ve bunların etkileri okullarda öğretilmeli ve öğretmenlerle öğrencilerde farkındalık oluşturulmalıdır.

3. Toplumda çocukluk çağı travmalarının uzun vadeli etkileri ve ahlaki gelişim üzerindeki muhtemel sonuçları konusunda farkındalık artırmaya yönelik çalışmalar artırılmalıdır.

Beyanlar ve Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 26.03.2024 tarihli ve E-87432956-050.99-719080 sayılı kararı ile etik ilkelere ve insan haklarına uygun bulunmuştur.

This study was approved as ethically appropriate by the Ethics Committee for Social and Human Sciences of Süleyman Demirel University with the decision dated 26 March 2024 and numbered E-87432956-050.99-719080.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür.

This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Informed consent was obtained for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılımcılardan gönüllü katılım onayı alınmıştır.

Voluntary consent to participate was obtained from all participants in this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.

The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayını ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.

The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.

The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.

This research received no financial support.

Veri Paylaşımı ve Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada elde edilen veriler, katılımcı gizliliğini koruma amacıyla kamuya açık olarak paylaşılmamıştır.

The data obtained in this study have not been made publicly available in order to protect participant confidentiality.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: MM-MNÇ; Literatür Taraması: MNÇ; Veri Toplama: MNÇ; Veri Analizi: MNÇ-MM; Yazım – Taslak: MNÇ-MM; Yazım – Gözden Geçirme – Düzenleme: MM-MNÇ.

Conceptualization: MM-MNÇ; Literature Review: MNÇ; Data Collection: MNÇ; Data Analysis: MNÇ-MM; Writing – Draft: MNÇ-MM; Writing – Review – Editing: MM-MNÇ.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, sorumlu yazarın Süleyman Demirel Üniversitesi'nde tamamladığı “Çocukluk Çağı Travmalarının Bireylerin Ahlaki Olgunluk Düzeyine Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Isparta Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

This article is derived from the corresponding author's master's thesis titled “A Study on the Effects of Childhood Traumas on Individuals' Moral Maturity Levels: The Sample of Isparta”, completed at Süleyman Demirel University.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.

This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Kaynaklar

Acuner, H. Y. (2004). *14-18 yaş arası gençlerde ahlaki yargı gelişimi ve ahlak eğitimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akcan, G. (2018). Travma sonrası büyüme: Bir gözden geçirme. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 61-70.

Aktepe, E. (2009). Çocukluk çağı cinsel istismarı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(2), 95-119.

Akyl, A. (2019). *Çocukluk çağı travmaları, bilişsel duygu düzenleme ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi: Diyarbakır ve Mardin örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Alp, A. A. (2019). *Karabük üniversitesi öğrencilerinde çocukluk çağı travmalarının suçluluk utanç duyguları ve benlik saygısı ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Apaydın, H. (2016). *Din psikolojisi terimler sözlüğü*. İstanbul: Bilimkent Yayınları.

Ay, M. F. (2020). Ahlaki olgunluk ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Bilimname*, 2020(43), 349-364.

Bernstein, D. P., Fink, L., Handelsman, L., Foote, J., Lovejoy, M., Wenzel, K., Ruggiero, J. (1994). Initial reliability and validity of a new retrospective measure of child abuse and neglect. *American Journal of Psychiatry*, 151(8), 1132-1136.

Bozgun, K. & Pekdoğan, S. (2018). Öğretmen adaylarının çocukluk dönemi istismar yaşantılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 982-996.

Çakmak, A. H. (2021). *Yetişkinlerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Çimen, S. (2020). Öldürmeyen acı güçlendirir mi? Travma sonrası büyüme ve kolektivistik başa çıkma stillerinin ilişkisi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 3(5), 158-174.

Demirci, E. (2014). *Ahlaki olgunluk ve dindarlık arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Duman, N. (2019). Travma sonrası büyüme ve gelişim. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 178-184.

Güleç H., Topaloğlu M., Ünsal D. & Altıntaş M. (2012). Bir kısır döngü olarak şiddet. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(1), 112-137.

Güvercin, F. K. (2024). *X, y, z kuşağı tüketicilerinin değer algıları ve ahlaki olgunluk dereceleri ekseninde pazarlama etiğinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İzgi, Ş. (2020). *Aile içi şiddet, çocukluk çağı travmaları, aleksitimi ve bedenselleştirme arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaçalı, M. & Korkmaz, S. (2023). Psikolojik iyi oluş, yaşamda anlam ve dindarlık arasındaki ilişkiler. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 128-147.

Kardaş, F. & Tanhan, F. (2018). Van depremini yaşayan üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres, travma sonrası büyüme ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-36.

Kaya, M. & Aydın, C. (2011). Üniversite öğrencilerinin dini inanç ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(30), 15-42.

Kaya, M. (1993). *Bazı kişisel değişkenlere göre üniversite öğrencilerinin ahlaki yargıları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köklü, N., Büyüköztürk, Ş., & Bökeoğlu, Ö. Ç. (2006). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Köse, E. (2022). *Problemli internet kullanımının ahlaki olgunluk ve öz aşkınlık üzerinden yaş gruplarına göre değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özen, Y. (2017). Psikolojik travmanın insanlık kadar eski tarihi. *The Journal of Social Science*, 1(2), 104-117.

Özgen, F. & Aydın, H. (1999). Travma sonrası stres bozukluğu. *Klinik Psikiyatri*, 1, 34-41.

Peker, E. (2017). *Çocukluk çağı travmaları, yetişkinlik döneminde bağlanma biçimi ve öz anlayış arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şar, V., Öztürk, E. & İkikardeş, E. (2012). Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği'nin Türkçe uyarlamasının geçerlilik ve güvenilirliği. *Türkiye Klinikleri*, 32(4), 1054-1063.

Şengün, M. (2008). *Lise öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeylerinin bazı kişisel değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenocak, M. (2023). *18-35 yaş arası bireylerde çocukluk çağı travmaları, psikolojik dayanıklılık ve suça yatkınlık arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Topkapı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Tekin, İ. (2017). Ahlaki olgunluk kavramı üzerine kuramsal bir çözümleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2275-2298.

Tolunay, A. (2001). *The relationship between religiosity, dogmatism, and moral reasoning*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türker, N. Y. (2018). *Yetişkinlerde dindarlık ve psikolojik sağlamlık ilişkisi üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

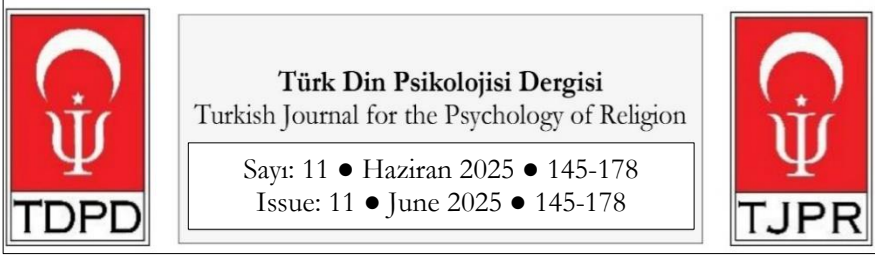
Türkgil, B. (2021). *Çocukluk çağı travmaları olan yetişkinlerde çocukluk çağı travmaları, ruminatif düşünce biçimi ve umutsuzluk düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Yıldırım, Y. (2014). *Ortaokul 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeyi ile sosyal tutumlarının incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yöyen, E. G. (2017). Çocukluk çağı travması ve benlik saygısı. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 267-282.

Yüksel, G. (2012). *İlköğretim öğretmenlerinin karakter eğitimi yetkinlik inançları ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Exploring the Theoretical Connections Between Psychology of Religion and Religious Pedagogy: An In-depth Analysis

Din Psikolojisi ile Din Pedagojisi Arasındaki Kuramsal İlişkilerin
İncelenmesi: Derinlemesine Bir Çözümleme

Kübra Yıldız

Dr. Öğr. Üyesi | Assistant Professor
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir Osmangazi University
✉ kyildiz@ogu.edu.tr | 0000-0002-6828-2214
Eskişehir | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1663686>

Türk Din Psikolojisi Dergisi Turkish Journal for the Psychology of Religion	
Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	23 Mart 2025 • 23 March 2025
Düzeltilme Tarihi • Revised	18 Mayıs 2025 • 18 May 2025
Kabul Tarihi • Accepted	19 Mayıs 2025 • 19 May 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

A b s t r a c t

The psychology of religion is a specialized field that examines the effects of religion on individual psychology. Religious pedagogy, on the other hand, makes significant contributions as a practice-oriented discipline that transfers this knowledge into the educational context, particularly within the process of religious instruction. This article explores the disciplinary relationship between the psychology of religion and religious pedagogy from a theoretical perspective. While the psychology of religion investigates individuals' religious beliefs, experiences, and attitudes through psychological processes, religious pedagogy focuses on the role of these beliefs and values in educational settings. Both fields aim to understand and support religious development, yet they differ in terms of methodology and research focus. This article analyzes the intersections and interactions between these two disciplines to offer a more comprehensive perspective on the study of religion. It discusses how the conceptual framework provided by the psychology of religion can be integrated into religious education practices, particularly emphasizing the connections between faith development theories and pedagogical applications. The article is based on qualitative research using document analysis. Core texts, academic articles, and relevant literature from both fields have been reviewed and analyzed. The paper examines the common research areas, methods, and theoretical approaches shared by the psychology of religion and religious pedagogy, as well as their differences. It also discusses how collaboration between these disciplines can deepen the exploration of both individual and social aspects of religion. The study evaluates how religious pedagogy can benefit from psychological insights to support individuals' cognitive, affective, and behavioral development. Emphasizing the value of interdisciplinary collaboration, the article presents a theoretical framework to identify shared domains between these fields. Ultimately, it highlights the importance of such collaboration in religious studies and offers suggestions for strengthening the connection between religious pedagogy and the psychology of religion, providing guidance for both scholars and practitioners.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Religious pedagogy
Religious experience • Religious development
Moral development

Ö z e t

Din psikolojisi, dinin birey psikolojisindeki etkilerini inceleyen bir uzmanlık alanıdır. Din pedagojisi ise bu bilgileri eğitim bağlamına taşıyan, özellikle din öğretimi sürecinde uygulamaya dönük bir uzmanlık alanı olarak önemli katkılar sunar. Bu makale, din psikolojisi ve din pedagojisi arasındaki disiplinler ilişkileri teorik bir perspektifle ele almaktadır. Din psikolojisi, bireylerin dinî inanç, deneyim ve tutumlarını psikolojik süreçler bağlamında incelerken; din pedagojisi, bu inanç ve değerlerin eğitim süreçlerindeki rolüne odaklanmaktadır. Her iki alanın temel amacı, bireyin dinî gelişimini anlamak ve desteklemektir. Ancak, metodolojik yaklaşımları ve araştırma odakları açısından farklılıklar barındırmaktadırlar. Bu makale, iki disiplinin kesişim noktalarını ve birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduklarını analiz ederek, din bilimlerine daha kapsamlı bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Makalede, din psikolojisinin sunduğu kavramsal çerçevenin din eğitimi süreçlerine nasıl entegre edilebileceği tartışılmakta, özellikle dinî gelişim kuramları ile eğitsel uygulamalar arasındaki bağlantılar ele alınmaktadır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Din psikolojisi ve din pedagojisi alanlarındaki temel eserler, makaleler ve ilgili diğer literatür taranmış ve analiz edilmiştir. Makalede, din psikolojisi ve din pedagojisinin ortak araştırma alanları, kullandıkları yöntemler ve geliştirdikleri teoriler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınmaktadır. Ayrıca, bu iki disiplinin iş birliği yaparak dinin bireysel ve toplumsal boyutlarını derinlemesine nasıl inceleyebilecekleri tartışılmaktadır. Din pedagojisinin, bireylerin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yönlerini geliştirmek için din psikolojisinden nasıl faydalanabileceği değerlendirilmektedir. Disiplinlerarası iş birliğinin din eğitimi sağlayabileceği katkılar üzerinde durulmaktadır. Makale, din bilimlerinin farklı disiplinlerinin karşılıklı etkileşim içinde olduğu gerçeğinden hareketle, din psikolojisi ve din pedagojisinin ortak alanlarını belirlemeye yönelik teorik bir analiz sunmaktadır. Din eğitiminin birey üzerindeki etkisinin daha bütüncül bir yaklaşımla ele alınabilmesi için disiplinlerarası çalışmalara duyulan ihtiyacın altı çizilmektedir. Sonuç olarak makale, din psikolojisi ve din pedagojisinin birbirini tamamlayan ve destekleyen disiplinler olduğunu vurgulayarak, din bilimleri alanındaki disiplinlerarası iş birliklerinin önemine dikkat çekmektedir. Bu iş birliğinin nasıl geliştirilebileceğine dair öneriler sunularak, din eğitimi ve din psikolojisi alanlarında çalışan akademisyenler ve uygulayıcılar için yol gösterici bir çerçeve oluşturulmaktadır.

A n a h t a r   K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Din pedagojisi • Dini tecrübe
Dinsel gelişim • Ahlak gelişimi

Introduction

Research on religious phenomena constitutes a significant component of the academic study of religion, as it explores various aspects of religion and religious experience. Such inquiry may be conducted either with reference to, or independently of, the teachings of traditional faith communities. Motivated by diverse aims, this line of research benefits from the contributions of multiple academic disciplines. A growing number of fields -including, but not limited to, sociology, psychology, anthropology, neurology, and economics- have increasingly turned their attention to the investigation of religious phenomena. Over time, a wide range of methodologies has emerged, either addressing similar research questions or employing distinct approaches to examine religious phenomena (Beyers, 2016). The findings generated by these disciplinary inquiries offer valuable insights for both the study of religion and broader research on religious phenomena.

Religion has been a significant factor shaping individuals' lives throughout human history. Therefore, studies in the field of religious studies play a crucial role in understanding and guiding human behavior. The psychology of religion and religious pedagogy are prominent disciplines in this field. The psychology of religion focuses on individuals' religious beliefs, experiences, and behaviors, examining the effects of religion on their cognitive processes. On the other hand, religious pedagogy is concerned with the teaching and learning of religion, investigating and developing religious education processes.

Classically defined, the psychology of religion refers to the systematic application of psychological methods and interpretive frameworks to the field of religion. From the very beginning, it has been difficult to clearly define the boundaries of the psychology of religion, especially considering its longstanding role as a foundation for religious education and pastoral care (Wulff, 2010). The psychology of religion is a scientific discipline that examines individuals' religious beliefs, experiences, and attitudes within the framework of psychological processes. This field aims to understand how religious thoughts, emotions, and behaviors are formed, developed, and influence individuals (Hood et al., 2018). The psychology of religion analyzes the psychological foundations of religious practices, spiritual experiences, and belief systems, exploring the effects of religion on human psychology (Paloutzian & Park, 2013). To explain religious experiences, the psychology of religion conducts studies at both individual and societal levels. This discipline focuses on to-

pics such as religious development, religious identity, coping mechanisms in religious contexts, and religious motivation, seeking to interpret individuals' religious experiences within a psychological framework (Emmons, 2005). As a subdiscipline of psychology, the psychology of religion began to emerge in the late 19th century. One of its pioneers, William James (1902), examined religious experiences at the level of individual consciousness in his seminal work *The Varieties of Religious Experience* and emphasized the psychological dimensions of subjective religious experiences. James's research represents one of the first systematic approaches to studying religious life from a scientific perspective.

Throughout the 20th century, the psychology of religion developed through interactions with various psychological schools of thought. Freud (1927) explored the relationship between religion and unconscious processes, whereas Jung (1938) highlighted the role of religious symbols and archetypes in psychological development. Allport (1950) categorized individuals' religious orientations as either intrinsic or extrinsic, analyzing the impact of religion on personality. Today, the psychology of religion employs diverse methodological perspectives, including positivist, phenomenological, and neuropsychological approaches (Paloutzian & Park, 2013). Contemporary research continues to investigate the role of religion in mental health, coping with stress, happiness, and the process of constructing personal meaning (Hood et al., 2018). Over time, various psychological theories have contributed to this discipline, expanding its research scope. In the future, the psychology of religion is expected to become more integrated with neuroscience, cognitive psychology, and cultural studies.

Religious pedagogy is a dynamic and evolving field that bridges education, psychology, and theology to enhance the teaching and learning of religion. Over time, it has expanded from a dogmatic approach to a more inclusive and interdisciplinary framework, incorporating insights from developmental and cognitive psychology. As societies become increasingly diverse, the role of religious pedagogy in promoting interfaith understanding and moral development continues to be a central focus of academic inquiry. Future research in this field is expected to integrate digital learning technologies, neuroscience, and cultural studies to further refine religious education methodologies.

Religious pedagogy is a sub-discipline of educational sciences that examines the teaching and learning processes of religion from both theoretical and practical perspectives. It investigates how religious knowledge is transmitted, how individuals internalize religious beliefs

and values, and how religious education can contribute to moral and spiritual development (Schweitzer, *Religious Education in a Plural, Secularized Society: Rethinking Religious Education and Pluralism*, 2007). The primary aim of religious pedagogy is to understand and enhance the effectiveness of religious education by integrating insights from psychology, educational sciences, and theology (Ziebertz & Riegel, 2009). This field focuses on several key areas, including the cognitive and affective dimensions of religious learning. It examines the role of religious education in personal identity formation, and the impact of sociocultural factors on religious instruction. It also explores pedagogical methods that facilitate meaningful engagement with religious content in formal and informal educational settings (Jäggle et al., 2014). Religious pedagogy has its roots in theological and philosophical traditions that date back to antiquity, where religious instruction was primarily associated with moral and ethical development. However, as an academic discipline, it began to take shape in the 19th and 20th centuries, especially in Europe, where educational reforms emphasized the need for a structured approach to religious education (Seligman, 2014).

In the early 20th century, religious pedagogy was strongly influenced by psychological and educational theories, particularly those of Piaget (1952) and Kohlberg (1981), who explored cognitive and moral development in children. These theories contributed to an understanding of how religious beliefs and moral reasoning evolve across different stages of life, shaping modern approaches to religious education (Fowler, 1981). The mid-20th century saw a shift toward more empirical and interdisciplinary approaches in religious pedagogy. Scholars began incorporating insights from developmental psychology, sociology, and didactics to develop more effective religious education strategies (Ziebertz & Riegel, 2009). This period also marked the emergence of comparative religious education, which examined different pedagogical models across various religious traditions (Jackson, 2019). In contemporary research, religious pedagogy emphasizes pluralism, interreligious dialogue, and the role of religion in a multicultural society (Jäggle et al., 2014). Current debates focus on how religious education can foster critical thinking, intercultural competence, and ethical reflection while respecting diverse worldviews and belief systems (Seligman, 2014).

The psychology of religion and religious pedagogy are two interrelated disciplines that examine religious beliefs, experiences, and learning processes from different yet complementary perspectives. The psychology of religion explores how individuals develop, experience, and in-

ternalize religious beliefs and behaviors within the framework of psychological theories (Hood et al., 2018). Religious pedagogy, on the other hand, focuses on the methods and theories that guide the teaching and learning of religion, considering cognitive, affective, and moral development (Seligman, 2014). The intersection of these two disciplines provides valuable insights into the effectiveness of religious education and the psychological mechanisms underlying religious experiences. These intersections include cognitive and moral development, and religious identity formation. They also cover religious socialization, and coping mechanisms. Their collaboration enhances the effectiveness of religious education and provides a deeper understanding of the psychological aspects of faith. Strengthening interdisciplinary research between these fields can contribute to more meaningful and developmentally appropriate religious education programs that support individuals' spiritual and psychological well-being.

This article aims to explore how integrating psychological and pedagogical perspectives can provide a more comprehensive understanding of religious development and education. This paper proposes a broader theoretical perspective on the relationship between these disciplines, aiming to facilitate their mutual development. The potential for productive dialogue between psychology of religion and religious pedagogy depends on the willingness of both fields to engage openly with each other's methodologies, assumptions, and theoretical structures. This article will focus on the significance of the relationship and collaboration between the psychology of religion and religious pedagogy. It will examine how the interaction between these two disciplines can enhance both individuals' religious experiences and the effectiveness of religious education. Additionally, it will discuss how studies in areas such as religious development and moral development can provide a perspective that underscores the importance of interdisciplinary collaboration. Methodologically, the study is based on qualitative research and employs document analysis as its primary method. Key works, theoretical contributions, and empirical studies from both fields were reviewed to identify shared concerns, conceptual intersections, and complementary insights. In the following sections of the article, the fundamental concepts and methods of the psychology of religion will first be explored, followed by an examination of the key areas and practices of religious pedagogy. Subsequently, the discussion will focus on how the relationship between these two disciplines can be strengthened and the impact of this collaboration on future research.

a. Psychology of Religion and Religious Pedagogy: Key Concepts

The psychology of religion and religious pedagogy are two closely related academic disciplines that examine different aspects of religious belief, experience, and education. While the psychology of religion investigates the cognitive, emotional, and behavioral dimensions of religious life, religious pedagogy focuses on the methods and processes involved in religious education. Both fields contribute to a deeper understanding of how individuals develop and engage with religious beliefs and practices (Hood et al., 2018; Seligman, 2014). This section outlines the key concepts and definitions within these disciplines, highlighting their theoretical foundations and practical implications.

The psychology of religion is a subfield of psychology that examines how religious beliefs, experiences, and behaviors develop and influence human thought and emotion. It seeks to understand the psychological mechanisms underlying religious commitment, conversion, spiritual well-being, and moral reasoning (Paloutzian & Park, 2013). This discipline draws from cognitive, developmental, and social psychology to explore topics such as religious identity formation, religious coping mechanisms, and the role of faith in mental health (Emmons, 2005). Psychology of religion investigates the mental processes underlying religious belief, experience, and practice. Key areas of focus include:

- i. *Cognitive approaches*: Examining how individuals perceive, process, and internalize religious concepts.
- ii. *Emotional dimensions*: Understanding the role of emotions in shaping religious experiences, including feelings of transcendence, awe, guilt, or spiritual peace.
- iii. *Developmental aspects*: Exploring how religious beliefs and experiences evolve over different life stages, from childhood to adulthood.
- iv. *Social and cultural influences*: Investigating how family, community, and culture shape religious identity and spiritual growth.

Religious pedagogy, as a sub-discipline of educational sciences, focuses on the study and improvement of religious education. It examines how religious knowledge is transmitted, how learners internalize religious values, and how pedagogical methods can enhance the effectiveness of religious instruction (Ziebertz & Riegel, 2009). Religious pedagogy is concerned not only with formal education in schools but also with in-

formal religious socialization in families and communities. The development of religious pedagogy has been significantly influenced by theories of cognitive and moral development. Developmental theories by Piaget (1952), Kohlberg (1981), and Fowler (Fowler, 1981) offer insights into how individuals acquire and process religious concepts over time. These frameworks help religious educators design curricula suited to learners' cognitive, moral, and faith development (Schweitzer, 2007).

Modern religious pedagogy also emphasizes pluralism and interfaith dialogue, recognizing the importance of fostering religious literacy and mutual understanding in diverse societies. Researchers argue that religious education should not only focus on doctrinal instruction but also cultivate critical thinking, ethical reflection, and intercultural competence (Jackson, 2019). Religious pedagogy refers to the study and practice of religious education, encompassing a variety of teaching methods, learning objectives, and pedagogical frameworks. Key dimensions include:

i. *Didactic approaches*: Traditional methods of imparting religious knowledge through structured curriculum and instruction.

ii. *Experiential learning*: Encouraging learners to engage with religious practices, rituals, and experiences.

iii. *Interfaith and pluralistic pedagogy*: Fostering an inclusive approach that acknowledges religious diversity and promotes interreligious dialogue.

iv. *Reflective and critical thinking*: Encouraging students to critically analyze religious texts, traditions, and beliefs within broader ethical and philosophical contexts.

The psychology of religion and religious pedagogy intersect in various ways, particularly in the study of religious learning and spiritual development. Insights from the psychology of religion help educators understand the cognitive and emotional processes involved in religious belief formation, while religious pedagogy applies these findings to improve teaching methodologies. For example, research on religious motivation and identity formation informs pedagogical strategies that foster meaningful engagement with religious content (Paloutzian & Park, 2013).

Additionally, both disciplines contribute to understanding the role of religion in moral and character education. Studies on religious prosocial behavior and moral reasoning provide empirical evidence that can be

used to develop ethical frameworks in religious education (Hood et al., 2018). By integrating psychological research into pedagogical practice, religious education can be tailored to support holistic development, addressing cognitive, affective, and social dimensions of religious life. The integration of psychology of religion into religious pedagogy offers new perspectives on how religious education can be made more effective and relevant to learners' psychological needs. Several key areas of intersection include:

i. *Religious experience and learning*: Psychology of religion highlights the importance of religious experiences in shaping an individual's faith journey. Understanding the psychological dimensions of religious experiences -such as mystical experiences, conversion, or moments of transcendence- can inform teaching methods that allow students to engage with religion beyond doctrinal knowledge.

ii. *Cognitive development and religious understanding*: Theories of cognitive development, such as those proposed by Jean Piaget and James Fowler, suggest that religious understanding evolves in stages. Religious pedagogy can benefit from these insights by tailoring instructional strategies to the developmental level of learners, ensuring that religious education aligns with their cognitive abilities and psychological readiness.

iii. *Emotional and social aspects of religious education*: Religious belief and practice are deeply intertwined with emotions and social interactions. Psychology of religion provides a framework for understanding how emotions such as guilt, hope, and compassion influence religious engagement. This can enhance religious pedagogy by incorporating emotional intelligence, empathy-building exercises, and group-based discussions to create a more holistic learning environment.

iv. *Addressing religious doubt and crisis of faith*: Doubt and spiritual crises are common experiences in religious development. Psychological research on faith transitions, religious skepticism, and identity struggles can help educators support students facing such challenges. By integrating psychological principles, religious pedagogy can provide safe spaces for open dialogue, encouraging learners to explore their faith in a constructive manner.

One of the key theoretical connections between religious pedagogy and the psychology of religion is the principle of individualization, which emphasizes addressing learners' interests and needs. This approach encourages students not merely to receive religious knowledge as

fixed doctrine, but to engage in personal reflection and meaning-making. From a psychological perspective, individuals internalize religious content more effectively when it resonates with their personal experiences. Therefore, religious education should align with learners' psychological and spiritual needs, providing a foundation for deeper and more meaningful encounters with the sacred (Koç, 2017).

The psychology of religion and religious pedagogy are complementary fields that contribute to a comprehensive understanding of religious belief, experience, and education. While the psychology of religion investigates the mental and emotional processes underlying faith, religious pedagogy applies these insights to enhance educational practices. The integration of these disciplines offers valuable perspectives for both academic research and practical applications in religious education. Future research should continue to explore the ways in which these fields can collaborate to address contemporary challenges in religious learning and spiritual development.

b. The Psychological Dimension of Religious Experience as a Pedagogical Experience

Religious experiences, often characterized by profound emotional, cognitive, and spiritual dimensions, play a central role in shaping an individual's faith and worldview. From a psychological perspective, these experiences are not merely abstract or mystical phenomena but are deeply rooted in the human psyche, influencing behavior, identity, and moral development (James, 1902; Pargament, 1997). When viewed through the lens of religious pedagogy, the psychological dimensions of religious experience offer valuable insights into how religious education can be designed to foster meaningful learning and personal transformation.

Religious experiences have been a central focus of both psychology and theology, as they shape individuals' perceptions of meaning, purpose, and transcendence. The psychology of religion examines how these experiences influence cognitive, emotional, and behavioral processes, providing insights into their psychological significance (Hood et al., 2018). Additionally, religious experiences hold a pedagogical dimension, as they contribute to individuals' moral and spiritual development, influencing their worldview and ethical reasoning (Seligman, 2014). This section explores how the psychology of religion investigates religious experiences, their impact on mental processes, and their role in spiritual and emotional development, while also considering their pedagogical implications.

The study of religious experience in psychology dates back to William James (1902), who described it as a deeply personal and transformative encounter with the divine. He categorized religious experiences into two main types: transient mystical experiences and sustained religious commitments. James emphasized that these experiences often lead to long-term changes in a person's worldview and moral behavior. Later psychological theories expanded on James's work. Maslow (1964) introduced the concept of peak experiences, describing moments of self-transcendence and heightened awareness often linked to religious or spiritual practices. Similarly, Hood (1975) developed the Mysticism Scale, a psychometric tool to measure the intensity and nature of mystical experiences across different religious traditions. These studies highlight that religious experiences are not limited to any single faith but rather constitute a universal psychological phenomenon.

Religious experiences influence cognitive processes, particularly in areas related to perception, memory, and moral reasoning. Neuropsychological research suggests that religious experiences activate brain regions associated with emotions, self-awareness, and social cognition (Newberg et al., 2002). Functional MRI studies indicate that meditative and prayerful states enhance activity in the prefrontal cortex, promoting emotional regulation and increased empathy (Davidson et al., 2002). On an emotional level, religious experiences can induce feelings of awe, gratitude, and inner peace. Studies have found that individuals who report frequent religious experiences tend to exhibit lower levels of anxiety and depression (Pargament, 1997). This suggests that religious engagement may serve as a coping mechanism, helping individuals navigate stress and existential concerns.

Religious experiences play a crucial role in spiritual and emotional development. They influence self-identity, personal growth, and social relationships. Fowler's (1981) faith development theory outlines how individuals progress through different stages of religious understanding, from intuitive belief in childhood to reflective faith in adulthood. This developmental trajectory is often shaped by profound religious experiences that lead to greater moral awareness and a sense of interconnectedness with others. Moreover, religious experiences contribute to emotional resilience and well-being. Research indicates that individuals with a strong spiritual foundation often exhibit higher levels of life satisfaction and psychological well-being (Koenig et al., 2012). Positive religious experiences, such as feelings of divine presence or participation in communal worship, reinforce a sense of purpose and belonging, which are essential for mental health.

Religious experiences also have a pedagogical dimension, as they contribute to an individual's learning and personal transformation. Religious pedagogy considers religious experiences as key moments in the formation of personal identity, moral development, and ethical decision-making (Seligman, 2014). From an educational perspective, religious experiences serve as experiential learning opportunities. Unlike traditional didactic instruction, religious experiences involve active participation and personal reflection, allowing individuals to internalize religious values in a more profound way (Jackson, 2019). In many religious education settings, storytelling, rituals, and reflective practices are used to create environments where religious experiences can be facilitated and explored critically (Ziebertz & Riegel, 2009). Furthermore, religious experiences can foster social and emotional learning by enhancing individuals' sense of empathy, community, and moral responsibility. By engaging in collective worship, meditation, or acts of service, individuals can develop prosocial behaviors and a greater awareness of ethical concerns (Koenig et al., 2012).

The psychological dimensions of religious experience can be harnessed as a pedagogical tool to enhance religious education. First, religious experiences often serve as catalysts for spiritual and moral development, which are central goals of religious pedagogy. For example, experiences of awe and wonder can inspire individuals to reflect on their values, beliefs, and responsibilities, fostering a deeper sense of ethical awareness (Keltner & Haidt, 2003). Educators can incorporate activities that evoke such emotions, such as storytelling, ritual participation, or exposure to sacred art and music, to create transformative learning opportunities.

Second, the emotional intensity of religious experiences can enhance memory and retention, making them powerful tools for teaching religious concepts and narratives. Research in educational psychology has shown that emotionally charged experiences are more likely to be remembered and integrated into long-term memory (Tyng et al., 2017). By designing lessons that engage students emotionally -such as through personal testimonies, immersive rituals, or reflective practices- educators can make religious teachings more impactful and enduring.

Finally, religious experiences often involve a sense of community and belonging, which are essential for fostering a supportive learning environment. From a psychological perspective, social connectedness is a fundamental human need that contributes to well-being and motivation (Baumeister & Leary, 1995). In religious education, group activities such

as communal prayer, shared rituals, or collaborative projects can help students feel connected to their peers and to the broader religious tradition, enhancing their engagement and commitment to learning.

The psychology of religion provides valuable insights into how religious experiences affect cognitive and emotional processes. From James's early descriptions of mystical experiences to modern neuroscientific studies, research has consistently shown that religious experiences play a crucial role in shaping thought patterns, emotional states, and moral development. Moreover, religious experiences are not only personal phenomena but also serve as powerful pedagogical tools in religious education. By integrating psychological and educational perspectives, religious pedagogy can better support individuals' spiritual development, moral reasoning, and emotional well-being. Future research should explore how religious experiences can be effectively incorporated into educational practices to foster ethical reflection, spiritual growth, and intercultural understanding.

When considering the psychological dimension of religious experiences in education, it may seem reasonable to discuss this topic solely within educational psychology courses, as it is already introduced in a preliminary manner in various psychology courses and neuroscience of learning modules. However, the educational context provides a unique space for examining religious experiences from a psychological perspective and, ideally, integrating both dimensions. Just as religious experiences can be explored from historical, literary, philosophical, or theological perspectives, it is equally valuable to investigate them within an educational setting. This is particularly relevant in classroom environments, where such phenomena may naturally arise, making it even more meaningful to address them within the discipline of education.

The psychological dimension of religious experience provides a rich foundation for enhancing religious pedagogy. By understanding the cognitive, emotional, and social processes that underlie these experiences, educators can design learning activities that are not only intellectually stimulating but also emotionally and spiritually transformative. As religious education continues to evolve in a pluralistic and rapidly changing world, integrating psychological insights into pedagogical practice will be essential for fostering meaningful and inclusive learning experiences.

c. Psychological Approaches in Religious Pedagogy

Religious pedagogy, as a discipline concerned with the theory and

practice of religious instruction, is deeply enriched by insights from psychology. By applying psychological theories to religious education, educators can create learning environments that resonate with cognitive, emotional, and social dimensions of human development. This section examines key psychological approaches -developmental, cognitive, social, and humanistic- and their implications for designing effective religious pedagogy.

Religious pedagogy benefits from various psychological theories to create age-appropriate, engaging, and meaningful learning experiences. For example, story-based and play-centered approaches are effective with younger children, helping them grasp abstract religious concepts through imagination and emotion. With adolescents, discussions that draw on moral dilemmas or real-life scenarios can foster critical thinking and personal reflection. Such practices illustrate how developmental insights inform not only what is taught, but also how it is taught at different stages. Cognitive development theories, particularly those of Piaget (1952) and Vygotsky (1978), provide a foundation for understanding how children and adolescents process religious concepts. Piaget's theory suggests that younger children engage in religious thinking in a literal and concrete manner, whereas older individuals develop more abstract and reflective understandings of faith. In contrast, Vygotsky's sociocultural theory emphasizes the role of social interactions and cultural context in shaping religious learning, highlighting the importance of communal religious practices and guided learning experiences (Schweitzer, 2007).

Developmental theories emphasize how individuals progress through stages of cognitive, moral, and spiritual growth. James Fowler's (1981) stages of faith development posits that individuals evolve from simplistic, literal understandings of faith (e.g., childhood mythic-literal beliefs) toward more abstract, universalized spiritual orientations. Similarly, Piaget's (1954) theory of cognitive development underscores the importance of age-appropriate pedagogy. For example:

- i. *Children (ages 7–12)*: Use concrete narratives, symbols, and rituals (e.g., parables, holiday traditions) to align with their concrete operational thinking.
- ii. *Adolescents*: Encourage critical reflection on moral dilemmas (e.g., Kohlberg's stages) to foster ethical reasoning within religious contexts.
- iii. *Adults*: Facilitate dialogue on existential questions (e.g., suffering, purpose) to support postformal thinking and integrative faith (Fowler,

1981).

This approach ensures that religious education aligns with learners' evolving capacities for abstraction and self-reflection.

Cognitive psychology highlights how individuals process, store, and retrieve religious information. Schema theory suggests that learners integrate new knowledge into preexisting mental frameworks (Bruner, 1996). Religious educators can leverage this by:

i. *Activating prior knowledge*: Begin lessons with familiar concepts (e.g., “justice” in social teachings) before introducing complex theological ideas.

ii. *Using metaphors and analogies*: Bridge abstract doctrines (e.g., “grace”) with relatable experiences (e.g., “unconditional love”).

iii. *Narrative pedagogy*: Stories and myths align with the brain's predisposition for narrative processing, enhancing memory and empathy (Gottschal, 2012).

Cognitive science of religion also explains why certain concepts (e.g., anthropomorphic deities) are intuitively compelling due to hyperactive agency detection (Barrett, 2004), guiding educators to design content that aligns with natural cognitive biases.

Furthermore, religious pedagogy incorporates theories of moral development, particularly those proposed by Kohlberg (1981) and Fowler (1981). Kohlberg's stages of moral development illustrate how individuals progress from externally driven moral reasoning to autonomous ethical decision-making, often influenced by religious teachings. Fowler's faith development theory further explains how religious beliefs evolve through different life stages, emphasizing the psychological mechanisms involved in deepening and personalizing faith over time (Paloutzian & Park, 2013).

Affective and motivational aspects of learning are also crucial in religious pedagogy. Self-determination theory (Deci & Ryan, 1985) suggests that intrinsic motivation, which arises from personal meaning-making and internalized values, is essential for long-term religious commitment. Religious educators apply this principle by fostering environments where students can explore religious beliefs in personally relevant ways, rather than simply absorbing doctrinal content (Jackson, 2019).

Religious pedagogy plays a fundamental role in shaping and strengthening individuals' religious identity. Religious identity is a complex construct influenced by cognitive, emotional, and social factors (Hood

et al., 2018). Erikson's (1968) theory of psychosocial development highlights adolescence as a critical period for identity formation, during which religious education can provide individuals with a framework for exploring existential questions and developing a sense of belonging.

Research suggests that religious education that integrates psychological insights can foster a more secure and resilient religious identity. For example, studies have shown that adolescents who engage in open discussions about faith, rather than receiving rigid instruction, tend to develop a more reflective and personally meaningful religious identity (Pargament, 1997). This aligns with constructivist learning theories, which advocate for active engagement and personal meaning-making in the learning process (Ziebertz & Riegel, 2009).

Additionally, the role of socialization in religious identity development is significant. Bandura's (1985) social learning theory explains how religious beliefs and behaviors are transmitted through observation, modeling, and reinforcement. In religious pedagogy, this principle is applied through role modeling by religious educators, community engagement, and participatory learning experiences, such as storytelling, rituals, and group discussions (Jäggle et al., 2014). Social learning theory (Bandura, 1977) and group identity frameworks emphasize the role of community in religious pedagogy. Key strategies include:

i. *Modeling*: Educators and peers exemplify religious values (e.g., compassion, humility), reinforcing observational learning.

ii. *Communal rituals*: Shared practices (e.g., prayer, fasting) strengthen collective identity and belonging, fulfilling the human need for social connection (Baumeister & Leary, 1995).

iii. *Interfaith dialogue*: Exposure to diverse beliefs reduces prejudice and fosters critical thinking, aligning with Allport's (1954) contact hypothesis.

Group-based projects (e.g., community service initiatives) can also translate religious teachings into prosocial action, enhancing moral development.

Humanistic psychology, particularly Maslow's (1968) concept of self-transcendence and Rogers' (1961) person-centered therapy, emphasizes holistic growth. In religious pedagogy, this translates to:

i. *Experiential learning*: Retreats, meditation, and reflective journaling create spaces for personal encounters with the sacred.

ii. *Nonjudgmental environments*: Encouraging open-ended questioning

(e.g., “What does forgiveness mean to you?”) supports authentic spiritual exploration.

iii. *Focus on meaning-making*: Integrate Frankl’s (1959) logotherapy by linking religious teachings to students’ search for purpose (e.g., exploring vocation in Christian ethics).

These approaches prioritize the learner’s subjective experience, fostering intrinsic motivation and spiritual autonomy.

Positive psychology’s focus on strengths and well-being (Seligman, 2011) offers practical tools for religious education:

i. *Gratitude practices*: Reflective exercises (e.g., gratitude journals) align with religious teachings on thankfulness (e.g., Islamic shukr).

ii. *Mindfulness meditation*: Secularized contemplative practices can enhance focus and emotional regulation while connecting to traditions like Buddhist vipassana or Christian centering prayer.

iii. *Character education*: Programs like Peterson and Seligman’s (2011) “Values in Action” integrate virtues (e.g., courage, wisdom) into interfaith curricula.

Psychological approaches provide a strong foundation for religious pedagogy by explaining how individuals learn, internalize, and develop religious beliefs. By integrating cognitive, affective, and social psychological theories, religious educators can create more effective teaching strategies that foster both religious understanding and identity formation. Future research should continue exploring the interplay between psychology and religious pedagogy, particularly in multicultural and interfaith educational contexts, to enhance the relevance and impact of religious education. Psychological approaches to religious pedagogy bridge theory and practice, offering tools to nurture cognitive engagement, emotional resonance, and ethical growth. Future research should explore intersections with neuroscience (e.g., neurotheology) and technology (e.g., virtual reality in ritual education), ensuring religious pedagogy remains dynamic and inclusive in a pluralistic world.

d. Religious Development and Moral Development as a Shared Theme

Religious development and moral development are interrelated processes that shape individuals’ beliefs, values, and ethical behaviors. Both areas are central to the psychology of religion and religious pedagogy, as they influence how individuals form their religious identities, internalize moral values, and make ethical decisions (Hood et al., 2018;

Seligman, 2014). This section examines the relationship between religious and moral development, focusing on how the psychology of religion explains the growth and transformation of religious beliefs and values, as well as the role of religious education in fostering moral development.

Religious development refers to the process by which individuals acquire, modify, and internalize religious beliefs and values over time. This process is influenced by cognitive, emotional, and social factors, which shape an individual's understanding and experience of faith (Paloutzian & Park, 2013). Several developmental theories provide insights into religious development. Fowler's (1981) stages of faith development outline how individuals progress from intuitive, imitative religious beliefs in early childhood to more abstract, personalized faith in adulthood. Fowler's model highlights that religious beliefs are not static but evolve based on cognitive and emotional growth. Similarly, Erikson's (1968) psychosocial development theory suggests that religious identity formation occurs as part of broader identity development, particularly during adolescence when individuals seek meaning and purpose. From a psychological perspective, religious development is also influenced by social learning. Bandura's (1985) social cognitive theory explains that individuals adopt religious values and behaviors through observation, modeling, and reinforcement. Parents, religious leaders, and educators play a crucial role in shaping religious beliefs by providing role models and guiding moral reasoning.

Moral development, which involves the formation of ethical principles and prosocial behaviors, is closely linked to religious beliefs. Religious traditions often provide ethical guidelines that influence individuals' moral reasoning and actions. The psychology of religion examines how religious teachings shape moral decision-making and ethical behavior (Pargament, 1997). One of the most influential theories in this area is Kohlberg's (1981) stages of moral development, which describe how individuals progress from externally driven moral reasoning to higher levels of ethical autonomy. Studies suggest that religious individuals often exhibit higher levels of prosocial behavior, such as empathy, altruism, and justice-oriented decision-making (Koenig et al., 2012). However, research also indicates that the way moral values are taught - whether through rigid dogma or open dialogue - affects their long-term impact on moral reasoning (Schweitzer, 2007).

Additionally, the psychology of religion explores the emotional and motivational aspects of moral development. Emmons (2005) argues

that religious commitment fosters virtues such as humility, gratitude, and forgiveness, which contribute to moral character formation. Religious experiences, such as prayer, meditation, and community worship, also reinforce ethical values by strengthening individuals' sense of social responsibility and interconnectedness.

Religious education plays a crucial role in transmitting moral values and fostering ethical development. It provides structured learning experiences where individuals can reflect on ethical dilemmas, discuss moral principles, and develop a deeper understanding of justice, compassion, and integrity (Jackson, 2019).

One of the main pedagogical approaches in religious education is values-based learning, which integrates religious and ethical teachings to encourage moral reasoning (Ziebertz & Riegel, 2009). In many educational settings, religious education programs incorporate discussions on social justice, human rights, and ethical decision-making to help students apply moral values in real-life situations.

Another significant aspect of religious education is its ability to promote moral resilience. Studies indicate that individuals with a strong religious foundation often demonstrate greater resilience in ethical decision-making, particularly in challenging moral dilemmas (Paloutzian & Park, 2013). Religious education that encourages critical thinking and interfaith dialogue also helps individuals develop a more inclusive and reflective moral perspective, rather than relying solely on external religious authorities (Seligman, 2014).

Religious development and moral development are deeply interconnected, shaping individuals' beliefs, values, and ethical behaviors. The psychology of religion provides valuable insights into how religious beliefs evolve over time and influence moral reasoning. Additionally, religious education serves as a powerful tool for transmitting moral values and fostering ethical development. Future research should further explore how religious education can be adapted to diverse cultural and religious contexts to promote moral inclusivity and ethical reflection in an increasingly pluralistic world.

e. Applications of the Psychology of Religion and Religious Pedagogy: Examples and Case Studies

The psychology of religion and religious pedagogy are two interrelated fields that contribute to understanding and enhancing religious experience and education. While the psychology of religion focuses on

how individuals develop and internalize religious beliefs, religious pedagogy applies psychological principles to improve religious instruction (Paloutzian & Park, 2013). By integrating these disciplines, educators can create more effective learning environments and support individuals' spiritual and moral development. This section explores real-world applications of the psychology of religion in educational settings, including documented case studies that illustrate how psychological theories inform pedagogical practices.

One of the key applications of the psychology of religion in religious pedagogy is the use of developmental psychology to tailor religious instruction to different age groups. For example, Fowler's (1981) stages of faith development have been applied in religious education curricula to design lessons that align with children's cognitive and emotional capacities. In many religious schools and community education programs, younger children are taught religious concepts through storytelling and visual aids, whereas older students engage in critical discussions on theology and ethics (Jackson, 2019). Similarly, Kohlberg's (1981) moral development theory has influenced religious educators by encouraging discussions on ethical dilemmas rather than simply enforcing rules. Studies have shown that when religious educators use open-ended questioning and encourage students to reflect on moral conflicts, students develop more nuanced and autonomous ethical reasoning (Ziebertz & Riegel, 2009).

A compelling example of this integrative approach can be found in *Godly Play*, an educational program developed by Jerome Berryman (2009). Grounded in the psychological theories of Piaget, Erikson, and Fowler, *Godly Play* invites children to explore religious stories through imaginative engagement, symbolic materials, and open-ended reflection. Each session follows a ritualized structure where children hear a sacred story, respond through "wondering" questions, and use materials to express their understanding. Empirical studies report that participants in *Godly Play* show improved narrative comprehension, increased use of religious language, and greater empathy and symbolic thinking (Brendan, 2010).

Beyond formal education, the psychology of religion has been applied in mental health interventions, particularly where individuals draw on religious resources to cope with psychological distress. Pargament's (1997) work on religious coping identifies mechanisms such as prayer, spiritual guidance, and ritual participation as significant tools for mana-

ging grief, anxiety, and trauma. These strategies are increasingly integrated into counseling, chaplaincy, and hospital care settings. A practical example is hospital chaplaincy programs, which apply religious psychological principles to provide holistic support to patients. Research shows that spiritual counseling in medical settings can increase emotional resilience and reduce symptoms of depression and anxiety (Koenig, King, & Carson, 2012).

Another documented application can be found in structured interfaith dialogue programs implemented in various faith-based schools across Europe and North America. These programs aim to foster intercultural understanding, empathy, and moral development among adolescents by drawing on psychological principles such as Kohlberg's moral development theory and Allport's contact hypothesis. Through guided dialogue sessions, collaborative projects, and reflective writing exercises, students are invited to engage meaningfully with religious diversity. Research demonstrates that such programs enhance respect for others, improve perspective-taking, and reduce intergroup prejudice. Longitudinal findings suggest that participants retain more inclusive attitudes and exhibit stronger commitment to social cooperation (Schweitzer, 2007).

Religious pedagogy has also benefited from experiential and digital learning methods. Service-learning programs that connect community engagement with religious reflection have been shown to enhance moral reasoning and social responsibility (Emmons, 2005). At the same time, technological innovations such as virtual reality and gamified educational platforms are increasingly used to enrich religious learning. These tools allow students to interact with sacred narratives, virtually visit holy sites, and engage in simulated rituals. Psychological research on attention and engagement suggests that such approaches can significantly improve student motivation and retention (Koenig, King, & Carson, 2012), further illustrating how psychological insights inform evolving pedagogical strategies.

The integration of the psychology of religion and religious pedagogy offers a powerful interdisciplinary framework for understanding and enriching religious education. By grounding pedagogical practices in psychological theory, educators can design learning experiences that foster cognitive, emotional, and spiritual development. Documented programs such as *Godly Play* and interfaith dialogue initiatives demonstrate how theory can be effectively translated into practice with measurable outcomes. This synthesis not only enhances educational effectiveness

but also contributes to broader goals such as psychological well-being, ethical awareness, and interreligious understanding. Future research should further explore cross-cultural applications, digital innovations, and the role of religious education in supporting holistic human development in diverse societies.

f. Strengthening the Relationship Between the Psychology of Religion and Religious Pedagogy

The psychology of religion and religious pedagogy are two complementary disciplines that examine different but interconnected aspects of religious belief, experience, and education. The psychology of religion explores how individuals develop, internalize, and practice religious beliefs, while religious pedagogy applies psychological principles to improve the effectiveness of religious education (Paloutzian & Park, 2013). Strengthening the relationship between these fields can lead to more informed teaching methodologies, better understanding of religious identity development, and enhanced psychological support within religious education. This section explores how the psychology of religion and religious pedagogy can collaborate more effectively and how this relationship can shape future research in religious education and counseling.

One of the key ways to strengthen the relationship between these disciplines is through the integration of psychological insights into religious education. Psychological theories of development, such as Piaget's (1954) cognitive development model and Kohlberg's (1981) moral development theory, can be used to create age-appropriate and cognitively engaging religious curricula. Religious pedagogy can benefit from these insights by adapting teaching strategies to align with students' psychological growth, ensuring that religious concepts are taught in a manner that is both developmentally appropriate and personally meaningful (Fowler, 1981).

Similarly, the psychology of religion can benefit from religious pedagogy's expertise in didactic methods and educational strategies. Theories of learning and instructional design from religious pedagogy can be applied to psychological research on religious experiences, helping psychologists develop more effective interventions for religious counseling, faith development, and spiritual well-being (Hood et al., 2018).

Another area of collaboration is the study of religious identity formation. Research in the psychology of religion has demonstrated that religious identity is shaped by cognitive, emotional, and social influences

(Paloutzian & Park, 2013). Religious pedagogy can apply this knowledge to create educational programs that support students' identity exploration in ways that foster critical thinking and personal reflection rather than dogmatic adherence (Schweitzer, 2007).

To enhance collaboration between these fields, interdisciplinary research initiatives should be encouraged. Joint studies that examine the intersection of religious learning and psychological well-being can provide valuable insights into how religious education influences mental health and personal growth (Koenig et al., 2012). For example, research on religious coping mechanisms (Pargament, 1997) can inform religious pedagogy on how to integrate discussions about faith and resilience into classroom settings, helping students develop healthy spiritual and emotional responses to challenges.

Additionally, religious education programs can incorporate psychological counseling techniques to address students' spiritual and emotional needs. Many individuals experience existential questions, religious doubts, or moral dilemmas during their faith development (Fowler, 1981). By integrating psychological counseling approaches, such as cognitive-behavioral strategies and narrative therapy, religious educators can better support students in navigating these complex issues (Jackson, 2019).

Another promising direction for strengthening this relationship is the integration of digital technology. Advances in psychology-based digital learning platforms can help religious educators develop interactive and personalized religious education programs. Virtual reality (VR) experiences, gamified learning, and artificial intelligence (AI)-based tutoring can provide students with immersive and engaging ways to explore religious concepts while incorporating psychological insights into motivation and engagement (Seligman, 2014).

A stronger collaboration between the psychology of religion and religious pedagogy can lead to significant improvements in religious education and psychological counseling. For example, teacher training programs for religious educators could include foundational courses in psychology, helping them understand student development, motivation, and emotional well-being (Ziebertz & Riegel, 2009). Likewise, psychological counselors working in faith-based settings could benefit from training in religious pedagogy, enabling them to better integrate spiritual and religious dimensions into counseling sessions (Koenig et al., 2012).

Furthermore, this interdisciplinary relationship can guide policy development in religious education. As societies become increasingly pluralistic, religious education needs to adapt to diverse belief systems while promoting ethical reasoning and interfaith dialogue (Jackson, 2019). Psychological research can provide empirical data on the benefits of religious education for character formation, social cohesion, and moral development, helping policymakers make informed decisions about curriculum design and implementation.

Looking forward, there are several emerging fields where collaboration between religious psychology and pedagogy could be particularly impactful:

i. Theoretical Integration: Bridging Disciplinary Divides

a. *Shared foundations in human development*: Both fields are rooted in understanding how individuals grow and change over time. For example, Fowler's (1981) stages of faith development and Piaget's (1952) cognitive development theory provide frameworks for designing age-appropriate religious curricula. Integrating these theories allows educators to align pedagogical strategies with learners' developmental capacities, ensuring that religious content is both accessible and transformative.

b. *Cognitive science and religious learning*: The cognitive science of religion offers insights into how humans process religious concepts. For instance, Barrett's (2004) hyperactive agency detection device (HADD) theory explains why anthropomorphic representations of the divine are intuitively compelling. Educators can use this knowledge to design lessons that resonate with students' natural cognitive tendencies, such as using storytelling to teach abstract theological ideas (Gottschal, 2012).

c. *Emotion and spiritual formation*: Psychological research on emotion highlights the role of awe, gratitude, and transcendence in religious experiences (Van Cappellen et al., 2013). These emotions can be harnessed in religious pedagogy to create memorable and meaningful learning experiences. For example, incorporating contemplative practices like meditation or reflective journaling can evoke emotional responses that deepen students' engagement with religious content.

d. *Mental Health and spiritual care in schools*: With increasing awareness of mental health issues among young people, religious pedagogy can integrate psychological counseling techniques to address spiritual crises, religious doubts, and existential anxiety (Pargament, 1997). Schools and religious institutions could develop mental health programs that incorporate both psychological and religious principles to support holistic

well-being.

ii. Practical Applications: Enhancing Religious Education

a. *Experiential learning*: Drawing from humanistic psychology (Maslow, 1968; Rogers, 1961), religious pedagogy can emphasize experiential learning. Activities such as retreats, pilgrimages, or service projects allow students to encounter religious teachings in immersive, real-world contexts. These experiences align with the psychology of religion's emphasis on lived spirituality, fostering personal growth and ethical reflection.

b. *Narrative and symbolic pedagogy*: Stories and symbols are central to religious traditions and are highly effective pedagogical tools. Cognitive psychology suggests that narratives activate neural pathways associated with empathy and memory (Gottschal, 2012). Educators can use parables, myths, and rituals to convey complex theological concepts in ways that are both engaging and memorable.

c. *Social learning and community building*: Social psychology underscores the importance of community in religious life. Group activities such as communal prayer, interfaith dialogue, or collaborative projects can strengthen students' sense of belonging and shared identity (Baumeister & Leary, 1995). These practices align with the psychology of religion's focus on the social dimensions of faith, promoting prosocial behavior and moral development.

iii. Challenges and Ethical Considerations

a. *Cultural sensitivity*: Religious experiences and pedagogical practices are deeply shaped by cultural contexts. Educators must be mindful of cultural differences and avoid imposing Western psychological frameworks on non-Western traditions. For example, collectivist cultures may prioritize communal rituals over individual reflection, requiring tailored pedagogical approaches.

b. *Balancing tradition and innovation*: While psychological insights can enhance religious pedagogy, educators must respect the integrity of religious traditions. Innovations should complement, rather than replace, time-honored practices. For instance, mindfulness techniques can be integrated into Christian prayer without diluting its theological significance.

c. *Avoiding manipulation*: The emotional and psychological power of religious experiences must be handled ethically. Educators should prio-

ritize students' autonomy and well-being, avoiding coercive or manipulative practices. Informed consent and open dialogue are essential for creating safe and respectful learning environments.

iv. Future Directions: Interdisciplinary Research and Collaboration

a. *Cross-cultural studies*: Future research should explore how psychological theories of religion apply across diverse cultural and religious contexts. Comparative studies can identify universal principles and culturally specific practices, enriching both fields.

b. *Neuroscience and religious education*: Advances in cognitive neuroscience could provide insights into how religious learning affects brain development and moral reasoning. Research using neuroimaging techniques could explore how different teaching methods influence the processing and retention of religious concepts (Newberg et al., 2002).

c. *Technology-enhanced pedagogy*: Digital tools, such as virtual reality (VR) and online platforms, provide innovative ways to simulate religious experiences and facilitate global interfaith dialogue. Research should explore the efficacy and ethical implications of these technologies in religious education.

d. *AI and personalized religious education*: Artificial intelligence-driven education systems could be used to create personalized learning experiences tailored to students' cognitive and emotional needs. By integrating psychological theories into AI-driven religious education, students could receive individualized feedback on their spiritual development (Seligman, 2014).

Strengthening the relationship between the psychology of religion and religious pedagogy is essential for advancing both disciplines. By integrating psychological insights into religious education, educators can enhance faith development, identity formation, and moral reasoning. Likewise, psychological counseling can benefit from religious pedagogy's structured learning approaches to improve support for individuals facing religious and existential challenges. Future research should continue to explore collaborative opportunities in digital learning, neuroscience, and mental health to ensure that both fields remain relevant and effective in addressing contemporary challenges.

Conclusion

The theoretical connections between the psychology of religion and religious pedagogy reveal a rich and dynamic interplay between unders-

tanding the human experience of the sacred and the methods of teaching and learning about religion. This article has demonstrated that psychological insights into religious cognition, emotion, and behavior can profoundly enhance religious pedagogy, offering educators evidence-based strategies to create meaningful, transformative learning experiences. At the same time, religious pedagogy provides a practical context for applying and testing psychological theories, ensuring that they remain relevant to the lived realities of faith and spirituality.

The original contribution of this study lies in its systematic articulation of how psychological constructs such as faith development, motivation, identity formation, and moral reasoning can inform and transform religious teaching practices. By conceptualizing religious pedagogy not merely as a method of instruction but as a dynamic site for psychological and spiritual growth, this article offers an integrative model that addresses both the theoretical and practical dimensions of religious education. It emphasizes the mutual benefits of collaboration: religious pedagogy becomes more evidence-based and psychologically grounded, while the psychology of religion gains access to structured, real-world applications through pedagogical practice.

The relationship and collaboration between the psychology of religion and religious pedagogy represent a significant intersection within the field of religious studies. The integration of these two disciplines can contribute to a deeper understanding of religious experiences and foster more effective religious education processes. By combining psychological insights with pedagogical strategies, educators and scholars can develop more comprehensive approaches to religious teaching, ensuring that religious education is both intellectually stimulating and emotionally enriching.

By working together, the psychology of religion and religious pedagogy can enhance individuals' comprehension of their religious experiences and support their spiritual, cognitive, and moral development. Religious pedagogy can benefit from psychological research on faith development, motivation, and identity formation to create more engaging and personalized learning experiences. Meanwhile, the psychology of religion can gain from the structured educational frameworks of religious pedagogy to better understand how religious knowledge is transmitted and internalized across different age groups and cultural contexts.

Despite its integrative ambition, this study remains largely conceptual and Western-centric in its theoretical orientation. It draws primarily on developmental models rooted in Euro-American psychology, which

may not fully capture the diversity of religious experiences in non-Western or indigenous contexts. Moreover, the discussion of practice remains general, and empirical validation of the proposed integrative approaches is yet to be conducted. Looking ahead, future research should explore cross-cultural applications of psychological theories in religious pedagogy, particularly in non-Western contexts. Advances in neuroscience and technology, such as neurotheology and virtual reality, offer exciting opportunities to deepen our understanding of religious experiences and enhance educational practices. Collaborative efforts between psychologists, theologians, and educators will be essential to developing innovative, evidence-based approaches that address the complexities of teaching religion in a pluralistic and rapidly changing world.

Future research should focus on strengthening this relationship, exploring how it can be more effectively applied to religious education and psychological counseling. Additionally, further studies should examine how innovations in these fields -such as the use of digital learning technologies, neuroscientific research on religious cognition, and interfaith educational models- can contribute to religious education and spiritual counseling, offering more holistic and research-based approaches.

Furthermore, as societies become increasingly diverse, interdisciplinary collaboration between these two fields can play a crucial role in fostering interreligious dialogue, ethical awareness, and social cohesion. Religious education informed by psychological insights can help individuals develop a more reflective, inclusive, and critical understanding of faith, while psychological counseling enriched by religious pedagogical approaches can provide better support for individuals dealing with existential concerns and faith-related crises.

In conclusion, the collaboration between the psychology of religion and religious pedagogy is essential for improving the understanding and teaching of religious experiences. A stronger interdisciplinary approach can support individuals in their spiritual growth, enhance religious education methodologies, and provide valuable psychological insights into faith and belief systems. By continuing to explore the intersection of these fields, researchers and educators can contribute to the development of more effective, inclusive, and transformative religious education practices. By fostering a deeper dialogue between these disciplines, educators can create learning environments that are intellectually rigo-

rous, emotionally resonant, and spiritually transformative. This interdisciplinary collaboration will not only advance academic understanding but also contribute to the holistic development of individuals and communities, empowering them to navigate the profound questions of meaning, purpose, and transcendence that lie at the heart of religious life.

Beyanlar ve Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma etik onay gerektirmemektedir.

This study does not require ethical approval.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür.

This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam gerekli değildir.

Informed consent was not required for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılım onayı gerekli değildir.

Consent to participate was not required for this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.

The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayını ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.

The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.

The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.

This research received no financial support.

Veri Paylaşımı ve Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada veri paylaşımı mevcut değildir.

Data sharing is not available for this study.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: KY; Literatür Taraması: KY; Veri Toplama: KY; Veri Analizi: KY; Yazım – Taslak: KY; Yazım – Gözden Geçirme – Düzenleme: KY.

Conceptualization: KY; Literature Review: KY; Data Collection: KY; Data Analysis: KY; Writing – Draft: KY; Writing – Review – Editing: KY.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, yazar(lar) tarafından bilimsel, etik ve yayıncılık ilkelerine uygun biçimde özgün olarak hazırlanmıştır. Daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış, herhangi bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiş ve başka bir yayında kullanılmamıştır.

This article is an original work prepared by the author(s) in accordance with scientific, ethical, and publishing principles. It has not been previously published, submitted for review, or used in any other publication.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.

This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

References

- Allport, G. (1950). *The individual and his religion: A psychological interpretation*. Collier-Macmillan.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Bandura, A. (1985). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice Hall.
- Barrett, J. L. (2004). *Why would anyone believe in God? (Cognitive science of religion)*. AltaMira Press.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Berryman, J. W. (2009). *Godly play: An imaginative approach to religious education*. Augsburg Fortress.
- Beyers, J. (2016). The quest for the understanding of religious studies: Seeing dragons. *Verbum et Ecclesia*, 37(1), 1-9.
- Brendan, H. (2010). Godly play: Nourishing children's spirituality: A case study. *Religious Education*, 105(5), 504-518.
- Bruner, J. (1996). *The culture of education*. Harvard University Press.
- Davidson, R. J., Pizzagalli, D., Nitschke, J. B., & Putnam, K. (2002). Depression: Perspectives from affective neuroscience. *Annual Review of Psychology*, 53, 545-574.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Springer.
- Emmons, R. A. (2005). Striving for the sacred: Personal goals, life meaning, and religion. *Journal of Social Issues*, 61(4), 731-745.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth and crisis*. W. W. Norton Company.
- Fowler, J. W. (1981). *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. Harper & Row.
- Frankl, V. E. (1959). *Man's search for meaning*. Beacon Press.
- Freud, S. (1927). *The Future of an illusion*. Norton & Company.
- Gottschal, J. (2012). *The storytelling animal: How stories make us human*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Hood, R. W. (1975). The construction and preliminary validation of a measure of reported mystical experience. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 14(1), 29-41.
- Hood, R. W., Hill, P. C., & Spilka, B. (2018). *The psychology of religion: An empirical approach* (Fifth edition). Guilford Press.
- Jäggle, M., Rothgangel, M., & Schlag, T. (Eds.). (2014). *Religious education at schools in europe: Developments, contexts, and debates*. V&R Unipress.

Jackson, R. (2019). *Religious education for plural societies: The selected works of Robert Jackson*. Routledge: Taylor & Francis Group.

James, W. (1902). *The varieties of religious experience: A study in human nature*. Green and Co.

Jung, C. G. (1938). *Psychology and religion*. Yale University Press.

Keltner, D., & Haidt, J. (2003). Approaching awe, a moral, spiritual, and aesthetic emotion. *Cognition and Emotion*, 17(2), 297-314.

Koç, M. (2017). Dindarlığın oluşumuna din eğitiminin psiko- pedagojik katkıları: 'Değer-yoksun dindarlık' tipolojisi bağlamında teorik bir yaklaşım. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(33), 87-138.

Koenig, H., King, D., & Carson, V. B. (2012). *Handbook of religion and health*. Oxford University Press.

Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice*. Harper & Row.

Maslow, A. H. (1964). *Religions, values, and peak experiences*. Viking Press.

Maslow, A. H. (1968). *Toward a psychology of being*. Van Nostrand.

Newberg, A., D'Aquili, E., & Rause, V. (2002). *Why God won't go away: Brain science and the biology of belief*. Random House Publishing Group.

Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (Eds.). (2013). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. (Second edition). Guilford Press.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.

Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. W. W. Norton & Co.

Piaget, J. (1954). *The construction of reality in the child*. Basic Books.

Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person*. Houghton Mifflin Company.

Schweitzer, F. (2007). *Religious education in a plural, secularized society: Rethinking religious education and pluralism*. Waxmann Verlag.

Seligman, A. B. (Ed.). (2014). *Religious education and the challenge of pluralism*. Oxford University Press.

Seligman, M. E. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Simon and Schuster.

Tyng, C. M., Amin, H. U., Saad, M. N., & Malik, A. S. (2017). The influences of emotion on learning and memory. *Frontiers in Psychology*, 8.

Van Cappellen, P., Saroglou, V., Iweins, C., Piovesana, M., & Fredrickson, B. L. (2013). Self-transcendent positive emotions increase spirituality through basic world assumptions. *Cognition & Emotion*, 27(8), 1378-1394.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

Wulff, D. M. (2010). Psychology of religion. ed. D. A. Leeming, K. Madden, & S. Marian. *Encyclopedia of Psychology and Religion*. (ss. 732-735). Springer.

Ziebertz, H.-G., & Riegel, U. (Eds.). (2009). *How teachers in Europe teach religion: An international empirical study in 16 countries*. LIT Verlag.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 179-268
Issue: 11 • June 2025 • 179-268

**Türk Din Psikolojisi Dergisi'ndeki
Bilimsel Yayınlar (2020-2024) Üzerine Bibliyometrik Analizler**

Bibliometric Analyses of Scientific Publications (2020–2024) in the
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Mustafa Koç

Prof. Dr. | Professor
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir Osmangazi University
İlahiyat Fakültesi | Faculty of Theology
Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı | Department of Psychology of Religion
✉ mustafa.koc@ogu.edu.tr | 0000-0003-1299-7963
Eskişehir | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1696872>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	10 Mayıs 2025 • 10 May 2025
Düzeltilme Tarihi • Revised	18 Haziran 2025 • 18 June 2025
Kabul Tarihi • Accepted	18 Haziran 2025 • 18 June 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Bu makalede, 2020 yılında yayın hayatına başlayan Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin 2020-2024 yılları arasında yayınlanan 1. ile 10. sayıları arasındaki bilimsel yayınların bibliyometrik analizleri yapılmıştır. Makalenin temel amacı, derginin alan tarihine olan akademik katkılarını değerlendirek, söz konusu dönemde yayınlanan sayılardaki bilimsel ürünleri, bu araştırmaya yönelik çeşitli nitel parametreler aracılığıyla bilimsel bir perspektiften incelemektir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen başlıca bulgular aşağıda sıralanmıştır: (i) Dergide toplam 102 yazarın akademik yayını bulunmakta olup tamamı (% 100) Türkiye merkezli kurumsal yapılara bağlıdır. (ii) Akademik unvan dağılımında; % 16,67'si profesör, % 5,88'i doçent, % 4,90'ı doktor öğretim üyesi, % 6,86'sı "Dr." unvanlı araştırmacılarıdır. Ayrıca, % 34,31'i yüksek lisans, % 22,55'i doktora öğrencisi; % 3,92'si araştırma görevlisi, % 0,98'i doktor öğretim görevlisi, % 0,98'i doktor öğretmen ve % 2,94'ü öğretmendir. (iii) Toplam 86 akademik ürün içeriğinin % 81,4'ü tek yazarlı, % 18,6'sı iki yazarlı çalışmalardır. Üç veya daha fazla yazarlı yayın bulunmamaktadır. (iv) Yazarların % 71,57'si üniversitede görevli ya da lisansüstü öğrencisi, % 12,75'i MEB, % 8,82'si diğer kamu kurumları, % 6,86'sı DİB çalışandır. (v) Bilimsel yayınların ise % 68,60'ı makale, % 27,90'ı kitap incelemesi ve % 3,50'si söyleşidir. (vi) Makale temalarında % 18,6 ile "dindarlık ve psikolojik değişkenler" öne çıkmakta; bunu % 13,6 oranıyla "biyografik çalışmalar" ile "gelişim dönemi ve dinsel gelişim" izlemektedir. % 10,2 oranında "psikopatoloji ve dinsel başa çıkma", "ahlak, değerler ve sosyal psikoloji" ile "din, kimlik ve kültür" temaları da dikkat çekmektedir. (vii) Kitap incelemelerine konu olan çalışmaların % 33,3'ü "din psikolojisi kuram ve literatürü", % 20,8'i "pozitif psikoloji ve din ilişkisi", % 16,6'sı ise "psikoterapi, ruh sağlığı ve din" temalarına aittir. (viii) Makalelerin % 67,8'i ampirik (n=40), % 32,2'si teorik (n=19) içeriklidir. (ix) Kitap incelemelerinde % 66,7'si teorik (n=16), % 33,3'ü ampirik (n=8) yapıdadır. (x) Makalelerde en fazla % 59,3 oranında dokümantasyon (n=35) tekniği kullanılmış; ardından % 25,4 ile nicel (n=15), % 13,6 ile nitel (n=8) ve % 1,7 ile karma yöntem (n=1) gelmektedir. Meta-analize ise hiç yer verilmemiştir. (xi) Kitap incelemelerine konu olan eserlerin % 66,7'si dokümantasyon (n=16), % 20,8'i nicel (n=5), % 12,5'i nitel (n=3), % 4,2'si karma (n=1) yöntemlidir. Bu ürün çeşidinde de meta-analiz tercih edilmemiştir. Sonuç olarak, Türkiye'deki ilk ve tek (2025) akademik alan dergisi olan adığeçen bu derginin, Türk din psikolojisi literatürünün gelişimine bilimsel düzeyde önemli katkılar sunan akademik bir platform işlevi gördüğü tespit edilmiştir.

A n a h t a r   K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Akademik dergi • Literatür gelişimi
Dergi tarihi • Bibliyometrik analiz

A b s t r a c t

This article presents a bibliometric analysis of scientific publications in the Turkish Journal for Psychology of Religion, issues 1 through 10, published between 2020-2024. The purpose is to evaluate the journal's academic contributions and examine published scientific outputs using various qualitative parameters. Key findings are as follows: (i) A total of 102 authors contributed academically, all (100 %) affiliated with Turkey-based institutional structures. (ii) In terms of academic titles, 16.67 % were professors, 5.88 % associate professors, 4.90 % assistant professors, and 6.86 % researchers with the title "Dr." Additionally, 34.31 % were master's students, 22.55 % doctoral students, 3.92 % research assistants, 0.98 % doctoral lecturers, 0.98 % doctoral teachers, and 2.94% teachers. (iii) Of 86 academic outputs, 81.4 % were single-authored and 18.6 % co-authored. Publications with three or more authors were not present. (iv) Regarding author affiliations, 71.57 % were employed at universities or enrolled in graduate programs, 12.75 % worked at the Ministry of National Education, 8.82 % at other public institutions, and 6.86 % at the Presidency of Religious Affairs. (v) Concerning publication types, 68.60 % were articles, 27.90 % book reviews, and 3.50 % interviews. (vi) Among article themes, "religiosity and psychological variables" stood out at 18.6 %, followed by "biographical studies" and "developmental period and religious development" at 13.6 % each. Additionally, themes such as "psychopathology and religious coping," "morality, values, and social psychology," and "religion, identity, and culture" attracted attention at 10.2 %. (vii) Book review themes included "theories and literature in psychology of religion" at 33.3 %, "positive psychology and religion" at 20.8 %, and "psychotherapy, mental health, and religion" at 16.6 %. (viii) Articles were 67.8 % empirical (n=40) and 32.2 % theoretical (n=19). (ix) Book reviews were 66.7 % theoretical (n=16) and 33.3 % empirical (n=8). (x) Documentation technique was used most frequently in articles at 59.3 % (n=35), followed by quantitative at 25.4 % (n=15), qualitative at 13.6 % (n=8), and mixed methods at 1.7 % (n=1). No meta-analysis studies were conducted. (xi) Among reviewed books, 66.7 % employed documentation (n=16), 20.8 % quantitative (n=5), 12.5 % qualitative (n=3), and 4.2 % mixed methods (n=1); meta-analysis was not utilized. In conclusion, it has been determined that this journal, which is the first and only (2025) academic journal in its field in Turkey, serves as an academic platform that significantly contributes scientifically to the development of the Turkish psychology of religion literature.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Academic journal • Literature development
Journal history • Bibliometric analysis

Giriş

Modern toplum yapılarında artan bireyselleşme ve sekülerleşme süreçleriyle birlikte, bireylerin dinsel yaşantılarında derinleşen bir psikolojik çözülme gözlemlenmektedir. İnanç sistemlerinin bireysel kimlik oluşumu üzerindeki etkisinin giderek zayıflaması, bireyin anlam dünyasında belirsizliklere yol açan psiko-teolojik kırılmaları beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda din psikolojisi, bireyin dinsel inançlarını, ibadet pratiklerini, manevi deneyimlerini ve değer temelli yönelimlerini bilimsel bir zeminde analiz eden bir din bilimleri ve psikoloji alt araştırma alanı olarak tanımlanabilir. Alanda yürütülen araştırmalarda, bireyin dinsel kimlik gelişimi, dinsel tutum ve davranışların yapılandırılması, dinsel başa çıkma stratejileri ve kutsal deneyimlerin ruh sağlığı üzerindeki etkileri gibi temalar öne çıkmıştır (Hood, Hill ve Spilka, 2009: 1–53; Emmons, 1999: 5–24). Bu kapsamda din psikolojisinin, bireyin psiko-teolojik örüntüleri ile ruhsal denge mekanizmaları arasındaki çok katmanlı ilişkiyi bilimsel bir metodoloji kullanarak çözümlemeyi hedeflediği söylenebilir.

Din psikolojisi, bireyin dinsel yaşantılarını yalnızca bilişsel düzeyde değil, aynı zamanda duygusal, tutumsal, davranışsal ve gelişimsel düzeylerde ele alan çok boyutlu bir bilimsel inceleme alanı olarak tanımlanmıştır. Alana yönelik yapılan kuramsal ve ampirik çalışmalarda, inanç gelişimi, dinsel kimlik oluşumu, dinsel tutumların biçimlenme süreci, dinsel başa çıkma ve dua pratiklerinin terapötik etkileri, dinsel gelişimin psikolojik dinamikleri gibi temaların öne çıktığı görülmüştür (Paloutzian & Park, 2013: 3–19). Bu kapsamda bireyin dinsel yönelimi, yalnızca sosyo-kültürel koşullardan etkilenmekle kalmayıp aynı zamanda kişilik örüntüleri, travmatik deneyimler ve yaşam döngüsündeki kriz evreleriyle de karmaşık bir etkileşim içerisinde. Bu durum, din psikolojisinin tematik eko-sistem temelli bir yaklaşımla bireyin dinsel yaşantısını çok katmanlı bağlamlar içerisinde değerlendirmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, bireysel dinsel yaşantılar; yalnızca metafizik bir yönelim değil, aynı zamanda ruhsal iyiliği destekleyen, anlam üretimini sağlayan ve kimlik sürekliliğini pekiştiren dinamik bir yapı olarak analiz edilmektedir.

Çağdaş psikoloji kuramlarında bireyin ruhsal denge arayışında, dinsel yaşantının yalnızca metafizik bir yönelim olarak değil; aynı zamanda psikolojik işlevselliği biçimlendiren merkezi bir etken olarak değerlendirildiği görülmüştür. Özellikle anlam üretimi, benlik bütünlüğü ve yaşam amacı gibi temel psikolojik yapılarla kurduğu ilişki üzerinden, dinsel inançların bireyde içsel düzenleme stratejileri geliştirmeye katkı sunduğu belirlenmiştir (Pargament, 2011: 260-293). Bu bağlamda, bireyin inanç sistemleri aracılığıyla yaşadığı içsel dönüşüm süreçleri; psiko-kültürel,

duygusal ve bilişsel bileşenleri içeren çok boyutlu bir deneyim alanı olarak tanımlanmıştır. Dinsel deneyimin, bireyin öz yeterlik algısını artırdığı, duygusal dayanıklılık geliştirdiği ve kriz durumlarında anlam merkezli psiko-teolojik başa çıkma kapasitesini güçlendirdiği içerik analizlerinde ifade edilmiştir (Ano & Vasconcelles, 2005: 461-479). Bu kapsamda din psikolojisinin eko-sistem temelli yaklaşımı; bireyin içsel yapıları ile inanç sistemleri arasındaki dinamik etkileşimi anlamlandırmaya yönelik bir analitik çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla dini yaşantı, modern psikolojide yalnızca geleneksel bir aidiyet aracı değil, aynı zamanda bireyin psikodinamik işleyişini destekleyen bir manevi yapı taşı olarak kavramsallaştırılmıştır.

Din psikolojisinin güncel uygulama literatüründe, dini yaşantıların bireyin psikolojik dayanıklılığı, travma sonrası uyum kapasitesi ve içsel bütünlüğü üzerinde iyileştirici etkiler ürettiği yönünde bulgulara sıkça rastlanmıştır. Yapılan meta-analitik incelemelerde, dini başa çıkma biçimlerinin; özellikle stres, yas, travmatik kayıplar ve varoluşsal belirsizlik gibi zorlayıcı yaşam olaylarına karşı bireysel savunma kaynaklarını güçlendirdiği belirlenmiştir (Park, 2005: 707–728). Bu bağlamda din psikolojisinin terapötik potansiyeli; hem pozitif dini başa çıkma mekanizmalarının ruhsal iyilik haliyle olan ilişkisini anlamaya hem de manevi kaynakların psikolojik danışma süreçlerine entegrasyonunu değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

Alanda yapılan vaka temelli araştırmalarda, dua, ibadet, kutsal metinlere yönelme gibi dinsel pratiklerin; bilişsel yeniden yapılandırma, duygusal regülasyon ve sosyal destek sistemlerinin işlevliliğini artırıcı nitelikte olduğu ifade edilmiştir (Pargament, 2011: 113–241). Bu çerçevede özellikle uygulamalı din psikolojisinin, danışan merkezli yaklaşımlarda bireyin kültürel, dinsel ve anlam merkezli örüntülerini dikkate alan, psiko-sosyo-teolojik duyarlılıkla yapılandırılmış danışma modellerine entegre edilebileceği görülmüştür. Dolayısıyla psikolojik destek sürecinde bireyin dinsel yönelimleri yalnızca bir inanç alanı olarak değil; aynı zamanda anlam üretimi, kimlik bütünlüğü ve psikolojik direnç geliştirme bağlamında işlevsel bir güç kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan din psikolojisi, 19. yüzyılın sonlarında bireyin dinsel yaşantısına yönelik bilimsel inceleme arayışlarının bir sonucu olarak psikoloji literatüründe yer edinmeye başlamıştır. Bu erken dönem yönelimlerde, dinsel inançların zihinsel süreçlerle olan ilişkisi ve bireyde oluşturduğu duygusal etkiler öncelikli inceleme konusu olmuştur. Özellikle William James'in *The varieties of religious experience* (1902) adlı çalışmasında, dinsel deneyimler; mistik yaşantı, içgörü, dönüşüm ve yeniden doğuş

gibi psiko-teo-fenomenolojik eksenlerde değerlendirilmiş ve bireysel psikolojiyle dinsel deneyim arasındaki köprüyü kuran ilk sistematik teorik çerçeve oluşturulmuştur (James, 1902/1961). Bu bağlamda din psikolojisi, psikodinamik, fenomenolojik ve davranışçı yaklaşımların etkisi altında gelişmiş; zamanla bireyin kutsal olanla kurduğu ilişkinin içsel işleyişine odaklanan bağımsız bir psikoloji alt disiplini olma niteliği kazanmıştır.

Yüzyılın ortalarına gelindiğinde din psikolojisi, klinik psikoloji, gelişim psikolojisi ve sosyal psikolojiyle etkileşim içinde, bireyin dinsel yaşantısını açıklamaya çalışan kuramlar üretmeye başlamıştır. Yapılan kavramsal derinleştirmelerde, dinsel tutumların psikometrik ölçümü, inanç gelişimi, dinsel bağlanma biçimleri ve dua davranışının psikolojik karşılıkları gibi temalar öne çıkmıştır (Paloutzian, 2017: 1-13). Bu doğrultuda alanın akademik kurumsallaşma süreci, 1976 yılında Amerikan Psikoloji Derneği (APA) bünyesinde *Psychology of Religion* adıyla kurulan 36. Bölümle başlamış, 2011 yılında ise *Society for the Psychology of Religion and Spirituality* ismini alarak bugünkü formuna kavuşmuştur. Bu bölüm başta olmak üzere, çeşitli uluslararası bilimsel yapılar aracılığıyla alanın akademik temelleri sağlamlaştırılmıştır. Ayrıca, *International Association for the Psychology of Religion-LAPR* (1914) gibi kuruluşlar sayesinde disiplinin küresel ölçekteki akademik görünürlüğü önemli ölçüde artmıştır. Dolayısıyla din psikolojisi, yalnızca bireysel inanç dünyasının çözümlemesini hedefleyen akademik bir analiz alanı olmaktan çıkarak, çağdaş psikoloji içerisinde özgün kuramsal yaklaşımlarla biçimlenen popüler bir uzmanlık alanı olarak bilgi üretim eksenine hâline gelmiştir.

Din psikolojisinde 2000'li yıllardan itibaren *anlam oluşturma (meaning-making)* merkezli yaklaşımlar, kuramsal olarak öne çıkmıştır. Travma sonrası yeniden yapılanma, ölüm kaygısı, kimlik krizleri ve duygusal tükenmişlik gibi klinik durumlarda bireyin dinsel yönelimleri anlam üretimini kolaylaştırarak psikolojik uyumu desteklemektedir. Bu yaklaşımın klinik yansımaları, özellikle genç yetişkinlerde dinsel konfor ve anlam arayışı arasındaki ilişkiler üzerinden kapsamlı şekilde incelenmiştir (Krok, Szcześniak & Zarzycka, 2024: 4110–4129). Bu bağlamda *dinsel başa çıkma / religious coping, kutsal anlam / sacred meaning ve manevi dönüşüm* gibi kavramlar güncel din psikolojisi literatüründe daha sık kullanılmaya başlamış; bireyin psikolojik uyum süreçlerinde dinsel inançların anlam üretimi, duygusal düzenleme ve bilişsel çerçeve sağlama gibi işlevsel terapötik katkılar sunduğu vurgulanmıştır. Özellikle COVID-19 gibi küresel krizlerde, dinsel başa çıkma yöntemlerinin umut ve manevi büyü-

meyi desteklediği görülmüştür (Yıldırım ve ark., 2021: 2371–2385). Dolayısıyla din psikolojisinin tematik eksen, bireyin yalnızca neye inandığı değil, inanç aracılığıyla psikolojik bütünlüğünü nasıl yapılandırdığı üzerine odaklanacak biçimde yeniden konumlandırılmıştır.

Son çeyrek yüzyılda alanda dikkat çeken bir diğer gelişim, din psikolojisinin kültürel bağlama duyarlı, çok-kültürlü ve toplumsal çeşitliliği dikkate alan bilimsel bir eksene evrilmesidir. Özellikle göç, diaspora, azınlık grupları ve marjinalleşme süreçlerinde dinin psikolojik işlevleri, kimlik bütünlüğü, aidiyet duygusu ve toplumsal dayanışma mekanizmaları açısından analiz edilmiştir (bkz. Abu-Raiya & Pargament, 2011: 93–115). Bu bağlamda bireyin dinsel yaşantısının; yalnızca kişisel bir yönelim değil, aynı zamanda sosyal etkileşim ağları ve kültürel değer sistemleriyle iç içe geçmiş bir kimlik bileşeni olarak yapılandığı görülmüştür. Bu yönüyle din psikolojisinin analiz düzlemi, klasik birey-merkezli yaklaşımlardan uzaklaşarak, tematik eko-sistem temelli ve psiko-sosyo-teolojik boyutları içeren daha bütüncül bir yapıya dönüşmüştür. Böylece bireyin dinsel yönelimi, aynı zamanda kültürel, etnik ve toplumsal kimliklerin kesişiminde yer alan bir anlam haritası olarak yorumlanabilir.

Yukarıda alan literatürüne ilişkin yapılan kavramsal ve tarihsel değerlendirmelerde de görüldüğü üzere din psikolojisi, bireyin psiko-sosyo-teolojik gereksinimlerini çok katmanlı bir yapıda ele alan, kuramsal derinliği ve yöntemsel çeşitliliğiyle hem uygulamalı hem de kuramsal düzlemde belirgin gelişim ivmesi kazanmış bir disiplindir. Alanda yapılan araştırmaların yalnızca bireysel psikodinamik süreçlere değil; aynı zamanda kültürel çoğulluk, toplumsal çeşitlilik ve anlam merkezli yaşam pratikleri gibi daha geniş bağlamlara odaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu disipliner dönüşüm, alandaki akademik üretimin niteliksel artışıyla da desteklenmiş ve belirli süreli yayınlarda yoğunlaşarak özgün bir akademik bilgi havzası oluşturmıştır.

Öte yandan din psikolojisinin kurucu coğrafyası olarak Amerika Birleşik Devletleri’ndeki akademik dergicilik pratiği, alanın tarihsel gelişiminde kurucu ve yön verici bir işlev üstlenmiştir. Özellikle *Journal of Psychology and Theology* (1973) ile *Journal of Religion and Health* (1961) gibi süreli yayınlar, alanın akademik psiko-teolojik açılımlarını sistematik biçimde yapılandıran öncül dergi örnekleri arasında yer almıştır. Adı geçen dergilerde yayınlanan çalışmalar, bireyin inanç yapısının psikolojik dinamikleriyle ilişkisini hem teorik kavramsallaştırmalar hem de deneysel veri analizleri aracılığıyla bütüncül bir düzlemde değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Bu bağlamda, bireyin dinsel yaşantısı yalnızca bir teolojik nosyon olarak değil; aynı zamanda travmatik deneyimler, yaşam krizi, kimlik

oluşumu ve anlam üretimi gibi psiko-sosyo-teolojik eksenlerde işlevselleşen çok katmanlı bir varoluşsal süreç olarak ele alınmıştır (Hill & Pargament, 2003: 64–74). Bu çerçevede, *Archive for the Psychology of Religion* (1978) ve *Mental Health, Religion & Culture* (1998) gibi akademik süreli yayınlar, kültürel çoğulluk, ruh sağlığı ve inanç sistemleri arasındaki etkileşimi açıklayıcı modellerle irdeleyerek alanda disiplinler arası bir deneysel-epistemolojik çoğulculuk geliştirilmesine katkı sağlamıştır (bkz. Davis ve ark., 2024: 7–19; Anczyk, 2021: 182-207). Dolayısıyla Amerika merkezli alan akademik süreli yayıncılığı, din psikolojisi biliminin hem klinik hem de kültürel düzeyde temsiliyetini güçlendiren bir yayın ekosistemi oluşturmuş ve küresel literatürdeki teorik derinliği kurumsallaştıran önemli akademik platformlar arasında yer almıştır.

Birleşik Krallık merkezli akademik yayıncılığa bakıldığında ise din psikolojisi alanında kültürel bağlam duyarlılığı yüksek, disiplinler arası geçişkenliği önceleyen bir yayın geleneği oluşturduğu söylenebilir. Özellikle *British Journal of Religious Education* (1978) ve *British Journal of Guidance and Counselling* (1973) gibi dergilerde yayınlanan çalışmaların, bireyin dinsel yaşantısını pedagojik ve psikolojik açılardan bütüncül biçimde değerlendiren metodolojik desenlere dayandığı görülmüştür. Bu bağlamda, dinsel inançların çocukluk ve ergenlik dönemlerinde gelişimsel süreçlerle nasıl etkileşime geçtiği, kimlik oluşumu ve aidiyet bilinci açısından ne tür psiko-dinamik etkiler ürettiği yönündeki araştırmalar, özellikle Birleşik Krallık ve Avrupa merkezli yayınlarda sıkça ele alınan temalar arasında yer almıştır. Nitekim dinsel gruba aidiyetin, kimlik gelişimiyle bağlantılı olarak genç bireylerde aidiyet duygusunu güçlendirdiği bulunmuştur (Furrow, King & White, 2004: 17-26).

Din psikolojisi alanına ilişkin makalelerin yayınlandığı *Mental Health, Religion & Culture* (1998) dergisi aracılığıyla bireyin ruh sağlığı ile dinsel yönelimleri arasındaki etkileşim, travma sonrası dinsel başa çıkma, dua pratiklerinin psikolojik işlevi ve kültürel çeşitlilik bağlamında inanç sistemlerinin analizi gibi çok katmanlı içeriklerle bilimsel literatüre entegre edilmiştir (örnek çalışma için bkz. Dein, Loewenthal, Lewis, & Pargament, 2020: 1–9). Bu kapsamda, Birleşik Krallık akademik yazını, bireyin dinsel yaşantısını yalnızca teolojik bağlamda değil; aynı zamanda kültürel kimlik, sosyal etkileşim ve psikolojik denge ekseninde konumlandıran tematik eko-sistem temelli bir yayın paradigması oluşturmuştur.

Avrupa'nın Batı kuşağında, özellikle Hollanda, Belçika ve Fransa'da din psikolojisi alanında gelişen akademik yayıncılık, ampirik araştırma tekniklerini teolojik çözümlemelerle harmanlayan disiplinler arası bir düşünsel çerçevede şekillenmiştir. Hollanda merkezli *Journal of Empirical*

Theology (1988), bireylerin dinsel yönelimleri, inanç yapıları ve kutsal olanla kurdukları ilişki biçimlerini, ampirik veri kümeleri ve çok değişkenli analizlerle çözümleyen kurumsallaşmış bir yayın platformu olarak öne çıkmaktadır (Van der Ven & Ziebertz, 2012). Özellikle *Utrecht Üniversitesi*, *Tilburg Üniversitesi* ve *Radboud Üniversitesi* gibi akademik merkezlerde yürütülen saha çalışmaları, psiko-teolojik çözümlemelerin metodolojik zeminde kurumsallaştırılmasına olanak sunmaktadır.

Belçika’da *KU Leuven Üniversitesi* bünyesinde gelişen din psikolojisi ekolü, kimlik çoğulluğu, göçmenlik deneyimi ve çoklu aidiyet sistemleri bağlamında yürütülen ampirik çalışmalarla, uluslararası literatürde özgün ve saygın bir konum edinmiştir. Bu yaklaşım, özellikle dinsel yaşantının sadece bireysel bir fenomen olarak değil, aynı zamanda kültürel kimlik oluşumu, toplumsal bütünleşme ve anlam üretimi bağlamlarında ele alınması gerektiğini savunur. KU Leuven merkezli bu çalışmalar, sıklıkla *Archive for the Psychology of Religion* (1978) adlı akademik dergide yayınlanmakta; bu yayınlarda Katolik psiko-dinamik yaklaşımlar ile kültürler arası maneviyat temsilleri çeşitli bağlamlarda incelenmektedir (Saroglou & Mathijsen, 2007: 177–198).

Yukarıda sözü edilen bu entelektüel birikimin temelleri, KU Leuven Üniversitesi’nde görev yapmış olan *Antoine Vergote*’un öncülüğünde atılmıştır. Vergote, din psikolojisini psikanalitik teori (özellikle Freud ve Lacan), fenomenoloji, dil felsefesi ve kültürel psikoloji gibi alanlarla bütünleştirerek, alana özgün bir yön kazandırmıştır. Onun kurucusu olduğu ve sonrasında *Leuven Ekolü* olarak adlandırılan bu yaklaşım, bireyin dinsel yaşantısını yalnızca içsel-dinsel deneyimlerle sınırlı görmeyip, fenomenolojik, antropolojik ve etik düzlemlerde çok katmanlı olarak değerlendirmiştir (Tomcsányi, 2010: 45–58).

Vergote’un öğrencileri ve takipçileri ise bu yöntemi daha da geliştirerek Avrupa’da din psikolojisinin teorik zeminini derinleştirmiştir. Bu çerçevede, Belçika ve Fransa merkezli söz konusu akademik yayınların ortak karakteristik özelliği, dinsel yaşantıyı bireysel iç deneyimlerin ötesinde; toplumsal bütünleşme, kültürel kimlik oluşumu ve kolektif anlam üretimi bağlamlarında değerlendirmeleridir. Bu yaklaşımlar, psiko-sosyo-teolojik derinliği önceleyen, tematik ekosistem temelli çok disiplinli bir yayın kültürünü temsil etmekte ve din psikolojisinin kuramsal gelişimine uluslararası düzeyde çok boyutlu bir katkı sunmaktadır.

Öte yandan Kuzey Amerika coğrafyasında din psikolojisi alanının akademik gelişim süreci, Amerika Birleşik Devletleri’nde kurumsallaşan öncül yayınlara göre Kanada’da daha geç bir ivme kazanmış; ancak son

yıllarda disiplinler arası bir içerikle desteklenen özgün akademik süreli yayınlar aracılığıyla dikkat çekici bir açılım sergilemiştir. Özellikle *The Canadian Journal of Theology, Mental Health and Disability* (2021) isimli süreli yayın, hem ruh sağlığı hem de teolojik refleksiyon alanında karşılaşılan yapısal boşluğu doldurmak amacıyla yayınlanmaya başlamıştır. Son dönem süreli yayını olan bu dergi, psikolojik kırılğanlık, engellilik deneyimi ve inanç temelli içsel direnç mekanizmaları arasındaki ilişkiyi ampirik ve teorik düzlemde değerlendiren nitelikli içerikleriyle öne çıkmaktadır (Panton & Spies, 2021: 107–222).

Kanada merkezli çalışmalardaki pastoral bakım ve manevi danışmanlık süreçleri, sıklıkla Amerika merkezli *Journal of Pastoral Care & Counseling* (1947) ve *Journal of Health Care Chaplaincy* (1987) gibi uluslararası dergiler aracılığıyla temsil edilmektedir. Bu akademik süreli yayınlar aracılığıyla, özellikle göçmen bireyler, yerli topluluklar ve kültürel çeşitliliğin yüksek olduğu bölgelerde yürütülen uygulamalı araştırmalar, psiko-sosyo-teolojik bir bağlamda ele alınmakta; böylece din psikolojisinin ampirik yansımaları sahaya dayalı veri kümeleriyle bütünleştirilmektedir. Bunun yanı sıra örneğin; *Canadian Journal of Community Mental Health* (1982) gibi psikoloji eksenli dergide de, dinsel yönelimlerin ruh sağlığı üzerindeki etkileri, dinsel inancın psikolojik dirençle olan ilişkisi ve pastoral hizmet sunumlarının bütüncül sağlık yaklaşımlarındaki sosyal hizmet temalı rolü sistematik biçimde ele alınmaktadır (örnek çalışma için bkz. Chaze ve ark., 2015: 87-101). Bu çerçevede Kanada’da din psikolojisi, dinsel yapıların yalnızca kurumsal bir hizmet sunumu değil; aynı zamanda bireyin anlam üretim süreçlerine katkı sunan bir sosyal hizmet destek sistemi olarak değerlendirildiği psiko-entegratif bir içerikle temsil edilmektedir.

Ortadoğu ve İslam coğrafyasında din psikolojisi alanına yönelik akademik yayıncılığa bakıldığında ise kurumsal süreklilikten yoksun, dağınık ve tematik olarak sınırlı bir yapıda konumlandırıldığı görülmektedir. Yapılan alan taramalarında, İran, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Ürdün ve Malezya gibi ülkelerde dinin psikolojik işlevlerine odaklanan bazı ampirik çalışmalara rastlansa da, bu içerikler çoğunlukla İslami ilimler, genel psikoloji, sosyoloji ya da eğitim bilimleri diğer alan dergileri içerisinde yer almakta; ayrı bir disiplin olarak din psikolojisinin kurumsal temsilinden uzak bir görünüm arz etmektedir (bkz. Koenig, Al Zaben & Khalifa, 2012: 180-182; Elshamy ve ark., 2023: 1-25). Malezya’da yayınlanan *International Journal of Islamic Thought* (2012) gibi tematik akademik dergiler, zaman zaman din psikolojisiyle ilişkili makalelere yer verse de bu içerikler sistematik biçimde alanı temsil etmemektedir. Dolayısıyla bugüne kadar (2025) sürekli yayın politikası çerçevesinde

alanı taşıyacak akademik bir dergi yapısı oluşturulamamıştır. Benzer biçimde İran’da ve Körfez ülkelerinde yer alan bazı üniversite yayınlarında da dinsel tutum, psikolojik dayanıklılık ve ruh sağlığı etkileşimi incelenmekle birlikte, bu çalışmalar büyük ölçüde tıbbi-psikiyatrik ya da eğitimsel içerikler içinde dağınık biçimde sunulmaktadır. Örneğin; Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde din psikolojisi başlığı altında bağımsız bir akademik alan dergisinin bulunmadığı; güncel yayınların genellikle psikiyatri, halk sağlığı ya da değer eğitimi ekseninde sınırlı sayıda çalışmayı içerdiği görülmektedir (Taslim ve ark., 2022: 1-12). Bu bağlamda, İslam ülkeleri özelinde Türkiye dışındaki akademik yapılarda, din psikolojisi hâlen kurumsallaşmamış bir alan olarak varlık göstermekte; bu durum da hem teorik çerçevede hem de metodolojik düzlemde disiplinler arası derinlikten uzak bir süreli akademik yayın atmosferine yol açmaktadır. Dolayısıyla, Ortadoğu ve İslam dünyasında din psikolojisi disiplinine özgü biçimde doğrudan alan adını taşıyan bağımsız, hakemli süreli akademik dergilerin bulunmadığı; alanın görünür-lüğünün büyük ölçüde batı merkezli süreli yayınlara bağımlı kaldığı görülmektedir. Bu eksiklik, din psikolojisinin kültürel bağlamda özelleşmiş teorik modeller geliştirmesini ve Ortadoğu coğrafyasının yerel psiko-sosyo-teolojik gerçekliklerle bütünleşmesini sınırlayan yapısal bir engel olarak değerlendirilebilir.

İslam ülkeleri özelinde yapılan yukarıdaki değerlendirmeler çerçevesinde, Türkiye’nin din psikolojisi alanındaki akademik süreli yayıncılık pratiği, bölgesel ölçekte dikkat çeken yapısal bir ayrıksallık sunmaktadır. 2020 yılında yasal sahibi olan din psikoloğu Prof. Dr. Mustafa Koç tarafından yayınlanmaya başlayan *Türk Din Psikolojisi Dergisi* (TDPD) (ISSN: 2687-2722), yalnızca Türkiye özelinde değil; aynı zamanda İslam dünyasında din psikolojisi başlığı altında ve bu alana özgü yayınlanan ilk ve halen tek süreli akademik yayın olma niteliğini taşımaktadır. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı halinde yayınlanan bu dergi, çift taraflı kör hakemlik sürecini benimseyerek uluslararası akademik yayıncılık normlarını takip etmektedir (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd>, 2025).

a. Amaç

Bu çalışma, 2020–2024 yılları arasında *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nde yayınlanan akademik ürünlerin tematik, yöntemsel verilerine dayalı bibliyometrik özelliklerini inceleyerek, Türkiye’deki din psikolojisi akademik dergiciliğinin gelişimsel sürecine katkı sağlamayı ve ilgili alan dergisinin ulusal ve uluslararası düzeydeki akademik konumunu değerlendire-

meyi amaçlamaktadır (krş. Koç, 2020: 29–96; Koç, 2024: 197–262; ayrıca bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd>, 2025).

Bu makalede, 2020 yılında akademik yayın hayatına başlayan *Türk Din Psikolojisi Dergisi*'nin, 2020–2024 yılları arasında yayınlanan ilk 10 sayısındaki bilimsel ürünleri, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak sistematik biçimde incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, söz konusu derginin din psikolojisi bilim dalına sağladığı akademik katkıyı, bilimsel parametreler doğrultusunda değerlendirerek, yayınlanan içerikleri tematik, yöntemsel ve yapısal düzeyde çözümlemektir. Din psikoloğu Prof. Dr. Mustafa Koç tarafından 2020 yılında kurulan bu dergi, din psikolojisi alanına özgü Türkiye’de yayınlanan ilk ve halen tek (2025) süreli akademik yayın niteliğini taşımakta; içerik yapısıyla da disiplinler arası akademik üretimi desteklemektedir.

Dergide yayınlanan akademik içerikler, bilimsel ürün türleri, tematik yoğunluk, araştırma yöntemleri ve yazar profilleri gibi çeşitli bibliyometrik ölçütler çerçevesinde analiz edilmiştir. Derginin yayın politikası gereği her akademik ürün, çift taraflı kör hakemlik sürecinden geçirilmiş ve bilimsel değerlendirme süreçlerine tabi tutulmuştur. Bu çerçevede, söz konusu makale, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nde yayınlanan içeriklerin sahip olduğu akademik değeri betimsel yöntemle ortaya koymayı hedeflemekte ve alan literatürüne katkı sunan yayın dinamiklerini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Böylece çalışma, derginin kurumsal yayın geleneğine ilişkin bütüncül bir perspektif geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Öte yandan, bu çalışmada kullanılan metodolojik yaklaşım, daha önce Türkçe akademik literatürde gerçekleştirilmiş benzer bibliyometrik analizlere dayandırılmıştır (bkz. Aybey, 2018: 415–430; Şahin & Acun, 2015: 213–234). Bununla birlikte, Türkçe literatüre bakıldığında din psikolojisi ile manevi danışmanlık ve rehberlik alanına özgü bibliyometrik analizlerin metodolojik düzeyde ilk örneklerinin din psikoloğu Koç tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir (Koç, 2016: 37–94; Koç, 2020: 29–96; Koç, 2022: 129–171; Koç, 2024: 197–262). Bu çalışmalar, bu çalışmada uygulanan analiz deseninin kuramsal ve yöntemsel temelini oluşturmaktadır.

b. Sınırlılıklar

Bu makale, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’ndeki bilimsel yayınların (2020–2024) bibliyometrik analizlerini içermektedir. Her çalışmada olduğu gibi bu araştırmanın da aşağıda belirtilen kapsam ve metodolojik açılardan bazı sınırlılıkları bulunmaktadır:

(i)–Bu araştırma, 2020–2024 yılları arasında *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nin 1. ile 10. sayısı arasındaki bilimsel yayınların bibliyometrik analizleriyle sınırlıdır.

(ii)–Bu makalenin bibliyometrik analizleri ise (a) yazar profillerine göre = ‘(i) yazar türü, (ii) akademik unvanları, (iii) yazar sayısı, (iv) yazarın çalıştığı kurum’; (b) bilimsel ürünlere göre = ‘(i) türü, (ii) tematik konu içerikleri, (iii) metodolojik desen özellikleri, (iv) veri toplama yöntemi türleri’ parametreleriyle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlı parametreler dışında kalan diğer nitel özellikler, makale hacmini aşacağı düşüncesiyle analiz kapsamı dışında tutulmuştur.

c. Yöntem

Türk Din Psikolojisi Dergisi’ndeki bilimsel yayınların (2020–2024) bibliyometrik analizini konu alan bu makalede, metodolojik olarak, güncel veya geçmiş bir durumu olduğu biçimiyle tanımlamayı amaçlayan tarama modeli esas alınmıştır (Karasar, 1995: 76–79). Bu metodolojik teknik kapsamında, araştırma konusunu içeren nitel veriler, kendi bağlamsal koşulları içerisinde, doğrudan ve yalın bir biçimde analiz edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Yukarıda sözü edilen metodolojik çerçeveden hareketle bu çalışmada, 2020–2024 yılları arasında Türk Din Psikolojisi Dergisi’nde yayınlanan bilimsel ürünler, çeşitli bibliyometrik ölçütler doğrultusunda incelenmiştir. Tarama süreci sonucunda, belirtilen bu dönemde dergide yayınlanan toplam *bilimsel içerik* sayısı 86, toplam *yazar sayısı* ise 102 olarak belirlenmiş ve elde edilen bu veriler, seçilen bibliyometrik analiz parametreleri kapsamında sistematik biçimde değerlendirilmiştir.

d. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu makalede veri toplama aracı ve kaynağı olarak, (i) Türk Din Psikolojisi Dergisi’nde yayınlanan akademik ürünler, (ii) dergi arşivine erişim sağlayan çevrimiçi veri tabanı (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd>) ve (iii) hakem değerlendirmesi sonucunda yayınlanmış bilimsel ürünlerin tam metin içerikleri kullanılmıştır. Ayrıca, makalede yer alan bilimsel yayınların bibliyometrik analizinde kullanılan nitel parametrelerin, yalnızca bu çalışmaya özgü bazı parametrik kategorilere dayanan subjektif kriterlere göre belirlendiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu parametreler, derginin bibliyometrik değerlendirme sürecine özgü sistematik bir yapı sunmaktadır.

Öte yandan, bilimsel yayınların sağlıklı bir şekilde analiz edilmesi ve

değerlendirilmesi amacıyla, çalışmada öncelikle dergide yayınlanan akademik ürünler için tematik bibliyometrik analiz kriterleri ve nitel parametreler belirlenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2005). Bu kapsamda, sosyal bilimler metodolojisinde kullanılan *betimsel analiz* yaklaşımına göre, dergi yazarları ve yayınlanan akademik ürünler çeşitli nitel parametreler doğrultusunda sınıflandırılarak bibliyometrik veriler elde edilmiştir. Bu nitel veriler, daha sonra istatistik analiz programına aktarılarak nicel frekans değerleri hesaplanmıştır. Böylece, bibliyometrik analiz sürecinde belirlenen nitel parametrelere göre yazar ve bilimsel yayınlar betimlenmiş ve frekans değerlerine göre grafikler ve tablolar oluşturularak değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu makalede nitel verilerin analizinde kullanılan NVivo 15 programı aracılığıyla konuya ilişkin ana tema ve alt temalar bağlamında tematik kelime bulutu ve ilişki haritalama görselleri de hazırlanmıştır.

e. Türk Din Psikolojisi Dergisi

(ISSN: 2687-2722 / 1–10 Sayıları)

Din psikoloğu Prof. Dr. Mustafa Koç'un öncülüğünde 2020 yılında yayınlanmaya başlamış; editörlüğünü din psikoloğu Prof. Dr. Ali Rıza Aydın'ın üstlendiği, yılda iki kez (Haziran ve Aralık aylarında) çıkan hakemli bir akademik dergidir. Çift taraflı kör hakemlik süreci uygulayan TDPD, hem Türkçe hem de İngilizce makalelere açık yapısıyla ulusal ve uluslararası akademik katkılara zemin sunmaktadır. Dergide, din psikolojisi alanını merkeze alan telif, çeviri, sadeleştirme, kitap tanıtımı ve kongre-sempozyum değerlendirmeleri gibi çeşitli türlerde bilimsel çalışmalara yer verilmektedir. Tematik olarak ise inanç gelişimi, dinsel kimlik, psikolojik dayanıklılık, dua, maneviyat, travma, psikopatoloji ve dini tutum gibi çok katmanlı alana ilişkin alt araştırma konuları, psiko-sosyoteolojik bir çerçevede ele alınarak değerlendirilmektedir. TDPD, içeriklerini Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı kapsamında yayınlayarak hem bilimsel erişilebilirliği hem de etik şeffaflığı teşvik etmektedir. Bu yönüyle dergi, yalnızca Türkiye'deki araştırmacılara değil, aynı zamanda İslam coğrafyası başta olmak üzere uluslararası din psikolojisi literatürüne kavramsal derinlik ve yayıncılık standardı açısından katkı sunan öncü bir akademik platform niteliği taşımaktadır. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd>, 2025; ayrıca bkz. Ek-2).

e.a. Derginin Amacı ve Kapsamı

Türk Din Psikolojisi Dergisi (ISSN: 2687-2722), din psikolojisi ala-

nında yüksek nitelikte ve zengin içerikte akademik çalışmalar yayınlarak, Türkiye'deki din psikolojisi literatürüne bilimsel katkı sağlamayı ve bu katkıları ulusal ve uluslararası akademik topluluğa ulaştırmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, din psikolojisi odaklı akademik dergicilikte uluslararası düzeyde tanınırlığı yüksek, saygın ve disiplinler özgünlüğe sahip bir alan dergisi olmayı hedeflemektedir.

Dergi sahibi din psikoloğu Prof. Dr. Mustafa Koç tarafından tasarlanan özgün Türkçe ve İngilizce logolarla (bkz. Ek-3) yapılandırılmış olan bu akademik platform, böylelikle karakteristik-özgün bir kurumsal kimlik kazanmıştır. Dergi, din ve psikoloji ekseninde, özellikle din psikolojisi bilim dalının klasik ve çağdaş araştırma konularını kapsayan telif, çeviri, sadeleştirme, kitap tanıtımı ve kongre-sempozyum değerlendirmesi gibi akademik ürünlere yer veren, bağımsız, çift kör hakemli, açık erişimli ve çevrimiçi olarak yayınlanan akademik bir süreli yayındır.

Türk Din Psikolojisi Dergisi'ne gönderilen çalışmaların daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmiş olması şartı aranmakta; gönderilen her çalışma derginin yazım ve yayım ilkelerine uygunluğu yönünden önce Yayın Kurulu tarafından değerlendirilmekte, ardından ilgili alanda uzman en az iki hakem tarafından bilimsel değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Hakem değerlendirme raporları doğrultusunda yapılan editoryal gözden geçirme sonucunda, yayına kabul edilecek çalışmalara nihai onay, derginin editörü tarafından verilmektedir. Bu bağlamda Türk Din Psikolojisi Dergisi Yayın Kurulu, uluslararası akademik standartlara ve yayın etiği ilkelerine uygunluk konusunda yüksek bir yayın disiplini benimsemektedir.

e.b. Derginin Misyonu ve Vizyonu

Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin *misyonu*, din psikolojisi alanında yüksek akademik nitelik taşıyan, özgün ve disiplinler arası içeriklere sahip bilimsel çalışmaları yayınlarak, Türkiye'deki din psikolojisi literatürüne yapısal ve kavramsal düzeyde katkı sunmak; bu çalışmaları hem ulusal hem de uluslararası akademik topluluklarla buluşturmaktır.

Derginin *vizyonu* ise akademik dergicilikte din psikolojisi alanında yayın yapan süreli yayınlar arasında uluslararası düzeyde tanınan, saygın, indekslerde yer alan ve bilimsel etki değeri yüksek bir referans kaynağı olmayı başarmaktır. Bu çerçevede Türk Din Psikolojisi Dergisi, küresel bilim dünyasında psiko-sosyo-teolojik yaklaşımları içeren yayınların merkezî platformlarından biri olmayı hedeflemektedir.

e.c. Derginin Akademik Kurulları

Türkiye’de din psikolojisi alanında tematik olarak yayınlanan ilk ve halen tek bilimsel alan dergisi olma niteliğine sahip olan Türk Din Psikolojisi Dergisi’nin akademik kurulları aşağıdaki gibidir:

Sahibi: Prof. Dr. Mustafa Koç

Yazı İşleri Müdürü: Dr. Akif Hayta

Editör: Prof. Dr. Ali Rıza Aydın

Editör Yardımcısı: Dr. Öğr. Üyesi Bilal Kartal

Yayın Kurulu –

Prof. Dr. Ali Ayten • Marmara Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu • Marmara Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Amber Haque • Doha Institute for G. Studies • Katar
Prof. Dr. Hisham Abu-Rayya • University of Haifa • İsrail
Prof. Dr. James L. Cox • University of Edinburgh • İskoçya
Prof. Dr. Mehmet Atalay • İstanbul Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Michael E. Nielsen • Georgia Southern University • ABD
Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır • N. Erbakan Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Sema Yılmaz • Cumhuriyet Üniversitesi • Türkiye

Danışma Kurulu –

Prof. Dr. Âdem Şahin • Necmettin Erbakan Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Halil Apaydın • Amasya Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hasan Kaplan • Yalova Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Hasan Kayıklık • Çukurova Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Saffet Kartopu • A. H. Bayram Veli Üniversitesi • Türkiye
Prof. Dr. Behlül Tokur • A. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Türkiye
Doç. Dr. Mebrure Doğan • Afyon Kocatepe Üniversitesi • Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bilal Kartal • Dicle Üniversitesi • Türkiye

Türkçe Metin Düzeltme –

Hakan Sarı
Ali Yüksel
Rumeysa Sancak
Feyza Nur Taşkaya

İngilizce Metin Düzeltme –

Dr. Kübra Yıldız
Hamidullah Genç

Tasarım

Prof. Dr. Mustafa Koç

(Kaynak: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd>, 2025)

e.d. Derginin 1-10 Sayıları Arasındaki Bilimsel Yayınlar

Yılda iki sayı olarak yayınlanan *Türk Din Psikolojisi Dergisi*'nin ilk sayısı, 2020 yılının Haziran ayında yayınlanmıştır. DergiPark platformunda yer alan arşiv taramalarında da görülebileceği üzere (bkz. Ek-4), derginin her bir sayısında din psikolojisi alanı kapsamındaki farklı alt araştırma konularına yönelik tematik içeriklere sahip akademik ürünler yayınlanmıştır.

Bu akademik ürünler arasında başta özgün araştırma makaleleri olmak üzere; derleme çalışmalar, söyleşiler, kitap tanıtımları ve alanla ilgili kongre-sempozyum değerlendirmeleri gibi çeşitli yayın türleri yer almaktadır. Dergide yayınlanan bu bilimsel içerikler, din psikolojisinin çok katmanlı yapısına uygun biçimde şekillenmiş; inanç gelişimi, dinsel tutumlar, psikopatoloji, dua, dinsel kimlik vb. birçok tematik başlık altında yapılandırılmıştır.

Bu bağlamda, 2020–2024 yılları arasında yayınlanan toplam 10 sayıya ilişkin ayrıntılı akademik ürün bilgisi için Tablo-1 ve Ek-1'de sunulan veriler temel alınarak sistematik bir değerlendirme yapılmıştır.

Tablo-1:
Derginin 1-10 sayıları arasındaki bilimsel yayınlar

1. Sayı (2020) Haziran	6 makale + 2 kitap incelemesi (n=8)
2. Sayı (2020) Aralık	6 makale + 3 kitap incelemesi (n=9)
3. Sayı (2021) Haziran	6 makale + 3 kitap incelemesi (n=9)
4. Sayı (2021) Aralık	6 makale + 2 kitap incelemesi (n=8)
5. Sayı (2022) Haziran	6 makale + 2 kitap incelemesi + 1 söyleşi (n=9)
6. Sayı (2022) Aralık	6 makale + 2 kitap incelemesi (n=8)
7. Sayı (2023) Haziran	6 makale + 2 kitap incelemesi (n=8)
8. Sayı (2023) Aralık	5 makale + 2 kitap incelemesi + 1 söyleşi (n=8)
9. Sayı (2024) Haziran	6 makale + 3 kitap incelemesi (n=9)
10. Sayı (2024) Aralık	6 makale + 3 kitap incelemesi + 1 söyleşi (n=10)

Yukarıdaki Tablo-1'de görüldüğü üzere, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*'nin 2020 yılından itibaren yayınlanan ilk on sayısında yer alan akademik içerikler (n=86) incelendiğinde, her sayıda özgün makaleler, kitap incelemeleri ve zaman zaman söyleşi türünde bilimsel çalışmaların yayınlandığı gözlemlenmiştir. Derginin ilk sayısı olan Haziran 2020 sayısında, toplam 6 makale ve 2 kitap incelemesi olmak üzere 8 akademik ürün yer almıştır. Aynı yılın Aralık sayısında ise 6 makale ve 3 kitap incelemesiyle bu sayı 9'a yükselmiştir.

2021 yılı incelendiğinde, Haziran sayısında 6 makale ve 3 kitap incelemesiyle toplamda 9; Aralık sayısında ise 6 makale ve 2 kitap incelemeyle toplamda 8 akademik ürün yayınlandığı görülmektedir. 2022 yılının Haziran sayısında 6 makale, 2 kitap incelemesi ve 1 söyleşiyle birlikte toplam 9 akademik ürün; Aralık sayısında ise 6 makale ve 2 kitap incelemeyle toplam 8 ürün yayınlanmıştır. Benzer eğilim 2023 yılı sayılarında da sürmüştür. Haziran 2023 sayısında 6 makale ve 2 kitap incelemesiyle toplam 8; Aralık sayısında ise 5 makale, 2 kitap incelemesi ve 1 söyleşiyle yine toplam 8 akademik ürün yayınlanmıştır. 2024 yılına ait Haziran ve Aralık sayılarında makale sayısının 6'ya, kitap incelemelerinin ise 3'e ulaştığı; Aralık sayısında ayrıca bir söyleşiye de yer verildiği ve bu sayede toplam akademik içerik sayısının sırasıyla 9 ve 10'a ulaştığı tespit edilmiştir.

Tablo-2:
Derginin ithaf edilen sayıları

Sayı	Yayın Tarihi	İthaf Edilen Kişi / Açıklama
5. Sayı	Haziran 2022	Prof. Dr. Neda Armaner (1920–2022) – Türkiye’de akademik din psikolojisinin ilk temsilcilerinden birisi ve ilk kadın doktor din psikoloğu olarak anılmıştır.
8. Sayı	Aralık 2023	Prof. Dr. Hüseyin Peker (1953–2023) – Din psikolojisi alanına kuramsal katkılar sunan bir din psikoloğu olarak anılmıştır.
10. Sayı	Aralık 2024	Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen (1908–1967) – Türkiye’de ilk din psikolojisi ana bilim dalını kuran ve ilk alan çalışmalarını başlatan din psikoloğu olarak anılmıştır.

Yukarıda sunulan Tablo-2’de de görüldüğü üzere, Türk Din Psikolojisi Dergisi’nin 5., 8. ve 10. sayıları; Türkiye’de din psikolojisi alanının tarihsel gelişiminde öncü roller üstlenmiş ve vefat etmiş olan üç değerli akademisyen din psikologlarının anılarına özel olarak ithaf edilmiştir. Bu sayılar, yalnızca akademik içerik açısından değil, aynı zamanda Türkiye’deki alan belleğiyle kurulan kültürel ve etik duyarlılığı yansıtmaları bakımından da anlamlıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nin her sayısında bilimsel içerik üretiminin tematik çeşitlilik ve metodolojik süreklilikle sürdürüldüğü; özellikle makalelerin sayısal dağılımının 5–6 arasında istikrarlı bir düzlemde seyrettiği, kitap incelemelerinin ise genellikle 2–3 arasında değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Söyleşi türündeki alan tarihine yönelik katkılar ise nicelik açısından sınırlı olmakla birlikte,

Türkiye’de din psikolojisi disiplininin tarihsel gelişiminde öncülük etmiş ve vefat etmiş akademisyenlerin anısına yapılandırılması bakımından yüksek düzeyde simgesel ve tematik değere sahiptir. Bu kapsamda, 5., 8. ve 10. sayılar, sırasıyla *Prof. Dr. Neda Armaner*, *Prof. Dr. Hüseyin Peker* ve *Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen* gibi Türkiye’de din psikolojisinin kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamış bilim insanlarına ithaf edilmiş; bu sayıların her biri, sadece akademik üretim bakımından değil, aynı zamanda alan belleğiyle kurulan etik ve kültürel duyarlılık açısından da anlamlı birer anma edisyonu niteliği kazanmıştır. Derginin toplam akademik içerik üretimi açısından en yoğun sayıları, 9 veya 10 bilimsel ürünle 2021 Haziran, 2022 Haziran ve 2024 Aralık sayılarında yoğunlaşmıştır. Bu bütüncül veriler ışığında, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nin yayın politikası bakımından düzenli, disiplinli, tematik olarak odaklı ve sürekliliği esas alan bir akademik yayın süreci yürüttüğü sonucuna ulaşılmıştır.

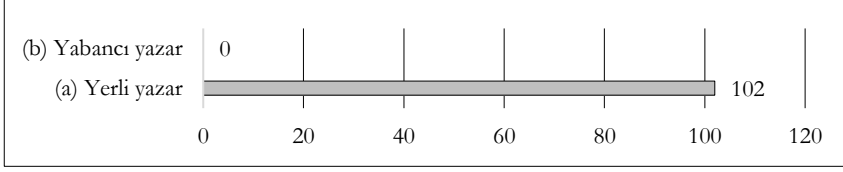
f. Bulgular

Makalenin bu bölümünde, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nde 2020–2024 yılları arasında yayınlanan bilimsel içeriklere dayalı olarak üretilmiş bibliyometrik bulgular ile bu bulgulara ilişkin nicel ve nitel analizlere yer verilmiştir. Dergide yayınlanan akademik çalışmalar, analiz sürecinde ‘(i) yazar profilleri ve (ii) yayınlanan bilimsel ürünlerin yapısal özellikleri’ olmak üzere iki temel nitel ekseninde incelenmiştir (ayrıca krş. Ek-1 & Ek-5). Bu bibliyometrik veriler, dört temel alt nitel tematik parametre çerçevesinde yapılandırılmış ve sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde elde edilen veriler, derginin akademik içeriğinde tematik çeşitlilik, yıllık üretim düzenliliği ve alan yazınına sunduğu katkı düzeyleri bakımından betimsel bir çözümleme sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, söz konusu veriler hem frekans analizleri hem de kategorik dağılımlar üzerinden değerlendirilmiş; böylece derginin bibliyometrik karakteristiği çok boyutlu biçimde ortaya konulmuştur.

f.a. Yazarlara Göre Bibliyometrik Bulgular

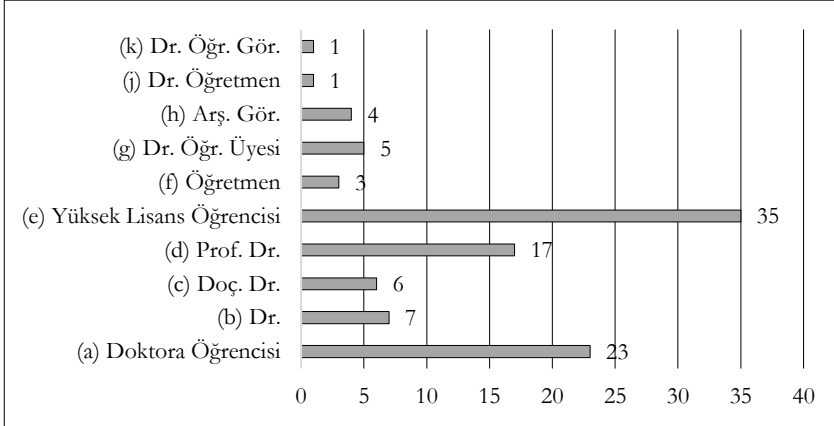
Bu başlık altında, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nde 2020–2024 yılları arasında yayınlanan akademik ürünlere katkı sunan yazarların (n=102) biyografik bilgileri “(a) yazarların türü, (b) yazarların akademik unvanı, (c) yazar sayısı, (d) yazarların bağlı oldukları kurum” şeklinde dört temel parametre çerçevesinde bibliyometrik olarak analiz edilmiştir. Sözü edilen bu parametrelere göre yapılan analiz sonuçları aşağıdadır:

Grafik-1:
Yazarların türü
(n=102)

Yukarıda sunulan Grafik-1’de, 2020–2024 yılları arasında Türk Din Psikolojisi Dergisi’nde akademik yayını bulunan yazarların türüne ilişkin bibliyometrik bulgular yer almaktadır. İlgili dönemde dergide yayınlanan toplam 102 yazarın tamamının (%100) Türkiye merkezli kurumsal yapılara mensup olduğu ve hiçbir yabancı yazarın katkısının yer almadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, derginin akademik üretim ağıının yerli bilim insanları tarafından şekillendirildiğini ve yayın politikasının büyük ölçüde ulusal akademik çevrelere dayandığını göstermektedir. Dolayısıyla dergide yer alan bilimsel çalışmaların tamamı, yerli araştırmacılar tarafından kaleme alınmış özgün ürünlerden oluşmaktadır.

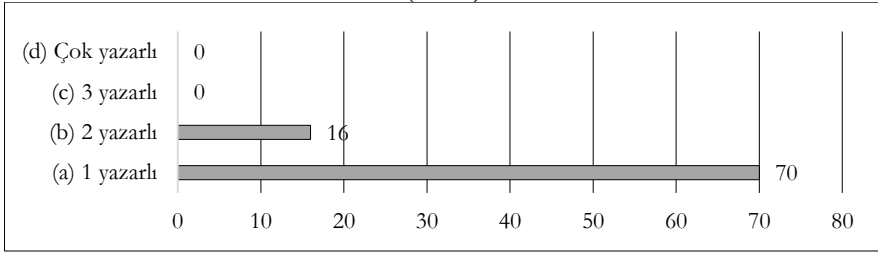
Grafik-2:
Yazarların akademik unvanı
(n=102)

Yukarıda sunulan Grafik-2’de, 2020–2024 yılları arasında Türk Din Psikolojisi Dergisi’nde bilimsel yayını bulunan yazarların akademik unvanlarına göre dağılımları gösterilmektedir. Yapılan içerik analizine göre, 17 yazar (%16,67) profesör, 6 yazar (%5,88) doçent, 5 yazar (%4,90) doktor öğretim üyesi ve 7 yazar (%6,86) yalnızca “Dr.” unvanına sahiptir. Ayrıca 4 yazar (%3,92) araştırma görevlisi, 1 yazar (%0,98) doktor öğretim görevlisi ve 1 yazar (%0,98) doktor öğretmen unvanına sahiptir. Dergide yayınlanan bilimsel çalışmalara katkı sunan akademisyenler dışında; 23 yazarın lisansüstü uzmanlık eğitimi kapsamında (%22,55) doktora öğrencisi, 35 yazarın (%34,31) yüksek lisans öğrencisi, 3 yazarın

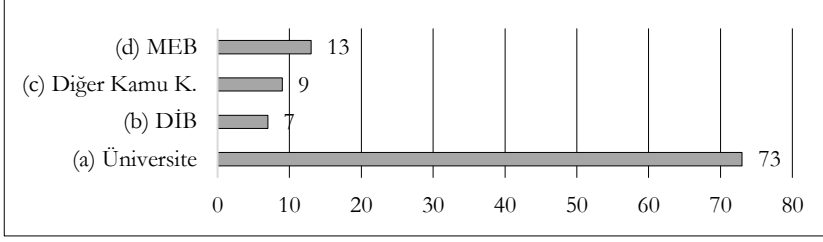
(%2,94) ise öğretmen unvanına sahip olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede, yazarların akademik unvanlarına göre yapılan dağılım incelendiğinde, en yoğun katkının yüksek lisans düzeyindeki araştırmacılar tarafından sağlandığı; bunu doktora öğrencilerinin izlediği tespit edilmiştir. Söz konusu bulgu, derginin lisansüstü düzeyde akademik üretimi destekleyen yapısal bir eğilim sergilediğine ve özellikle uzmanlık sürecindeki genç araştırmacılar için bir tür *akademik yazım okulu* işlevi gördüğüne işaret etmektedir. Bu durum, derginin yalnızca yayın alanı olmanın ötesine geçerek, akademik olgunlaşma süreçlerine yön veren pedagojik bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Grafik-3:
Yazar sayısı
(n=86)

Yukarıda sunulan Grafik-3'te, 2020–2024 yılları arasında Türk Din Psikolojisi Dergisi'nde yayınlanan akademik ürünlerin yazar sayılarına göre dağılımları gösterilmektedir. İlgili dönemde toplam 86 akademik ürünün yazar sayısı temel alınarak yapılan analiz sonucunda, 70 yayının (%81,40) tek yazarlı ve 16 yayının (%18,60) ise iki yazarlı olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık, üç yazarlı ya da daha fazla yazarın ortak katkı sunduğu akademik ürüne rastlanmamıştır (%0). Bu bulgular, dergide yayınlanan bilimsel ürünlerin büyük çoğunluğunun bireysel akademik üretim biçiminde gerçekleştirildiğini; çok yazarlı kolektif yazım kültürünün ise henüz belirginleşmediğini göstermektedir. Dolayısıyla derginin yayın ağı, bireysel akademik katkılara dayalı olarak şekillenen bir üretim yapısına sahiptir.

Grafik-4:
Yazarların bağlı oldukları kurum
(n=102)

Yukarıda sunulan Grafik-4'te, Türk Din Psikolojisi Dergisi'nde 2020–2024 yılları arasında yayınlanan akademik çalışmalara katkı sunan yazarların kurumsal dağılımları yer almaktadır. Yapılan bibliyometrik analiz sonuçlarına göre, 73 yazarın (%71,57) Türkiye'deki üniversitelerde görev yaptığı veya bu kurumlarda lisansüstü öğrenim görmekte olduğu tespit edilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda görev yapan yazar sayısı 13 (%12,75), diğer kamu kurumlarında (örneğin Adalet Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi) çalışan yazar sayısı 9 (%8,82) ve Diyanet İşleri Başkanlığı merkez/taşıra teşkilatlarında görevli yazar sayısı ise 7 (%6,86) olarak belirlenmiştir. Bu dağılımlar, derginin akademik içerik üretiminde üniversite tabanlı katkıların baskın olduğunu ortaya koyarken; sahaya dönük çalışan kamu görevlilerinin ve uygulayıcı meslek mensuplarının da nitelikli akademik katkılar sunduğunu göstermektedir. Özellikle yükseköğretim kurumlarının bu yüksek oranı, derginin lisansüstü araştırma eko-sistem iklimini destekleyen bir yayın politikası izlediğini yansıtmaktadır.

Öte yandan makalenin yazar profillerine ilişkin bibliyometrik analiz bulguları detaylı bir şekilde ele alındıktan sonra daha somut biçimde ortaya konulabilmesi amacıyla kelime bulutu ve ilişki haritalama gibi görsel araçlara başvurulmuştur. Bu görseller, yazarların akademik dağılımlarını, kurumsal bağlılıklarını ve üretkenlik düzeylerini sistematik bir biçimde görselleştirmeye olanak tanımaktadır. Yazarlarla ilgili kelime bulutu ve ilişki haritası; akademik unvan, yazar sayısı ve kurumsal bağlantılar arasındaki ilişkileri belirginleştirerek, dergideki yazarlık yapısının bütüncül bir görünümünü sunmaktadır. Bu bağlamda, aşağıda sunulan görseller aracılığıyla yazarların akademik kimlikleri ve kurumsal çeşitliliği daha açık bir şekilde ortaya konulmuştur (bkz. Görsel-1; Görsel-2).

Görsel-1:

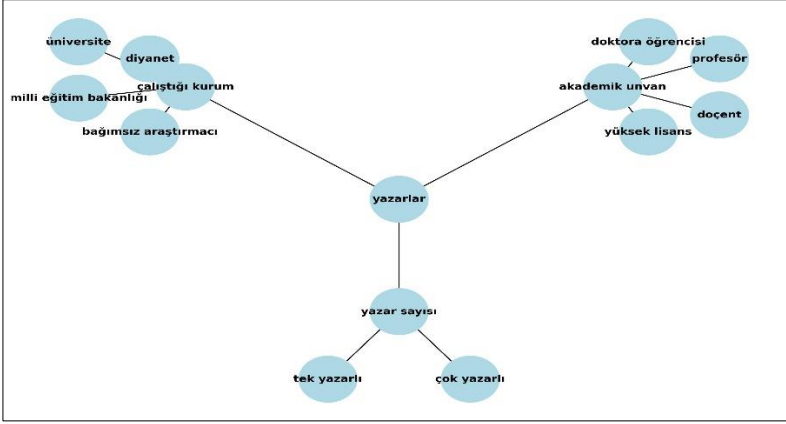
Yazarlara ilişkin tematik kelime bulutu

Yukarıdaki kelime bulutu, Türk Din Psikolojisi Dergisi’nde 2020–2024 yılları arasında yayın yapan yazarların akademik unvanları, yazarlık türleri ve kurumsal bağlantılarını yansıtan bibliyometrik profillerini öne çıkarmaktadır. Görselde yer alan kavramlar, alandaki yayıncılık faaliyetlerinin hangi akademik düzeylerden ve hangi kurumsal yapılardan beslendiğine ilişkin dikkat çekici ipuçları sunmaktadır. Kelime bulutunda en sık tekrar eden ifadelerden olan “yüksek lisans öğrencisi”, “doktora öğrencisi”, “profesör” ve “doçent” gibi unvanlar, alandaki yayınların büyük oranda lisansüstü düzeydeki araştırmacılar ve akademisyenler tarafından üretildiğini göstermektedir. Bu durum, derginin hem genç araştırmacılar hem de kıdemli akademisyenler için aktif bir bilimsel yayın platformu olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde “üniversite” teriminin belirginliği, akademik içeriklerin büyük ölçüde yükseköğretim kurumlarında üretildiğini ve üniversitelerin bu alandaki bilgi üretiminde merkezî bir rol oynadığını yansıtmaktadır. Bunun yanında, “milli eğitim bakanlığı”, “diyanet işleri” ve “diğer kamu kurumu” gibi kavramların görselde yer alması, alanın yalnızca akademik değil, aynı zamanda kamu hizmeti bağlamında da uygulamalı bir yönü olduğunu da göstermektedir. Ayrıca “tek yazarlı” ve “iki yazarlı” gibi yazarlık türlerine ilişkin ifadelerin öne çıkması, dergide yer alan yayınların hem bireysel hem de iş birliğine dayalı üretim biçimleri içerdiğini işaret etmektedir. Bu durum, alanın Türkiye’deki üretim kültüründe hem bağımsız araştırma geleneğinin hem de ortak çalışmaya dayalı bilimsel pratiklerin var olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu kelime bulutu; alanın disiplinlerarası doğasını, kurumsal çeşitliliğini ve akademik katmanlarını güçlü bir görsel anlatımla temsil etmektedir.

Görsel-2:

Yazarlara ilişkin temalar arası ilişki haritalama

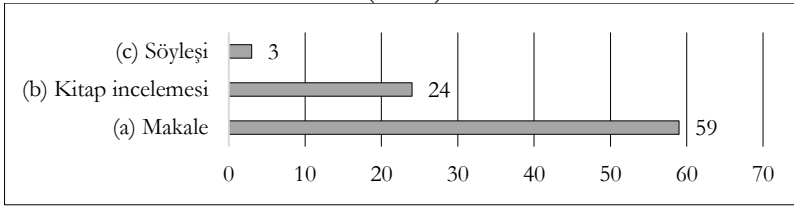
Yukarıda Görsel-2'deki bu ilişki haritası, Türk din psikolojisi dergisindeki yazar profillerini 'akademik unvan, yazar sayısı ve çalıştığı kurum' olmak üzere üç temel boyutta sınıflandırarak sunmaktadır. Haritanın merkezinde yer alan "yazarlar" kavramı; bu üç ana kategori aracılığıyla yazarların akademik konumlarını, kurumsal aidiyetlerini ve üretim biçimlerini görselleştirmektedir. Akademik Unvan kümesinde, yalnızca profesör ve doçent gibi kıdemli akademisyenler değil, aynı zamanda doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin de aktif katkı sunduğu görülmektedir. Bu durum, alandaki yayın faaliyetlerinin hem deneyimli hem de genç araştırmacılar tarafından sürdürüldüğünü ve alanın bilimsel çeşitliliğe açık, dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Yazar Sayısı başlığı altında ise "tek yazarlı" ve "çok yazarlı" çalışma biçimleri dikkat çekmektedir. Bu çeşitlilik, alanda bireysel derinlikli analizlerin yanı sıra ortak araştırma pratiklerinin de var olduğunu ortaya koymaktadır. Çalıştığı Kurum ekseninde, "üniversite" başta olmak üzere "Diyanet İşleri Başkanlığı", "Milli Eğitim Bakanlığı" ve "bağımsız araştırmacı" gibi farklı kurumsal yapılar yer almaktadır. Bu kurumların katkısı, alanın sadece akademik çevrelerle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda dinsel ve kamusal alanlarla da güçlü akademik bağlar kurduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Diyanet ve MEB gibi kamusal yapıların akademik katkısı, bu kurumların manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini toplumun geneline yayma misyonuyla da örtüşmektedir. Sonuç olarak, bu ilişki haritası; alanda üretim yapan yazarların akademik yetkinlikleri, kurumsal bağlantıları ve araştırma yaklaşımları hakkında bütüncül bir perspektif sunarak, alanın yapısal çeşitliliğini etkili bir biçimde yansıtmaktadır.

f.b. Bilimsel Yayınlar Göre Bibliyometrik Bulgular

Bu alt bölümde ise *Türk Din Psikolojisi Dergisi*'nde 2020–2024 yılları

arasında yayınlanan bilimsel ürünlere (n=86) ilişkin bibliyometrik veriler; “(a) bilimsel yayınların türü, (b) bilimsel yayınların (makale + kitap incelemesi) tematik konu içeriği, (c) bilimsel yayınların (makale + kitap incelemesi) metodolojik deseni, (d) bilimsel yayınların (makale + kitap incelemesi) veri toplama yöntemi” olmak üzere dört temel parametre çerçevesinde analiz edilmiştir. Söz konusu parametreler doğrultusunda yapılan bu analizler, dergide yer alan akademik içeriklerin hem yapısal hem de tematik düzeyde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

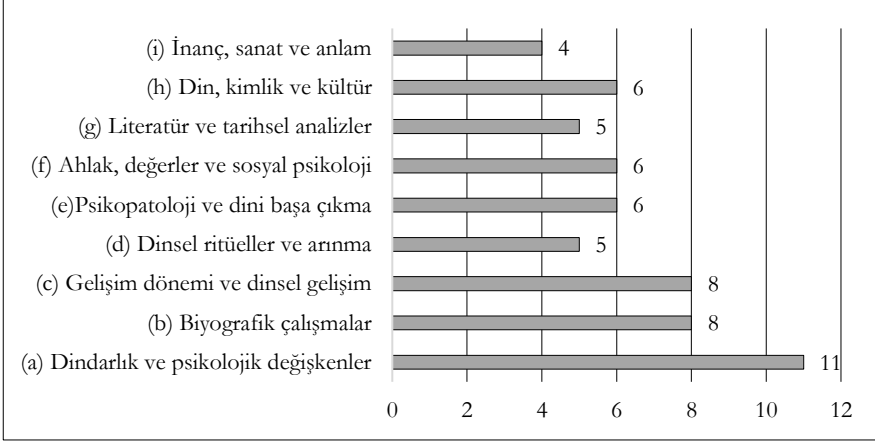
Grafik-5:
Bilimsel yayınların türü
(n=86)

Yukarıdaki Grafik-5'te, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*'nde 2020–2024 yılları arasında yayınlanan bilimsel ürünlerin türlerine göre dağılımı sunulmaktadır. Yapılan incelemeye göre, makale türündeki bilimsel ürün sayısının 59 (%69) ile en yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Kitap incelemesi türü, 24 adet (%28) ile ikinci sırada yer almakta; söyleşi türündeki ürünlerin ise 3 adet (%3) olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bibliyometrik veriler, derginin akademik yayınlarının büyük ölçüde özgün makale formatında yayınlandığını; ancak kitap incelemeleri ve söyleşilere de içerik çeşitliliği sağlamak amacıyla sınırlı ölçüde yer verildiğini göstermektedir. Bu dağılım, derginin bilimsel üretim formatında araştırma temelli içeriklere öncelik verildiğini, ancak alanla ilişkili literatür ve uygulama deneyimlerine de katkı sağlama amacını taşıdığını ortaya koymaktadır. Tüm bu verilerin yanı sıra adı geçen derginin sözü edilen sayılarında Sahibinden yazısı (1. Sayısı; n=1) ile Editörden yazılarının (1-10. Sayılar arası; n=10) da olduğu bulgulanmıştır.

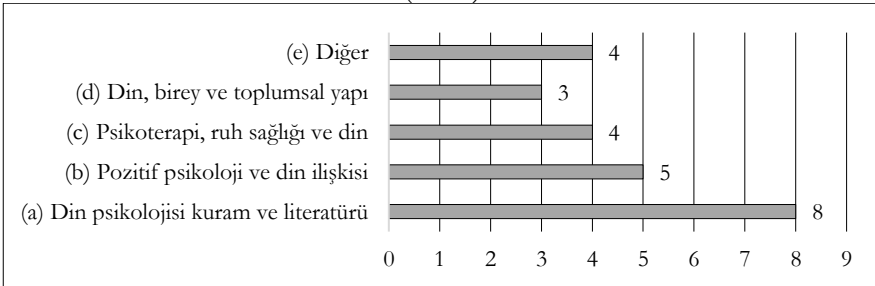
Grafik-6:
Makalelerin tematik konu içeriği
(n=59)

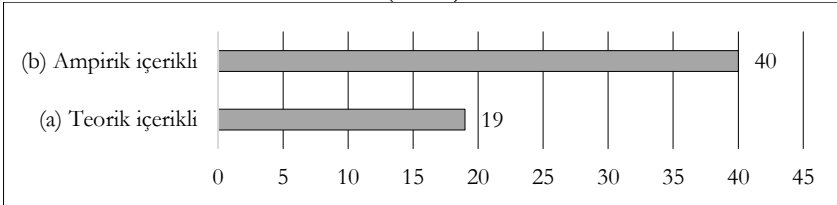
Yukarıdaki Grafik-6'da, makalelerin tematik konu içeriklerine göre dağılımları gösterilmektedir. İncelenen verilere göre, en fazla makale %18,6 oranıyla "Dindarlık ve psikolojik değişkenler" (n=11) kategorisinde yer almıştır. Bunu %13,6 oranlarıyla "Biyografik çalışmalar" (n=8) ve "Gelişim dönemi ve dinsel gelişim" (n=8) kategorileri takip etmektedir. "Psikopatoloji ve dini başa çıkma", "Ahlak, değerler ve sosyal psikoloji" ve "Din, kimlik ve kültür" temaları ise %10,2 oranıyla (n=6) dikkat çeken diğer kategorilerdir. "Dinsel ritüeller ve arınma" (n=5; %8,5) ve "Literatür ve tarihsel analizler" (n=5; %8,5) konularının da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. En düşük orana sahip kategori, %6,8 ile "İnanç, sanat ve anlam (Dinsel sanat ve kavramsal çözümlemeler)" (n=4) olmuştur. Bu dağılımlar, dergide yayınlanan araştırmaların hangi alanlara yoğunlaştığını ortaya koymakta; özellikle bireyin dinsel yaşantısını psikolojik temellerle birlikte ele alan konuların öne çıktığını göstermektedir. Öte yandan, inanç, sanat ve anlama yönelik çalışmaların sınırlı sayıda olması, bu tematik alanda gelecekte yapılacak araştırmalar için fırsat alanları sunmaktadır.

Grafik-7:
Kitap incelemelerinin tematik konu içeriği
(n=24)

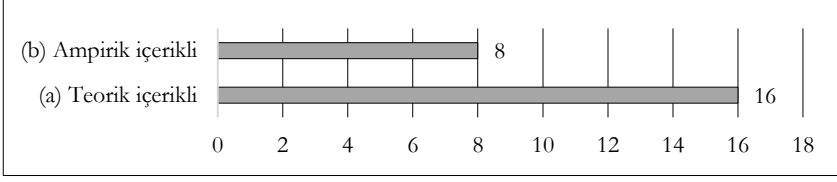
Yukarıdaki Grafik-7’de, kitap incelemelerinin tematik konu içeriklerine göre dağılımları gösterilmektedir. İncelenen verilere göre, en çok kitap incelemesi %33,3 oranıyla "din psikolojisi kuram ve literatürü" (n=8) kategorisinde yer almıştır. Bunu %20,8 oranıyla "pozitif psikoloji ve din ilişkisi" (n=5) ve %16,6 oranıyla "psikoterapi, ruh sağlığı ve din" (n=4) kategorileri takip etmektedir. %12,5 oranıyla "din, birey ve toplumsal yapı" (n=3) kategorisi de önemli bir yer tutmaktadır. "Diğer" başlığı altında yer alan kitaplar ise %16,6 oranında (n=4) bir dağılım göstermektedir. Bu tematik sınıflama, kitap incelemelerine konu olan çalışmaların ağırlıklı olarak din psikolojisinin teorik yapısı ve temel literatürüne odaklandığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, pozitif psikoloji, psikanaliz, travma, toplumsal yapı gibi farklı alanlara da yönelim olduğu görülmektedir. Bu durum, kitap incelemelerine konu olan eserlerin hem kuramsal hem de uygulamalı alt alanlara yayıldığını; ancak bazı konularda literatür zenginliğinin sınırlı olabileceğini göstermektedir. Veriler, kitap incelemelerinin hangi alanlara yoğunlaştığını anlamak ve literatürdeki boşlukları belirlemek açısından önemli bir kaynak sunmaktadır.

Grafik-8:
Makalelerin metodolojik deseni
(n=59)

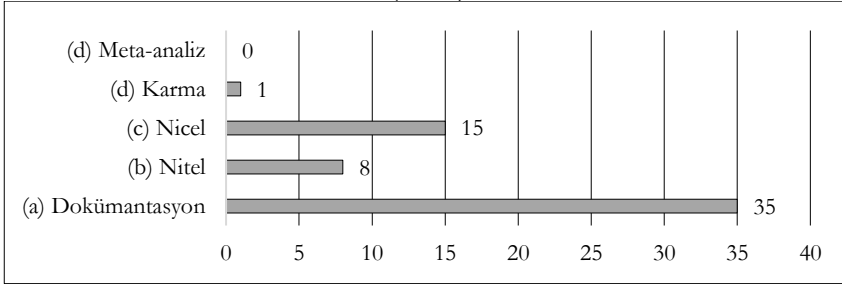
Yukarıdaki Grafik-8’de, makalelerin metodolojik desenine ilişkin nicel bulguların dağılımı gösterilmektedir. Bu çerçevede, toplam 59 makaleden 40’ının (%67,8) ampirik desenli (nicel, nitel ya da karma yöntemli alan araştırması), 19’unun ise (%32,2) teorik içerikli (kuramsal ya da literatür derlemesi) çalışmalar olduğu belirlenmiştir. Bu verilere göre, dergide en fazla makalenin ampirik içerikli olarak yayınlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, teorik içerikli çalışmaların da dikkate değer bir orana sahip olması, derginin yalnızca sahaya dayalı değil; aynı zamanda kavramsal ve kuramsal derinliği de öncelediğini göstermektedir. Bu metodolojik çeşitlilik, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nin hem uygulamalı araştırmalara hem de literatüre dayalı tartışmalara katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik-9:
Kitap incelemelerinin metodolojik deseni
(n=24)

Yukarıdaki Grafik-9'da, kitap incelemelerinin metodolojik desenine ilişkin nicel bulguların dağılımı gösterilmektedir. Bu çerçevede, toplam 24 kitap incelemesine konu olan çalışmalardan 16 adedinin (%66,7) teorik içerikli, 8 adedinin ise (%33,3) nicel ve nitel çözümlemeye dayalı ampirik içerikli çalışmalardan oluştuğu belirlenmiştir. Bu verilere göre, dergide en fazla kitap incelemesine konu olan eserlerin teorik içerikli olarak yayımlandığı görülmektedir. Ancak, ampirik içerikli çalışmaların analiz edildiği kitap incelemeleri de kayda değer bir orana sahiptir ve bu durum derginin metodolojik çeşitliliğe verdiği önemi yansıtmaktadır.

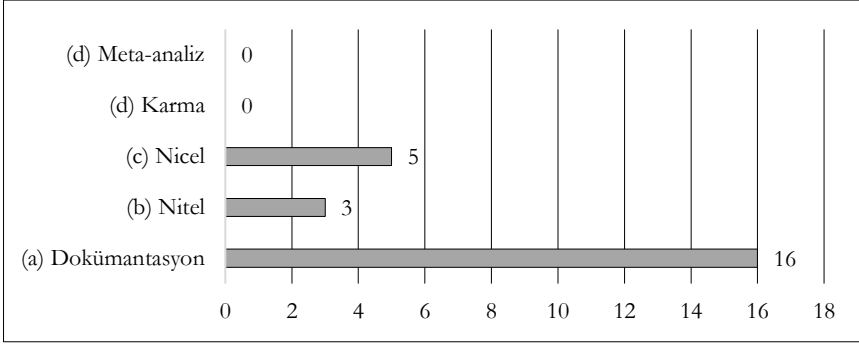
Grafik-10:
Makalelerin veri toplama yöntemi
(n=59)

Yukarıdaki Grafik-10'da, dergide yayınlanan makalelerin veri toplama yöntemlerine ilişkin bibliyometrik dağılımları gösterilmektedir. Buna göre, toplam 59 makalenin 35'inde (%59,3) dokümantasyon yöntemi, 15'inde (%25,4) nicel yöntem, 8'inde (%13,6) nitel yöntem ve 1'inde (%1,7) karma yöntem kullanıldığı belirlenmiştir. Meta-analiz yöntemine ise yayınlanan hiçbir makalede yer verilmediği (%0) görülmüştür. Bu veriler, dergide en çok kullanılan veri toplama yönteminin dokümantasyon (n=35) olduğunu; bunu nicel (n=15) ve nitel (n=8) yöntemlerin izlediğini ortaya koymaktadır. Özellikle teorik ve literatür temelli çalışmaların ağırlıkta olması, derginin alan yazınına kavramsal derinlik katmayı öncellediğini, bunun yanında ampirik çalışmalara da yer verdiğini göstermektedir. Meta-analiz yöntemine hiç yer verilmemesi ise bu metodolojik yaklaşımın dergi bünyesinde henüz kullanılmadığına işaret etmektedir.

Grafik-11:

Kitap incelemelerinin veri toplama yöntemi
(n=24)

Yukarıdaki Grafik-11’de, dergide yayınlanan kitap incelemelerine konu olan eserlerin veri toplama yöntemlerine ilişkin bibliyometrik dağılım gösterilmektedir. Buna göre, toplam 24 kitap incelemesine konu olan çalışmaların 16’sında (%66,7) dokümantasyon yöntemi, 3’ünde (%12,5) nitel yöntem ve 5’inde (%20,8) nicel yöntem kullanıldığı belirlenmiştir. Karma ve meta-analiz yöntemlerine ise yayınlanan hiçbir kitap incelemesinde yer verilmediği (%0) görülmektedir. Dolayısıyla, en çok kullanılan veri toplama yöntemi dokümantasyon (n=16) olurken; nitel ve nicel yaklaşımlar daha sınırlı düzeyde temsil edilmektedir. Bu dağılım, kitap incelemelerini kapsayan çalışmaların çoğunlukla literatür ve kuramsal analizler üzerine temellendiğini, ancak bazı çalışmaların ampirik değerlere dayalı eser çözümlemeleri içerdiğini de göstermektedir. Meta-analiz gibi ileri sistematik yöntemlere yer verilmemesi, bu alandaki potansiyel araştırma boşluklarını işaret etmektedir.

Öte yandan *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nde 2020–2024 yılları arasında yayınlanan bilimsel ürünlere ilişkin bibliyometrik analiz bulguları ayrıntılı şekilde değerlendirildikten sonra bu içeriklerin tematik ve metodolojik yapısını daha somut biçimde ortaya koymak amacıyla kelime bulutu ve ilişki haritalama gibi görsel analiz araçlarından yararlanılmıştır. Söz konusu görseller, bilimsel yayınların konu çeşitliliğini, yönetsel yaklaşımlarını ve veri toplama tekniklerini sistematik biçimde görselleştirerek, dergideki akademik üretimin genel yapısını bütüncül bir şekilde yansıtmaktadır. Bu çerçevede oluşturulan kelime bulutu ve ilişki haritası, dergide yayınlanan makale ve kitap incelemelerinin hangi temalarda yoğunlaştığını, hangi metodolojik desenlerle üretildiğini ve hangi veri toplama araçlarının tercih edildiğini görsel düzlemde analiz etmeye olanak sağlamaktadır. Aşağıda sunulan Görsel-3 ve Görsel-4, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nin bilimsel üretim sürecine ilişkin hem tematik hem de yöntemsel eğilimleri açık bir biçimde ortaya koymakta; böylece alan yazınına

ilişkin kapsamlı bir bakış geliştirilmesine katkı sunmaktadır.

Görsel-3:

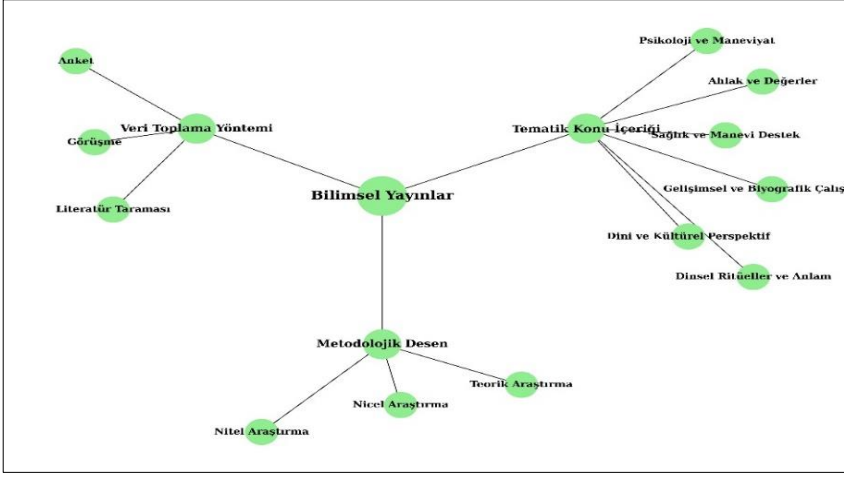
Bilimsel yayınlara ilişkin tematik kelime bulutu

Yukarıdaki Görsel-3'te sunulan kelime bulutu, 2020–2024 yılları arasında Türk Din Psikolojisi Dergisi'nde yayınlanan bilimsel yayınların türlerine, tematik içeriklerine, metodolojik desenlerine ve veri toplama yaklaşımlarına ilişkin bibliyometrik eğilimleri bütüncül bir biçimde yansıtmaktadır. Kelime bulutunda öne çıkan "Makale", "Kitap İncelemesi" ve "Söyleşi" gibi terimler, dergide yer alan yayınların yalnızca özgün araştırma makaleleriyle sınırlı olmadığını; aynı zamanda kitap incelemeleri ve röportaj türleriyle de içerik çeşitliliği sağlandığını ortaya koymaktadır. Kelime bulutunda belirgin şekilde yer alan "Ampirik", "Teorik", "Kuram", "Literatür", "Anket" ve "Görüşme" gibi kavramlar ise, bu yayınların metodolojik çeşitliliğini yansıtmaktadır. "Ampirik" ve "Teorik" çalışmaların birlikte yer alması, dergide hem saha verilerine dayalı hem de kavramsal-analitik içeriklerin dengeli biçimde temsil edildiğini göstermektedir. "Dokümantasyon", "Anket" ve "Görüşme" gibi veri toplama yöntemlerinin sıkça vurgulanması, alanın hem nicel hem nitel yöntemlerle ele alındığını ve doğrudan bireylerin deneyimlerine başvurulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu kelime bulutu görseli; Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin yayınlarında tematik çeşitlilik, metodolojik çok yönlülük ve veri toplama tekniklerindeki geniş yelpazeyi başarılı biçimde yansıtarak, derginin disiplinlerarası ve bütüncül bir akademik bakış sunduğunu göstermektedir.

Görsel-4:

Bilimsel yayınlara ilişkin temalar arası ilişki haritalama

Yukarıdaki Görsel-4’te sunulan ilişki haritası, Türk Din Psikolojisi alanında yayınlanan bilimsel ürünlerin yapısal bütünlüğünü üç temel başlık altında ele alarak sistematik bir analiz sunmaktadır: “Tematik Konu İçeriği”, “Metodolojik Desen” ve “Veri Toplama Yöntemi.” Bu üç bileşenin merkezi düğümler olarak yer alması, bilimsel yayınların hem tematik kapsamını hem de yöntemsel çeşitliliğini görsel düzlemde ortaya koymaktadır. Tematik Konu İçeriği başlığı altında, alanın öne çıkan araştırma yönelimleri olan “Psikoloji ve Maneviyat”, “Sağlık ve Manevi Destek”, “Dini ve Kültürel Perspektif”, “Ahlak ve Değerler”, “Gelişimsel ve Biyografik Çalışmalar” ile “Dinsel Ritüeller ve Anlam” gibi alt temalar yer almaktadır. Bu yapı, din psikolojisi literatürünün yalnızca dinsel olgularla sınırlı kalmadığını; bireyin gelişimi, değer sistemleri ve kültürel yapılar gibi çok katmanlı alanlara da yayıldığını göstermektedir.

Metodolojik Desen kategorisinde yer alan “Teorik Araştırma”, “Nitel Araştırma” ve “Nicel Araştırma” sınıflamaları ise dergide yayınlanan çalışmalarda hem kuramsal hem de saha verilerine dayalı yaklaşımların bir arada kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, alanda hem derinlemesine kavramsal analizlere hem de saha verilerini temel alan somut veri üretimine dayalı çalışmalara yer verildiğine işaret etmektedir. Veri Toplama Yöntemi başlığı altında yer alan “Anket”, “Görüşme” ve “Literatür Taraması” gibi teknikler ise teorik ve ampirik içerikli araştırmaların veri elde etme yollarına ışık tutmaktadır. Özellikle doğrudan katılımcı görüşlerine dayanan yöntemlerin yaygınlığı, alanın sahaya duyarlı ve uygulamaya dönük bir yönü olduğunu altını çizmektedir. Özetle bu ilişki haritası; Türk Din Psikolojisi alanında yürütülen bilimsel çalışmaların konu kapsamı, yöntemsel tercihleri ve veri toplama biçimleri açısından nasıl

bir bütünlük ve çeşitlilik içinde üretildiğini görsel olarak açıklamaktadır.

S o n u ç

Din psikolojisi, bireyin içsel yaşantısına ilişkin bilişsel, duygusal ve davranışsal örüntülerin; dinsel inanç, pratik ve anlamlandırma süreçleriyle etkileşimsel bağlamda ele alındığı bir araştırma alanıdır. Psikososyo-teolojik parametrelerin birlikte değerlendirildiği bu alanda, bireyin dinsel deneyimleri yalnızca metafiziksel bir alanla sınırlandırılmamakta; aynı zamanda ruh sağlığı, kimlik oluşumu ve kültürel aidiyet gibi değişkenlerle birlikte çok katmanlı bir yapıda ele alınmaktadır (Paloutzian & Park, 2005: 3–20). Yapılan kuramsal değerlendirmelerde, din psikolojisinin yalnızca bireysel düzeyde bir anlam üretim süreciyle sınırlı kalmadığı; aynı zamanda toplumsal yapılarla etkileşimli biçimde şekillenen dinamik ve sahaya yönelik bir alan olduğu ortaya konulmuştur (Emmons, 2005: 731-744). Bu çerçevede, manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları da din psikolojisinin uygulamalı bir alt alanı olarak düşünülürse özellikle bireylerin travma sonrası yeniden anlam inşası, yönelimsel netleşme ve ruhsal bütünlük arayışlarında işlevsel bir rol üstlenmektedir (Pargament, 2011: 175–201). Alanda yürütülen çalışmaların, sadece teorik çerçeve üretimine değil; aynı zamanda ampirik veri üretimiyle desteklenen uygulamalı modellere de yönelmiş olduğu dikkat çekmektedir.

Türkiye’de din psikolojisi alanındaki süreli yayıncılık faaliyetleri, bireyin dinsel yaşantısının psikolojik boyutlarını çok katmanlı bir perspektifle ele alan bilimsel üretimlerin kurumsallaşmasını destekleyecek bir zemin sunma çabasıdır. Bu kapsamda, disiplinin hem kuramsal çeşitliliğini hem de uygulamaya dönük boyutlarını içeren akademik yayın organlarının sınırlı sayıda olması, literatürde sürdürülebilirlik açısından önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Bu çerçevede, 2020 yılında yayınlanmaya başlayan ve süreklilik arz eden *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, din psikolojisi literatürünün ulusal düzeyde akademik görünürlüğünü artırma yönünde atılmış stratejik bir adım olarak değerlendirilmektedir. Yapılan bibliyometrik analizlerde, bu derginin içerik yönünden yalnızca teorik tartışmaları değil; aynı zamanda ampirik bulgulara dayanan çalışmaları da kapsayacak biçimde genişleyen bir akademik yapıya sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, din psikolojisinin bilimsel bir araştırma alanı olarak hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki dinsel yaşantıları anlamlandırma kapasitesi, bu tür süreli yayınlarla birlikte daha güçlü ve sistematik bir temele oturtulabilir.

Bu makalede, 2020 yılında yayın hayatına başlayan *Türk Din Psikolojisi Dergisi*’nin 2020-2024 yılları arasında yayınlanan birinci sayıdan onuncu

sayıya kadar olan tüm bilimsel yayınların bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, dergide yayınlanan bilimsel ürünlerin yanı sıra yazar profilleri de bu çalışmaya özgü belirlenen çeşitli nitel parametreler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Din psikolojisi alanında Türkiye’de hala ilk ve tek (2025) olan bu uluslararası alan dergisinin 1. ile 10. sayıları arasında yayınlanan bilimsel ürünlere ilişkin olarak genel bir bibliyometrik değerlendirme sonucunda ulaşılan nitel ve nicel bulgular aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

(a)-Yazarlara ilişkin değerlendirmeler.

(i) 2020–2024 yılları arasında yayınlanan 10 sayılık dönemde, Türk Din Psikolojisi Dergisi’ne bilimsel katkı sunan toplam 102 yazar tespit edilmiştir. Bu yazarların tamamının (%100) Türkiye merkezli kurumsal yapılara bağlı olduğu ve hiçbir yabancı yazara yer verilmediği belirlenmiştir. Bu durum, derginin bilimsel üretim ağının ulusal akademik çevreler tarafından şekillendirildiğini ve yayın politikasının büyük ölçüde yerli araştırmacılara dayandığını göstermektedir.

(ii) Yazarların akademik unvanlara göre dağılımında; %16,67’sinin profesör, %5,88’inin doçent, %4,90’ının doktor öğretim üyesi ve %6,86’sının yalnızca “Dr.” unvanına sahip olduğu görülmüştür. Bu dağılımın yanı sıra; %34,31 oranında yüksek lisans öğrencisi ve %22,55 oranında doktora öğrencisinin katkı sunduğu belirlenmiştir. Ayrıca %3,92 araştırma görevlisi, %0,98 doktor öğretim görevlisi, %0,98 doktor öğretmen ve %2,94 öğretmen unvanına sahip yazarların da katkısı tespit edilmiştir. Bu bulgular, derginin özellikle lisansüstü düzeydeki genç araştırmacılar tarafından yüksek düzeyde tercih edildiğini ve genç akademik üretkenliği desteklediğini göstermektedir.

(iii) Bilimsel yayın biçimlerine göre yapılan analizde, toplam 86 akademik içeriğin %81,40’ının tek yazarlı, %18,60’ının ise iki yazarlı çalışmalar olduğu belirlenmiştir. Üç ya da daha fazla yazarlı ortak çalışmalara ise rastlanmamıştır (%0). Bu bulgu, dergide bireysel akademik üretim kültürünün ağırlıkta olduğunu, çok yazarlı kolektif üretim biçimlerinin henüz yaygınlaşmadığını ortaya koymaktadır.

(iv) Yazarlara ait kurumsal dağılıma bakıldığında ise %71,57’sinin üniversitelerde görev yaptığı ya da lisansüstü eğitimine devam ettiği görülmektedir. Geriye kalan yazarların %12,75’inin Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde, %8,82’sinin çeşitli kamu kurumlarında (örneğin Adalet Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı), %6,86’sının ise Diyanet İşleri Başkanlığı’nda görev yaptığı belirlenmiştir. Bu durum, derginin aka-

demik üretim odağının yükseköğretim kurumlarında yoğunlaştığını; ancak aynı zamanda sahada görev yapan kamu çalışanlarının da disipline katkı sunduğunu göstermektedir.

(b) *Bilimsel yayınlara ilişkin değerlendirmeler.*

(i) Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin 2020–2024 yılları arasındaki ilk on sayısında toplam 86 bilimsel yayının yer aldığı belirlenmiştir. Bu yayınların %68,60'ı makale (n=59), %27,90'ı kitap incelemesi (n=24) ve %3,50'si söyleşi (n=3) türündedir. Söyleşi kategorisinde yer alan ürünlerin, disiplin içi tecrübe paylaşımına katkı sunduğu görülmektedir.

(ii) Makalelerin tematik içeriklerine göre yapılan sınıflandırmada, en yüksek oranın %18,6 (n=11) ile “Dindarlık ve psikolojik değişkenler” kategorisinde toplandığı görülmektedir. Bunu %13,6 oranıyla “Biyografik çalışmalar” (n=8) ve yine aynı oranla “Gelişim dönemi ve dinsel gelişim” (n=8) temaları takip etmektedir. Ayrıca %10,2 oranıyla “Psikopatoloji ve dini başa çıkma”, “Ahlak, değerler ve sosyal psikoloji” ve “Din, kimlik ve kültür” temaları öne çıkan diğer içerik grupları arasında yer almaktadır. Dinsel ritüel, arınma, sanat ve kavramsal çözümleme gibi konular ise daha sınırlı temsille yer almaktadır.

(iii) Kitap incelemelerine konu olan çalışmaların tematik dağılımında en çok tercih edilen konu başlığının %33,3 (n=8) ile “Din psikolojisi kuram ve literatürü” olduğu belirlenmiştir. Bunu %20,8 oranında “Pozitif psikoloji ve din ilişkisi” (n=5) ve %16,6 oranında “Psikoterapi, ruh sağlığı ve din” (n=4) temaları takip etmektedir. İncelemelerin bir kısmının ise “Din, birey ve toplumsal yapı” (%12,5) ve diğer sınıfında (%16,6) yer aldığı görülmektedir.

(iv) Makalelerin metodolojik desenine ilişkin yapılan analizde, %67,8'inin (n=40) ampirik, %32,2'sinin (n=19) teorik çalışmalardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, dergide ampirik veri temelli içeriklerin ön planda olduğunu; ancak teorik çerçeveye dayalı yayınlara da kayda değer ölçüde yer verildiğini göstermektedir.

(v) Kitap incelemeleri özelinde yapılan metodolojik değerlendirmede, üzerinde analizi yapılan eserlerin %66,7'sinin (n=16) teorik, %33,3'ünün (n=8) ampirik içeriklere sahip olduğu saptanmıştır. Bu yapı, kitap incelemelerinin daha çok kuramsal değerlendirme temelli eserler üzerinde yapıldığını göstermektedir.

(vi) Makalelerde kullanılan veri toplama yöntemlerine bakıldığında; %59,3 oranında dokümantasyon (n=35), %25,4 oranında nicel yöntem (n=15), %13,6 oranında nitel yöntem (n=8) ve %1,7 oranında karma

yöntem (n=1) tercih edilmiştir. Meta-analiz yönteminin hiçbir yayında kullanılmadığı belirlenmiştir (%0).

(vii) Kitap incelemelerinde yer verilen çalışmaların veri toplama yöntemlerine göre dağılımı ise şu şekildedir: %66,7'si dokümantasyon (n=16), %20,8'i nicel yöntem (n=5), %12,5'i nitel yöntem (n=3) olup yalnızca %0 oranında meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. Karma yöntem ise kitap incelemelerine konu olan çalışmalardan birinde yer almıştır (n=1; %4,2).

Yukarıda sunulan bibliyometrik bulgular, Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin içeriksel çeşitliliği ve metodolojik derinliği açısından alan yazınına anlamlı katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Dergide yayınlanan bilimsel ürünlerin yapısal ve tematik dağılımları, disiplinin akademik birikimini yansıttığı kadar; ilerleyen çalışmalar açısından da önemli araştırma fırsatları sunmaktadır. Bu bağlamda, din psikolojisi alanında çalışacak araştırmacılara yönelik aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

(i) *Alan literatürüne yönelik odaklı taramalar yapılması:* Güncel yayın temalarının ağırlıklı olarak bireysel dindarlık ve psikolojik değişkenlere odaklandığı göz önünde bulundurularak, daha az temsil edilen sanat, ritüel ve kavramsal çözümleme gibi tematik alanlar öncelikli araştırma konularına dâhil edilmelidir.

(ii) *Uluslararası akademik katkının artırılması:* Dergide henüz yabancı yazarlı bir bilimsel ürün bulunmaması nedeniyle, disiplinlerarası ve uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi teşvik edilmeli; yurt dışındaki araştırmacılarla ortak projeler ve tematik dosyalar oluşturulmalıdır.

(iii) *Çok yazarlı çalışmaların özendirilmesi:* Makalelerin büyük çoğunluğunun tek yazarlı olduğu dikkate alındığında, ortak yazarlı akademik üretimler desteklenmeli; özellikle yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin danışmanlarıyla ortak yayın süreçlerine katılımı teşvik edilmelidir.

(iv) *Metodolojik çeşitliliğin artırılması:* Dergide meta-analiz yöntemine hiç yer verilmediği, karma yöntemin ise oldukça sınırlı düzeyde temsil edildiği görülmektedir. Bu çerçevede, ileri düzey metodolojik yaklaşımların yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.

(v) *Yerli din psikolojisi modellerinin oluşumuna yönelik çalışmalar yapılması:* Türkiye'nin psiko-kültürel eko-sistemine uygun, bağlamsal din psikolojisi yaklaşımlarını merkeze alan özgün model geliştirme çalışmalarına öncelik verilmelidir.

(vi) *Tematik sempozyum ve çalıştayların düzenlenmesi:* Dindarlık, ahlak,

kimlik, kültür ve psikopatoloji gibi öne çıkan alan temaları üzerine akademik toplantılar düzenlenerek literatürdeki kuramsal ve ampirik derinlik artırılabilir.

(vii) *Veri toplama tekniklerinde çeşitlilik sağlanması*: Niteliksel yaklaşımların baskın olduğu dergi içeriğinde; gözlem, günlük analizleri, yapılandırılmış mülakat gibi yenilikçi veri toplama tekniklerine yönelerek metodolojik derinlik geliştirilebilir.

(viii) *Genç akademisyenlerin yayın sürecine aktif katılımının desteklenmesi*: Özellikle yüksek lisans ve doktora düzeyindeki araştırmacıların yayın süreçlerine dâhil olmaları için özel çağrılar, akademik mentorluk programları ve dergi destek mekanizmaları oluşturulmalıdır.

(ix) *Açık erişim olanaklarının güçlendirilmesi*: Derginin akademik görünürlüğünü artırmak ve literatüre hızlı erişim sağlamak amacıyla açık erişim politikalarının sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

(x) *Alan tarihine yönelik sistematik meta-analiz ve literatür derlemeleri yapılması*: Türkiye’de din psikolojisi alanının kurumsal gelişimini ve içeriksel dönüşümünü inceleyen dönemsel ve tarihsel perspektifli sistematik çalışmalar teşvik edilmelidir.

Beyanlar ve Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma etik onay gerektirmemektedir.
This study does not require ethical approval.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür.
This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam gerekli değildir.
Informed consent was not required for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılım onayı gerekli değildir.
Consent to participate was not required for this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.
The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayınıyla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.

The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.

The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.

This research received no financial support.

Veri Paylaşımı ve Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada veri paylaşımı mevcut değildir.

Data sharing is not available for this study.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: MK; Literatür Taraması: MK; Veri Toplama: MK; Veri Analizi: MK; Yazım – Taslak: MK; Yazım – Gözden Geçirme ve Düzenleme: MK.

Conceptualization: MK; Literature Review: MK; Data Collection: MK; Data Analysis: MK; Writing – Draft: MK; Writing – Review – Editing: MK.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, özgündür.

This article is original.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.

This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Kaynaklar

Abu-Raiya, H., & Pargament, K. I. (2011). Empirically based psychology of Islam: Summary and critique of the literature. *Mental Health, Religion & Culture*, 14(2), 93–115.

American Psychological Association. (1976). *Division 36: Psychology of Religion*. Washington, DC.

American Psychological Association. (2011). *Division 36: Society for the Psychology of Religion and Spirituality*. Washington, DC. <https://www.apa.org>.

Anczyk, A. (2021). Three decades of the Polish psychology of religion (1989–2020). *Archive for the Psychology of Religion*, 43(2), 182–207.

Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 61(4), 461–480.

Archive for the Psychology of Religion (1978). <https://brill.com/view/journals/arp/arp-overview.xml>. (Erişim: Nisan 2025).

Aybey, S. (2018). Türkiye'deki din eğitimi çalışmaları bağlamında 'Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi' (2017) üzerine bibliyometrik analizler. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(10), 415–430.

British Journal of Guidance and Counselling. (1973). <https://www.tandfonline.com/journals/cbjg20>. (Erişim: Nisan 2025).

British Journal of Religious Education. (1978). <https://www.tandfonline.com/journals/cbre20>. (Erişim: Nisan 2025).

Canadian Journal of Community Mental Health. (1982). <https://www.cjcmh.com/journal/cjcmh>. (Erişim: Nisan 2025).

Chaze, F., Thomson, M. S., George, U., & Guruge, S. (2015). Role of cultural beliefs, religion, and spirituality in mental health and/or service utilization among immigrants in Canada: A scoping review. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 34(3), 87–101.

Davis, E. B., Lacey, E. K., Heydt, E. J., LaBouff, J. P., Barker, S. B., Van Elk, M., & Ladd, K. L. (2024). Sixty years of studying the sacred: Auditing and advancing the psychology of religion and spirituality. *Psychology of Religion and Spirituality*, 16(1), 7–19.

Dein, S., Loewenthal, K., Lewis, C. A., & Pargament, K. I. (2020). COVID-19, mental health and religion: An agenda for future research. *Mental Health, Religion & Culture*, 23(1), 1–9.

Elshamy, F., Hamadeh, A., Billings, J., & Alyafei, A. (2023). Mental illness and help-seeking behaviours among Middle Eastern cultures: A systematic review and meta-synthesis of qualitative data. *Plos One*, 18(10), 1–25.

Emmons, R. A. (1999). *The psychology of ultimate concerns: Motivation and spirituality in personality*. Guilford Press.

Emmons, R. A. (2005). Striving for the sacred: Personal goals, life meaning, and religion. *Journal of Social Issues*, 61(4), 731-745.

Furrow, J. L., King, P. E., & White, K. (2004). Religion and positive youth development: Identity, meaning, and prosocial concerns. *Applied Developmental Science*, 8(1), 17-26.

Hill, P. C., & Pargament, K. I. (2003). Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research. *American Psychologist*, 58(1), 64-74.

Hood Jr, R. W., Hill, P. C., & Spilka, B. (2009). *The psychology of religion: An empirical approach*. (4th ed.). Guilford Press.

International Association for the Psychology of Religion. (1914). <https://www.iaprweb.org>. (Erişim: Nisan 2025).

International Journal of Islamic Thought. (2012). <https://www.ukm.my/ijit/>. (Erişim: Nisan 2025).

James, W. (1902). *Varieties of religious experience: A study in human nature*. Collier Macmillan.

Journal of Empirical Theology. (1988). <https://brill.com/view/journals/jet/jet-overview.xml>. (Erişim: Nisan 2025).

Journal of Health Care Chaplaincy. (1987). <https://www.tandfonline.com/journals/whcc20>. (Erişim: Nisan 2025).

Journal of Pastoral Care & Counseling. (1947). <https://journals.sagepub.com/home/pcc>. (Erişim: Nisan 2025).

Journal of Psychology and Theology. (1973). <https://journals.sagepub.com/home/ptj>. (Erişim: Nisan 2025).

Journal of Religion and Health. (1961). <https://link.springer.com/journal/10943>. (Erişim: Nisan 2025).

Karasar, N. (1995). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. (7. Baskı). 3 A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.

Koç, M. (2016). Türkiye'deki manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları bağlamında 'I. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi' (2016) üzerine bibliyometrik analizler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 37-94.

Koç, M. (2020). Türkiye'deki manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları bağlamında 'II. Uluslararası Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi' (2018) üzerine bibliyometrik analizler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 2, 29-96.

Koç, M. (2022). Türkiye'deki manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları bağlamında 'Maneviyat Psikolojisi Sempozyumları' (2014-2018)

üzerine bibliyometrik analizler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 5, 129-171.

Koç, M. (2024). Türkiye’deki manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları bağlamında ‘Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Sempozyumu’ (2020) üzerine bibliyometrik analizler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 10, 197-262.

Koenig, H. G., Al Zaben, F., & Khalifa, D. A. (2012). Religion, spirituality and mental health in the West and the Middle East. *Asian Journal of Psychiatry*, 5(2), 180-182.

Krok, D., Szcześniak, M., & Zarzycka, B. (2024). The role of religious comfort and strain on social well-being among emerging adults in Poland: Serial mediation by meaning making processes. *Journal of Religion and Health*, 63(6), 4110–4129.

Mental Health, Religion & Culture. (1998). <https://www.tandfonline.com/journals/cmb20>. (Erişim: Nisan 2025).

Paloutzian, R. F. (2017). Psychology of religion in global perspective: Logic, approach, concepts. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 27(1), 1-13.

Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (2005). Recent progress and core issues in the science of religious and spiritual life. [içinde] R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 3–20). Guilford Press.

Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (Eds.). (2013). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. (2nd ed.). Guilford Press.

Panton, A., & Spies, M. (2021). The Canadian Journal of Theology, Mental Health and Disability, Fall 2021. *Canadian Journal of Theology, Mental Health and Disability*, 1(2), 107-222.

Pargament, K. I. (2011). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. Guilford press.

Park, C. L. (2005). Religion as a meaning-making framework in coping with life stress. *Journal of Social Issues*, 61(4), 707-729.

Saroglou, V., & Mathijssen, F. (2007). Religion, multiple identities, and acculturation: A study of Muslim immigrants in Belgium. *Archive for the Psychology of Religion*, 29(1), 177-198.

Şahin, S. & Acun, A. (2015). Turist rehberliği alanının bibliyometrik profili: Ulusal turizm kongreleri bildirileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(34), 213-234.

Taslim, N., Ahmad, S., Rehman, S. U., Alghamdi, A. T., Alkatheri, H. A. H., Iqbal, A., & Jbeen, A. (2022). A literature analysis of scientific research on gender incongruence in Muslim nations. *Journal of Public Health Research*, 11(4), 1-13.

The Canadian Journal of Theology, Mental Health and Disability. (2021). <https://jps.library.utoronto.ca/index.php/cjtmhd>. (Erişim: Nisan, 2025).

Tomcsányi, T. (2010). Antoine Vergote, founder of the empirical and psychoanalytical approach in the psychology of religion. *European Journal of Mental Health*, 5(1), 45-58.

Türk Din Psikolojisi Dergisi (2020). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd>. (Erişim: Nisan, 2025).

Van der Ven, J. A., & Ziebertz, H. G. (Eds.). (2012). *Tensions within and between religions and human rights-2*. Brill.

Yıldırım, A. & Şimşek H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.

Yıldırım, M., Kızılgeçit, M., Seçer, İ., Karabulut, F., Angın, Y., Dağcı, A., Vural, M. E., Bayram, N. N., & Çinici, M. (2021). Meaning in life, religious coping, and loneliness during the coronavirus health crisis in Turkey. *Journal of Religion and Health*, 60(5), 2371–2385.

E k l e r

Ek-1:

**Dergi Sayıları - (1. ve 10. Sayılar Arası)
(Ön Kapak + İçindekiler + Arka Kapak)**

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ Sahibinden From Owner.....	7-9
■ Editörden From Editor.....	11-12
■ Makaleler Articles	
Türk Din Psikolojisinde Akademisyen Bir Din Psikoloğu: Abdülkadir Etöz Üzerine Biyografik Bir Araştırma <i>An Academical Psychologist of Religion in Turkish Psychology of Religion: A Biographic Research on Abdülkadir Etöz</i> Mustafa Koç.....	13-74
Hiz. Muhammed'in Yaşlılara ve Yaşlılığa Yaklaşımı Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir İnceleme <i>A Socio-Psychological Review on the Prophet Muhammad's Approach to Elders and Old Age</i> Abdullah Dağcı.....	75-94
Sınav Başarısına ve Başarısızlığına Yapılan Tabiatüstü Yüklemeler Üzerine Bir Alan Araştırması <i>A Field Research on Supernatural Attributions to Exam Success and Failure</i> Kübra Behti & M. Naci Kula.....	95-118
6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü <i>Parents' Role in Religious and Moral Development in 6-to 12-Year-Old Children</i> Süleyman Abanoz.....	119-148
Cinayet Suçu İşleyen Kadın Hükümlülerde Din Algısı: Ankara Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Örneği <i>Perception of Religion in Women Prisoners who Committed Murder: Example of Ankara Women's Prison</i> Belgizar Özbek.....	149-179
Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Çocukluk Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1958-2020) Üzerine Bir Araştırma <i>A Research on 'Religious Development in Childhood' Literature (1958-2020) in Turkish Psychology of Religion Studies</i> Kader Cansu Abay.....	181-218

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Batı'da İslamofobi ve Psikolojik Temelleri

Islamophobia and Its Psychological Foundations in the West

Yusuf Koç.....219-224

Din Psikolojisi Ders Kitabı

Psychology of Religion Textbook

Kader Cansu Abay.....225-234

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....235-236

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....237-240

Issue: 1 Year: 2020 June
ISSN: 2687-2722

TURKISH JOURNAL FOR THE PSYCHOLOGY OF RELIGION

1

Sayı: 2 Yıl: 2020 Aralık
ISSN: 2687-2722

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

2

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ Editörden From Editor.....	7-8
■ Makaleler Articles	
Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık ve Umut Durumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi <i>Examining College Students' Religiosity and Hope Status in Terms of Some Variables</i> Abdullah Dağcı.....	9-38
Bir Osmanlı Bilgini Olarak Mehmed Birgivi'nin Eserlerinde Takva ve Ahlak İlişkisi: Ahlak ve Tasavvuf Psikolojisi Perspektifinden Semantik Analizler <i>The Relationship Between Taqwa and Morality in Mehmed Birgivi's Works as an Ottoman Scholar: Semantic Analyses from the Perspective of Mystical and Moral Psychology</i> Mustafa Koç.....	39-91
Bağlanma Stilleri ile Tanrı'ya Bağlanma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması <i>A Field Research on the Relationship Between Attachment Styles and Attachment to God</i> Ahmet Canan Karataş & Kader Bektaş.....	93-106
Psikoloji ve Din Açısından Takıntılar: 'Vesvese' Üzerine Analizler <i>Obsessions in Terms of Psychology and Religion: The Analyses on the 'Waswasah'</i> Ali Kerdîge & Hâbil Şentürk.....	107-134
Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki <i>The Relationship Between Narcissism and Intrinsic Religious Motivation in College Students</i> Mehmet Çınar.....	135-160
Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Ergenlik Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1963-2020) Üzerine Bir Araştırma <i>A Research on 'Religious Development in Adolescence' Literature (1963-2020) in Turkish Psychology of Religion Studies</i> Kader Cansu Abay.....	161-220

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Dini Gelişim Teorileri

Theories of Religious Development

Enes Hamza Kırıcı.....221-228

Şükür: Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü

Gratitude: The Bridge from Positive Psychology to Psychology of Religion

Dilek Ayan.....229-235

Din Psikolojisinin 100'ü

100 of the Psychology of Religion

Ali Yüksel.....237-243

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....245-247

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing...249-252

Issue: 2 Year: 2020 December
ISSN: 2687-2722

TURKISH JOURNAL FOR THE PSYCHOLOGY OF RELIGION

2

Sayı: 3 Yıl: 2021 Haziran
ISSN: 2687-2722

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

3

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ Editörden From Editor.....	7-8
■ Makaleler Articles	
Enneagram Kişilik Modeli Bağlamında İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi <i>Examination of Personality Traits of Faculty of Theology Students in Terms of Some Variables in the Context of Enneagram Personality Model</i> Ali Yüksel & Muhammed Kızılgeçit.....	9-38
Sezai Karakoç'un Kişiliği ve Dini Hayatı Üzerine Psiko-Biyografik Analizler <i>Psycho-Biographical Analysis on Sezai Karakoç's Personality and Religious Life</i> Lutfiye Dere & Habil Şentürk.....	39-57
Din Sosyal Psikolojisi Perspektifinden Toplumsal Patolojilerle Başa Çıkma Süreçleri Üzerine Değerlendirmeler <i>Evaluations on Coping Processes with Social Pathologies from the Perspective of Social Psychology of Religion</i> Yusuf Fırıncı.....	59-89
Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Yetişkinlik Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1966-2021) Üzerine Bir Araştırma <i>A Research on 'Religious Development in Adulthood' Literature (1966-2021) in Turkish Psychology of Religion Studies</i> Kader Cansu Abay.....	91-113
Semitik Metinlerde Apokaliptik Anlatımlar Üzerine Psiko-Fenomenolojik Analizler <i>Psycho-Phenomenological Analysis on Apocalyptic Narratives in the Semitic Texts</i> Mustafa Turhal.....	115-160
Türk Din Psikolojisinde Akademisyen Bir Din Psikoloğu: Habil Şentürk Üzerine Biyografik Bir Araştırma <i>An Academical Psychologist of Religion in Turkish Psychology of Religion: A Biographic Research on Habil Şentürk</i> Mustafa Koç.....	161-221

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

İmtihan Psikolojisi

Psychology of Examination

Rumeysa Ergin.....223-232

Umudun Psikolojisi ve Teolojisi

The Psychology and Theology of Hope

Sümeyye Nur Kaya.....233-239

Din Psikolojisinin 200'ü

200 of the Psychology of Religion

Ali Yüksel.....241-252

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....253-255

■ **Yayım ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....257-260

Issue: 3 Year: 2021 June
ISSN: 2687-2722

**TURKISH JOURNAL FOR
THE PSYCHOLOGY OF RELIGION**

3

Sayı: 4 Yıl: 2021 Aralık
ISSN: 2687-2722

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

4

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ Editörden From Editor.....	7-8
■ Makaleler Articles	
Din Psikolojisi Perspektifinden Kutadgu Bilig’de Ahlak ve Mutluluk İlişkisi Üzerine Semantik Analizler <i>Semantic Analysis on the Relationship between Morality and Happiness in Kutadgu Bilig from the Perspective of Psychology of Religion</i> Sümeyye Çakıcı.....	9-44
Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında ‘Yaşlılık Dönemi Dinsel Gelişimi’ Litera- türü (1967-2021) Üzerine Bir Araştırma <i>A Research on 'Religious Development in Old Age' Literature (1967-2021) in Turkish Psychology of Religion Studies</i> Kader Cansu Abay.....	45-67
Din Psikolojisi ve Aile Çalışmaları <i>Psychology of Religion and Family Studies</i> Melike İlerisoy & Ali Ulvi Mehmedoğlu	69-99
Türkiye’de Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri (1989-2015): Dindarlık Ölçme Çalı- şmaları Üzerine Değerlendirmeler <i>Religiosity Scales Developed in Turkey (1989-2015): Evaluations on Religiosity Measure- ment Studies</i> Çiğdem Fidan.....	101-118
Dindarlık ve Tüketici Tarzları Arasındaki İlişki Üzerine Nicel Bir Araştırma <i>A Quantitative Research on the Relationship Between Religiosity and Consumer Styles</i> Ayşenur Barak & Hasan Kaplan.....	119-153
Türk Din Psikolojisinin Kurucusu: Bedi Ziya Egemen Üzerine Biyografik Bir Araştırma <i>Founder of Turkish Psychology of Religion: A Biographical Research on Bedi Ziya Egemen</i> Mustafa Koç.....	155-209

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Jung ve Din

Jung and Religion

Yusuf Koç.....211-220

Acıdan Erdeme Yolculuk: Travma Sonrası Gelişim Psikolojisi ve Din

Journey from Pain to Virtue: The Psychology of Post-Traumatic Development and Religion

Deniz Koç.....221-229

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....231-233

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....235-238

Issue: 4 Year: 2021 December
ISSN: 2687-2722

**TURKISH JOURNAL FOR
THE PSYCHOLOGY OF RELIGION**

4

Sayı: 5 Yıl: 2022 Haziran
ISSN: 2687-2722

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

5

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ İthaf Dedication.....	7
■ Editörden From Editor.....	9
■ Makaleler Articles	
Boşanmış Aile Çocuklarının Sosyal Uyum Süreçleri ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma <i>A Study on the Relationship Between Social Adaptation Processes and Religiosity Levels of Children of Divorced Parents</i> Amine Akdemir.....	11-46
Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Temel Problemleri <i>Adolescence and Its Basic Problems in Terms of Developmental Psychology and Psychology of Religion</i> Asude Coşkunsever.....	47-80
Din Hizmetlerindeki İletişim Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Diyanet İşleri Başkanlığı Personeli Örneklemini <i>Examination of Communication Skills in Religious Services in Terms of Some Variables: Sample of Presidency of Religious Affairs Personnel</i> Mustafa Memiş	81-101
İslam Dünyasında Din Psikolojisi Çalışmaları (800-1406): Genel Bir Değerlendirme <i>Psychology of Religion Studies in the Islamic World (800-1406): A General Overview</i> Cengiz Maden.....	103-129
Psiko-Fenomenolojik Açıdan Yahudilikte Arınma Ritüelleri <i>Purification Rituals in Judaism from Psycho-Phenomenological Perspective</i> Mustafa Turhal.....	131-168
Türk Din Psikolojisinde Öncü Bir İsim: Hüseyin Peker Üzerine Biyografik Bir Araştırma <i>A Leading Figure in Turkish Psychology of Religion: A Biographical Research on Hüseyin Peker</i> Mustafa Koç.....	169-231

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Yeni Dini Hareketlerin Psikolojisi

The Psychology of New Religious Movements

Mustafa Atak.....233-243

Din Psikolojisinin 300'ü

300 of the Psychology of Religion

Ali Yüksel.....245-252

■ **Söyleşi** | Interview

Prof. Dr. Neda Armaner (1920-2022)

Professor Neda Armaner (1920-2022)

Halime Hilal Taşkın.....253-259

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....261-263

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....265-268

Issue: 5 Year: 2022 June
ISSN: 2687-2722

TURKISH JOURNAL FOR THE PSYCHOLOGY OF RELIGION

5

Sayı: 6 Yıl: 2022 Aralık
ISSN: 2687-2722

**TÜRK
DİN PSİKOLOJİSİ
DERGİSİ**

6

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ Editörden From Editor.....	7-8
■ Makaleler Articles	
Peygamber Tasavvuru ile Dini Tutum Arasındaki İlişki Üzerine Nicel Bir Araştırma <i>A Quantitative Study on the Relationship Between the Prophet Image and Religious Attitude</i> Hakan Sari & M. Naci Kula.....	9-29
Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında “Din ve Psikopatoloji” Literatürü (1973-2022) Üzerine Bir Araştırma <i>A Research on “Religion and Psychopathology” Literature (1973-2022) in Turkish Psychology of Religion Studies</i> Esma Zennure Kavurkacı.....	31-76
Dindarlık ile Evrim Teorisini Kabul Etme Arasındaki İlişki: Nicel Bir Araştırma <i>The Relationship Between Religiosity and Acceptance of the Theory of Evolution: A Quantitative Study</i> Oğuzhan Avan & Hasan Kayıklık.....	77-99
Psiko-Fenomenolojik Açıdan Hristiyanlıkta Arınma Ritüelleri <i>Purification Rituals in Christianity from Psycho-Phenomenological Perspective</i> Mustafa Tural.....	101-124
Dindarlık ile Sanatsal Tutum Arasındaki İlişki Üzerine Nicel Bir Araştırma <i>A Quantitative Study on the Relationship Between Religiosity and Artistic Attitude</i> Mustafa Memiş.....	125-163
Türk Din Psikolojisinde Akademisyen Bir Din Psikoloğu: Hasan Arslan Üzerine Biyografik Bir Araştırma <i>An Academical Psychologist of Religion in Turkish Psychology of Religion: A Biographic Research on Hasan Arslan</i> Mustafa Koç.....	165-233

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Dindarlık, Umut ve İyimserlik İlişkisi

The Relationship of Religiosity, Hope and Optimism

Kübra Bulut..... 235-244

Psikanalizin Dinsel Serüveni

The Religious Adventure of Psychoanalysis

Mervenur Uzgur..... 245-255

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....257-259

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.... 261-264

Issue: 6 Year: 2022 December
ISSN: 2687-2722

TURKISH JOURNAL FOR THE PSYCHOLOGY OF RELIGION

6

Sayı: 7 Yıl: 2023 Haziran
ISSN: 2687-2722

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

7

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ Editörden From Editor.....	7-8
■ Makaleler Articles	
İlk Yetişkinlik Döneminde Dini Yönelim ve Mutluluk İlişkisi: Isparta Örneği <i>The Relationship between Religious Orientation and Happiness in Early Adulthood: Sample of Isparta</i> Mahmut Kurnaz & Hâbil Şentürk	9-42
Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Nicel Bir Araştırma <i>A Quantitative Research on the Relationship Between Responsibility and Religiosity in Middle Adulthood</i> Yasin Samet Kazel.....	43-69
Diasporada Din ve Kimlik: Almanya'daki Genç Türk Göçmenler Üzerine Nitel Bir Araştırma <i>Religion and Identity in the Diaspora: A Qualitative Study on Young Turkish Immigrants in Germany</i> Abdulcelil Gürbüz.....	71-91
Evrimsel Din Psikolojisi Perspektifinden Hayatta Kalabilme Ögesi Olarak Din <i>Religion as an Element of Survival from the Perspective of Evolutionary Psychology of Religion</i> Tevhide Demirel.....	93-114
Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında "Tasavvuf Psikolojisi" Literatürü (1946-2022) Üzerine Bir Araştırma <i>A Research on "Sufi Psychology" Literature (1946-2022) in Turkish Psychology of Religion Studies</i> Halime Hilal Taşkın.....	115-130

Türk Din Psikolojisinde Akademisyen Bir Din Psikoloğu: Abdulvahit İmamoglu Üzerine Biyografik Bir Araştırma <i>An Academical Psychologist of Religion in Turkish Psychology of Religion: A Biographic Research on Abdulvahit İmamoglu</i> Mustafa Koç.....	131-191

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Din <i>Artificially Intelligence, Transhümanism and Religion</i> Muhammet Midilli.....	193-200
Sosyal Psikoloji Bağlamında Önyargı ve Din <i>Prejudice and Religion in the Context of Social Psychology</i> Elif Nihal Aktay.....	201-209

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....211-213

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing....215-218

Issue: 7 Year: 2023 June
ISSN: 2687-2722

TURKISH JOURNAL FOR THE PSYCHOLOGY OF RELIGION

7

Sayı: 8 Yıl: 2023 Aralık
ISSN: 2687-2722

**TÜRK
DİN PSİKOLOJİSİ
DERGİSİ**

8

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ İthaf Dedication.....	5
■ Editörden From Editor.....	9
■ Makaleler Articles	
Gençlerin Dine Bakışı: Üniversite Örneklemleri Üzerine Bir Saha Araştırması <i>Youth's Perspective on Religion: A Field Research on the Sample of University Students</i> Mesut Zavalı.....	11-43
Tıp Etiği Bağlamında Kürtaj ve Ötanazi: İnanç Sistemleri Açısından Bir Değerlendirme <i>Abortion and Euthanasia in the Context of Medical Ethics: An Evaluation from the Perspective of Belief Systems</i> Rabia Coşgun.....	45-64
Covid-19 Hastalarında Dini Başa Çıkma Üzerine Nitel Bir Çalışma <i>A Qualitative Study on Religious Coping in Covid-19 Patients</i> Ramazan Öncül.....	65-80
Psiko-Fenomenolojik Açıdan İslam'da Arınma Ritüelleri <i>Purification Rituals in Islam from Psycho-Phenomenological Perspective</i> Mustafa Tural.....	81-111
Otuzmlı Çocukların Anne-Babalarında Depresyon ile Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki: Konya Örneklemleri <i>The Relationship Between Depression and Religious Coping in Parents of Children with Autism: The Sample of Konya</i> M. Zahid Küçükdereli & Mehmet Akgül.....	113-137
■ Kitap İncelemeleri Book Reviews	
Siber Psikoloji: Kişilik ve Dindarlık <i>Cyber Psychology: Personality and Religiosity</i> Mervener Uzgun.....	139-147

Pozitif Psikolojide Umut ve Dindarlık <i>Hope and Religiosity in Positive Psychology</i> Zahide Çakar.....	149-156

■ **Söyleşi** | Interview

Prof. Dr. Hüseyin Peker (1953-2023) <i>Professor Hüseyin Peker (1953-2023)</i> Halime Hilal Taşkın.....	157-162

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....163-165

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....167-170

Issue: 8 Year: 2023 December
ISSN: 2687-2722

**TURKISH JOURNAL FOR
THE PSYCHOLOGY OF RELIGION**

8

Sayı: 9 Yıl: 2024 Haziran
ISSN: 2687-2722

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

9

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ **Editörden** | From Editor.....7-8

■ **Makaleler** | Articles

Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma Stratejileri ve Dini Başa Çıkma Üzerine Bir Araştırma

A Study on Coping Strategies and Religious Coping in Individuals Going Through the Divorce Process

Esma Salim & Hüseyin Certel.....9-40

Bilişsel Psikoloji Perspektifinden Din ve Maneviyat

Religion and Spirituality from the Perspective of Cognitive Psychology

Büşra Şekerli.....41-62

Depremi Lise Öğrencilerinin Dinsel İnanç-Tutum-Davranış Örüntüleri Üzerindeki Etkileri: 2023 Diyarbakır Depremi Üzerine Nitel Bir Araştırma

Effects of the Earthquake on High School Students' Patterns of Religious Beliefs-Attitudes-Behaviors: A Qualitative Study on the 2023 Diyarbakır Earthquake

Rahime Şule Önen & Muhammed Kızılgeçit.....63-98

Türk Din Psikolojisi ve Pedagojisi Çalışmalarında “Değerler Psikolojisi ve Pedagojisi” Literatürü (1975-2023) Üzerine Bir Araştırma

A Study on the Literature of “Values Psychology and Pedagogy” in Turkish Psychology and Pedagogy of Religion Studies (1975-2023)

Hanife Teker.....99-136

Din Psikolojisi Perspektifinden Dindarlık ve Tüketim İlişkisi Üzerine Kuramsal Değerlendirmeler

Theoretical Assessments on the Relationship Between Religiosity and Consumption from the Perspective of Psychology of Religion

Ayşenur Barak & Hasan Kaplan.....137-174

Türk Din Psikolojisinde Öncü Bir İsim: Ali Murat Daryal Üzerine Biyografik Bir Araştırma <i>A Leading Figure in Turkish Psychology of Religion: A Biographical Research on Ali Murat Daryal</i> Mustafa Koç.....	175-272

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Sosyal Psikoloji: Bireylerden Gruplara İnanç <i>Social Psychology: Belief from Individuals to Groups</i> Rümeysa Sancak.....	273-284
İyi Oluş ve Din <i>Well-being and Religion</i> Feyza Nur Taşkaya.....	285-292
Psikanaliz ve Zen-Budizm <i>Psychoanalysis and Zen-Buddhism</i> Yiğit Sefa Kalava.....	293-302

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....303-306

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....307-310

Issue: 9 Year: 2024 June
ISSN: 2687-2722

**TURKISH JOURNAL FOR
THE PSYCHOLOGY OF RELIGION**

9

Sayı: 10 Yıl: 2024 Aralık
ISSN: 2687-2722

**TÜRK
DİN PSİKOLOJİSİ
DERGİSİ**

10

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

İçindekiler | Contents

■ İthaf Dedication.....	7
■ Editörden From Editor.....	11-12
■ Makaleler Articles	
Din Psikolojisi Perspektifinden Sistem Haklılaştırma Teorisi: Uygulama Konuları ve İmkânı <i>System Justification Theory from the Perspective of the Psychology of Religion: Application Issues and Potential</i> Ayşe Gül Güler Ünal.....	13-34
Din Psikolojisi Perspektifinden Turgut Uyar'ın Şiirlerinde Tanrı Tasavvuru <i>The Image of God in Turgut Uyar's Poetry from the Perspective of the Psychology of Religion</i> Ayşe Nur Biçer.....	35-54
Gazalî'ye Göre İslami Psikolojinin Temel Kavramları <i>The Fundamental Concepts of Islamic Psychology According to al-Ghazali</i> Elif Nurdan Gökçe & Hüseyin Certel.....	55-78
Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'İnanç Psikolojisi' Literatürü (1967-2023) Üzerine Bir Araştırma <i>A Study on the Literature of 'Psychology of Belief' (1967-2023) in Turkish Psychology of Religion Studies</i> Elif Nihal Aktay.....	79-102
Dindarlık ile Akademik Başarı Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması <i>The Relationship between Religiosity and Academic Achievement: A Field Study on University Students</i> Seyidhan Kalkan & Mustafa Memiş.....	103-128
Türk Din Psikolojisinde Öncü Bir İsim: Kerim Yavuz Üzerine Biyografik Bir Araştırma <i>A Leading Figure in Turkish Psychology of Religion: A Biographical Research on Kerim Yavuz</i> Mustafa Koç.....	129-236

■ **Kitap İncelemeleri** | Book Reviews

Ruh Sağlığı ve Din

Mental Health and Religion

Oğuzhan Yılmaz.....237-250

Dini ve Manevi Deneyimlerin Sinirsel İzleri: Otonom Tepkiler

Neural Traces of Religious and Spiritual Experiences: Autonomic Responses

Şuheda Dinç Okudan.....251-258

Çocukların Bilişsel ve Dini Gelişiminde Ölüm Olgusu

The Phenomenon of Death in Children's Cognitive and Religious Development

Fatma Aslı Üral.....259-268

■ **Söyleşi** | Interview

Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen (1908-1967)

Professor Bedi Ziya Egemen (1908-1967)

Sema Nur İlhan.....269-276

■ **Yazar Bilgileri** | Author Information.....277-280

■ **Yayın ve Yazım İlkeleri** | Principles of Publishing and Writing.....281-284

Issue: 10 Year: 2024 December
ISSN: 2687-2722

**TURKISH JOURNAL FOR
THE PSYCHOLOGY OF RELIGION**

10

Ek-2:
Tanıtım Afişleri

Türkiye’de alanında bir ilk

TÜRK DİN PSİKOLOJİSİ DERGİSİ

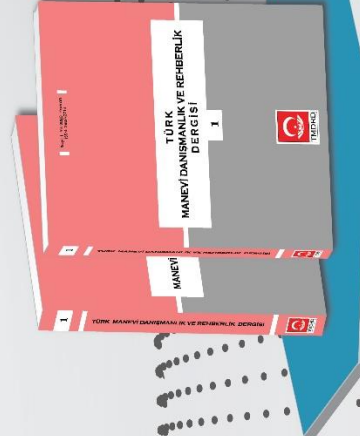
ve

TÜRK MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK DERGİSİ

ilk sayı 2020’de

Makalelerinizi bekliyoruz.

www.dergipark.org.tr

Türkiye’de alanında bir ilk

**TÜRK
DİN PSİKOLOJİSİ
DERGİSİ**

**Makalelerinizi bekliyoruz
ilk sayı 2020’de**

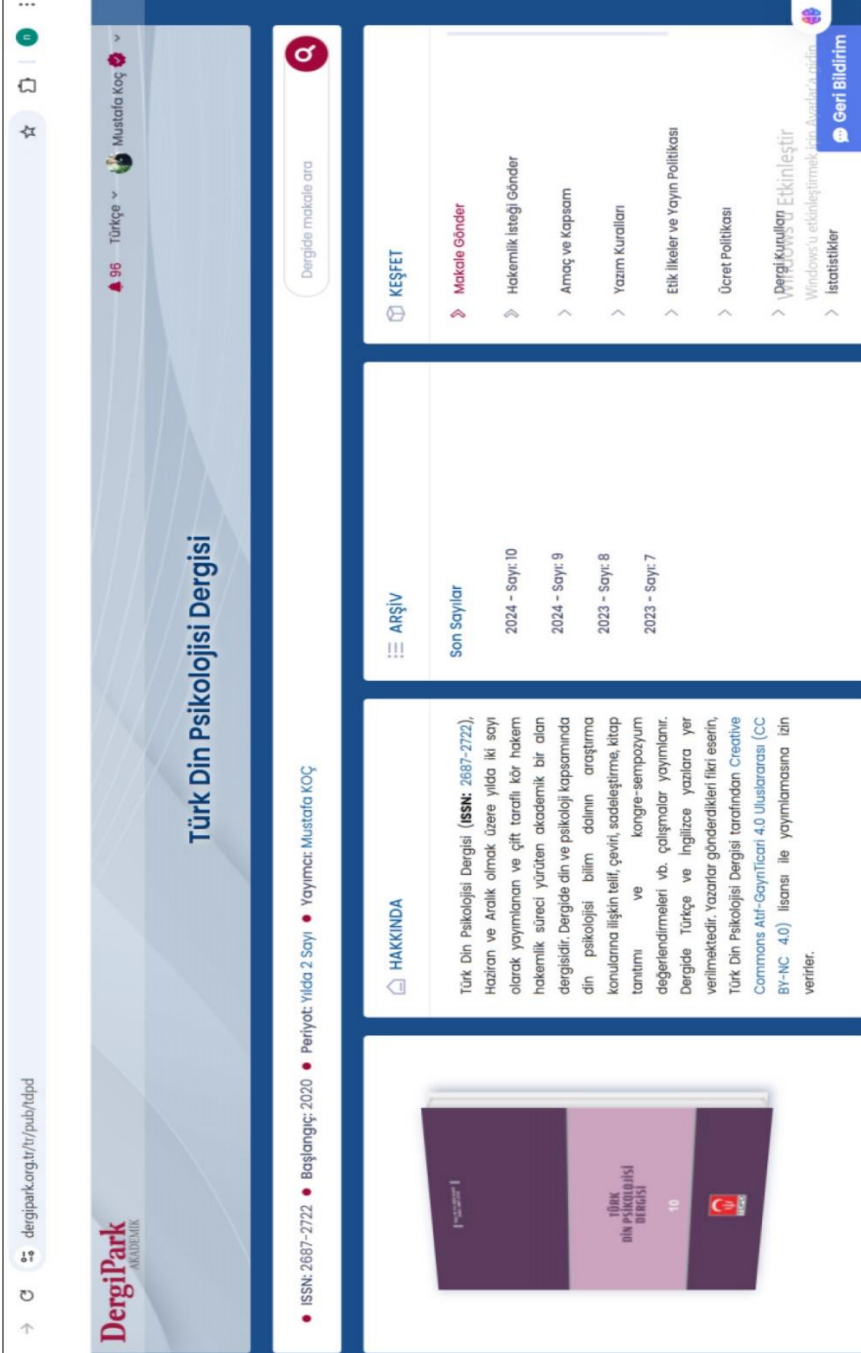
www.dergipark.org.tr

Ek-3:

Dergi Logoları
(Türkçe & İngilizce)

Ek-4:
Dergi İnternet Sitesi

Ek-5:

**Dergi Yazarları
(1. ve 10. Sayılar Arası)**

Bu ek bölümde, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*'nin 1. ve 10. sayılar arasında yer alan yazarlar, alfabetik sıraya göre ve "isim, soyisim, (akademik unvan/pozisyon)" biçiminde bir şablonla sunulmuştur. Derginin ilgili sayılarında bazı yazarların birden fazla akademik yayına katkı sağlamış olmaları nedeniyle, yazar isimleri her sayı için ayrı ayrı tekrarlanmamış; her yazarın adı ve soyadı listede yalnızca bir kez belirtilmiştir. Ayrıca, yazarların akademik unvanları, bilimsel ürünlerinin yayınlandığı dönemlerdeki dergide belirtilen şekliyle korunduğu için güncellenmemiştir.

Abdulcelil Gürbüz (Doktora Öğrencisi)
Abdullah Dağcı (Doktora Öğrencisi)
Ahmet Canan Karataş (Doç. Dr.)
Ali Kerdige (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Ali Ulvi Mehmedoğlu (Prof. Dr.)
Ali Yüksel (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Âmine Akdemir (Öğretmen)
Asude Coşkunsever (Dr. Öğr. Üyesi)
Ayşe Gül Güler Ünal (Dr.)
Ayşe Nur Biçer (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Ayşenur Barak (Doktora Öğrencisi)
Belgizar Özbek (Doktora Öğrencisi)
Büşra Şekerli (Doktora Öğrencisi)
Cengiz Maden (Doktora Öğrencisi)
Çiğdem Fidan (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Deniz Koç (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Dilek Ayan (Doktora Öğrencisi)
Elif Nihal Aktay (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Elif Nurdan Gökçe (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Enes Hamza Kırıcı (Doktora Öğrencisi)
Esmâ Salim (Doktora Öğrencisi)
Esmâ Zennure Kavurkacı (Doktora Öğrencisi)
Fatma Aslı Üral (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Feyza Nur Taşkaya (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Habil Şentürk (Prof. Dr.)
Hakan Sarı (Araştırma Görevlisi)
Halime Hilal Taşkın (Doktora Öğrencisi)
Hanife Teker (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Hasan Kaplan (Prof. Dr.)

Hasan Kayıklık (Prof. Dr.)
Hüseyin Certel (Prof. Dr.)
Kader Bektaş (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Kader Cansu Abay (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Kübra Behti (Psikolojik Danışman)
Kübra Bulut (Araştırma Görevlisi)
Lutfiye Dere (Yüksek Lisans Öğrencisi)
M. Naci Kula (Doç. Dr.)
M. Zahid Küçükdereli (Uzman Öğretmen)
Mahmut Kurnaz (Psikolojik Danışman)
Mehmet Akgül (Prof. Dr.)
Mehmet Çınar (Dr.)
Melike İlerisoy (Doktora Öğrencisi)
Mervenur Uzgur (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Mesut Zavalı (Doktora Öğrencisi)
Muhammed Kızılgeçit (Prof. Dr.)
Muhammet Midilli (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Mustafa Atak (Dr. Öğr. Gör.)
Mustafa Koç (Prof. Dr.)
Mustafa Memiş (Dr.)
Mustafa Tural (Dr. Öğr. Üyesi)
Oğuzhan Avan (Doktora Öğrencisi)
Oğuzhan Yılmaz (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Rabia Coşgun (Doktora Öğrencisi)
Rahime Şule Önen (Doktora Öğrencisi)
Ramazan Öncül (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Rumeysa Ergin (Araştırma Görevlisi)
Rümeysa Sancak (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Sema Nur İlhan (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Seyidhan Kalkan (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Süleyman Abanoz (Dr.)
Sümeyye Çakıcı (Doktora Öğrencisi)
Sümeyye Nur Kaya (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Şuheda Dinç Okudan (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Tevhide Demirel (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Yasin Samet Kazel (Araştırma Görevlisi)
Yiğit Sefa Kalava (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Yusuf Fırıncı (Doktora Öğrencisi)
Yusuf Koç (Yüksek Lisans Öğrencisi)
Zahide Çakar (Yüksek Lisans Öğrencisi)

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 269-276
Issue: 11 • June 2025 • 269-276

**Üniversite Hayatı ve Dini Değişim:
Din Psikolojisi Perspektifiyle Yapılmış
Nitel Bir Araştırma**

Acar, M. C. (2021). *Üniversite hayatı ve dini değişim:
Din psikolojisi perspektifiyle yapılmış nitel bir araştırma*
İstanbul: Divan Kitap. (152 s.)

Acar, M. C. (2021). *University life and religious change:
A qualitative study from the perspective of psychology of religion*
İstanbul: Divan Book. (152 p.)
ISBN: 978-625-7263-04-7

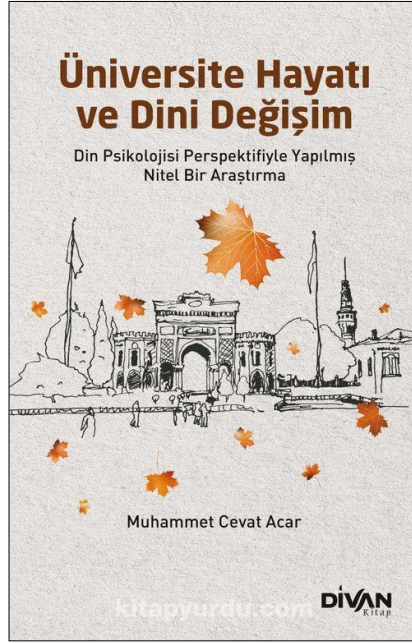
Sema Nur İlhan

Yüksek Lisans Öğrencisi | MA Student
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir Osmangazi University
✉ ilhansemanurdp@gmail.com | 📞 0009-0002-1039-3971
Eskişehir | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1613541>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	05 Ocak 2025 • 05 January 2025
Düzeltilme Tarihi • Revised	30 Nisan 2025 • 30 April 2025
Kabul Tarihi • Accepted	01 Mayıs 2025 • 01 May 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Muhammet Cevat Acar tarafından yazılan bu kitap, üniversite gençlerinin dinsel yaşamlarını derinlemesine betimlemeyi, bu bağlamda dinsel değişimlerini ve bu değişimlere etki eden yaşamsal faktörleri belirleyerek analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, din psikolojisi perspektifinden üniversite gençliğinin dinsel pratikleri ve inanç dünyasını kapsamlı bir şekilde inceleyerek bu süreçte meydana gelen değişimleri teorik yaklaşımlar ve nitel verilerle ortaya koymaktadır.

A n a h t a r   K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Dinsel değişim • İnanç
Dinsel yaşam • Üniversite gençliği

A b s t r a c t

This book, authored by Muhammet Cevat Acar, aims to provide an in-depth description of the religious lives of university students, with a particular focus on their experiences of religious change and the life factors influencing these changes. The study examines the religious practices and belief systems of university youth from the psychology of religion perspective, revealing changes in this process through theoretical approaches and qualitative data.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Religious change • Belief
Religious life • University youth

1987 yılında Mardin’de doğan Muhammed Cevat Acar, üniversite eğitime kadar olan bütün eğitimlerini, doğup büyüdüğü şehir olan Mardin’de tamamlamıştır. 2009 yılında Hacette Üniversitesi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümünden mezun olmuş ve ardından Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri alanında “Varoluşçu Yaklaşım Odaklı Sorumluluk Eğitimi Programının İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Düzeylerine Etkisi” adlı teziyle 2012 yılında yüksek lisansını tamamlamıştır. 2014 yılında başladığı doktoraasını, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2018 yılında “Bireysel Psikolojik Danışma Sürecinde Dinî Boyut: Üniversite Öğrencileri ile Yapılan Bir Çalışma” adlı teziyle tamamlamış ve din psikolojisi alanında doktor unvanına sahip olmuştur. Araştırma görevlisi olarak 2010 yılında başlayan akademik hayatı halen Mardin Artuklu Üniversitesi Psikoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak devam eden Acar, evli ve üç çocuk babasıdır.

Üniversite hayatı, genç bireylerin akademik, sosyal ve kişisel gelişimlerinin en önemli dönemlerinden biridir. Bu süreçte birçok öğrenci, farklı kültürlerden, düşünce tarzlarından ve yaşam biçimlerinden olan bireylerle tanışır. Bu çeşitlilik, bireylerin kendi inançlarını ve değerlerini sorgulamalarına, bazen de değiştirmelerine neden olabilir. Bu değişimlere sebep olan faktörleri derinlemesine araştıran ve analiz eden çalışmaların oldukça az olduğu söylenebilir.

Sözü edilen konu üzerine Acar tarafından kaleme alınan, “*Üniversite Hayatı ve Dinî Değişim: Din Psikolojisi Perspektifiyle Nitel Bir Araştırma*” adlı bu eserde, üniversite gençlerinin dinî hayatlarından hareketle yaşamış oldukları dinî değişimleri ve bunlara sebep olan faktörler ele alınmaktadır. Nitel bir çalışma ortaya koyan yazarın, farklı bölümlerde öğrenim gören 21 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirdiği mülakatları uygun analiz teknikleri ile çözümlediği görülmektedir. Değerlendirmesi yapılan bu çalışmanın, üniversite gençlerinin dinî hayatını detaylı bir şekilde incelemeyi, gençlerin yaşadığı dinî değişimleri ve bu değişimlere neden olan başlıca faktörleri belirlemeyi amaç edindiği düşünülebilir.

Yukarıda bahsedilen bu kitap, *Önsöz*, *Teşekkür* ve *Giriş* bölümleri haricinde *Gençlik*, *Dindarlık ve değişim*, *Araştırma süreci* ve *Üniversite hayatında dindarlık ve değişim* olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Akabinde ise *Sonuç* ve *Kaynakça* bölümü gelmektedir.

Ortaya konulan bu eserin *Giriş* (ss. 11-18) bölümünde, üniversite gençleri ile yapılan araştırma çalışmalarının, toplumun temel sorunlarına ayna olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda içinde yaşanılan toplumun geleceği hakkında bilgi sahibi olmak için o toplum gençliğinin içinde

bulunduğu ortama, düşünce yapısına ve yetiştirilme biçimine bakmanın önemli veriler sağlayacağı öne sürülmektedir. Gençler ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunlukla ekonomik durum, madde bağımlılığı, teknoloji bağımlılığı, cinsel bağımlılık ve eğitim seviyesi gibi konular etrafında yoğunlaştığını belirten Acar'ın, kendi araştırmasında gençlerin değişim süreçlerini üniversite hayatı ile bağlantılı bir şekilde anlamaya çalışmayı amaç edindiği söylenebilir.

Yazar, üniversite gençlerinin alt kültür olarak varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir (s. 12). Eserde, bir zamanlar gençlerin deizm ve ateizme yöneldiklerine dair söylem ve haberlerin çoğaldığına ancak bu iddiaların bilimsel bir araştırma sonucuna dayanmadığına ve dolayısıyla asılsız olduğuna değinilmektedir. Ortaya atılan bu iddiaların ardından, din psikolojisi alanında yapılan araştırmalarda da gençlerin dinî yaşayışları ve maruz kaldıkları dinî değişim tecrübeleri üzerine odaklanıldığına dikkat çekilmektedir (s. 12). Buna ek olarak Acar'ın bu bölümde, din psikolojisi alanının gençlerde dindarlık seviyelerine, dindarlıkla beraber olumlu ve olumsuz ruh sağlığı ilişkileri arasındaki bağa ve dindarlığa etki eden unsurlara da önemli katkı sağladığı belirtilmektedir.

Bu araştırma kapsamında üniversite ortamının dinî değişimdeki yeri de ortaya konmaya çalışılmıştır. Gençlerle ilgili yapılan veya yapılacak olan çalışmaların sayısındaki artışın, gençlerin sorunlarını daha iyi anlamak ve onların toplumla olan bütünlüğünü korumak için kolaylık sağlayabileceği görüşü yazar tarafından vurgulanmıştır. Bu bölümde, din psikolojisi alanı da dahil gençlerin dinî hayatı, dinî değişim ve din değiştirme gibi konularda yapılmış öncü çalışma ve araştırmacılardan da bahsedilmiştir.

Kitabın *Giriş* bölümünden sonra gelen *Gençlik, Dindarlık ve Değişim* ana başlığı altında sıralanan alt başlıklar şu şekildedir; a. *Gençlik*, b. *Dindarlık*, b.a. *Dindarlık Tanımları*, b.b. *Dinin İnsan Hayatındaki Rolü ve Dindarlığın Etkileri*, b.c. *Dindarlığın Boyutları*, b.c.a. *Tecrübi (Duyusal) Boyut*, b.c.b. *İnanç Boyutu (İdeolojik Boyut)*, b.c.c. *Ritüel/ İbadet Boyutu (Pratik Boyut)*, b.c.d. *Bilgi Boyutu (Entelektüel Boyut)*, b.c.e. *Etki Boyutu*, b.d. *Dindarlık Türleri*, c. *Değişim*, c.a. *Dinî Değişim*, d. *Gençlerde Dinî Hayat ve Değişim*.

Gençlik (ss. 19-31) başlığı altında; gençliğin farklı farklı tanımlarının yapıldığına, araştırmanın bütün gençlik gruplarını kapsamadığına, aslına bakıldığında biyolojik bir kavram olan gençliğin, birey olarak düşünüldüğünde sosyal ve psikolojik bir kavrama büründüğüne yer verilmiştir. Acar, bireyin sosyal erişkinliğe ulaşmasında üç önemli boyut olduğunu belirtmektedir: Bağımsızlık, kişisel kimlik ve cinsel kimliğe uygun davran-

nışların kazanılması. Gençlik döneminde bireyin ruhsal ve düşünsel olarak tek başına karar alma eğiliminde olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumun, dinî arayışa ve değişime sebep olduğunu ifade etmektedir (s. 22). Yazar, gençliğin olumlu ve olumsuz pek çok dinamizminin olduğuna dikkat çeker; gençlik krizlerinin ve bu dönemde kişiliğin, çevresiyle olan ilişkisi ve kendi iç dünyasıyla olan münasebeti sonucu geliştiğini öne sürer (s. 27). Gençlik döneminin bireyin iç sorgulamalarının başladığı, bir başkasının gözüyle nasıl görüldüğü ve görünmek istediği konusunda düşünmenin aktif olduğu bir dönem olduğundan da bahseder (s. 28). Son olarak üniversiteli gençlerin yeni kimlik kazanmasında arkadaş çevresinin yanı sıra üniversite personeli ve akademisyenlerin de etkisi olduğuna yer veren Acar'ın, üniversite gençliğinin sahip olması gereken özelliklerine de değindiği görülmektedir.

Eserde, *Gençlik, Dindarlık ve Değişim* adlı başlığın alt başlığı olarak verilen *Dindarlık* bölümünde (ss. 31-53); dindarlığın tanımlarının çeşitliliğinden, dindarlığın çok yönlü bir olgu olmasından ve dinin, dindar olan kimselere yol gösterici bir faktör olmasından bahsedilmektedir. Aynı zamanda din psikolojisi alanının, dinin ne olduğundan çok dindar bir bireyin ruh hali ve dindarlığın tanımlamaları ile ilgilendiğinden de söz edilmektedir (s. 33). Kitabın bu bölümünde, dindar olan bireyin kişiliğinde olumlu özelliklerin görüldüğüne dair çıkarımlar da yapılmaktadır. Acar tarafından dinin başlıca dört işlevinden de bahsedilmektedir. Bunlar; geliştirici, koruyucu, iyileştirici ve rehabilite edici işlevlerdir (s. 37). Adı geçen başlık altında *Dindarlığın Boyutları*, *Tecrübi (Duyusal) Boyut*, *İnanç Boyutu (İdeolojik Boyut)*, *Ritüel/İbadet Boyutu (Pratik Boyut)*, *Bilgi Boyutu (Entelektüel Boyut)*, *Etki Boyutu* ve *Dindarlık Türleri* isimli başlıklara yer verilmiş ve bu konular detaylıca ele alınmıştır.

Yazarın üçüncü alt başlık olarak ele aldığı *Değişim* bölümünde, dinî değişimin iki şekilde olduğundan bahsedilmektedir. Bu değişimlerden birincisi din değiştirme olarak meydana gelen değişimdir. İkincisi ise ilki kadar sert ve radikal olmamakla beraber aynı dine mensup olarak kalıp, dindarlık boyutlarında gerçekleşen farklılıklardan oluşmaktadır (s. 54). Bunlara ek olarak din değiştirme serüveninin nasıl olduğuna dair farklı görüşlerin de olduğundan söz edilmektedir.

Araştırma Süreci başlığı (ss. 65-67) altında ikinci ana bölüm olarak araştırma kapsamında çalışmanın sürecinden bahsedilmektedir. Bu bölümde, ortaya konulan çalışmanın esas amacı olarak; üniversite gençlerinin yaşadığı dinî değişimleri anlayarak ve buna sebep olan faktörleri göz önünde bulundurarak nitel bir çalışma yapıldığı belirtilmiştir (s. 65). Kitabın bu

bölümünde, neden nitel araştırma yapıldığı sorusuna da cevap olarak; karışık olan bir konuyu detaylandırıp betimlemek, katılımcılara ait fıkirlere yer vermek, az kişiyle çalışmak ve ortaya konulacak çalışma ile ilgili farklı perspektiflerden görüşler elde etmek olarak yer verilmiştir (s. 65). Yazar tarafından, çalışma kapsamında 12 kız ve 9 erkekten oluşan katılımcılar ile 2019 yılının Nisan ve Mayıs aylarında görüşme sağlandığı belirtilmiştir. Bu 21 öğrencinin belirlenmesinde, ilgili bölüm hocaları ile istişare edildiği ve bunların sonucunda; İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden 6, Sağlık Bilimleri Fakültesinden 4, Sosyoloji Bölümünden 4, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 3, Mimarlık ve Mühendislik Fakültesinden 3 ve İslami İlimler Fakültesinden 1 öğrenci katılımcı belirlendiği ifade edilmiştir (s. 66). Acar, belirlenen öğrenciler ile yaptığı görüşmeleri ses kayıt cihazı ile kaydedip yazıya dönüştürdüğünü ve çalışma sonunda ortaya çıkan bulguları analiz tekniğiyle yorumladığını belirtmiştir.

Üçüncü ve son bölüm olan *Üniversite Hayatında Dindarlık ve Değişim* adlı ana başlığın (ss. 68-142) içerisinde, Öğrencilerin *Dindarlık Düzeyleri*, *Dindarlığın İnanç Boyutu*, *Dindarlığın İbadet Boyutu*, *Dindarlığın Bilgi Boyutu*, *Dindarlığın Tecrübi Boyutu*, *Dindarlığın Etki Boyutu*, *Dindarlığın Boyutlarının Birbirleri ile İlişkisi*, *Öğrencilerin Yaşadıkları Dinî Değişimler*, *Değişimin Yönü*, *Değişimin Netliği ve Kalıcılığı*, *Değişimi Etkileyen Faktörler*, *Arkadaş Çevresi*, *Bölüm*, *Sınıf ve Alınan Derslerin Değişime Etkisi*, *Öğretim Elemanları*, *Dindar İnsanların Olumsuz Örnekliliği*, *Aileden Uzaklaşma ve Yalnızlık Duygusu*, *Barınılan Yerin ve Ev/Yurt Arkadaşlarının Etkisi*, *Ailenin Dindarlığı/Ailenin Dindarlığa Etkisi*, *Dindarlığın Farklı Görünümleri ve Değişim*, *Bilinçlenme*, *Kurumsal Dindarlık ve İlişkisi*, *Dinî Gruplar ve İlişkisi*, *Dinî Hoşgörü/Esneklik*, *Şüphe*, *Sorgulama ve İçselleştirerek (Bilinçli) Değişim* ve *Üniversite Hayatına İlişkin Diğer Bulgular* adlı başlıklar ele alınmaktadır (ss. 68-140). Devamında belirlenen 21 üniversite öğrencisi ile yapılmış olan görüşmeler neticesinde alınan cevaplara ve bu cevaplar neticesinde her başlık altında kısa kısa açıklamalara yer verilmektedir. *Dindarlığın Farklı Görünümleri ve Değişim* adlı başlığa ait olan bölümde katılımcı gençlerin görüşme sırasında gelişigüzel olarak söyledikleri ifadeler üzerinden oluşturulmuş başlıklar yer almaktadır.

Kitabın *Sonuç* (ss. 143-145) bölümüne gelindiği zaman yazarın, bu çalışma kapsamında öğrencilerle yaptığı görüşmeler sonunda elde ettiği bulgulara kısa bir genel değerlendirme mahiyetinde yer verdiği gözlemlenmektedir. Üniversiteli gençlerin dindarlıkları, geleneksel yapılardan ve kurumsal dinî aidiyetlerden ziyade, bireysel ve kişisel bir düzlemde yaşanmaktadır. Bu durum, cami ve cemaat gibi kurumsal yapılarla ilişkide zayıflık, ibadetlerde düzensizlik ve dinî kimlik aidiyetinin görece düşük

olması şeklinde tezahür etmektedir. Bu tür bireysel yaşanan dindarlık biçimi, sıklıkla “dinsizlik” ya da “dinden uzaklaşma” olarak tanımlansa da aslında farklı bir dindarlık formuna işaret etmektedir. Üniversiteli bireylerin, ülkemizde yaşanan olumsuz olaylar nedeniyle kurumsal dindarlıktan uzak durmak istediklerine ve bundan dolayı da bireysel dindarlığa sempati duyduklarına dikkat çekilmektedir (s. 143). Araştırma bulguları üniversite gençlerinden oluşan katılımcı grubunun tamamının Müslüman olduğunu, ibadetleri gerçekleştirme konusunda üniversite ortamında sıkıntı yaşadıklarını, öğrencilerin dindarlık boyutlarını birbirinden ayırmadan hepsini aynı ilişki içinde ele aldığını ve üniversite öğrencilerinin pek çok faktörden etkilenip dinî değişime maruz kaldıklarını göstermektedir (s. 144). Acar’ın ulaştığı sonuçlara dair yaptığı değerlendirmeye çalışmasını tamamladığı ve *Kaynakça* kısmıyla (ss. 146-152) eserini sonlandırdığı gözlemlenmektedir.

Araştırma kapsamında bütün katılımcıların Müslüman oldukları; bir bölümünün tereddütsüz inandıkları, bir bölümünün de şüphe ve sorgulamaları olmasına rağmen inançlarında bir değişiklik yaşamadıkları saptanmıştır. Gençlerin bir kısmının üniversiteye başladıktan sonra ibadetlerini düzenli bir şekilde ilerlettiği ancak büyük bir çoğunluğunun ise üniversite ortamına girdikten sonra ibadet konusunda bir düşüş yaşadıkları belirlenmiştir. Bunun yanı sıra üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun, dinî değişim konusunda olumlu yönde etkilendiği de görülmüştür. Aynı zamanda, dinî değişime sebep olan pek çok etken arasında arkadaş çevresinin başat faktör olduğu tespit edilmiştir. Üniversite ortamının, gençlerin ibadetlerini yerine getirme konusunda olumsuz bir etki bıraktığına da dikkat çekilmiştir.

Üniversite gençlerinin mevcut durumlarını dikkate alarak, dinle ilişkili tutumlarını ve dinî değişime neden olan faktörleri daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olan bu önemli çalışmanın akademik bir değerlendirmesi yapılacak olursa:

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Kitap, yalın ve anlaşılır bir dil kullanarak akademik bilgiyi okuyucuyu yormadan aktarmakta; bu yönüyle hem akademik camiaya hem de daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilmektedir; (ii) yazar, üniversite gençlerinin dinî değişim süreçlerini etkileyen faktörleri tematik başlıklar altında sistematik bir yaklaşımla ele almış ve bu yapı, çok katmanlı bir çözümleme yapılmasını olanaklı kılmıştır; (iii) faktörlerin ayrıntılı biçimde incelenmesi, her bir değişkenin dinî dönüşüm üzerindeki özgül etkilerinin daha açık biçimde ortaya konmasına katkı sağlamıştır; (iv) kitap, üniversite gençliğine yönelik akademik ve pedagojik

ilgi duyan araştırmacı ve eğitimciler açısından pratik ve yol gösterici bilgiler sunmakta; bu yaş grubunun dinî yaşantısının daha iyi kavranmasına olanak tanımaktadır; (v) nitel araştırma yönteminin tercih edilmesi, katılımcı görüşlerine kapsamlı biçimde yer verilmesi ve farklı bakış açılarına dair verilerin derinlemesine analiz edilmesi, çalışmanın bilimsel niteliğini güçlendirmiştir; (vi) kitabın bölümlerinin bütünlüğünü koruyacak biçimde yapılandırılmış olması ve ana amacın her bölümde vurgulanarak ilerletilmesi, okuyucunun metinler arası bağlantıları daha kolay kurmasına katkıda bulunmuştur; (vii) ayrıca, kavramsal çerçevenin din psikolojisi literatürüyle uyumlu biçimde inşa edilmiş olması, kuramsal derinliği ve akademik tutarlılığı artırmıştır.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Yer yer karşılaşılan noktalama ve yazım hataları, metnin akademik sunum kalitesini olumsuz etkilemekte ve dikkatli okuyucular açısından metnin güvenilirliğini zayıflatmaktadır; (ii) bazı teorik çerçeveler yüzeysele kaldığı, kavramların derinlemesine analiz edilmediği ve literatürle daha güçlü bağlar kurulması gerektiği anlaşılmaktadır; (iii) veri analizinde kullanılan yöntemlerin açıklanmasında yeterli detayın verilmemiş olması, çalışmanın metodolojik şeffaflığını sınırlamaktadır; (iv) katılımcı profiline dair daha ayrıntılı demografik bilgiler sunulmamış olması, elde edilen sonuçların genellenebilirliğini tartışmaya açık hâle getirmektedir.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Gelecek baskılarda dil bilgisi ve yazım hatalarının düzeltilmesi, metnin akademik niteliğini daha da artıracaktır; (ii) yazarın akademik ve mesleki geçmişine ilişkin daha kapsamlı bilgilere özgeçmiş kısmında yer verilmesi, çalışmanın bilimsel otoritesine katkı sağlayacaktır; (iii) sonuç bölümünde ulaşılan bulguların daha analitik ve tematik biçimde özetlenmesi, okuyucunun genel değerlendirmeleri daha net bir şekilde kavramasına olanak tanıyacaktır; (iv) kitabın ilerleyen sürümlerinde, elde edilen bulguların daha geniş örneklemelerle karşılaştırılmalı biçimde sunulması, çalışmanın ampirik geçerliliğini pekiştirebilir.

Sonuç olarak bu kitap, üniversite gençlerinin dinî değişim süreçlerini anlamaya yönelik önemli bir katkı sunmakta ve din psikolojisi literatürüne özgün bir katkı sağlamaktadır.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 277-288
Issue: 11 • June 2025 • 277-288

Kayıp Giden Başörtüsü

Horozcu, Ü. (2023). *Kayıp giden başörtüsü*.

Ankara: Eskiye Publishing (319 s.)

Horozcu, Ü. (2023). *Lost slipping headscarf*.

Ankara: Eskiye Publishing (319 p.)

ISBN: 978-625-6781-01-6

Canan Yilmaz

Yüksek Lisans Öğrencisi | MA Student

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir Osmangazi University

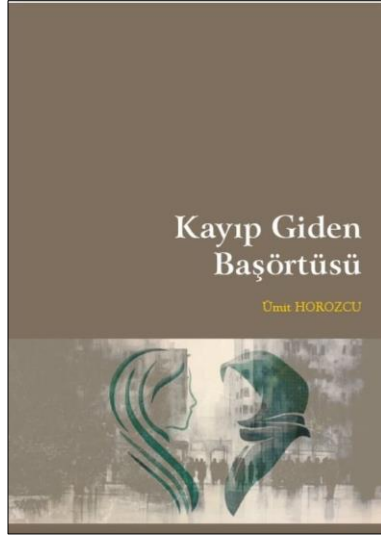
✉ cananyilmaz6565@gmail.com | 0009-0000-9891-7746

Eskişehir | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1613494>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	04 Ocak 2025 • 04 January 2025
Düzeltilme Tarihi • Revised	19 Mart 2025 • 19 March 2025
Kabul Tarihi • Accepted	25 Mart 2025 • 25 March 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Ümit Horozcu tarafından yazılan bu kitap, geçmişte başörtüsü kullandıktan sonra başını açma kararı alan 102 genç kadınla gerçekleştirilen nitel bir araştırmanın bulgularını sunmaktadır. Çalışma, katılımcıların başlarını açma kararı öncesinde, sürecinde ve sonrasındaki deneyimlerini nitel metodolojiyle derinlemesine incelemektedir. Kadınların başlarını açma gerekçeleri, kararlarının dini inançlarına etkileri, pişmanlık yaşıyıp yaşamadıkları ve geleceğe yönelik düşünceleri gibi din psikolojisi disiplinine ilişkin konular detaylıca ele alınmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Başörtüsü • Kadın dindarlığı
İnanç değişimi • Dinsel kimlik

A b s t r a c t

Authored by Ümit Horozcu, this book presents the findings of a qualitative study conducted with 102 young women who, after having previously worn the headscarf, made the decision to stop covering their heads. The research explores in depth, through qualitative methodology, the participants' experiences before, during, and after their decision to remove the headscarf. Topics such as the women's reasons for unveiling, the impact of their decision on their religious beliefs, whether they experienced regret, and their thoughts about the future are examined in detail, offering significant insights into the field of the psychology of religion.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Headscarf • Women's religiosity
Faith transformation • Religious identity

Ümit Horozcu, 1978 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. 1995'te Sarıyer İmam Hatip Lisesinden, 2001'de İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuştur. Yüksek lisansını aynı üniversitede, *Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri* üzerine yapan yazar, 2003 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalına araştırma görevlisi olarak atanmıştır. Yine bu fakültede 2010'da *Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek ve Dualar* isimli çalışmasıyla doktoraasını tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'nde 2010 yılında yardımcı doçent olduktan sonra 2017'de Din Psikolojisi alanında doçent unvanını almıştır. Dinî ve mistik tecrübe, ruh sağlığı-din ilişkisi ve ölçek geliştirme gibi alanlarda çalışmaları bulunan yazar, akademik kariyerini mezun olduğu fakültesinde sürdürmektedir. Çeşitli dergilerde çok sayıda çalışması bulunan Horozcu'nun *Din Psikolojisi: Ders Kitabı*, *Dua Psikolojisi*, *Din Psikolojisinin Kurucusu: William James*, *Din Psikolojisi ve Kutsal Açlık: Yeme Riyaleti ve Anoreksiya Nervoza* ismiyle yayımlanmış alan kitapları bulunmaktadır.

Son zamanların tartışma konularından biri, dünyada ve ülkemizde dinî inanç ve bağlılıkta bir azalma olup olmadığı konusudur. Batı'da, özellikle Avrupa ve Amerika'da Tanrı'ya inanmayanların sayısının yükseldiği ve buna bağlı olarak dinlerin yasakladığı davranışların yaygınlaştığına dair iddiaları destekleyen araştırmalar mevcuttur. Benzer şekilde, son dönemde, başörtüsü takan kadınlar arasında başörtülerini çıkarma eğiliminin artıp artmadığı üzerine bir tartışma yürütülmektedir.

Başörtüsü takıp daha sonra bunu çıkaran genç kadınların, açılma sürecinde ve sonrasında yaşadıkları deneyimler üzerine dinî ve psiko-sosyal açıdan ışık tutmayı amaçlayan bu çalışma, başörtüsü ve tesettürden uzaklaşma konusunu din psikolojisi perspektifinden ele almıştır. Araştırma için nitel araştırma metodolojilerinden biri olan mülakat tekniği tercih edilmiş, 18 ile 45 yaş aralığında ve ortalama yaşı 23 olan 102 katılımcıya kartopu yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırma bu süreçte hangi etkenlerin karar verme sürecini etkilediğini yani nelerin nelere sebep olduğu konusunda açık ve güvenilir bilgiler vermeyi hedeflemektedir.

Horozcunun doçentlik temel çalışması olan *Kayıp Giden Başörtüsü* isimli bu eser, önsöz, giriş, yöntem ve araştırma bulguları kısmı hariç dört bölümden oluşmaktadır. (i) *Mevcut Durum Analizi*, (ii) *Açılma Süreci*, (iii) *Keşkeler*, (iv) *Geleceğe Dair* bölümlerinden oluşan kitap, sonuç kısmıyla tamamlanmıştır. Araştırmacı, eserin önsözünde çalışmayı gerçekleştirme motivasyonunu ve bu sürece yönlendiren faktörleri ayrıntılı olarak açıklamıştır. Giriş bölümünde ise ele alınan konunun akademik bir araştırmayı gerektirip gerektirmediğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

Başörtüsü ve tesettür üzerine birçok akademik çalışma yapılmış olmasına rağmen, 2020 yılına kadar başörtüsünü çıkarma olgusu üzerine herhangi bir araştırma gerçekleştirilmediğine de yazar tarafından dikkat çekilmiştir. Yazar, araştırmacıların bu tür konuların çalışılması halinde görünürlük kazanacağı ve zararlı etkiler doğuracağı endişesi taşımış olabileceğini, bunun kimileri tarafından haklı kimilerince de haksız görülebileceğini, ancak büyümekte olan bir meselenin tüm yönleriyle aydınlatılmasının bilimsel etik açısından gerekli olduğu gibi, bireysel veya kurumsal planda tedbirlerin alınmasına da zemin teşkil edeceği için önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu tarihten sonra ise 1 doktora ve 4 yüksek lisans olmak üzere toplam 5 çalışmanın yapıldığını, bunların tamamının nitel araştırma yöntemiyle ve mülakat tekniği kullanılarak gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Bunlardan biri olan Sağırılı'nın (2021) çalışmasına atıfta bulunan yazar *"Bugün Türkiye'de başörtüsü giymeyi bırakma olgusundan bahsediliyor olabilmemesinin belki de en temel sebebi, bu olgunun görünür hale gelmiş olmasıdır"* cümlesiyle bu konunun araştırılması gereken mevzular arasına girdiğini ifade etmektedir. Başörtüsünü çıkaran kadınlar üzerine yapılan çalışmaların sosyoloji, siyaset bilimi ve din sosyolojisi alanında yapıldığını, din psikolojisi alanında bir adet çalışmanın olduğunu, kendi çalışmasında ise konunun dinî ve psiko-sosyal yönüne ışık tutmayı amaçladığını ifade ederek araştırmanın temel sorularına yer vermiştir (ss. 5-13).

Yazar, eserin *Yöntem* bölümünde, çalışmanın metodolojisini, tekniğini, örneklem grubunu, görüşmelerin kaç dakika sürdüğünü ve hangi platformlar üzerinden yapıldığını anlatmıştır. Din psikolojisinin ilkeleri gereği, mülakat sorularının ve analizlerin, değer yargıları üretmeyen, suçlamayan, aksine betimleyen, tespitte bulunan, yani olması gerekeni değil olanı inceleyen bir yapıda olmasına dikkat edildiğini, soru sorarken, değişim ve dönüşüm, yeni süreç, geline nokta gibi nötr ifadeler kullanıldığını vurgulamıştır. Horozcu, *Araştırma bulguları* kısmında bulguları değerlendirme aşamasının, üç ana tema ile bunların altında her bir temaya oturan sosyal, psikolojik ve dinî olmak üzere üç alt tema üzerinde şekillendiğini belirtmiştir. Çünkü psikolojik bir olgunun sosyal ve dinî yönünün, sosyal bir olgunun dinî ve psikolojik yönünün ve dinî bir olgunun psiko-sosyal yönünün olduğunu ifade etmiştir (ss. 15-20).

Eserin, *Mevcut Durum Analizi*, başlıklı birinci bölümünde önce mülakatların gerçekleştiği döneme ilişkin psikolojik, sosyal, dinî bulgu ve analizlere yer verilmiş, ayrıca araştırma esnasında katılımcı izlenimlerinden yola çıkarak dikkat çeken, katılımcıların dış görünüşü önemseme durumu, zihinsel ve bilişsel boyutta alt başlık şeklinde ele alınmıştır. Birinci

alt başlık olan *Karakter Özellikleri*, kısmında katılımcıların karakter özelliklerine yer verilmiş, başörtüsünü çıkarma kararı bu kişilik özellikleri üzerinden psikolojik açıdan tahlil edilmiştir. Katılımcıların, karakter özelliklerine ilişkin bulgulara yer verildikten sonra belli kişilik yapılarının ön plana çıktığı, bunların da başını açma kararı almada, bu kararı uygulamada, alınan tepkiler karşısındaki tutumun ve tepkilerden etkilenme düzeyinin belirlenmesinde belirli bir etkiye sahip olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Birinci bölümün ikinci alt başlığı olan *Psikolojik Durumları* kısmında, vakaların bir kısmında psikolojik sorunların kökeninde açılma vakası yer alırken kiminde başka faktörlerin söz konusu olduğu ve bir kısmında bu faktörlerin açılmaya giden süreci hızlandırdığı tespiti yapılmıştır. Bu alt başlığı kendi içinde *İyi Durumdakiler, Az ve Orta Sorunlular, Büyük Sorunları Olanlar* şeklinde sınıflandırarak ele alan yazar, katılımcıların psikolojik durumları konusundaki bulgularını, psikolojilerinin açılmanın öncesini, esnasını ve sonrasını ilgilendiren bir unsur olduğunu, bazı katılımcıların açılma nedeninin bizzat psikolojik durumları olduğunu iddia etmiştir. Görünüş kaygısı nedeniyle estetik ameliyat olma ihtiyacı hisseden bir katılımcının anlattıklarından hareketle, dinle bağlantılı olmayan ama dinî alanda patlak veren bir kaygı bozukluğu izlenimi verdiğini, çoğunlukla geçmişe dayalı açmazların neden olduğu kaygının, bir kontrol arayışına dönüşebildiğini ifade etmiştir. Bir diğer katılımcı örneği ise, eleştirilerden normalin üstünde etkilenmesi, başka bir ifadeyle başkası merkezli dışsallığı yüksek biri olması nedeniyle psikolojik durumunun açılma sürecini etkilediğini, başka bir katılımcı da ailesinin örtülülüğün gerektirdiği hayatı yaşamadığını ve örtülülüğü sürdürme noktasında destek olmadıklarını, bunun da çok bilinçli bir şekilde alınmayan kapanma kararını etkilediğini ve tekrar açıldığını söylemiştir (ss. 21-40). Araştırmacı açılmaya neden olan psikolojik faktörleri ileride kitabın 158-176 sayfa aralığında müstakil olarak ele almış ve alt başlıklar halinde açıklamıştır.

Dış Görünüşü Önemseme alt başlığında, bilim insanlarının ve bilhassa sosyal bilimcilerin şahsi gözlemlerine dayalı tespitlerini bilimsel sınaamlara tabi tuttuklarını, kendisi de gözlemlerinden ve birçok kişinin söylemlerinden hareketle kızların açılmalarında görünüş kaygısının etkili olabileceğini düşünerek katılımcılara dış görünüşün onlar için önemli olup olmadığı sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplardan gözlemlerinin isabetli olduğu, birkaç katılımcı haricinde dış görünüşün ortalama üstü bir öneme sahip olduğu, verilen örneklerden de sonradan açılma ile dış görünüşü önemseme arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu alt başlık altında, *Dış Görünüşü Önemseyenler, Süslenmeden Çıkmayanlar, Gü-*

zellikle Mutlu Olanlar, Eş Seçiminin Bir Kriteri Olarak Kabul Edenler, Öz Güven Açısından Önemseyenler, Kimlikle İlişkilendirenler, Değer Görmek İsteyenler, Kendisi İçin Önemseyenler, Temiz Görünmek İsteyenler, Açılma Gerekçesi Olarak Görenler, şeklinde alt başlıklara ayırarak sorular sormuş, bu sorulara verilen cevaplardan yola çıkarak birçok farklı nedenle insanların dış görünüşlerini önemseddiğini, baş açmayla dış görünüşü önemseme arasında pozitif bir korelasyon olduğunu belirtmiştir. Bu tezini destekleyen bir alıntıya yer vererek, 23 yaşındaki bir katılımcının, kapalıyken görünüşündeki bazı problemlerin açılınca ortadan kalktığını ifade ettiğini, dolayısıyla kadınların büyük çoğunluğunun dış görünüşü önemsiyor olmasının başörtüsünü çıkarmada bir etken olduğunu vurgulamıştır. *Dış Görünüşü Önemsemeyenler* alt başlığında ise, *İnsanları Dış Görünüşe Göre Yargılama, Önemsemeyen ve Yargılamayanlar, Önemseyen Ama Yargılamayanlar*, şeklinde alt başlıklar açarak katılımcıların cevaplarını değerlendirmiş, 102 katılımcının yalnızca 10'unun dış görünüşü pek fazla önemsemediğini, geri kalanların ise açık yüreklilikle bu yönde eğilimlerinin bulunduğunu beyan ettiklerini ifade etmiştir (ss. 41-58).

Ailevi Durum, alt başlığında, katılımcıların psikolojik durumları kadar ebeveynlerinin kişilik yapılarının ve aileleriyle olan ilişkilerinin de önemli olduğunu, bu konuda bilgi sahibi olunması durumunda açılmaya doğru- dan veya dolaylı etki edebilecek ve açılmanın sonuçlarını etkilemesi muhtemel faktörlerin anlaşılabileceğini söylemiştir. *Ebeveyn Karakteri, Ebeveynle İlişkiler, İyi İlişkiler ve Kötü İlişkiler* şeklinde sınıflama yaparak konuyu ele almış, ebeveynle ilişkilerin de benzer şekilde açılma kararı alırken ve aldıktan sonra ortaya çıkan yaşantılarda belirleyici etkiye sahip olduğu çıkarımını yapmıştır. Katılımcıların yaklaşık yarısının ebeveynleriyle ilişkilerinin iyi olmadığını söylemeleri nedeniyle, bunun açılmalarının ana sebeplerinden biri olmasa da etki eden faktörler arasında yer aldığını ifade etmiştir. *Güncel Dindarlık Durumu*, alt başlığında katılımcıların başlarını açma tercihiyle beraber, dinden tamamen uzaklaşıp uzaklaşmadıkları, bunun hangi boyutta olduğu ve güncel dinî durumlarının analizi yapılmıştır. Bunun için, *Sadece Açılanlar, İnanyor ve İbadetlerini Yapıyor, Eskisinden Daha Dindar, İnanyor Ama İbadet Yapmıyor* gibi alt başlıklar altında katılımcılara sorular sorulmuştur. Araştırmacı, açılanların ya inançlarıyla ibadetlerini ya da ibadetleriyle başörtüsünü birbirinden ayrı konumlandırdıklarını, bunun bilişsel bir savunma stratejisi olduğunu, bir konfor alanı oluşturmak suretiyle psikolojik rahatlık elde edildiğini iddia etmiştir (ss. 59-82).

Dinî Hükümleri Yahut Dini Sorgulayanlar, alt başlığında katılımcıların bir bölümünün başörtüsü ve tesettür dâhil dinin belli hükümlerini, bir

bölümünün ise dinî bütünüyle sorguladığı; mülakat esnasında da sorgulamaların devam ettiği ifade edilmiştir. *Dini Terk Etmeksizin Sorgulayanlar* ve *Dinden Uzaklaşanlar*, şeklinde kategorilere ayırarak katılımcıların tutumunu inceleyen yazar elde edilen verileri ilahiyatçı kimliğini ön plana çıkararak yorumlamıştır. Özelde İslam, genelde ise dinlerin insanın ihtiyaç duyduğu alanda boşluk bırakmadığını, hayatın anlamına dair kesin hükümler koyarak amacı merkeze aldığını, dinleri cazip ve tatmin edici kılan özelliklerden birinin de bu olduğunu belirtmiştir. Mesele Allah'ın amacını anlamak olduğunda külli bir bakışla verilen kararın insanlarınki gibi cüz'î bir akıl ve perspektifle yorumlanması durumunda uyuşmalar da çatışmalar da mümkündür demektedir. Ayrıca artık başörtülü olmayan bir kısım katılımcının dinî açıdan sınırdan ve hatta bazılarının sınırın dışında olduğunu, bunun önemine dikkat çekerek, meselenin toplum, Diyanet ve İlahiyat açısından ciddiye alınması gerektiğini vurgulamıştır. *Aile Dindarlığı*, alt başlığında rol model durumundaki kimseleri görerek yetişen gençlerin, onların birçok özelliğinden etkilendikleri gibi dinî durumlarından da etkilenmelerinin kuvvetle muhtemel olduğu, kızların başlarını açmalarını nasıl okumak gerektiği konusu aile dindarlığı üzerinden değerlendirilmiştir. Başlangıçtaki kapanmalarda ebeveynin dindarlığının bir etkisi olmuş mudur? Etkili oldu ise onları kapanmaya ikna eden dindarlık kapalı tutmaya yetmiyor mu? Yetmiyorsa onların başlarını açmalarını sağlayan başka faktörler mi söz konusu? gibi sorular sorulmuştur. Araştırmada, *Dindar Ebeveyn*, *Sadece Biri Dindar*, *Ortalama Dindarlık* ve *Dinden Uzak Ebeveyn* başlıkları altında gerçekleştirilen analizler sonucunda, başörtüsünü çıkaran kadınların ebeveynlerinin dindarlık seviyelerinde ve tutumlarında çeşitli sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Bazı ebeveynlerin dindar olmakla birlikte, dinden uzaklaştırıcı bir üslup benimsediği; bazı durumlarda ebeveynlerden yalnızca birinin dindar olduğu; bazı vakalarda ise zayıf düzeyde dindarlık, dinden uzaklık hatta din karşıtlığı görüldüğü belirlenmiştir. Kızlarda başını açma probleminde ebeveyn dindarlığındaki kusurların rolünün olduğu, yani dikkat edilmesi gereken etkenlerden birinin de ebeveynlerin dindarlıklarındaki sorunlar olduğu açıktır şeklinde yorumlanmıştır (ss. 83-115).

Kıtabın, ikinci bölümü olan *Açılma Süreci*, başlığı altında açılma kararının uygulandığı döneme gidilerek, tecrübenin yaşandığı günlerin psikolojik ve sosyal yönüne, yani kararı almanın psikolojik açıdan zorluk derecesine, yakın ve uzak çevrenin gösterdiği tepkilere ve bu tepkiler karşısında katılımcıların benimsediği başa çıkma stratejilerine yer verilmiştir. Bu başlık altında açılma sürecine etki eden Sosyal Etkilenme alt başlığını ele alan araştırmacı, önce *Kapanmaya Neden Olan Sosyal Etkileri* incelemiş, bu alt başlığı da kategorilere ayırarak, *Dindar Aile* ve *Kapalı Aile*

Fertleri, Arkadaş Etkisi, İmam Hatip Lisesi, Yeni Kapanan veya Kapalı Akranlar, Yakın Baskısı alt başlıklarını oluşturarak katılımcılara bu faktörlerin etkileri hakkında sorular sormuştur. Daha sonra, *Açılmaya Neden Olan Sosyal Faktörleri*, ele alan yazar, bunları da etki türlerine göre alt başlıklara ayırarak, *Çevrenin Değişmesi, Üniversite Ortamı, Arkadaş Çevresi, Başörtüsü Karşıtı Baskılar, Kapalı Olma Yönündeki Baskılar, Hayatına Giren Erkek, Sosyal Medya, Özgürlükçü Yaklaşımlar ve Kötü Dindar Örnekler*, şeklinde gruplandırarak katılımcılara bu faktörlerin etkisine dair sorular yöneltmiştir. Bu başlıkların altındaki anlatılar göz önünde bulundurulduğunda sosyal faktörlerin açılma sürecini temsil eden zincirin çok önemli bir halkası olduğu görülmektedir denilmiştir. Katılımcıların yarısından fazlasında açılmayı başlatan veya tamamlayan aşamada, devreye giren sosyal etkenler, hikâye toplamında en başat role sahiptir sonucuna varılmıştır. Araştırmada, başörtüsünü çıkarma kararını etkileyen sosyal faktörlerin de kendi içinde çeşitlilik gösterdiği belirlenmiştir. Bunlar arasında, kimi zaman kapanmaya karşı olan aile yapısının veya kapallığı desteklemeyen semtin dindarlığa ya da başörtüsüne karşı sergilediği olumsuz tutumun yarattığı sosyal baskı, kimi zaman ise tam tersine, aile veya yakın çevrenin kapalı olma yönünde baskıcı yaklaşımı öne çıkmaktadır. Ayrıca, açıklardan oluşan arkadaş çevresine duyulan özen, dinden uzak arkadaş çevresinin dine yönelik olumsuz yaklaşımları ve dindar kesimin olumsuz tutum ve davranışları, genç kadınların başlarını açmalarına veya dinden uzaklaşmalarına neden olan sosyal etkenler arasında tespit edilmiştir (ss. 117-157).

Bölümün bir diğer alt başlığı olan *Açılmaya Neden Olan Psikolojik Faktörler* kendi içinde alt başlıklara ayrılarak değerlendirilmiştir. Yazar, *İnatçı Yapı* alt başlığında ailesinin baskısı karşısında başını açtığını söyleyen bir katılımcıya yer vermiş, *Mutlu Hissetmeme* alt başlığında ise katılımcılardan bazılarının kapanmayı tercih etmelerine rağmen başörtülü halde iken mutlu olmadıklarını bu nedenle de bir vesile ile açıldıklarını ifade etmiştir. Yine *Kapalılığa Hazır Olmamak, Başörtüyü İçselleştirememek, Başörtülü Olmanın Külfeti, Hakkını Verememe Hissi, Güzel Görünme Arzusu* gibi alt başlıklarda katılımcıların başörtülerini çıkarmalarının psikolojik etkileri bu faktörler altında tahlil edilmiştir. *Dini Temsil*, alt başlığında başörtüsünü çıkarmada etkili olan iki temel faktörden birinin İslami bir sembolün veya dindar kimliğin tutarlı bir şekilde temsil eden başörtüsünün toplumsal yönlerini reddetmek olduğu, diğer faktörün ise kimlik ve kimlik dolayımı özgürlük problemi olduğu sonucuna varılmıştır. *Siyasal Kimlik* alt başlığında ise araştırmacı, kendi çalışmasında zayıf bir etken olarak görmesine rağmen Yalçı, (2021) ve Parla (2022)'nin çalışmalarına yer vererek, "bu çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla açılma vakalarının arasında

siyasal etkenlerin yeri olabileceği anlaşılmaktadır” ifadesini kullanmıştır. *Kötülük Problemi ve Darbelenme* alt başlığında yazar, kişi travma yaşamış veya felsefi bunalımın içine girmişse, ya da darbeye maruz kalarak başına gelenleri anlamlandırmaya çalışmışsa inanmayanların sordukları soruları sorabileceğini, bunun katılımcılardan bir kısmının başını açmasında etkili olduğunu söylemiştir (ss. 158-188).

Horozcu, *Düşünsel Nedenler* alt başlığında, katılımcı anlatılarından yola çıkarak başörtüsünü çıkarmayla biten iki farklı sorgulama türünün olduğunu, bunlardan birinin, dinî inancını sürdürdüğü halde başörtüsünün, İslam’ın bir emri olduğuyla ilgili, ikincisi ise sadece başörtüsünü değil dinin kendisinin de sorgulanması olduğunu belirtmiştir. Bu alt başlık altında sorgulama şekillerini, *Başörtüsünün Farzîyetini Sorgulayanlar* ve *Dini Sorgulayan yahut Reddedenler* şeklinde ele alan yazar, bu tasnifini Koca’nın (2020) çalışmasına yer vererek, başörtüsünü çıkarmanın iki temel nedeninden birinin Müslüman kimliğinin sosyal yönünü reddetmek, diğerinin ise dinî inancı ve dolayısıyla dinî hükümleri reddetmek olduğu şeklinde açıklamıştır. Kitabın ikinci bölümünün devamında yazar, *Karar Almanın Zorluğu, Tepkiler ve Etkileri, Aile Tepkisi, Çevrenin Tepkisi ve Tepkilerin Neden Olduğu Psikolojik Zorluklar ile Başa Çıkma Stratejileri* başlıkları altında katılımcıların deneyimlerini derinlemesine incelemiştir. Katılımcı cevaplarından yola çıkarak, neredeyse tamamının bu süreçte ciddi zorluklar yaşadığını ve bu zorluklarla farklı yöntemler kullanarak başa çıkmaya çalıştığını ortaya koymuştur. Yazar, en sık başvuru başa çıkma yöntemlerini içine *kapınma, kaçma, sasma* ve *tepkilerle yüzleşmek yerine acıyı içselleştirme* şeklinde tanımlamıştır (ss. 117-252).

Eserin *Keşkeler* başlıklı üçüncü bölümünü iki alt başlık şeklinde oluşturan yazar, bu alt başlıklar altında katılımcılara yönelttiği soruları altı ayrı alt başlık şeklinde sunmuştur. *Sadece Açılanların Keşkeleri* ve *Dini Sorgulayanların Keşkeleri* şeklinde tasnif yaparak konuyu ele alan araştırmacı, açılanların pişmanlıkları ve sorgulayan ya da dinden uzaklaşanların bazı konularda aynı fikirde olduğunu ifade etmiştir. Açılanların geçmişe dönüklerinde değiştirmek istedikleri şeylerden birinin onları başlarını açmaya iten ortam ve şartların olduğunu ve bunları hiç yaşamamış olmayı dilediklerini belirtmiş, sorgulayan veya dinden uzaklaşanların ise açılmaktan pişman olmadıklarını ama sorgulamamış olmayı dilediklerini tespit etmiştir (ss. 253-275).

Araştırmanın son başlığı olan *Geleceğe Dair* bölümü, katılımcıların açılma kararının arkasında ne kadar durdukları, gelecekte kapanmayı düşünüp düşünmedikleri ve dinle olan ilişkilerinin geleceği konusundaki fikirlerini öğrenmek amacıyla oluşturulmuş, kitabın diğer bölümlerinde

olduğu gibi sadece açılanlar ve hem açılıp hem de dinden uzaklaşanlar açısından ayrı ayrı incelenmiştir. Bu başlık altında ifade edilen düşünceler doğrultusunda, katılımcıların gelecekteki dinî durumlarına ilişkin üç farklı eğilim tespit edilmiştir. Birinci grup, hala kafa karışıklığı yaşayan ve gelecekteki dinî yönelimleri hakkında net bir görüş belirtmeyenlerden oluşmaktadır. İkinci grup, dinî inançlarını sorgulayan ve kişisel gelişim sürecinin doğal bir sonucu olarak “değişmeyeceğim” demenin hatalı olduğunu düşünen, bu nedenle dinî inançlara ve tesettüre dönüş kapısını tamamen kapatmayanlardan oluşmaktadır. Üçüncü grup ise tesettüre ve dinî inançlara geri dönmeme konusunda kesin bir kararlılık sergileyenlerden meydana gelmektedir (ss. 277-306).

Eserin *Sonuç* kısmında araştırmacı, din psikolojisi bağlamında 102 kişiyle yaptığı mülakatın verilerini ve konuyla ilgili literatürden hareketle yaptığı analizleri şöyle değerlendirmiştir. Kişilik ve karakter yapısının açılma kararı alan kızların dinî ve psikolojik durumlarına etki ettiğini, bazı katılımcıların açılma nedenlerinin psikolojik durumları olduğu, ebeveynin kişilik özelliği ve çocuklarıyla ilişkisinin açılma süreciyle doğrudan ilişkili olduğu, açılmanın nedenlerinin başlatıcı, pekiştirici ve düşünsel faktörler olarak bütün vakalarda kendini gösterdiği, bunların sosyal, psikolojik ve düşünsel nedenler olduğu, din ve dinin içinde başörtüsü dahil bazı inanç ve ibadet konularına ilişkin sorgulamaların başörtüsünü çıkarma nedenleri olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Yazar, bazı gençlerin sorularına cevap aradığı, bulamayanların dinden uzaklaştığı, bazılarının ise başörtüsünü çıkardığını, ilahiyatçı kimliğiyle her sorunun cevabının İslam dininde var olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kaynaklarda bulunan güvenilir bilgilerin yanı sıra günümüz gençlerinin yeni sorularına cevapları Diyanet İşleri Başkanlığı, ilahiyat fakülteleri ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının hazırlamasını, aklında soru işareti bulunan gençlerin göreceği ve duyacağı platformlara ulaştırılmasının ve bunun gençlerin ilgi gösterdikleri üslup ve yöntemlerle yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek eserini sonlandırmıştır (ss. 307-316).

Sonuç olarak, incelenen ve tanıtılan bu akademik kitap hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa:

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Başörtüsünü çıkaran kadınlar üzerine yapılan literatürün sınırlı olması ve bu konunun sosyoloji, siyaset bilimi ve din sosyolojisi gibi alanlarda incelenmesine karşın din psikolojisi perspektifinden derinlemesine ele alınan çalışmalara nadiren rastlanması, bu eserin literatüre önemli bir katkı sunduğunu göstermektedir. Çalışma, konuya din psikolojisi çerçevesinden yaklaşarak literatürdeki bu boşluğu doldur-

makta ve gelecekte yapılacak araştırmalara rehberlik edebilecek niteliktedir. (ii) Konunun ana başlık ve alt başlıklarla sistematik bir şekilde ele alınması, benzer ve değişken soruların karışmasını önleyerek daha net anlaşılmasını sağlamaktadır. (iii) Yazar, yalnızca kendi katılımcılarının ifadelerine yer vermekle kalmamış, aynı zamanda literatürde bu konuya ilişkin gerçekleştirilen diğer araştırmaları ve bulguları analiz ederek karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmıştır. (iv) Çalışmada, din psikolojisinin temel ilkelerine uygun olarak, mülakat soruları ve analizlerinin değer yargısı üretmeyen, nesnel ve betimleyici bir yapıda sunulmasına özen gösterilmiştir. Nötr terimler (ör. değişim, dönüşüm, yeni süreç) tercih edilerek tarafsızlık korunmuştur. (v) Yazar, ilahiyatçı kimliği gereği, katılımcıların dinle ilgili anlamlandıramadıkları bazı sorulara değerlendirme kısmında tatmin edici açıklamalar sunmuş, bu da eserin önemli bir akademik katkı sağladığını göstermektedir. (vi) Sonuç bölümünde, eserin genel bulguları bütüncül ve anlaşılır bir şekilde özetlenmiş, yalnızca bu bölümü okuyan bir okuyucunun dahi çalışma hakkında temel bir fikir edinebilmesi sağlanmıştır.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Eserde az da olsa yazım hataları tespit edilmiştir. (ii) Kullanılan akademik dilde, Arapça kökenli kelimelerin fazlalığı, metnin genel anlaşılabilirliğini zorlaştırmaktadır. Modern akademik yazım standartlarına uygun olarak daha sade ve anlaşılır bir dil tercih edilmesi daha uygun olurdu. (iii) Yazar, bazı katılımcı yorumlarını değerlendirirken değer yargılarına başvurmuş ve yöntem bölümünde “Bilimsel sorumluluk gereği makul yorumları olumlamak ve hatalı yorumları eleştirmekten geri durmadık” ifadesini kullanmıştır. Ancak bilimsel objektiflik, değer yargılarından arındırılmış bir dil gerektirir. (iv) Eser, ağırlıklı olarak akademik çevrelere hitap etmektedir. Başörtüsü konusu, geniş toplumsal kesimleri ilgilendiren bir konu olduğundan, daha geniş kitlelere hitap edebilecek şekilde dil ve anlatım açısından sadeleştirilebilirdi.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Kitabın giriş bölümünde yazarın akademik geçmişine dair sunulan bilgiler sınırlıdır. Gelecekteki baskılarda, yazarın akademik çalışmaları ve uzmanlık alanlarına ilişkin daha kapsamlı bilgilere yer verilmesi, eserin güvenilirliğini artırabilir. (ii) İkinci baskıda, Arapça kökenli kelimelerin azaltılarak, modern akademik yazım diline uygun, daha sade ve anlaşılır ifadeler kullanılabilir. Bu, metnin anlaşılabilirliğini artırarak daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesini sağlayacaktır. (iii) Araştırmanın yöntem bölümünde tablo ve grafiklerin kullanılacağı belirtilmiş olmasına rağmen, eserde bu tür görsellere yer verilmiştir. Gelecek baskılarda bulguların tablolar ve grafiklerle desteklen-

mesi, çalışmanın görsel sunumunu güçlendirecektir. (iv) Sonuç bölümünde sunulan öneriler, yalnızca akademik camiaya yönelik bırakılmayıp, geniş toplumsal kesimleri de kapsayacak şekilde detaylandırılabilir. Özellikle din hizmeti sunan kurumlar ve sivil toplum kuruluşları için rehber niteliğinde daha geniş öneriler sunulması faydalı olacaktır.

Kaynaklar

Koca, S. (2020). *The changing dynamics of the headscarf question in Turkey: The womens struggle to take off the headscarf*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Parla, Z. G. (2022). *2015 Sonrası kadınların başörtüsünü çıkarma pratikleri üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sağırlı, M. N. (2021). *Başörtüsü giymeyi bırakan üniversite mezunu ve çalışan kadınlar üzerine nitel bir araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yalçı, A. (2021). *Gündelik hayat, bireysel kimlik ve din: Türkiye’de başörtüsünü çıkaran kadınlar örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 289-300
Issue: 11 • June 2025 • 289-300

Yapay Zekâ ve Din

Karlı, N. (2024). *Yapay zekâ ve din*.
Ankara: İlahiyat Yayınları (330 s.)
Karlı, N. (2024). *Artificial intelligence and religion*.
Ankara: İlahiyat Publishing (330 p.)
ISBN: 978-625-6254-33-6

Ali Yüksel

Doktora Öğrencisi | PhD Student
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi | Ankara Social Sciences University
✉ aliyuksel91@gmail.com | 0000-0002-5099-343X
Ankara | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1597959>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	07 Aralık 2024 • 07 December 2024
Düzeltilme Tarihi • Revised	17 Mart 2025 • 17 March 2025
Kabul Tarihi • Accepted	17 Mart 2025 • 17 March 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Karslı'nın bu kitabı, yapay zekânın dinler ve dinî pratiklerle ilişkisini tarihsel, güncel ve geleceğe yönelik olarak analiz etmektedir. Disiplinler arası bir perspektifle ele alınan bu teorik çalışmada, yapay zekânın dinî kimliği dönüştürücü potansiyeli, fırsatları ve riskleri incelenmekte; din eğitimi, din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi teoloji bağlantılı bilim dallarıyla olan etkileşimi üzerinden yapay zekâ ve dijital teknolojilerin dinsel kullanım alanları değerlendirilmiştir.

A n a h t a r   K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Yapay zekâ • Din
Teknolojik tekilik • Dijital teknolojiler

A b s t r a c t

This book by Karslı analyzes the relationship between artificial intelligence and religion, as well as religious practices, from historical, contemporary, and future-oriented perspectives. Adopting an interdisciplinary approach, this theoretical study explores the transformative potential, opportunities, and risks of artificial intelligence in relation to religious identity. Furthermore, it evaluates the religious applications of artificial intelligence and digital technologies through their interaction with theology-related disciplines such as religious education, the psychology of religion, and the sociology of religion.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Artificial intelligence • Religion
Technological singularity • Digital technologies

1977 yılında Erzurum'un Pasinler ilçesinde dünyaya gelen Karşı, akademik kariyerine 2000 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olarak adım atmıştır. Lisans eğitiminin ardından, yüksek lisans eğitimini 2005 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "*Dindarlık Olgusu ve Dindarlığı Ölçme Girişimleri*" başlıklı teziyle tamamlamıştır. Bilimsel çalışmalarını aynı kurumda sürdürerek, 2011 yılında "*Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi*" başlıklı doktora teziyle doktor unvanını almaya hak kazanmıştır. Meslek kariyerinde 2006-2010 yılları arasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenini olarak görev yaptıktan sonra, 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Din Psikolojisi alanında öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır. 2020 yılında Doçent unvanını alan Karşı halen Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı Başkanı olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir. Karşı'nın, pozitif psikoloji, ruh sağlığı, öfke kontrolü, mutluluk, parapsikoloji, batıl inanç, kişilik, İslamofobi, şizofreni, manevi rehberlik, şiddet, yardımseverlik vb. konularda çalışmaları bulunmakta olup kendisi Din Psikolojisi literatürüne önemli katkılar sunmuştur.

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan teknolojik gelişmelerin, en hızlı olduğu süreç içerisinde, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin bireyin dinî duygu, düşünce ve davranışlarını da aynı süratte etkilemesi kaçınılmaz bir gerçektir. Ülkemizin teknoloji ile serüveni dikkate alındığında; radyo yayıncılığı 1927 yılında başlamasına rağmen Kur'an tilaveti ve dinî sohbetlerin radyolarda yer alması 1950'li yılları bulmuştur. 1968'de kullanılmaya başlanan televizyonlarda ise 1970'li yıllarda dinî içerikler yer almaya başlamıştır. 2000'li yıllarda teknoloji ile din etkileşimi sohbet odaları, forumlar, web siteleri, sosyal medya ağları, video paylaşım mecraları ve akıllı cihaz uygulamalarında çok daha kısa sürede gerçekleşmiştir (Çuhadar, 2023: 7). Özellikle ChatGPT adlı metin temelli yapay zekâ uygulamasının kullanılmaya başlamasından iki aylık süre sonra; Facebook'un 1,5 yılda, Instagram'ın 2 yılda ve X'in 5 yılda ulaştığı aktif kullanıcı sayısına ulaşması dikkat çekmiştir (Webtekno, 2023). Bu kapsamda yapay zekâ ve din/dindar etkileşimi de hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. 26-28 Kasım 2024 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen VII. Din Şurası'nda yapay zekâ uygulamaları ele alınmıştır. Bu hem sürecin çok hızlı ilerlediğini hem de ülkemizde konuya ilişkin çalışmalarda/söylemlerde bulunulduğunu göstermektedir. Karşı tarafından kaleme alınan eser; bu etkileşimin geçmişi, şimdisi ve geleceğine ilişkin incelemeler, değerlendirmeler ve öngörülerde bulunarak alan yazınında önemli bir köşe taşı olma özelliğine sahiptir.

Yapay zekânın dinî anlayış ve pratikleri dönüştürecek bir paradigma

değişimine sahip olduğu vurgulanarak eserin temel amaçları şu şekilde özetlenmiştir (ss. 9-11): (i) Yapay zekâ ile din arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemek, analiz etmek ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunmak; (ii) Yapay zekânın çeşitli disiplinlerle ilişkisini ve farklı alanlardaki uygulamalarını ele almak; (iii) Yapay zekâ teknolojilerinin tanıtımını yaparak, bu teknolojilerin toplumsal etkilerinin değerlendirilmesine katkı sağlamak; (iv) Hızla gelişen yapay zekâ alanına ilgi duyanlara geniş ve güncel bir kaynak listesi sunmak; (v) Teknolojik ilerlemelerin dinî inanç ve pratikler üzerindeki etkileri konusunda yol gösterici olmak; (vi) Yapay zekâ ve din konusundaki yapılacak araştırmalar sağlam bir temel oluşturmak; (vii) Farklı disiplinlerden araştırmacıları bu konuda çalışmaya teşvik etmektir.

Kitabın *Giriş* bölümünde yapay zekânın ilk anından itibaren doğrusal olmayan bir gelişim gösterdiği ve farklı alanlarda kullanılmaya başlandığı belirtildikten sonra insan, yapay zekâ ve makineler arasındaki ayrımın bulanıklaştığı ifade edilmiştir. Giriş kısmında yapılan bu vurgu kitabın kapağının hikâyesini de ortaya koymaktadır. Kapak resmi yazar tarafından oluşturulan altı yüz küsur resim arasından seçilmiş ve gelecekte robotların da manevi yönelimlerinin olabileceği vurgulanmıştır. Yapay zekânın din ile ilişkisinde fırsatlar sunmakla birlikte potansiyel riskleri olduğu/olabileceği, yapay zekâlı bir gelecekte dinlerin durumunun belirsizliği ve öngörülemezliği ifade edilmiştir (ss. 13-16). Giriş kısmının paragraf başı yapılmadan iki bütün halinde yazılması, anlaşılmayı zorlaştırmıştır. Ayrıca burada akıllara ilk olarak yapay zekânın dinî konulardaki cevaplarında taraf tutup tutmayacağı gelmiş, ancak eserin son bölümünde bununla ilgili uygulamalı bir çalışma yapılarak sonuçlarının ve ilgili literatürün aktarıldığı görülmüştür.

Eserin *Birinci Bölümünde*, yapay zekânın temellerine, tarihine, kullanım alanlarına, geleceğine, risklerine, fırsatlarına ve ahlak ile ilişkisine yer verilmiştir. Bu kapsamda birinci bölüm altı kısımdan oluşmaktadır.

Yapay zekânın temelleri olarak felsefe, matematik, nörobilim, psikoloji, biliş bilimi ve dil bilim alanları izah edilmektedir. Biliş bilimi kavramından kastın bilişsel bilim olduğu görülmektedir. Yapay zekânın tarihi izah edilirken yıl yıl yapılan çalışmalar maddelenmiştir. Yapay zekânın gelişimsel sürecinin giderek karmaşık ve kapsamlı bir sisteme doğru ilerlediği ifade edilmiştir. Bu başlık, alana ilgisi olanlara güzel bir akış sunmakla birlikte bilgi yoğunluğu yüksek bir bölüm olduğundan okuyucuyu yorabilmektedir.

Yapay zekâya ilişkin makine öğrenmesi, derin öğrenme, Turing testi, Çin odası testi, teknolojik tekillik ve meta-verse kavramları bu bölümde

açıklanmıştır. Kavramlar içerisinde en dikkat çekici olan teknolojik tekillik; yapay zekânın ve diğer gelişmiş teknolojilerin insan zekâsını aşarak geri döndürülemez ve öngörülemez değişikliklere yol açacağı bir dönemi ifade etmektedir. Yapay zekânın geleceğine ilişkin risklerin temelini bu bakış açısı oluşturmaktadır. Yapay zekânın ve teknolojinin ilk gelişim aşamalarının bilim kurgu romanları, oyunlar ve filmler olması dikkat çekicidir. Uzun yıllar önce hayal ürünü olarak ortaya konulan eserlerin günümüzde gerçekleştirilmesi söz konusu olup genellikle sonları hep felaketle bitmektedir.

Yapay zekânın kullanım alanları sağlık, eğitim, ekonomi, oyun dünyası, hava tahmini ve tarım, sanat, robotik, savunma sanayi, uzay araştırmaları, başlıkları altında ele alınmıştır. Sağlık alanında, özellikle psikoloji alanında doğal dil işleme ve makine öğrenmesi teknikleriyle psikolojik değerlendirme süreçlerinde devrim niteliğinde gelişmelere yol açtığı ifade edilmiştir. Hatta yapılan uygulamalarda depresyon kategorilerini %96 oranında doğrulukla sınıflandırması dikkat çekmektedir.

Yapay zekânın geleceğinde fırsatlar kadar zorlukları da olacağı, yapay zekâ teknolojilerinin etik, hukuki ve sosyolojik boyutlarının derinlemesine analiz edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Yapay zekânın ahlak ile ilişkisi ise yapay zekâlı bir teknolojinin neden olabileceği zararın sorumluluğunun kime ait olacağı sorusu odağında açıklanmıştır (Karşı, 2024: 146). Dikkat çeken bir diğer konu ise robot haklarıdır. İnsanların ürettikleri robotlara karşı ahlaki sorumluluk üstlenmeleri gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. İnsanlık için asıl tehdit, yapay zekâdan ve robotlardan ziyade insanoğlunun bizzat kendisidir. Bu doğrultuda eserde, yapay zekânın ahlaki gelişimi sürecinde disiplinler arası bir çaba gerektiği vurgulanmıştır (Karşı, 2024: 154). Ayrıca yapay zekâ eğitiminde etik konuların entegrasyonunun gelecek için kritik bir adım olarak vurgulanması yerindedir. Zira bilimsel araştırmanın gelişim sürecinde yaşanan etik ihlallerinin yapay zekâ alanında yaşanmasının geri dönüşümü olmayacak sıkıntılara sebep olabileceği değerlendirilmektedir.

Kitabın *İkinci Bölümü*nde; “Yapay Zekâ ve Din”, “Yapay Zekâ ve Tanrı Kavramı”, “Transhümanizm”, “Yapay Zekâ ve Dini Kullanım Alanları”, “Yapay Zekâ ve Din Arasındaki Etik Sorunlar ve Tartışmalar” ile “Dinin Geleceği” başlıkları ele alınmıştır. Bu kapsamda ikinci bölüm altı kısımdan oluşmaktadır.

Din ve bilim başlığı altında maneviyat ve nöroloji alanlarına değinilmiştir. Son yıllarda din psikolojisi literatüründe din ve maneviyat arasındaki farklılıkların üzerinde durulmasına binaen maneviyat konusuna ve

son yıllarda dinî inanç ve tecrübeler üzerine nörobiyolojik ve nörokimyasal çalışmalar yapılmasına bağlı olarak da nöroloji konusuna değinilmiştir. Din psikologlarının Tanrı inancı ve din konularındaki görüşlerine de yer verilmiştir. Din ve bilim arasındaki ilişkinin, tarihsel süreç içerisinde karmaşık ve çok boyutlu bir etkileşim sergilediği vurgulanmıştır. Bu ilişki literatürde farklı tipolojilerde ifade edilmiştir. Eserde yer alan tipolojiler Tablo-1’de sunulmuştur. Yazarın bu konuda pek çok yerde indirgemeci bir yaklaşımdan uzaklaşıp bütünlüyci bir bakış açısının gerekliliğini savunması dikkat çekicidir.

Tablo-1:
Din ve bilim ilişkisi tipolojileri

Ian Barbour	Mikael Stenmark	Ted Peters
Çatışma	Uzlaşmazlık	Bilimcilik
Bağımsızlık	Bağımsızlık	Bilimsel Emperyalizm
Diyalog	Uzlaşma	Kilise Otoriteryenliği
Entegrasyon	İkame	Bilimsel Yaratışçılık
		İki-Dil Teorisi
		Hipotetik Uyumluluk
		Etik Örtüşme
		New Age Maneviyatı

Bilim ve teknolojinin birbirinden farklı olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda bilimsel araştırmaların insan yaşamına en belirgin etkisi, teknolojik gelişmelerle olmaktadır (Karşlı, 2024: 179). Din ve teknoloji arasındaki ilişkinin, bilim ve din arasındaki tartışmalardan daha acil ve güncel bir konu olduğu vurgulanmıştır (Karşlı, 2024: 180). Burada kullanılan “*acil*” kelimesinin, teknolojinin ve dinin insanlığı etkileme gücünün yüksekliğine ve geleceklerinin belirsizliğine bağlı olarak ifade edildiği değerlendirilmektedir.

“Yapay Zekâ ve Din” başlığında, yapay zekâya yönelik teolojik çevrelerde ortaya çıkan görüşler ifade edilmiştir. Bu bağlamda, yapay zekânın Tanrı’nın varlığına yönelik bir tehdit oluşturabileceği savunulmaktadır. Ayrıca Tanrı’nın varlığını kanıtlama aracı olarak kullanılabileceği de öne sürülmektedir. Yapay zekânın, insanlığın ahlaki değerlerini tehdit edebileceği veya bu değerleri geliştirme potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir. Gelecekte dinin yerini alarak Tanrı’dan daha fazla bilgi ve rehberlik sunabileceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, dinî inanç ve uygulamaları güçlendirebileceği ve insanların Tanrı ile daha derin bir bağlantı kurmasını sağlayabileceği görüşlerine de yer verilmiştir (Karşlı, 2024: 186). Teknoloji ile din ilişkisinin gelişimi; siber din, sanal din, çevrimiçi din ve dijital din kavramlarıyla ifade edilmiş, dindarlarla ilgili yapay zekâ örneklerine çokça yer verilmiştir.

Dini geleneklerde bilim, teknoloji ve yapay zekâya yönelik yaklaşımlar ifade edilirken Hristiyanlık, Yahudilik, İslam, Hinduizm, Budizm, Şintoizm, Yeni Dinî Hareketler başlıkları oluşturulmuştur.

Yapay zekâ ve Tanrı ilişkisinde öncesinde değinildiği gibi sanal gerçeklik, yapay zekâ ve robotik teknolojilerin, “*dataizm*” ve “*teknö-hümanizm*” gibi yeni inanç sistemlerinin ve dinî uygulamaların oluşmasına zemin hazırladığı belirtilmiştir. Eserin birinci bölümünde transhümanizm konusuna kısaca yer verilmesine rağmen konunun önemine bağlı olarak burada bir başlık açılarak tekrar ele alınmıştır.

Yapay zekâ ve dijital teknolojilerin dinî kullanım amaç ve alanları başlığında din ile ilgili uygulamalar ve yapay zekâ arasındaki ilişkilerin giderek arttığı ifade edilmiş ve Tablo-2’de sunulan konulara değinilmiştir. Yazarın sınıflandırmasına ek olarak literatürde yapay zekânın din bilimleri alanında yöntem olarak kullanılması da belirtilmektedir (Kızılgeçit, 2023: 191). Ülkemizde ve dünya genelinde gerçekleştirilen çalışmalara yer verilmiş ancak din eğitimi, başlığı altında ülkemizde yapılmış herhangi bir çalışmaya değinilmemiştir. Ancak yapay zekânın yetişilmesi elzem ve zor olan ilerleme hızına karşın ülkemizde sosyal bilimlerde özellikle de din bilimlerinde çalışmaların sınırlı olduğu unutulmamalıdır (Kızılgeçit, 2023: 187).

Tablo-2:
Dijital teknolojilerin dini kullanım amaç ve alanları

Dinî bilgilerin erişilebilirliğini ve etkinliğini artırma	Din Eğitimi
Spesifik konularda derinlemesine araştırma yapabilmek	Dinî Bilgi Edinme
Kutsal metinlerin analiz ve yorumlama süreçleri	Fetva
Bireysel ve topluluk temelli ibadet pratik destekleme	Dinî Metin Analizi
Operasyonel verimliliği artırma	Dinî Araştırmalar
Büyük veri analitiği	Manevî Destek Hiz.
Dinî hizmetlerde kullanma	İslami Finans

Kitabın dinî bilgi edinme başlığında uygulamalı bir örneğe yer verilmiştir. Bu kapsamda metin temelli yapay zekâ araçları kullanılarak “*Tanrı nedir?*” sorusuna cevap aranmıştır. ChatGPT, Claude ve Gemini gibi doğal dil işleme modellerinin Tanrı’nın varlığına ilişkin verdikleri yanıtlar, bu modellerin metafizik ve teolojik konularda tarafsız ve kapsayıcı bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Ancak, bu modellerin eğitildikleri veri setlerinden kaynaklanan potansiyel yanlılıklar veya önyargılar göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, sunulan bilgilerin doğruluğu titizlikle kontrol edilmelidir (Karşı, 2024: 256). Konuyla bir çalışmada yapay zekâ yanıtlarında Batı ve Hristiyan yanlılığı tespit edilmesi yazarın görüşlerini desteklemektedir. Dinî metin analizi başlığı altında kara kutu

probleminden bahsedilmektedir. Bu kavramın yapay zekânın riskleri başlığı altında açıklanmasının daha uygun olacağı ve burada tekrar başlıkla olan ilgisi kapsamında ele alınabileceği değerlendirilmektedir. Kara kutu problemi yapay zekânın sonuçlarının kaynağının belirsizliğidir. 2015 yılında hastalarla ilgili 700.000 veriyi sisteme yükleyerek yapay zekânın veriler arasından öngörülebilir tahminde bulunması istenilmesi sonucunda şizofreni ile ilgili yüksek doğrulukta öngörüler ortaya çıkmış ancak bu tahminlerin yapay zekâ tarafından nasıl ortaya çıkarıldığı tespit edilememiştir (Önay-Doğan, 2023: 181). Bu bölümün başlıkları altında fırsatların ve risklerin ifade edilmesi ve ilgili çalışmaların aktarılması çok boyutlu yaklaşıma uygun bir sunum oluşturmaktadır.

Yapay zekâ ve din arasındaki etik sorunlar ve tartışmalar başlığı altında siberetik alanıyla ilgili yaşanabilecek sorunlar etik ve ahlaki boyutuyla ele alınmıştır. Yapay zekânın gelecekte insanlığın yerini alıp almayacağı tartışmasının, dinî ve felsefî açıdan önemli bir gündem oluşturduğu belirtilerek yapay zekânın İslam hukuku açısından ele alınması noktasında maslahat ve istihsan kavramlarına değinilmiştir.

Dinin geleceğine ilişkin öngörülemezlik vurgusu yapılırken literatürde çok farklı değerlendirmeler bulunduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda köle, Tanrı anlayışından tutun da dinin ortadan kalkarak Tanrı-İnsan formuna kadar pek çok görüşe yer verilmiştir. Sonuç olarak, yapay zekânın ahlaki, felsefî ve uygulama alanındaki boyutları dinî kurumlar ve teologlar tarafından dikkatle incelenerek gelecekteki sorunlara hazırlıklı olunması gerektiği belirtilmiştir.

Dinî Bilgi Edinme bölümünde yöntem kullanılarak ChatGPT'ye bir prompt girilmiştir. *“Yapay Zekâ ve Din başlıklı bir kitap yazarken içerisinde hangi başlıklar yer almalı?”* şeklindeki promptta aşağıdaki şekilde cevap alınmıştır:

“İşte *“Yapay Zekâ ve Din”* kitabınız için önerilebilecek bazı başlıklar:

1. Giriş: Din ve Teknoloji Arasındaki Tarihsel İlişki
2. Yapay Zekâ, Dinî İnanç ve Toplum
3. Yapay Zekâ Etiği: Dinî ve Ahlaki Boyutlar
4. Giriş: Yapay Zekâ ve Din Arasındaki İlişkiye Giriş
5. Yapay Zekâ ve Din: Tarihsel ve Kavramsal Arka Plan
6. Farklı Dinlerde Yapay Zekâya Bakış Açıları
7. Yapay Zekâ Etiği ve Dinî İlkeler
8. Ruh, Bilinç ve Yapay Zekâ: Dinî ve Felsefî Tartışmalar
9. Yaratıcılık ve Tanrı: Yapay Zekâ, Yaratma Kavramları ve İlahiyat
10. İbadet, Dua ve Maneviyat: Dijital Dünyada İnanç Pratikleri

11. Kutsal Metinlerin Analizi: Yapay Zekâ ile Din ve Teoloji Araştırmaları

12. Yapay Zekâ ve Din Eğitimi: Yeni Nesil Dinî Bilgilendirme Yöntemleri

13. Gelecek Perspektifleri: Yapay Zekâ Çağında Din ve İnsanlık

14. Sonuç: Yapay Zekâ, Din ve İnsanlığın Anlam Arayışı”

Yukarıdaki cevap dikkate alındığında incelenen eserin başlıkları ile büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmektedir. Öte yandan dinî kullanım alanlarına göre başlıklar oluşturması ve insanın anlam arayışına vurgu yapması dikkat çekmektedir.

Yapay zekâ ve din arasında çok boyutlu ve karmaşık bir ilişki olduğu hususuna dikkat çekilerek eser bu görüş üzerine temellendirilmiştir. Özellikle bu iki kavramı içine alan uygulamaların disiplinler arası yaklaşımlarla ele alınması gerektiği üzerine de çokça vurgu yapılmıştır. “Bilim, teknoloji ve din arasındaki ilişki, basit bir çatışma veya uzlaşma anlatısına indirgenemeyecek kadar kompleks bir yapı arz etmektedir ve bu nedenle daha sofistike bir kavrayışla ele alınması gerekmektedir” (Karşlı, 2024: 182) ifadesi yine indirgemecilikten uzaklaşmaya dikkat çeken kapsayıcı bir yaklaşıma örnektir.

Her başlık altında alana ilişkin güncel ve faydalı örneklerin bulunması, hem soyut bir kavramı zihne yakınlaştırmayı hem de literatüre ilişkin bilgiyi artırmayı sağlamaktadır. “Canlı yayınlanan ibadetler, çevrimiçi meditasyon seansları ve dijital hac ziyaretleri gibi uygulamalar...” (Karşlı, 2024: 192) gibi özellikle yapay zekâ ve din başlığında dindarlarla ilgili yapılan uygulamalar ve çalışmalarla ilgili bol bol örnek verilmiştir. Konuyla ilgili yazılmış olan literatür incelendiğinde okuyucuyu yormamak açısından yapay zekâ ibaresi yerine YZ tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda eserin gelecek baskıları için değişiklik yapılabileceği değerlendirilmektedir.

Kıtabın ilk basımı olmasına bağlı olarak farklı sayfalarda eserin bazı kelime ve imla hatalarına sahip olduğu görülmektedir. Bu kapsamda “2023 yılında İtalyan Veri Koruma Kurumu, ChatGPT’nin kullanıcı verilerini toplama ve depolama süreçlerinde mevzuata aykırı davrandığını ve kullanıcıların yaşını doğrulamada yetersiz kaldığını belirterek uygulamayı geçici olarak yasaklama kararı almıştır” cümlesinin iki kez yazıldığı görülmüştür. Yahudilikte yapay zekâ ifade edilirken “İslam dünyasında bilim ve din entegrasyonu yönünde bir eğilim gözlemlenirken, Hristiyan Avrupa’da daha mistik ve çatışmacı bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir” cümlesinin paragrafın ortasında gelmesi, anlam bütünlüğünü bozması açısından dikkat çekmektedir.

Teorik bir eserin bir bölümünde güncel yapay zekâ araçları kullanılarak Tanrı kavramına ilişkin yapılan bir uygulamaya, örneklerine, sonuçlarına ve konuyla ilgili değerlendirmelere yer verilmesi eserin özgünlüğünü ortaya koymuştur.

Kitap genelinde aktarılan her yeni kavramın açıklanması/tanımlanması alana dair bilgisi olmayanlar açısından ve bilgi edinmek isteyenlere yönelik faydalı bir özelliktir. Çok az olmakla birlikte bazı bölümlerde ise yapay zekâ, ilahiyat ve bilimsel literatüre hâkim olmanın okurken kolaylık sağladığı görülmektedir. Bu kapsamda “Eşarilik ve Sufizm’in ahireti ve ilahi sorumluluğu ontolojik bir gerçeklik olarak kabul eden epistemolojik yaklaşımı ise yarı denetimli öğrenme ile ilişkilendirilmektedir” ifadesi örnek olarak gösterilebilir.

Son olarak 33 sayfalık bir kaynakçaya yer verilerek alana ilgi duyanlar için literatür taraması olabilecek bir kaynak listesi eklenmiştir. Bununla birlikte kaynakça incelendiğinde Türkçe çalışmaların az olduğu dikkat çekmektedir. Yapay zekâ konusunda ülkemizdeki çalışmaların yeniliği ve azlığı bunun başlıca sebebi olabilir. Yazarın, dinin geleceğine yönelik tutumu dikkate alındığında “*hazırlıklı olunması gerektiği*” vurgusu görülmektedir. Literatüre bakıldığında da benzer söylemler bulunmaktadır (Kızılgeçit, 2023: 192). Eserin giriş kısmında belirtilen amaçlara hizmet ettiği görülmekle birlikte İlahiyat Fakültelerinde farklı derslerin konularının içeriği de olabileceği değerlendirilmektedir (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Haber Merkezi, 2024).

Kitabın değerlendirilmesi kapsamında, eserin öne çıkan güçlü yönleri, mevcut zayıflıkları ve geliştirilebilecek alanları aşağıda sıralanmıştır:

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Kitabın teorik temeli güçlüdür ve yapay zekâ ile din ilişkisini disiplinler arası bir perspektifle ele almaktadır. (ii) Dinî pratikler ve yapay zekâ etkileşimine dair geniş bir literatür taraması sunarak farklı teoloji dallarıyla bağlantı kurmaktadır. (iii) Güncel örnekler ve vaka analizleriyle soyut kavramları somutlaştırarak okuyucunun konuya ilgisini artırmaktadır.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Kitapta bazı bölümlerde kavramsal yoğunluk nedeniyle anlatım karmaşıklığı oluşmaktadır. (ii) Metin içinde yer alan bazı cümle ve ifadeler tekrar edilmiştir, bu durum akıcılığı azaltmaktadır. (iii) Yapay zekâ ve din ilişkisinde bazı bölümlerde daha fazla güncel veri ve araştırma bulgusu eklenmesi gerekebilir.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Bölüm sonlarında özetleyici paragraflar eklenerek okuyucunun ana fikirleri daha net kavraması sağlanabilir. (ii)

Kavramsal yoğunluğun azaltılması için teknik terimlerin daha yalın açıklamaları eklenmelidir. (iii) Din eğitimi ve dijital teknolojilerin entegrasyonu konusunda daha fazla özgün ve yerel örnek eklenebilir.

Kaynaklar

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Haber Merkezi. (2024). *İlahiyat fakültesi, din eğitiminde yapay zekâ kullanacak*, <https://haber.adu.edu.tr> (Erişim: Aralık 2024).

Çuhadar, M. (2023). Giriş: Yeni gölgeler üzerine. [içinde] *Yeni Gölgeler: Dijital Evren, Yapay Zekâ, Transhümanizm*. (ss. 7-10). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kızılgeçit, M. (2023). Eşref-i mahlûkat mı transhuman mı? [içinde] *Yeni Gölgeler: Dijital Evren, Yapay Zekâ ve Transhümanizm* (ss. 187-192). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Önay Doğan, B. (2023). Dijital ikilem. [içinde] *Yeni Gölgeler: Dijital Evren, Yapay Zekâ ve Transhümanizm* (ss. 179-186). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Webtekno. (2023). *ChatGPT'nin kullanıcı sayısı açıklandı*. <https://www.webtekno.com>. (Erişim: 6 Kasım 2023).

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Yazar Bilgileri | Author Information

Ali İhsan Demiralay (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi. Batı Yerleşkesi 32260 Çünür/Isparta ■ *Elektronik Posta / E-mail:* alidemiralay07@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0008-1174-3295 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) İnanç psikolojisi, (b) Dindarlık, (c) Dinî tutumlar, (d) Dinî gelişim, (e) Değerler.

Ali Yüksel (Doktora Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Gölbaşı / Ankara ■ *Elektronik Posta / E-mail:* aliyuksel91@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-5099-343X ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Enneagram, (c) Yapay zekâ.

Canan Yılmaz (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Büyükdere Mahallesi Meşelik Yerleşkesi Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı No: 4 26040 - Odunpazarı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* cananyilmaz6565@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0000-9891-7746 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) İnanç psikolojisi, (b) Dindarlık, (c) Maneviyat (d) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (e) Manevi dayanıklılık.

Feyza Nur Taşkaya (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Yeni Mah. Lalezar Cad. No: 24 Kat: 2 Taşova/Amasya ■ *Elektronik Posta / E-mail:* feyzatakaya05@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0001-7619-2633 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Nefs psikolojisi, (b) Tasavvuf psikolojisi, (c) Pozitif psikoloji, (d) Psikoterapi teknikleri.

İkra Kayserili (Serbest Yazar) –

■ *Kurum / Institution:* Belirtilmemiş ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Erzurum / Türkiye ■ *Elektronik Posta / E-mail:* ikrakayserili@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0009-7770-777X ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Yaratıcı yazarlık, (b) Edebiyat, (c) Dijital yayıncılık.

Kübra Yıldız (Dr. Öğr. Üyesi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Meşelik Kampüsü Büyükdere Mah. Prof. Dr. Nabi AVCI Bulvarı No: 4 26040 Odunpazarı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail:* kyildiz@ogu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-6828-2214 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din eğitimi, (b) Dini pedagoji, (c) Çocuk gelişimi, (d) Erken çocukluk, (e) Manevi gelişim.

Melike Nur Çetinkaya (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Bahçelievler Mahallesi 3022 Sokak No: 23 Kat: 3. Merkez/Isparta ■ *Elektronik Posta / E-mail:* mnurcet32@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0002-2745-6804 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Din psikolojisi, (b) Travma, (c) Ahlakî olgunluk, (d) Kişilik psikolojisi, (e) Dindarlık ve iyi oluş, (f) Maneviyat.

Merve Bire (Serbest Yazar) –

■ *Kurum / Institution:* Belirtilmemiş ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Erzurum / Türkiye ■ *Elektronik Posta / E-mail:* mervebire7@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0000-

9831-6609 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest*: (a) Deneme yazarlığı, (b) Dijital içerik üretimi, (c) Blog yazarlığı.

Murat Çinici (Dr.) –

■ *Kurum / Institution*: Millî Eğitim Bakanlığı ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address*: Erzurum / Türkiye ■ *Elektronik Posta / E-mail*: mmurat234@hotmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid*: 0000-0001-6736-0762 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest*: (a) Eğitim, (b) Din psikolojisi, (c) Öğretim teknolojileri.

Mustafa Koç (Prof. Dr.) –

■ *Kurum / Institution*: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address*: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Meşelik Kampüsü. Büyükdere Mah. Prof. Dr. Nabi Avcı Bulvarı. No: 4. 26040 Odunpazarı/Eskişehir ■ *Elektronik Posta / E-mail*: mustafa.koc@ogu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid*: 0000-0003-1299-7963 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest*: (a) Dinsel gelişim psikolojisi, (b) Dinsel yönelimler ve dindarlık tipolojileri, (c) Dinsel ritüellerin psikolojisi, (d) Din ve ruh sağlığı ilişkisi, (e) Müslüman-Türk diasporasının ruh sağlığı, (f) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (g) Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, (h) Din ve benlik ilişkisi, (i) Dinsel kavram gelişimi, (j) Din psikolojisi tarihi ve literatürü, (k) Manevi danışmanlık ve rehberlik tarihi ve literatürü.

Mustafa Memiş (Dr. Öğr. Üyesi) –

■ *Kurum / Institution*: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address*: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Doğu Kampüsü 32260 Çünür/Isparta ■ *Elektronik Posta / E-mail*: mustafamemis@sdu.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid*: 0000-0003-1811-5677 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest*: (a) Teoloji, (b) Din psikolojisi, (c) Dindarlık, (d) Dini gelişim psikolojisi, (e) Dini tutumlar.

Salihveci Tuysuz (Uzman) –

■ *Kurum / Institution*: Milli Eğitim Bakanlığı ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address*: Antalya / Türkiye ■ *Elektronik Posta / E-mail*: salihtuysuz25@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid*: 0009-0009-2969-6834 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest*: (a) Eğitim yönetimi, (b) Eğitim programları, (c) Rehberlik.

Sema Nur İlhan (Yüksek Lisans Öğrencisi) –

■ *Kurum / Institution:* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Hanaybaşı Mah. Alemdar Cad. Özbeykent Sitesi No: 32 Daire: 1, Selçuklu/Konya ■ *Elektronik Posta / E-mail:* ilhansemanurdp@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009- 0002-1039-3971 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Teoloji, (b) Din psikolojisi, (c) Manevi danışmanlık ve rehberlik, (d) Değerler psikolojisi.

Şifanur Akyüz (Tıbbi Sekreter) –

■ *Kurum / Institution:* Atatürk Üniversitesi Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Erzurum / Türkiye ■ *Elektronik Posta / E-mail:* sifanurakyuz083@gmail.com ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0009-0004-3556-9229 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) Tıbbi dokümantasyon, (b) Sağlık yönetimi, (c) Veri yönetimi.

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Yayım ve Yazım İlkeleri
Principles of Publishing and Writing

■ **Yayım İlkeleri** | Principles of Publishing

- Türk Din Psikolojisi Dergisi (TDPD), yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan bilimsel ve uluslararası hakemli statüsünde akademik bir alan dergisidir.
- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nin yazı dili Türkçe'dir. Ancak yayın kurulu kararıyla İngilizce yazılar da yayımlanabilir.
- Dergide yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yazıların yayımlanıp yayımlanmamasına derginin yayın kurulu karar verir.
- Derginin bir sayısında bir yazara ait en fazla iki çalışma yayımlanır.
- Dergide din ve psikoloji ilişkisi kapsamında din psikolojisi bilim dalının tüm araştırma konularına ilişkin telif, çeviri, sadeleştirme, kitap tanıtımı ve kongre-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayımlanır.
- Dergiye gönderilen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımına karar verilmemiş olmalıdır.
- Dergiye gönderilen yazılar, intihal programıyla benzerlik oranlarına bakılarak kabul edilir.
- Yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, editörün ön incelemesinden sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Yazının gönderildiği her iki hakemden olumlu rapor gelmesi durumunda yazı yayımlanır. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi durumunda yazı yayımlanmaz. Bir hakem olumlu, diğeri olumsuz görüş belirtmişse alan uzmanı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden olumsuz rapor gelmesi durumunda yazı yayımlanmaz. Ancak olumlu rapor gelmesi durumunda yazının yayımlanması konusundaki son karar, raporların içeriği dikkate alınarak editör görüşüyle yayın kurulu tarafından verilir.

- Yayınlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" görüşü belirtilmiş ise yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına geri gönderilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı editör ve editör yardımcısı tarafından kontrol edilerek son karar verilir.
- Yayınlanmasına karar verilen yazılar, CC BY-NC 4.0 Uluslararası lisansı kapsamında yayımlanır.
- Yayım ve yazım ilkelerine uygun yazılmadan dergiye gönderilen yazılar değerlendirilmeye alınmaz.

■ Yazım İlkeleri | Principles of Writing

- Türk Din Psikolojisi Dergisi'nde (TDPD) yayımlanması istenen yazılar, din psikolojisini merkeze alan ve/veya bu bilim dalına katkısı olan psikolojinin diğer alt uzmanlık alanlarıyla ilişkili özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır:
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının içeriğiyle uyumlu olmalı, yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
- Türkçe ve yabancı dildeki özetler yazının problemini, amacını, kapsamını, metodolojisini ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Makale, akademik bir çalışma türü olan bildiri, yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise bu durum, mutlaka metnin ilk sayfasında belirtilmelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilimsel teknik ve yöntemlere uyulmalıdır. Aynı zamanda çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir sistematik düzen içinde verilmelidir.
- Makale metninin içindeki 'Giriş' ve 'Sonuç' bölümleri dışındaki ana ve alt başlıklandırmalar alfabetik sisteme göre düzenlenmelidir. Örnek yazım: a., a.a., a.b. gibi.
- Yazıda kullanılan kaynaklar, yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her türlü belge, kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda yer verilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Makalenin sonuç bölümü, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, ana metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.
- Sayfa yapısı: Kenar boşlukları üstten 2,5 cm, alttan 1,5 cm, iç 2,0 cm, dış 2,0 cm şeklinde ayarlanmalı ve cilt payı 0,4 cm olmalıdır. Kâğıt boyutu genişlik 16 cm ve yükseklik 24 cm seçilmelidir.
- Yazı biçimi: Metin kısmı Garamond yazı tipi, ana metin 12 punto ve başlıklar bold olarak yazılmalıdır. Ana metin kısmı satır aralığı 1,0 ve çok gerekli durumlardaki dipnot yazımı ise metinle aynı yazı tipinde 10 puntıyla yazılmalıdır. Ana metindeki paragraf aralığı → Önce: 6 nk, Sonra: 0 nk şeklinde olmalıdır. Tüm metin hizalama ise iki yana yaslı biçimde olmalıdır. Paragraf girintisi 0,5 cm olmalıdır.
- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına, dergiye özgü şablon kullanılarak kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak Türkçe ve İngilizce yazılmalıdır.

- Yazar bilgileri-i (Makale başında): Dergi şablonu kullanılarak makale başlığından sonra 2 satır aralığı verilerek sayfanın ortasında yazar/ların adları, soyadları, akademik unvanları, çalıştıkları kurum ve orcid numaraları Türkçe ve İngilizce olarak belirtilmelidir. Ayrıca yazarların iletişim bilgileri şablona uygun olarak verilmelidir.

Örnek yazım:

Ali Ulvi Mehmedoğlu

Prof. Dr. | Professor

Marmara Üniversitesi | Marmara University

İlahiyat Fakültesi | Faculty of Theology

✉ aliulvi@marmara.edu.tr | 0000-0001-8546-9614

İstanbul | Türkiye

- Yazar bilgileri-ii (Makale sonunda): Dergi şablonu kullanılarak makalenin en sonuna 2 satır aralığı verilip yazarın kişisel bilgileri verilmelidir.

Örnek yazım:

Ali Ulvi Mehmedoğlu (Prof. Dr.) –

■ *Kurum / Institution:* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ■ *Yazışma Adresi / Correspondence Address:* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Mahir İz Cad. No: 2. 34662 Üsküdar/İstanbul ■ *Elektronik Posta / E-mail:* aliulvi@marmara.edu.tr ■ *Akademik Kimlik Numarası / Orcid:* 0000-0001-8546-9614 ■ *İlgi Alanları / Areas of Interest:* (a) İnanç psikolojisi, (b) Dindarlık, (c) Tanrı tasavvurları, (d) İnanç, (e) Değerler.

- Makalenin ikinci sayfasında özet kısmı 11 punto Garamond yazı tipiyle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özet, en az 300 ve en fazla 305 kelimeden oluşmalıdır. Özet / Abstract bölümünde, araştırmanın problemi, amacı, kapsamı, metodolojisi ve sonuçları belirtilmelidir.
- Hem Türkçe hem de İngilizce özet bölümünde en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan “anahtar kelimeler/keywords” yer almalıdır. İlk anahtar kelime mutlaka bilim dalı adı (din psikolojisi) olmalıdır. Daha sonra metin içeriğini tam olarak yansıtan diğer anahtar kelimeler eklenmelidir.
- Makalede yer alan tablo, şekil veya grafiklerdeki yazılar ve/veya sayılar, Garamond yazı tipinde ve 10 punto olmalıdır.
- Makalede yer alan tablo, şekil, grafik veya fotoğraf başlıkları Garamond yazı tipinde ve 11 punto olmalıdır ve küçük harfle yazılmalıdır (Örnek yazım: Şekil-1: .....)
- Türk Din Psikolojisi Dergisi’nde (TDPD) yayımlanan yazılarda hem metin hem de kaynakça yazımında APA stili / APA style kullanılır. Bu sebeple metin içi APA atıf sistemine göre yazılmış yazılar kabul edilir.
- APA stiline göre metin içinde atıf gösterme şu şekildedir: Yazar soyadı, yayım yılı: Sayfa numaraları. (Örnek yazım: Pargament, 2001: 46-49).
- Birincil kaynaklara ulaşılamamış ise atıf yapılırken önce asıl kaynak, sonra da alıntılanan ya da aktarılan ikincil kaynak belirtilir: (Örnek: Pargament, 2001: 210’dan akt. Cengil, 2014: 31).

- APA stiline göre kaynakça yazımı şu şekildedir: Yazar soyadı, adı, yayım yılı, eser adı, yayımlanan yer ve yayınevi. (Örnek yazım: Pargament, K. I. (2001). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press).
- Yazıda bir yazarın birden çok eseri kullanılmış ise kaynaklar, kaynakça bölümünde kronolojik sırayla yazılır. Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla çalışması kullanılmış ise eser adlarının alfabetik sırasına göre “2008a”, “2008b” şeklinde sıralanır.
- *Not:* APA Atıf Stili / APA Citation Style’nin kullanımına ilişkin örnekler ve detaylı teknik bilgi için bkz. <https://www.apastyle.org>.

Issue: 11 • Year: 2025 • June
ISSN: 2687-2714

TURKISH JOURNAL FOR THE PSYCHOLOGY OF RELIGION

11

